

PEHR HILLESTRÖM

OCH HANS

BRUKS- OCH BERGVERKSMÅLNINGAR

Ett konsthistoriskt bidrag till kännedomen
om arbetsbildens ikonografi

With a Summary in English

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av Vittberömda Filosofiska
Fakultetens i Uppsala Humanistiska Sektion
för

Filosofie Doktorsgrads vinnande
till offentlig granskning framställes

av

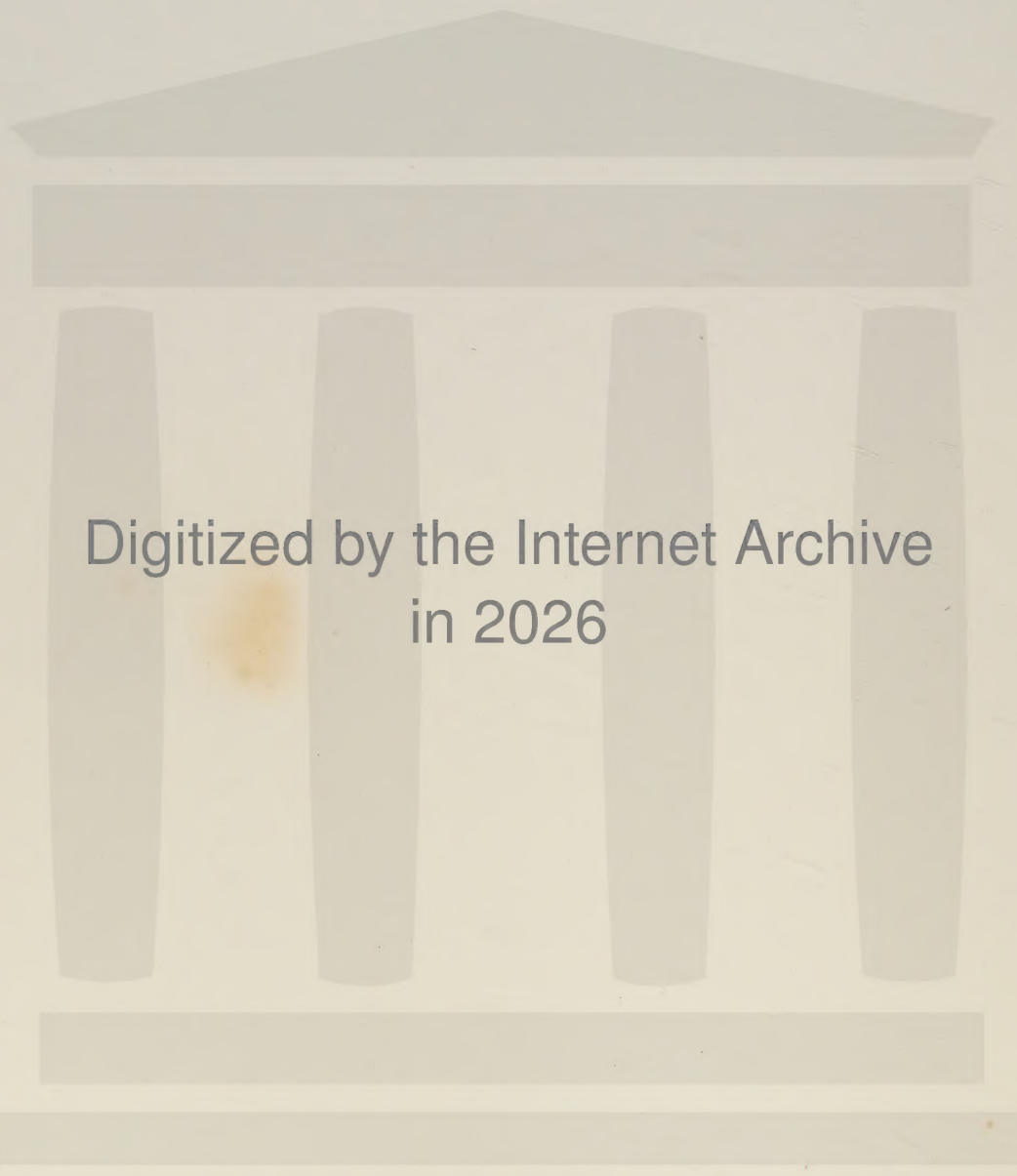
SIXTEN RÖNNOW

fil. lic. av Stockholms Nation

å lärosal n:r IV kl. 10 f. m.

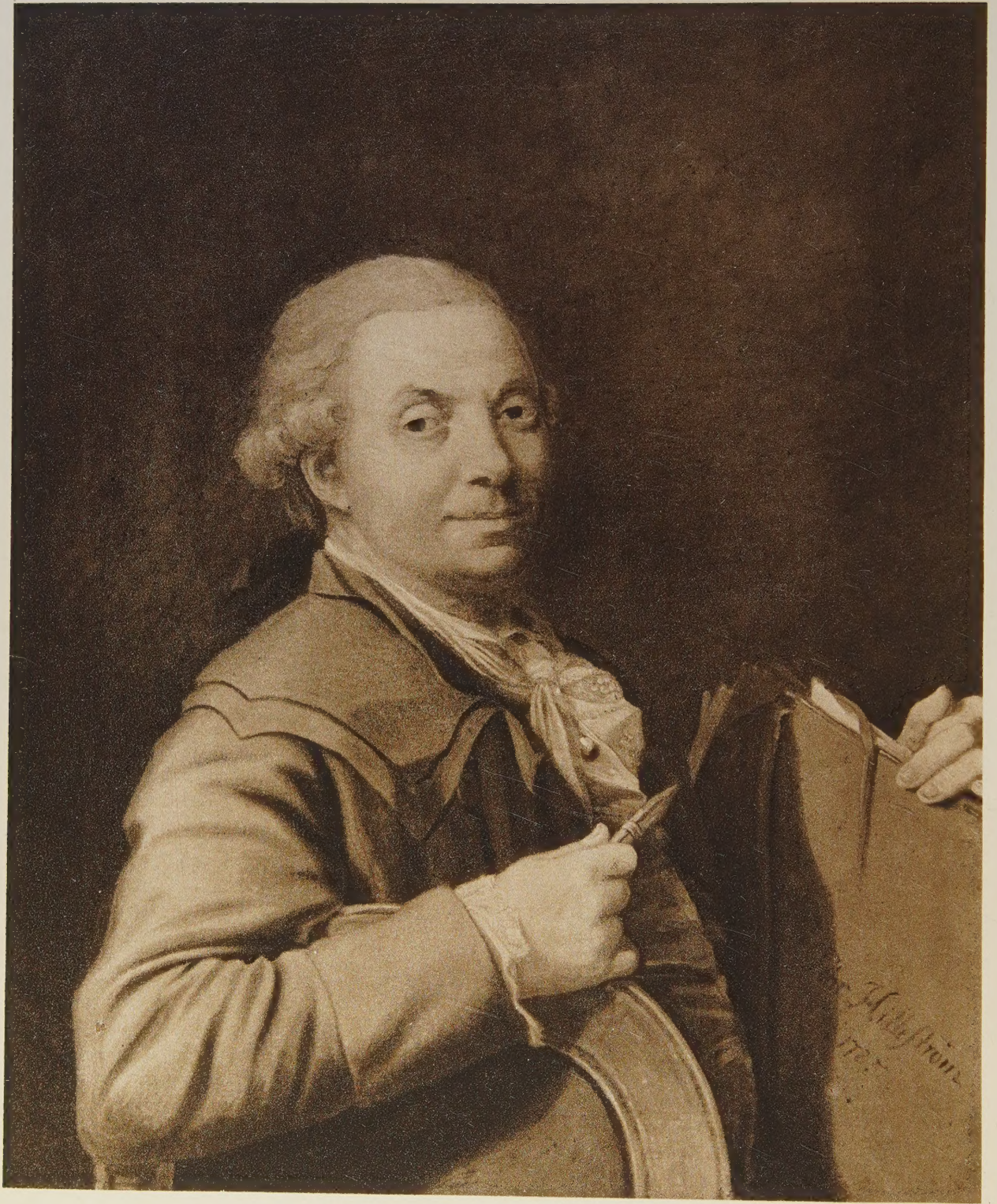
lörd. den 25 maj 1929

STOCKHOLM 1929

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41551518_0006

PEHR HILLESTRÖM

OCH HANS

BRUKS- OCH BERGVERKSMÅLNINGAR

Ett konsthistoriskt bidrag till kännedomen
om arbetsbildens ikonografi

With a Summary in English

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av Vittberömda Filosofiska
Fakultetens i Uppsala Humanistiska Sektion

för

Filosofie Doktorsgrads vinnande
till offentlig granskning framställes

av

SIXTEN RÖNNOW

fil. lic. av Stockholms Nation

å lärosal n:r IV kl. 10 f. m.

lörd. den 25 maj 1929

STOCKHOLM 1929

* 1/6 33

NORDISK
ROTOGRAVYR

Stockholm

1929

I n n e h å l l

Försättsplansch

Pehr Hilleströms självporträtt 1785, Gripsholm.

Förord

7

Vinjett efter kopparstick av Floding i Vetenskapsakademiens handlingar 1773.

Planscher 1—40

13

Introduktion

175

Vinjett efter kopparstick av J. E. Rehn i Vetenskapsakademiens handlingar 1748.

Kapitel 1. Översikt av den europeiska bildkonstens smedje- och bergverksbilder till omkring 1800.

179

Vinjett efter kopparstick av J. Gillberg i Sven Rinmans Bergwerkslexicon 1788.

Kapitel 2. Pehr Hilleströms liv och verksamhet 1732—1816.

193

Vinjett efter kopparstick av Floding i Vetenskapsakademiens handlingar 1748.

Kapitel 3. Översikt av Pehr Hilleströms konstnärsskap.

227

Vinjett efter kopparstick av J. E. Rehn i Vetenskapsakademiens handlingar 1773.

Kapitel 4. Överblick av Pehr Hilleströms smedje- och bergverksmålningar, sedda i deras ikonografiskt-historiska sammanhang.

242

Vinjett efter kopparstick av J. E. Rehn i Vetenskapsakademiens handlingar 1748.

Kapitel 5. Pehr Hilleströms målningar från Falu koppargruva.

264

Vinjett efter kopparstick av J. F. Martin i Bergs Journal för år 1787.

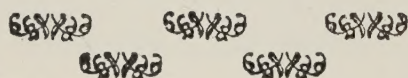
Kapitel 6. Pehr Hilleströms arbetsmålningar från svenska järnbruk och smedjor.

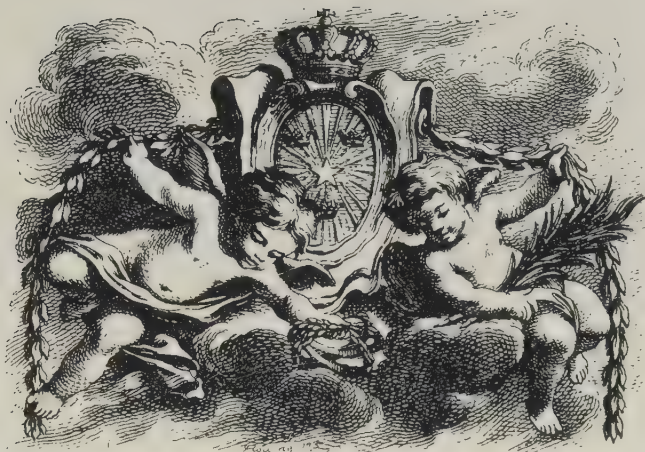
285

Vinjett efter kopparstick i Samlingar i Bergsvetenskapen 1806.

5

<i>Kapitel 7. Kungsholms glasbruk i Hilleströms måleri.</i>	319
<i>Vinjett efter kopparstick av J. E. Rehn i Vetenskapsakademiens handlingar 1747.</i>	
<i>Kapitel 8. Pehr Hilleström och kritiken.</i>	330
<i>Vinjett efter kopparstick av Floding i Vetenskapsakademiens handlingar 1773.</i>	
<i>Slutord</i>	352
<i>Vinjett efter kopparstick av J. Grandel i Nordvall-Rinmans Afhandling rörande Mechaniquen II 1800.</i>	
<i>A Summary in English</i>	355
<i>Vinjett efter kopparstick av C. G. Lundgren i Garney-Lidbecks Handledning uti Svenska masmästeriet 1816.</i>	
<i>Noter</i>	371
<i>Bilagor. Målningsförteckningar</i>	385
<i>Källförteckning</i>	447
<i>Register</i>	477

*P*ROFESSORN vid och direktören för kungl. Akademien för de fria konsterna, hautelisse-vävaren vid Stockholms slott och kungl. hovmålaren hos Gustaf III Pehr Hilleström — av en del författare kallad den äldre till skillnad från sin son, den tämligen obetydliga landskapsmålaren Carl Petter Hilleström, vilken ofta signerade sina målningar med »Hilleström junior» — är icke helt och hållet obekant för den konstälskande svenska allmänheten. De flesta av hans många, till formatet små målningar ha sedan omkring etthundrafemtio år tillbaka prytt rummen i svenska slott och herrgårdar, hem och museer, där de talat sitt tysta, men övertygande och lättförståeliga språk om upphovsmannens väsen och egenart. De ha till och med nått en viss grad av popularitet. Givet är, att dessa »Hilleströmmare» trots sin anspråkslöshet i mer eller mindre gynnsamma ordalag blivit omtalade i den samtida och senare litteraturen, särskilt då de förekommit på offentliga utställningar, och naturligt är, att de icke

undgått att få röna en närmare granskning av våra dagars skarpögda och mångskrivande konst- och kulturhistoriska forskare.

Då sedermera professorn Osvald Sirén år 1900 som doktorsavhandling publicerade sin monografi »Pehr Hilleström, d. ä., väfwaren och målaren, hans lif och hans verk», gav han därmed en förstahandsskildring av stort värde och i tilltalande litterär form, ehuru vissa grenar av konstnärens stora produktion, särskilt gruv- och smedjemålningarna, fick en något snäv behandling. Icke minst värdefull i detta arbete är den 431 målningar omfattande beskrivande katalogen över ett antal konstverk, vars angivna mängd nogsamt upplyser om det behandlade materialets stora omfattning. Emellertid kunde Sirén meddela, att Pehr Hilleström enligt en egenhändigt uppgjord förteckning utfört icke mindre än 1,056 oljemålningar. Denna förteckning, tillhörig Kungl. Konstakademien och utgörande det viktigaste dokumentet för målningarnas kronologiska bestämning, var förkommen, då Sirén utarbetade sin bok, men har sedermera återfunnits och är i sin helhet återgiven som bilaga till det 1927 utgivna planschverket »Pehr Hilleström som kulturskildrare, I» av f. amanuensen vid Nordiska Museet fröken Gerda Cederblom. Detta arbete lämnar reproduktioner av 100 Hilleströmsmålningar, föreställande interiörer ur det borgerliga livet i hemmen på konstnärens tid, alltså ett urval av de bilder, som gjort Hilleström mest populär och uppskattad. Amanuensen fröken Cederblom har under de senaste åren nedlagt ett omfattande och i sina resultat värdefullt forskningsarbete rörande vår konstnär. Hon har studerat hans målningar särskilt ur den kulturhistoriska synpunkten och sökt deras förtjänster som tidsillustrationer och avbildningar framförallt av den gustavianska tidens hemkultur med dess rumsinredningar, möbler och bohag, dräkter och hemsysslor. Andra delen av hennes brett lagda arbete är avsedd att utkomma till den stundande hösten 1929 och skall innehålla reproduktioner av målarens bästa allmoge- och hantverksframställningar.

I detta sammanhang bör med tacksamhet omnämnas den vackra utställningen av omkring 400 Hilleströmsmålningar, insatta i sin rätta tidsmiljö av gustavianska heminredningar, dräkter och föremål, vilken nyligen, under mars och april 1929, ägt rum i Liljevalchs konsthall i Stockholm och vilken framgångsrikt bidragit till skapande av en ny, rättvisare värdering av den tidigare litet förbisedde konstnärens alster. Man har äntligen börjat förstå, att Hilleströmsmålningarna inte bara äro »en samling kulturhistoriska planscher», som ett gammalt uttryck lyder, utan att deras i många fall lyckligt framträdande

måleriska förtjänster berättiga dem till en helt annan och varmare uppskattning, än den, som under 1800-talet kom dem till del.

Det må här genast sägas ifrån, att detta arbete går in för att söka bilda en sannare, sundare och mera saklig uppfattning av Pehr Hilleströms måleri. Framförallt skall i det följande understrykas detta måleris till innehåll och form nationellt svenska egenart — detta i motsats till vissa äldre uttalanden, vilka ensidigt påpekat förekomsten av starka franska influenser i detsamma.

Föreliggande arbete har begränsat sin uppgift till att behandla blott en del, en mindre del till och med, av denne målares alstring, nämligen hans gruv- och smedjemålningar, en samling bildverk, som tagit motiven från den samtida bergs- och brukshanteringen. En ny metod har här tillämpats, så vitt författaren vet, för första gången i den svenska konstvetenskapliga litteraturen. Med utgångspunkt från en motivistiskt sett starkt avgränsad grupp målningar har framställningen kunnat utgrena sig i tre huvudkapitel: målningarna sedda för det första ur innehållslig, eller som man med en konsthistorisk term kallar det, ikonografisk synpunkt; för det andra ur formellt-konstnärlig synpunkt och för det tredje i relation till konstnärens egen person och verksamhet. Med avsikt har här utvalts en målningsgrupp med ett gemensamt innehållsschema av markerat speciellt slag: arbetsscener ur en gången tids industri. Avsikten härmed är att kunna påvisa en i sig själv anspråkslös konstnärs betydelsefulla verksamhet som skapare av nya motivkretsar för den nationella bildkonsten. Avsikten har också varit att framhålla det innehållsliga sambandet mellan *a r b e t e* och *k o n s t*, ett samband, som i alla tidens och alla folkslags bildverk existerat, ehuru det först på de senare åren börjat utforskas. Ett nyutkommet arbete, som lämnar ett betydande material till en översikt av detta viktiga och kvalitativt oerhört omfattande konst- och kulturhistoriska kapitel, är professor Paul Brandts »Schaffende Arbeit und bildende Kunst», Leipzig 1927—28. Det är ett arbete av stora förtjänster och med nya uppslag, ehuru det naturligtvis icke varit denne förf. möjligt att i blott två band kunna ge någon framställning med anspråk på fullständighet av den västerländska arbetsbildens rika historia. Brandts mångsidigt belysande materialsamling har varit mig till viss hjälp vid utarbetandet av denna boks första kapitel.

Att en så pass fullständig samling av Pehr Hilleströms industrimålningar här kan publiceras och avbildas, beror till väsentlig del på att dessa bilder katalogiserats och fotograferats under mitt tioåriga arbete vid Jernkontorets samlingar av svenska bergshistoriska bilder. Detta till sina resultat mycket givan-

de insamlings- och forskningsarbete av förnämligast konst- och bergshistorisk karaktär har kunnat utföras blott tack vare en betydande personlig insats från författarens sida. Önskligt vore, att dessa samlingar kunde bringas att ernå största möjliga fullständighet, och att de för framtiden finge den för deras rationella utnyttjande mest lämpliga förvaringsplatsen och museala omvårdnaden.

En vedertagen vana och en billig plikt äska, att en student vid avläggande av ett akademiskt lärdomsprov med skyldig och uppriktig erkänsla bringar sin tacksamhet till uttryck för den välvilja, den hjälp och det stöd han i sitt arbete fått röna av sådana personer, som genom rik erfarenhet, stor lärdom och välhjärtat sinne icke undandragit sig att bispringa honom i hans bemödanden.

Till professorn i konsthistoria vid Uppsala universitet, fil. d:r August Hahr, Uppsala, ber jag få framföra ett förbindligt tack såväl för den välvilja med vilken han handlett mina studier inom konsthistoriens område, som för den vidsynthet han visat genom att antaga arbetet, så som det nu är skrivet, till avhandling för vinnande av fil. doktorsgrad i detta ämne vid nämnda universitet.

Den utmärkte kännaren av svenska bruksindustriens historia, f. bruksdisponenten fil. d:r Carl Sahlin, Djursholm, har haft vänligheten att gagna arbetet genom att lämna värdefulla råd, anvisningar och upplysningar. För denna hjälp hembär jag åt honom ett uppriktigt tack. Till Jernkontorets styrelse står förf. i oblige för erhållandet av ett penningeanslag ur den Prytziska fonden till bokens tryckning.

Tjänstemännen vid offentliga arkiv, bibliotek och museer samt ägarna av här avbildade och omtalade konstverk ha alla med stort tillmötesgående varit behjälpliga vid mina studier och forskningar, och jag får på detta sätt bringa dem uttrycken av min stora erkänsla härför.

I betydande tacksamhetsskuld står förf. till många enskilda personer i landets alla delar, bland annat till: fru Josefa Hilleström, Stockholm, amanuensen fröken Gerda Cederblom, Stockholm, majorskan Sofi Troili-Petersson, Stockholm och fröken Hilda Troili, Stockholm; till hovjägmästaren friherre Carl Gotthard Bonde, Ericssberg, domprosten C. W. Bromander, Karlstad, vice häradshövding Eric Bredberg, Stockholm, d:r Bengt Cnattingius, Linköping, ingenjör Gust. Hessén, Falun, fil. d:r Emil Hultmark, Stockholm, major Th. Ja-

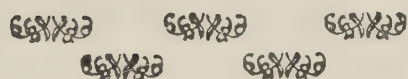
kobsson, Stockholm, major Oswald Kuylenstierna, Stockholm, major Max Schürer von Waldheim, Stockholm, d:r Alvar Silow, Falun, disponenten Herman Sundholm, Djursholm m. fl.

Förtjänsten av att arbetet utkommer i vacker illustrativ och typografisk utstyrsel tillkommer i första hand boktryckarefirman Nordisk Rotogravyr, Stockholm, vars chef, konstnärliga ledare och hantverkare jag här ber få hjärtligt tacka för gott samarbete, liksom tavefotograferna herr hovfotograf Askberg, herrar Malmström, Myckelberg och Öhman, Stockholm.

Slutligen vill jag bringa i läsarens åtanke följande ord av Abraham A:son Hülphers, en god vetenskapsman och patriot under 1700-talet: »Onödiga kritiker och penne-krig undanber jag mig på det höfligaste, ty jag har varken tid eller lust att inlåta mig i dem.» Men för en sund, kunnig och saklig kritik är ingen mera tacksam än en förf., som villigt erkänner vad som brister och felar i ett debutarbete av den art, som det här föreliggande.

Stockholm den 1 maj 1929.

S. A. Rönnow

P E H R H I L L E S T R Ö M

Orten »Myrbadet» i Falu gruva 1781

I Interiör med gruvarbetet i denna ort, belägen på 86 famnars djup under jorden (153 m.).

I förgrunden sitter till höger en nästan naken gruvarbetare på en skottkärre. Vid skenet av sitt på marken liggande, nästan utbrunna bloss binder han sig ett nytt sådant av några vedstickor.

På en trätrappa till vänster (jämför nästa plansch) mötas två arbetare eller gruvdrängar, som de på den tiden kallades. De äro iklädda skjortor och knäbyxor och bära bloss i händerna. I fonden står en annan karl och tömmer ett stop; hans på marken liggande bloss upplyser honom och den bakom varande förtimringen av grova knuttimrade stockar. Även till vänster synes en förtimring.

Upptill är en utblick in i själva arbetsorten. Flera gruvdrängar, halvnakna eller iklädda skjortor, synas där gå i sitt arbete. Sittande uppe på två höga, utmed bergväggen resta stegar äro två borrhare sysselsatta med borrhärbete, s. k. tvåmansborrning, vid skenet av ett vid den ena stegen fastsatt bloss. Mannen till vänster släggas, under det att karlen till höger vrider runt borren i borrhålet.

Eldsbelysning blott från blossen.

Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. Påskrift på dukens baksida: »En ort i Fahlu Grufwa kallad Myrbadet, diupet är 86 fambnar».

Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo. — Konstnären egen fört. 361. Siréns kat. 303.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Allmänna vägen genom »Myrbadssänkningen» i
Falun gruva 1781*

Målningen visar trappvägen i sänkningen vid denna ort, samma, som synes å föregående plansch.

Den rätt smala trätrappan går från höger sida i förgrunden först upp mot vänster och viker sedan av mot höger. På höger sida är en kraftig för-
timring, byggd av dubbla rader stockar och avsedd att tjäna som stark och
hållbar underbyggnad för »Allmänna vägen». På trappan gå i olika rikt-
ningar några gruvdrängar, alla med bloss i händerna.

I förgrunden till vänster synas några arbetare, den ene med en skottkärra,
stå i eldsbelysning framför någon öppning i bergväggen.

I bakgrunden gruvrum, en arbetsort, med arbetare. Till vänster en av kva-
derstenar murad vägg i valvet.

Oljemålning på trä, målad 1788. Bildyta 40×33 cm. Ej signerad.

Påskrift på baksidan: »Almenna vägen genom Myrbad Sänkningen i Fahlu
grufva. På — famnars diup».

Ågare 1929: Änkefru Marianne Bohnstedt, född Åkerhielm, Stockholm.
Har förr tillhört grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt (1768
—1836), Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen fört. 609.

P E H R H I L L E S T R Ö M

Trappvägen i »Falkorten» i Falu gruva 1781

Denna arbetsort låg på ett djup av 118 famnar under jorden (210 m.).

Trappan går i fonden från höger sida i förgrunden upp i en sväng mot vänster. På trappan vandra flera gruvdrängar hållande bloss. Bakom trappan är bergväggen. Till höger har man genom en dörröppning utblick in i en annan, av bloss-skenet belyst ort. Under trappan stödjande förtimringar.

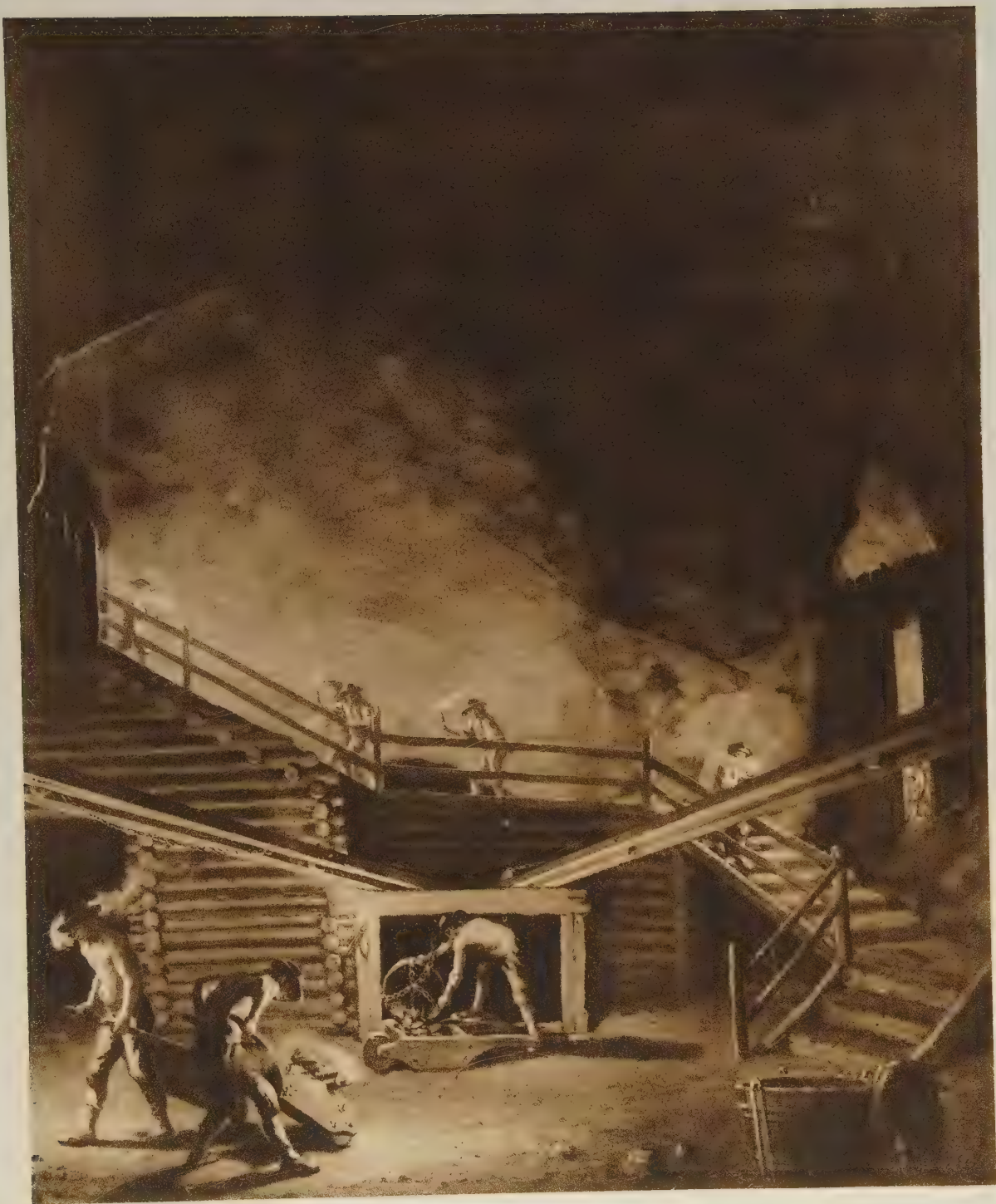
I fonden en lastningsplats för malmtunnorna, en s. k. korgstad. En halvnaken, framåtlutad grubarbetare är där i färd med att fylla en tunna med malmstycken från sin skottkärra, som står intill. Sitt bloss har han under tiden fastsatt i en krok i träposten vid korgstaden. Från densamma löpa till vänster och höger två donlägiga transportbanor, »slangångar», till malmtunnornas upphissande, av dubbla träbjälkar, mellan vilka järnlänkskettingar löpa i block.

Framför denna korgstad synas till vänster i fonden två gruvdrängar, i knäbyxor och hattar och med nakna överkroppar. Den ene av dem skjuter sin malmlastade skottkärra fram mot korgstaden, och den andre går, sedan han tömt skottkärran, därifrån med blosset mellan tänderna och med skottkärran efter sig.

Eldsbelysning endast från blossen.

Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. Påskrift å dukens baksida: »En ort i Fahlu Grufva kallad Falktrappan, på 118 famnars diup».

Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo. — Konstnärens egen förteckning 367. Siréns kat. 306.

P E H R H I L L E S T R Ö M

»Nedre Bergmästareorten» i Falu gruva 1781

Denna ort var belägen på ett djup under jorden av 126 famnar (225 m.).

I förgrunden synas här några gruvdrängar gå, klädda i hatt och byxor, men nakna till midjan. Den ene, hållande blosset i munnen, drager sin skottkärra mot en hög malm liggande till vänster, under det att den andre, som fyllt skottkärran med malmstycken från samma hög, skjuter kärran i motsatt riktning. Därbredvid går en arbetsförman, en s. k. stigare, snyggt klädd i rock och med bloss i handen. Bakom honom är en av huggna stenblock murad, stor pelare med några ankarjärn.

Till höger belysa ett par gruvarbetare bergväggen och en där liggande malmhög med sina bloss.

I fonden till vänster är en hästvandring, avsedd för uppvindande av malm från ett lägre beläget arbetsrum. Två hästar draga runt axelstocken och vinda samtidigt upp kring densamma två järnlänkskettingar, som löpa ut åt höger sida över två tvärbjälkar i en ställning. Hästarna pådrivas av några arbetare med bloss i händerna.

Eldsbelysning endast från blossen.

Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. Påskrift på baksidan: »En ort i Fahlu Grufva kallad Nedra Bergmästare Orten, hwars diup är 126 fambnar».

Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo.
— Konstnärens egen fört. 363. Siréns kat. 309.

P E H R H I L L E S T R Ö M

»Nedre Bergmästareorten» i Falu gruva 1781

Denna målning avbildar samma ort och samma motiv, som syntes å föregående plansch, och är medtagen här till jämförelse med denna för att visa hur konstnären varierade ett och samma motiv. I allt väsentligt är denna, något senare målade variant överensstämmande med den förra, men figurerna äro delvis förändrade och nya ha tillkommit.

Konstnären har gett de bägge skottkärrs-skjutande gruvdrängarna i förgrunden till vänster en ledigare gruppering, varigenom ernåtts, att deras rörelseställningar här synas tydligare och mer markanta; de halvnakna karlarna tyckas mer upptagna av och ivrigare i sitt förhävande med malmtransporten.

Vid den murade pelaren till höger har tillkommit en grupp av tre blosshållande arbetarefigurer, vilka lysa på en nytillkommen inskrift på pelarens nedre del: »Nedra Bergmästare Orten på 378 alnars Diup i Fahlu Grufwa». Att en inskrift med denna lydelse aldrig kan ha funnits i verkligheten är tydligt nog. Konstnären har roat sig med att, ehuru stridande mot verklighetstroheten i framställningen, placera den annars å dukens baksida anbragta upplysningen om tavlans motiv på en synlig plats på själva den avmålade scenen. Ett älskvärt våldförande på det annars i samme konstnärs produktion starkt framträdande sanningskravet!

Oljemålning på duk, målad 1784. Bildyta 51×42 cm. Ej signerad. Påskrift
å själva målningen, se ovan.

Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun. Har förr tillhört
bergmästaren m. m. Frans von Schéele och senare ingått i Finspångssamlingen,
se G. Göthes katalog, Stockholm 1894, nr 162. — Konstnärens egen fört.
463. Siréns kat. 310.

PEHR HILLESTRÖM

*En klensmedja för borrarars vässning i »Jennings-
orten» i Falu gruva 1781*

I denna arbetsort, som var belägen på en djupnivå av 110 famnar (196 m.), hade man inrättat en klensmedja för tillverkning och reparation av vissa för gruvarbetet nödvändiga järnredskap, såsom borrar, hjulaxlar, släggor, hästskor m. m. Mest förekom där vässandet av borren. Det är alltså icke någon direkt till gruvarbetet hörande arbetsscen, som här framställs, utan denna målning kan jämföras med klensmedjebilderna av samme konstnär, sådana som vi längre fram i denna planschsamling avbilda.

I fonden synas här två karlar stå kring ett på en stadig stabbe vilande städ och slägga på det rödglödgade och gnistsprakande smidesstycket, tydligen en borr, vilket hålles av smeden till höger med en tång, under det att den andre, till vänster stående smeden just lyfter sin slägga bakåt till ett kraftigt slag. Båda karlarnas rörelseställningar äro ovanligt uttrycksfulla. Bakom dem är på marken invid en mur härdelden med en hög träkol, och till höger sköter en gosse bäljstången. Från elden spraka gnistor upp mot bergväggen intill, som belyses av det flammande eldskenet.

I förgrunden till höger sitta två halvnakna gruvarbetare invid sina skottkärror.

Eldsbelysning från elden i fonden och från smidesstycket på städet.

Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan:
»Jenings Orten i Fahlu Grufwa, på 110 fambnars diup».

Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo.
— Konstnärens egen fört. 362. Siréns kat. 300.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*En klensmedja för borrhväsning i Jennings-
orten i Falu gruva*

Motivet är ungefär detsamma, som framställes å målningen föregående plansch. I det eldsbelysta bergsvalvet stå de två karlarna. Den till vänster om städet stående smeden håller släggan högt lyftad över huvudet. Han har blotad överkropp och har endast ett par byxor på sig. Den högre släggaren är iförd skjorta och hatt. I bakgrunden synes en gosse draga bäljstången invid muren med kolelden på sulan. I förgrunden en skottkärra, några högar malm m. m.

Att döma av stilen torde målningen ha utförts omkring 1785 eller på övergången till Hilleströms andra, mera varmfärgiga bruksmålningsstil. Över denna målning ligger en varmbrun ton, ännu har målaren icke övergått till att använda sig av de krapproda toner för eldskenet, vilka karaktärisera smedjemålningarna från omkring 1790—95. Bilden synes emellertid icke finnas medtagen i den egenhändiga förteckningen.

Oljemålning på duk. Bildyta 42×53 cm. Icke signerad. Ägare 1929: Byggmästaren J. M. F. Malmberg, Eskilstuna. Tavlan inköptes av honom någon gång på 1890-talet på en auktion. Föregående ägare var Brukspatron Bernhard Liberg på Rosenfors' bruk i Husby-Rekarne i Södermanland.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Trappvägen i »Prins Gustafs ort»
i Falu gruva 1781*

Denna arbetsort låg liksom den föregående på en djupnivå av 110 famnar under jorden (196 m.).

I fonden synes en i zick-zack gående trappväg, som gick genom denna ort och hörde till den långa s. k. Prins Gustafs väg (se vidare kap. V). Denna trappväg går här på målningen från Prins Gustafs ort i förgrunden upp till den ovanför belägna orten "Mars". På trappan, som är säkert stöttad med höga, kraftiga bjälkar, vandra i olika riktningar flera gruvkarlar med sina bloss i händerna.

I förgrunden äro några gruvdrängar, med slokhattar, naken överkropp och byxor. Två stycken sitta makligt till höger, under det att tre andra skjuta sina skottkärror till vänster, med eller utan malmlast. Bakom dem synes en mur med välvd port till passage inåt. Högt uppsatta på stegar äro längst till vänster två borrhare i arbete, den ene släggjar, den andre vrider borren. De belysas av ett vid den ena stegen fastsatt blossom.

Oljemålning på duk, målad 1788. Bildyta 39×33 cm. Signatur och påskrift på baksidan: "Prins Gustafs ort i Fahlu Grufwa på 110 famnars diup målad af Hilleström 1788".

Ägare 1929: Kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare ägts av änkefru Ellen Arfwedson, född Bohnstedt, och ännu tidigare av hennes farfar, grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen fört. 571.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Gruvarbetet i orterna »Sirén» och
»Torsken» i Falu gruva 1781*

Dessa arbetsorter voro belägna på 150 famnars djup under jorden (267 m.).

I fonden synes här ett högt och djupt gruvrum, den 1780 anlagda "Sirén-sänkningen", vari gruvarbetet pågår enligt den från Tyskland då nyinförda s. k. fürsten- eller firsten-metoden (det tyska "Fürstenbau"). Se vidare upplysningar härom i femte kapitlet av texten.

I förgrunden går en gruvdräng, klädd i hatt, skjorta och byxor och hållande blosset i handen. I fonden bakom honom löper en plankvägg från vänster till höger, på vilken två arbetare skjuta sina skottkärror.

I bakgrunden äro höga bergsvägg, skilda av ett pelarliknande "band", det s. k. Torskbandet. På några höga stenar är lagt ett plankgolv på vilket några karlar, borrhare, vid skenet av ett bloss äro sysselsatta med borrhning, den ene sköter släggan, den andre vrider borren.

Till höger därom är upphissningsplatsen för malmkaren. En arbetare är just sysselsatt med att upphissa ett i luften hängande kar. Detta är fäst vid en järnlänkskätting, som fortsätter uppåt till ett över denna ort beläget gruvrum.

Till vänster hänger utmed bergväggen en lång stege eller lejdare, synbarligen gjord av järnlänkar och träpinnar. Den leder upp till ett delvis synligt gruv-

rum i bakgrunden, orten "Sirén", belägen på en högre nivå, liksom ett annat liknande rum till höger, "Torsken". Däruppe synas gruvarbetare vandra kring, med sina bloss upplysande bergsvalven.

Oljemålning på duk, målad 1788. Bildyta 33×39 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: "En ort i Fahlu Frufwa, kallad Furstenarbetet i Sirén och Torsken, på 150 famnars djup".

Ägare: Fröken Wisen Undén, Gävle. Har tidigare tillhört hennes fader, bruksinspektör Undén på Elfsbacka bruk (Östanås) i Värmland. — Konstnärens egen fört. 619.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en kopparhytta med sulu-
smältning i Falun 1781*

Det gamla, på Hilleströms tid använda förfarandet vid kopparmalmens smältning omfattade, som av texten i kap. V framgår, två olika smältningsprocesser, sulu-smältning och råkopparsmältning. Den första av dessa var sulu-smältningen, då malmen efter rostning nedsmältes i relativt låga schaktugnar. Det är detta smältningsförfarande, som synes å denna målning.

I fonden är den av stenar murade smältugnen, som har höga murväggar på tre sidor. Den gula eldslågan slår upp från träkolen på härden i ett högt svep mot en öppning i taket. Nedtill vid ugnens fot synes ett lysande knippe eldslågor. Framväggens nedre del, "bröstat", gick å sulu-ugnarna icke ända ned till marken, utan slutade något ovanför. Efter en avtappning av slagg eller skärsten utträngde förbränningsprodukterna av de brinnande träkolen genom denna öppning och bildade, som här synes, ett dekorativt lysande lågknippe.

Den starkt flammande lågan i ugnen upplyser hyttan och belyser de två hyttarbetare, som, bägge klädda i skjortor och knäbyxor, äro upptagna av arbetet med smältningsprocedurens fortgång, med ryggen mot åskådaren. Framför ugnen står den ene, en smältaredräng, bredbent och framåtböjd och med bägge händer hållande en stor gaffel eller grepe, en s. k. fork. Det är ett red-

skap med tvenne stadiga klor, och den är fastsatt på en kraftig trästång, vilken tjänar som hävstång vid det på bilden synliga arbetet med bortlyftandet av de varma stelnade slagkakorna. I sin tur är denna stång fästad vid stolpen till vänster.

Till höger går en karl uppför en trätrappa och håller framför sig ett kolfat, d. v. s. en oval, i botten bukig, flätad korg för bärandet av träkolen. Såväl kol som malm uppbars nämligen till ugnens övre del för att därifrån växelvis nedstjälpas (jämför "uppsättningen" i en masugn). Runt ugnen är en i plan rektangulär ställning av kraftiga stolpar förenade upptill av tvärbjälkar. Hyttans brädväggar luta inåt mot den ovannämnda taköppningen.

Eldsbelysning från lågan på ugnshärden.

Oljemålning på duk. Bildyta 55×44 cm. Ej signerad.

Ägare 1929: Major Axel von Post, Lund. Har tidigare funnits i privat ägo (möjl. konsul Brandt) i Växjö och inköptes av nuvarande ägaren på en auktion i Liatorp omkr. år 1910. — Konstnärens egen fört. 309.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en kopparhytta med råkoppar-
smältning i Falun 1781*

Denna målning och de närmast följande avbilda den senare av de två smältningsprocesserna, nämligen råkopparsmältningen. Denna smältning var en ytterligare reningsprocedur för att ur den vid sulu-smältningen erhållna skärstenen utvinna metallisk koppar (se vidare texten kap. V.).

Den här i fonden synliga, uppåt öppna ugnen liknar rätt mycket sulu-ugnen och är liksom denna en schaktugn. Vissa detaljer äro emellertid olika; särskilt är detta fallet med utseendet av ugnens framsida, "bröset", som här går ända ned till marken. I framväggen äro upptagna två små hål, ett nedtill för råkopparens uttappning och ett något högre upp för slaggens tappning, det s. k. slaggögat.

Här försiggår ett "utslag", och råkopparen rinner ned i en ränna i sanden framför ugnen. En smältaredräng lyfter med "forken" en slaggekaka bort åt höger sida. "Forken" är å denna bild fastsatt vid en lång trästång, som går upp till en tvärbjälke, liggande på träställningen ovanför ugnen, en liknande ställning, som synes även på föregående plansch. Bakom ugnen är en plankvägg.

Eldslågan slår under gnistregn upp mot en öppning i det av bräder lagda taket. Till höger om ugnen står en stege (att användas till "uppsättningen" av skärsten och kol). Lutad mot en stolpe står en malm-harka, som kom till an-

vändning vid malm- och slaggtackornas samlande och sandens iordningsställande efter utslagen.

I förgrunden synas här två figurer, dels en gående hyttarbetare till höger, som håller framför sig ett kolfat med träkol, och dels en på vänster sida sittande gosse, som håller ett spett i händerna.

Eldsbelysning från ugnen.

Oljemålning på duk. Bildyta 49×40 cm. Ej signerad.

Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Proveniens okänd. — Konstnärens egen fört. 309.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en kopparhytta med råkoppar-
smältning i Falun 1781*

Denna målning avbildar samma smältningsprocedur, råkopparframställningen, som synes på den föregående planschen. Också är smältugnen i fonden samt redskapen ungefär desamma. Eldsflamman slår upp från en stor hög träkol på härden ända mot öppningen i takets brädläggning. Framför ugnen synes karlen med "forken" i samma arbete och ställning som nyss.

Men personerna i förgrunden äro helt andra. Till vänster står en karl i en väl återgiven rörelseställning och är sysselsatt med att trava upp ett antal råkoppar-tackor, smältningens viktigaste produkt, i en hög därintill.

Till höger i förgrunden har nu tillkommit en grupp av tre förnäma besökare, en dam och två herrar. Damen är klädd i en bredbrättad schäferhatt och pelisse, herrn bredvid henne i trekantig hatt och slängkappa. Något skymd går bakom dem den kolfatbärande arbetaren.

Eldsbelysning från ugnsgelden.

Oljemålning på trä. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. Påskrift på baksidan: "Koppar-hytta".

Ägare 1929: Kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare tillhört änkefru Ellen Arfwedson, född Bohnstedt, Stockholm (död 1927) och förr av hennes farfar, grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen fört. 329.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en kopparhytta med råkoppar-
smältning i Falun 1781*

Även denna målning framställer samma smältningsprocess, som funnits avbildad på föregående planscher, nämligen råkopparsmältningen. Målningen är medtagen här för att visa hur konstnären efter några års förlopp återkom till ett tidigare motiv och varierade detsamma.

Under det att de närmast föregående bilderna återgivit ämnet i höjdformat, har Hilleström nu valt ett format på bredden, och härigenom har hytterummet fått en större vidd och rymd. Förgrundsfigurerna understryka detta intryck genom sin något förminskade storlek i rummet. Till vänster sitter gossen med spettet, till höger går mannen med kolfatet framför sig, och bakom honom är gruppen med herrskapsfolket, som nu består av två damer, båda med muff och pelisse, och en herre. För övrigt äro detaljerna med ugnen, elden, träställningen och mannen med »forken» ungefär desamma som å föregående bilder.

Som nedan angives, har konstnären å baksidan skrivit en påskrift på franska, vilken i översättning lyder: »En smälthytta, där jag tillverkar koppar».

Av denna anteckning att döma är tavlan målad för någon hytte-ägare i Falun, som gett den i present åt en släkting eller god vän i utlandet, möjl. i Ryssland.

Oljemålning på duk, målad 1790. Bildyta 48×61 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Un Fonderie où je fond le Cuivre».

Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Inköpt från Ryssland 1919 genom Bukowskis konsthandel. — Konstnärens egen förteckn. 683.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Konung Gustaf III besöker »Rådsalen» i Falu
gruva den 20 sept. 1788*

Blick mot tre gruvrum, i fonden »Rådsalen», till vänster »Kronorten» och till höger orten »Falktomten». Dessa gruvrum lågo på en djupnivå av 118 fannar (210 m.).

I förgrunden stå och gå ett antal gruvarbetare, några hållande bloss i händerna. En bana är här anlagd för malmens transport med häst och vagn. Till vänster synes en lastad malmvagn dragas ut på ett underlag av träplankor med en ränna i mitten i vilken hästen går (se vidare texten, kap. V).

Därbakom är stånggången för vattenuppföringen med pumpverk och bugare m. m. till höger. Vattnet rinner ned åt vänster sida i en smal träränna. Den timrade ställningen till vänster är en bärstolpe för stånggångens understödjande.

Bakom stånggången synes i fonden försiggå det kungliga besöket i Rådsalen. Vid ett långbord till vänster med blå duk sitter konung Gustaf III vid bordets kortsida och underskriver just privilegierna på »Konung Gustaf III:s silververk», medan bergshauptmannen Bernhard Berndtson, en medelålders, något korpulent man, står på golvet till höger framför konungen. Vid sam-

ma bord och vid ett annat långbord till höger sitta herrarna i konungens svit, under det att bergslagstjänstemännen och bergsmännen stå invid bergsväggarna och åse vad som försiggår.

Kring salens väggar är en brädfodring krönt av ramper med brinnande marschaller. Från taket nedhänger en ljuskrona. På bergväggen i valvets högra del synes den av konungen strax förut gjorda inskriften: »Gustaf d. 20 Sept. 1788».

Till vänster ett litet bord, där en kvinna i vit spetsmössa står och tillreder en vinbål och håller en korg med vinflaskor.

Till höger i »Falktomten» är en hästvandring i arbete. Två hästar draga runt gruvspelet och vaktas av några gruvdrängar med bloss i händerna.

Eldsbelysning från bordsljus, bloss och marschaller.

Oljemålning på duk. Bildyta 57×100 cm. Signatur och påskrift på baksidan:

»Under Hans Kongl. Maj:ts Gustaf den tredies Höga wistande i Falu stad d. 20 September 1788, behagade Kongl. Maj:t, ledsagad af Dess Suite jemte Bergslagets Ämbetsmän, bese Grufwan, då Kongl. Maj:t under warelsen wid den så kallade Råd-Salen på 118 famnars diup under jorden, icke alenast i Nåder biföll Bergslagens underdåniga Suplik att framgent få wara befriad från afgiften till Kongl. Maj:t och Kronan af det Silfwerwärck, som nu Står under inrättning af Silfwer och blyhaltiga malmer, utan och tecktes med Egen Hög hand i Grufw-boken anteckna följande:

'Sedan Jag wid 9 åhrs ållder 1755 första gången nedsteg i Fahlu Grufwa, och som Sweriges Kron Prints nu i dag jämt 20 åhr sedan d. 20 September 1768 andra gången gick ned i Fahlu Grufwa, har jag i dag som Sweriges Konung, för tredje gången besökt denna, för Riket wigtiga Skatt och gått till 118 famnars diup.

Rådsalen i Stora Grufwan den 20 September 1788.

Gustaf

Med mig woro följande utom Bergs-Ämbetsmän:

Min första Hof-Stallmästare, Secreteraren af alla Mina orden och Öfwerste i Armén samt Öfwerste-Lieutenanten af Mina lätta Dragoner, Friherren Hans Essen. Mina första Kammar-Pager, Kammar-Junkaren Jean Georg de Besche, Under-Ceremonie Mästare af Mina orden och Majoren wid Östgötha Cavallerie, och Otto Reinholdt Möllersvärd, Fenrick af Lif-Gardiet, samt Capitain af Mitt Lif-Gardie Erich August Tersmeden.'

Taflan är målad af Pehr Hilleström.»

Antecknat på ramens baksida står: »Tillhör Louise M. Vauchée d. 4 september 1827. Tillhör Louise Sophie von Engeström.»

Ägare 1929: Änkefru Berta Ulander, Ekön, Motala. Arv inom släkten, har förr tillhört de bägge ovannämnda damerna. — Konstnärens egen förteckn. 595.

P E H R H I L L E S T R Ö M

Konung Gustaf III:s besök i »Rådsalen» i

Falu gruva den 20 sept. 1788

Bilden framställer samma högtidliga tillfälle som synes på den närmast föregående planschen, men uppvisar vissa förändringar i detaljerna. Den är här avbildad för att ge ett exempel på hur Hilleström varierade ett och samma motiv, då han efter flera års förlopp återkom till ämnet.

Här har konstnären medtagit blott mittpartiet av den förut synliga breda scenen. I fonden är alltså Rådsalen med kungabesöket. Takkronan fattas och likaså inskriften på den högra bergväggen.

I förgrunden går stånggången och till vänster vid bärstolpen kör karlarna med malmvagnen. Här och var gå gruvdrängarna med sina bloss i händerna.

Hela framställningen har på denna senare variant gjorts något klarare och redigare, kompositionen har vuxit i fasthet. Själva gruvrummet synes vara djupare och högre än på den föregående bilden.

Oljemålning på duk, målad 1798. Bildyta 51×74 cm. Ej signerad. Inskrift å en platta på ramens framsida: »År 1788 den 20 September Behagade Konung Gustaf den Tredie med sin Suite Nedstiga till detta ställe uti Fahlu Grufva, kalladt Rådsalen på 118 Famnars Diup».

Agare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Har fordom ägts av greve Samuel af Ugglas och såldes senare på af Ugglas' såkallade Wirsbo-auktion samt köptes då av disponenten d:r E. J. Ljungberg genom borgmästaren Lundberg i Sala. Efter disp. Ljungbergs död blev denna målning, jämte dess pendang över kungl. besöket 1794, donerad till St. Kopparbergs Bergslags A.-B. — Konstnärens egen fört. 861. Siréns kat. 289. Aug. Hahr, »Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelssamling», kat. n:r 17, plansch.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Konung Gustaf IV Adolfs och Hertig Carls besök
i orten »Neptunus» i Falu gruva den
14 juli 1794*

Då dessa båda kungliga personer besökte Dalarne 1794 på den unge konungens »eriksgata» gjordes även ett besök nere i koppargruvan, där en stor festmåltid var anordnad i det stora gruvrummet och arbetsorten »Neptunus» på 164 famnars djup under jordytan (292 m.).

I förgrunden är byggd en estrad med plankgolv på vilket några mindre och större bord äro placerade till den just pågående festligheten. En vällagad frukost intages av de furstliga herrarna, deras svit, berglagstjänstemännen, bergsmän och andra.

I fonden står det kungliga, med blå duk klädda bordet, där blott den unge konungen och hertigen-regenten sitta på var sin sida. Konungen, till vänster, vänder sig samtalande mot en bugande man med hatten i hand, som står bakom hans stol. Det är en av arbetsledarna i gruvan, stigaren Johan Steffenburg. Hertigen sitter vid bordets högra sida och åhör deras samtal. På bordet stå flera vackra silverljusstakar och kandelabrar med brinnande ljus. Bakom de kungliga personernas stolar äro några uppvaktande hovherrar och kammartjänare.

Till vänster därom äro tvenne stora långbord med röda dukar och med matfat, ljusstakar, buteljer m. m. Vid bordet närmast det kungliga sitta her-

rarna i den furstliga sviten, vid det andra bordet, längst till vänster, bergslagens tjänstemän, bergsmän och andra. Såväl omkring som bakom borden stå en mängd åskådare och betrakta ståten.

Till höger är en buffé anordnad vid ett bord med några tallrikar, buteljer och mat. Uppassare gå från och till, bärande matfat och korgar med vinbuteljer. Även några gruvarbetare med bloss synas där.

Estraden är avgränsad inåt arbetsorten med ett träräcke. Vid högra bergsväggen sitter en ramp, krönt med en rad mareschaller.

I bakgrunden synes på bortre bergväggen rakt i fonden en jättestor, illuminerad figur, sammansatt av brinnande lampor och framställande konungens och hertigens namnchiffer inom öppningen av ett valv med konturer av 5-dubbla rader lampor. Gruvarbetet i orten pågår. På ett på några stegar vilande plankgolv arbeta några borrhare vid ljuset av ett bloss (stråssarbete). Nere på marken eller sulan skjuta en del halvnakna gruvdrängar sina skottkärror. Uppe i bergväggen till höger synes en öppning med genomslag till ett ovanför liggande gruvrum.

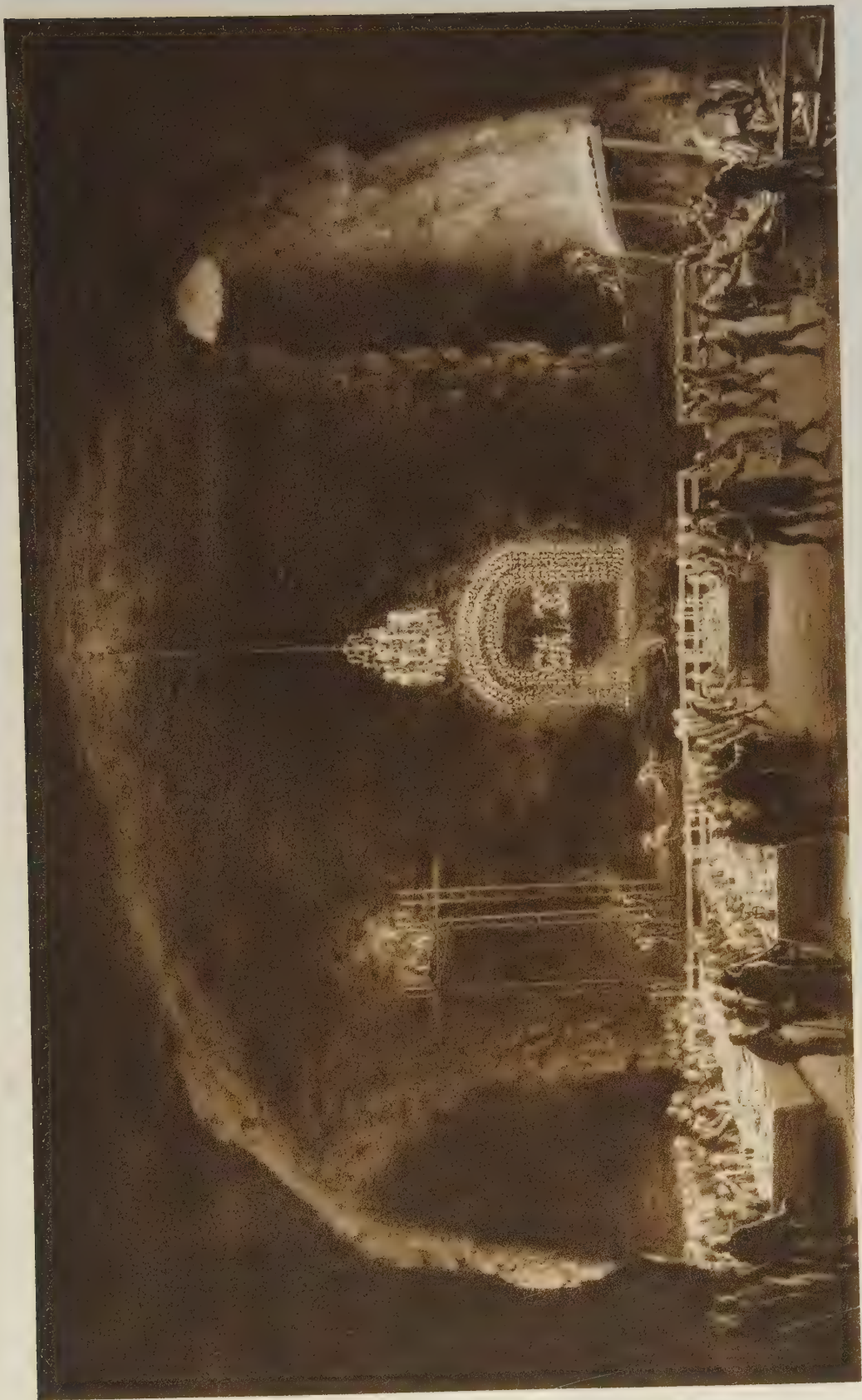
Från taket nedhänger en stor vacker kristallkrona.

Eldsbelysning från alla ljusen, lamporna, marschallerna och blossen.

Oljemålning på duk, målad 1794. Bildyta 59×105 cm. Signerad på dukens baksida: »Taflan är målad af Pehr Hilleström». Påskrift därintill av konstnären: »Åhr 1794 den 14 Juli tecktes Hans Maj:t Konung Gustaf Adolph tillika med Hans Kongl. Höghet Hertig Carl af Södermanland, Svea Rikes regent, i denna så kallade Neptuni Ort i Fahlu Grufva på 164 famnars djup, jemte Dess Suite och Bergsmännen taga sin dejeuner. För de senare voro särskilda bord anrättade. Mittemot Konungens bord brunno Hans Maj:ts och Hans Kongl. Höghets Namns chiffer uti lampor, som ganska präktigt uplyste denna underjordiska Salon».

Ägare 1929: Disponent Herman Sundholm, Djursholm. Har tidigare tillhört Chr. Hammers samling och köptes av nuvarande ägaren på Bukowski-auktionen 1905 i Stockholm. — Konstnärens egen fört. 765. Siréns kat. 294.

A N D E R S F R E D R I K S K J Ö L D E B R A N D

Två vyer med det kungliga besöket

i »Neptunus» 1794

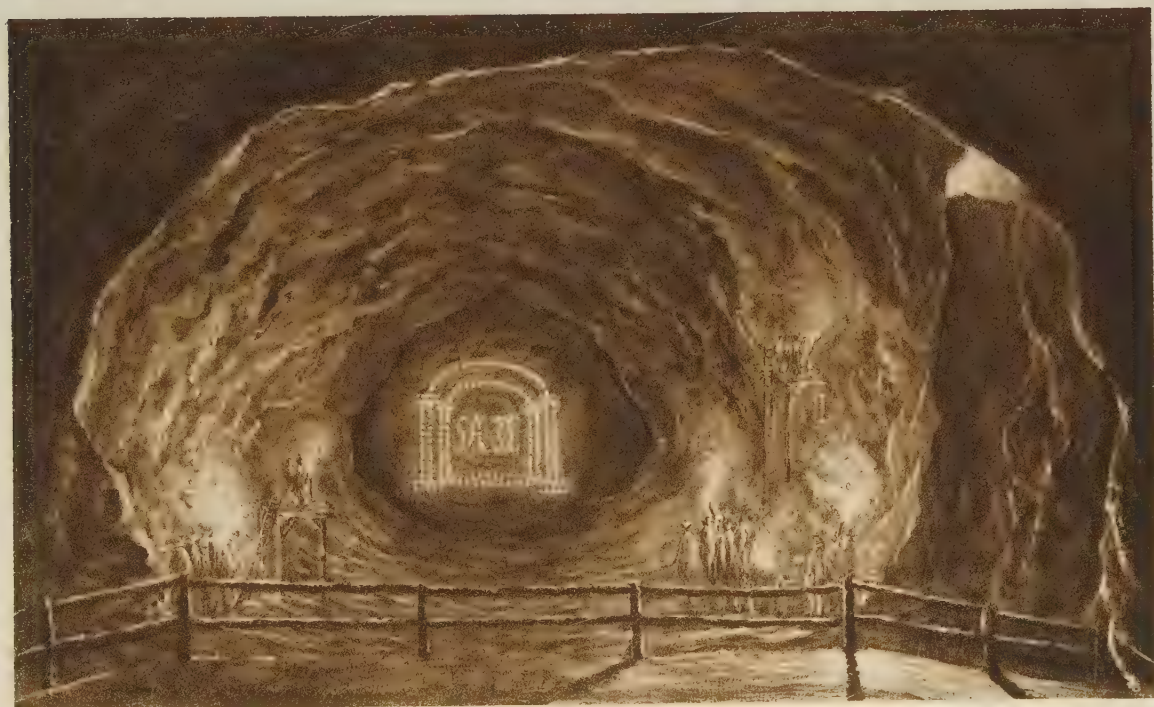
Den kände militären och politikern greve Anders Fredrik Skjöldebrand medföljde som adjutant på konungens och hertigens Bergslags- och Dala-resa 1794, och han gjorde då en värdefull samling bilder i akvarell från de platser, som under resan besöktes. Från nedstigningen i Falu gruva juli samma år utförde han 9 akvareller, återgivande Stöten och vägen ned i gruvan. Här avbildas de två bladen över festen i »Neptunus».

Den övre bilden återger en blick från arbetsortens bortre del mot det starkt upplysta valvet, där festmåltiden ägde rum på den nybyggda estraden. Från den dunkla förgrunden ser man rakt i fonden in i det ljusa bergsvalvet, som liknar en teaterscen. Ehuru målningsstilen är summarisk i detaljerna, kan man urskilja det kungliga bordet i mitten av scenen. På sidorna stå rader av bergsmän och annat folk, uppsträckta i led som tennsoldater. Belysningen kommer från marschaller på sidoramperna utmed bergsväggarna och från den stora takkronan. Akvarellen har till underskrift: »Då Konungen och Hertigen spisade på Bottnen Neptunus 164 famnar under jorden d. 14 Julii 1794».

Den undre bilden är en vy, tagen från nyssnämnda estrad in mot orten, med den stora illuminerade figuren i fonden med namnchiffren. Man ser en mängd

figurer med bloss i händerna. Utmed valvets väggar stå till vänster och höger malmborrare i arbete på sina höga stegar. Längst upp till höger synes genomslag i berget till en högre belägen ort. En jämförelse med Hilleströms målningar visar att de bägge målarnas bilder överensstämmer rätt noga i detaljerna. Underskriften på denna akvarell lyder: »Illumination i Neptunus».

Två akvareller i en skissbok. Bildyta 22×35 cm. Ägare 1929: Nordiska Museet, inv. n:r 61,428.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*En festmåltid i arbetsrummet Lovisa Charlotta
i Falu gruva år 1798*

Under juni månad 1798 besöktes Falun av en kommission från Bergskollegium i Stockholm och till dess ära anordnade Bergslaget då en festlig måltid nere i arbetsrummet Lovisa Charlotta, som var beläget på 135 famnars djup (240 m.)

Gruvrummet liknar en jättestor grotta i berget och illumineras av en högt uppsatt, kring bergväggarna löpande ramp med mareschaller, av en från taket nedhängande cirkelformad ljuskrona samt av de på borden stående ljusen.

Tre bord äro placerade i gruvrummet. Närmast fonden står ett mindre bord med grönbå duk vid vilket sitta de två hedersgästerna, till vänster bergsrådet *Gustaf Adolf Leijonmarck*, född 1734, bergsråd 1778, vice president i Bergskollegium 1805, död 1815; samt till höger riksrådet och presidenten i Bergskollegium, greve *Fredrik Wilhelm Ridderstolpe*, född 1730, riksråd 1787, president i Bergskollegium 1789, greve 1800, död 1816. Den senare, med en kraschan på bröstet, vänder sig samtalande mot några bakom stolen stående herrar. Vid bordet står en uppassare och håller upp vin i ett glas, samt några andra personer.

Längre in i salen stå utmed väggarna till vänster och höger två långbord.

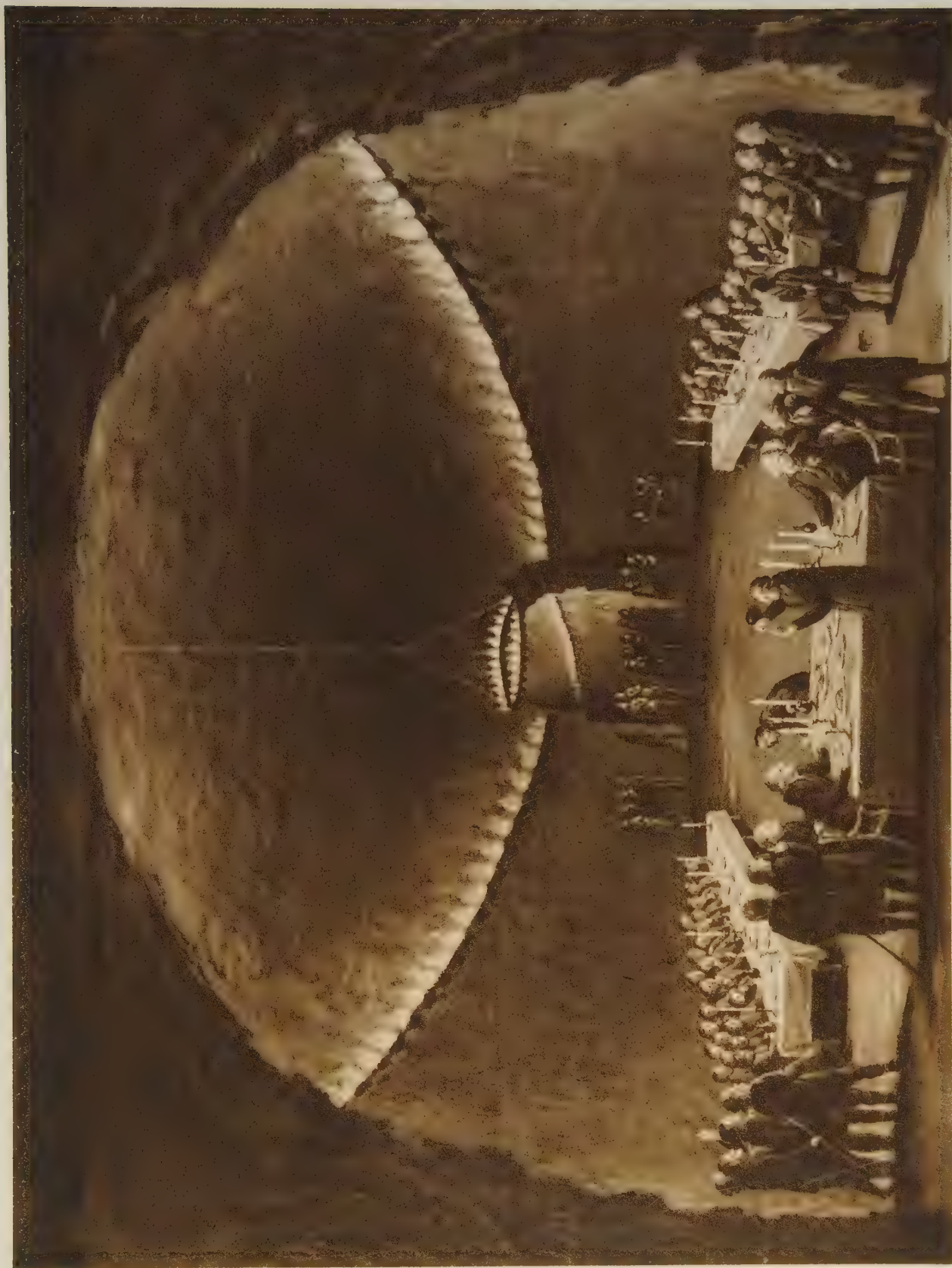
Där sitta tätt vid varandra ett antal bergslagstjänstemän och bergsmän. Andra personer stå i rummets bakgrund.

Eldsbelysning från mareschaller och ljus.

Oljemålning på duk. Bildyta 36×56,5 cm. Ej signerad. Påskrift på dukens framsida upptill: »Arbetsrummet Lovisa Charlotta Den 13 Junii 1798».

Å baksidan av ramen har nuvarande ägaren antecknat: »Tillhört Hammers samling, köpt på auktion 6/12 05 för kr. 105:—. G. A. Gm.»

Ägare 1929: Direktör G. A. Granström, Stockholm. Tillhörde förr Chr. Hammers samlingar och inköptes på Bukowskiauktionen 1905 av nuv. ägaren för kr. 105, som ovannämnda anteckning meddelar. — Denna målning synes icke finnas upptagen i konstnärens egen fört.

A L E X A N D E R L A U R É U S

*Kronprins Carl Johans och prins Oscars besök i
Röros' koppargruva 1816*

Sedan kronprins Carl Johan, sedermera konung Carl XIV Johan, under sitt första Norgebesök avslutat stortinget i Kristiania den 6 juli 1816, företog han med sin son prins Oscar, hertig av Södermanland (sedermera konung Oscar I) en resa till Röros och en nedstigning i den berömda koppargruvan, som emellertid vid denna tid lidit mycket genom krigen. Prinsarna gingo ned i Storvartsgruvan och på Lauréus målning ser man dem stående i en hög och djup underjordisk sal. Lauréus målade bilden på beställning av den gamle konung Carl XIII, i vars bouppteckning (Riksarkivet) man återfinner målningen under benämningen »Carl XIII:s ort i Röros' Kopparverk, med portraiter (100 Rdr)». En tidigare författares uppgift att gruvan vore Falu koppargruva är alltså felaktig. Konstnären torde icke själv ha varit närvarande vid gruvbesöket, utan han har komponerat målningen efter beskrivning.

I orten har man med anledning av det furstliga besöket upprest en eklärad triumfport i antik stil, krönt med Carl XIII:s namnchiffer å attikan. I förgrunden av gruvrummet står ett flertal personer. Mitt på bilden, med profilen synlig under triumfbågens valv, står kronprinsen Carl Johan. Längre till vänster synes prins Oscar i en pekande attityd och samtalande med gruvföreståndaren. De höga gästerna äro iförda Svea livgardes uniform med kraschaner på

bröstat, men ha på huvudet en skärmlös uniformsmössa, som av allt att döma tillhörde uniformen för Röros' bergskorps. Ytterligare några av bergverkets tjänstemän, i samma mössa, stå bredvid.

Till höger och vänster äro grupper av gruvarbetare med bloss i händerna och avtäckta huvuden. I bakgrunden till vänster och höger orter in i berget.

Eldsbelysningen kommer från bergsmännens bloss och mest från oljelamporna på den illuminerade triumfporten i bakgrunden.

Oljemålning på duk. Ej signerad. Bildyta 60×80 cm. Ägare 1926: Hans Maj:t Konungen, Stockholms slott. — Jämför Torsten Stjernschantz, Alexander Lauréus, Borgå och Stockholm 1915, sid. 90 och kat. n:r 162.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en klensmedja med en smed
i arbete, 1788*

I fonden står smeden — en ung man med mössa, stripigt hår, vit skjorta, blåa byxor och förskinn — och håller i vänstra handen kniptången med det rödglödgade smidesstycket på städet. Han lyfter samtidigt hammaren i högra handen till slag. Städet har endast ett horn. Mot stabben står en slägga och där bredvid en vattenbalja för järnets härdning. På golvet synes för övrigt en bock och en verktygslåda till höger samt en årderbill och några obeslagna hjul till vänster.

Bakom smeden är den rektangulära härdöppningen, belyst av elden nere på härden till vänster, som också belyser smeden och hans arbete. Över härden hänga en rad tänger på en slå. På en annan träslå på brädväggen till höger sitta några släggor.

Oljemålning på duk. Bildyta 50×39 cm. Signerad på verktygshon till höger: »Hilleström». Ägare 1929: Änkefru Emma Mannerstråle, född Jonzon, Stockholm. Ägdes vid mitten av 1800-talet av greve Werner Detlof von Schwerin, Stegeborg.

Övergick senare i ägo till brukspatronen Filip Mannerstråle på Ulfhäll vid Strängnäs och efter hans död 1902 till nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 253. Siréns kat. 324 a.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en klensmedja med två smeder
i arbete, 1781*

I fonden stå två unga karlar bredbenta, och båda slägga på det rödglödga smidesstycket, som smeden till höger håller på städet framför. Bägge äro de klädda i toppmössor, skjortor, förskinn och knäbyxor. Härden är till höger, och bälgpojken drar i pådragsstången med båda händerna. Han är iklädd röd rock och blå byxor. Över härdöppningen en trästång med smidestänger.

På den av skenet från härden upplysta fondväggen, vars rappning på några ställen fallit bort och lämnat teglet bart, äro några släggor uppsatta i en träslå. Nere vid golvet stå några obeslagna hjul. Mot städstaben är en slägga lutad, och på golvet synas för övrigt hammare, tång, hästskor, skenor, en verktygslåda m. m.

Från förgrunden blick in i smedjan genom en dörröppning med den uppslagna dörren till vänster och några av härdluset vackert belysta träbjälkar upptill och nedtill.

Eldsbelysning blott från flamman i ässjan.

Oljemålning på duk. Bildyta 49×40 cm. Icke signerad.

Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Tidigare ägare obekanta. — Konstnärens egen fört. 357. Reproducerad i Roosval, Svenskt konstgalleri.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en klensmedja med tre smeder
i arbete, 1778*

I fonden är den av gråsten murade smideshärden. Hårdöppningen, vars tak uppbäres av inmurat båljárn, är rektangulär och belyses av skenet från elden inne i ässjan till vänster. Över hårdöppningen är en horisontell bjälke, vari en rad tänger sitter. Fram och ned över härden hänger från taket en eldskyddande kåpa, beslagen med plåt i rutform. Framför härden står det rätt grovt formade städet på sin stabbe. Tre ännu unga karlar smida på ett glödande och gnistsprakande järnstycke, som smedsmästaren till vänster håller på städet med en tång. Till höger om honom stå de två slaggdrängarna, båda med upplyftade slaggor. Alla tre äro iförda stora skinnförkläden med remmar om livet och de två männen till vänster ha även hattar. Till vänster om hårdöppningen står bäljpojken i dunklet och drager i bäljstången.

På golvet till höger står en annan stabbe utan städ och därbredvid ett i golvet nedstucket sparrstäd med långa sparrhorn. Här och var på golvet synas slaggor resta eller liggande, bockar uppställda samt hästskor och andra järnstycken lagda.

I bakgrunden till höger den murade, illa rappade väggen med en dörr ut. Belysning blott från elden i härden.

Oljemålning på duk. Bildyta 43×59 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». På baksidan är å en lapp sedan gammalt antecknat: »Auction Hammer. Gemälde N:o 106. Ankäufer Boukowsky».

Ägare 1929: f. Bruksdisponenten, fil. d:r Carl Sahlin, Djursholm. Har tillhört Chr. Hammers samling och såldes på auktionen i Köln 1895; se katalog del III, n:r 106, kallad »In der Schmiede». Tillhörde därefter till 1924 v. häradshövding Knut Tillberg, Stockholm, som detta år sålde målningen till nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 230. Siréns kat. 328.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en klensmedja eller hovslagareverkstad
med tre smeder i arbete, 1790*

Ett högt och stort rum med kraftiga, fritt löpande träbjälkar i taket och med tegelstensmurade väggar. I bakgrunden en dörröppning inåt, troligen till vagnsboden. Till vänster i fonden en låg trätrappa upp till en dörr i ett boningsrum. Smedjan var alltså sammanbyggd med smedbostaden. I dörröppningen står en kvinna, till hälften synlig, och samtalar med en annan kvinna i vit schalett, som går utför trappan. Ett fönster med små rutor i väggen och därovanför en jättestor hästsko uppspikad. Trappan fortsätter i en spiral upp till rummet eller vinden ovanför smedjan.

Till höger i fonden den öppna härden med rektangulär härdöppning och murad av gråsten. En gosse står bredvid och drager pådragsstången till bäljen med bägge händerna.

I mitten är städet på sin stabbe och de tre smederna i fullt arbete. Smedsmästaren står bredbent med ryggen mot åskådaren och håller med tången i hand det rödglödande, gnistsprakande smidesstycket på städet, samtidigt lyftande hammaren med höger hand. Han är klädd i en kort rock och hatt, knäbyxor. Bakom honom stå de båda slaggdrängarna i skjorta och mössa och

med uppkavlade skjortärmar, sysselsatta med släggningen i tur och takt med mästaren.

Till vänster framför städet synes en på golvet på kant stälpt åksläde. Dess skalmar äro resta vid trappan, och två obeslagna hjul stå där bredvid. Fast-satt på en stång i golvet står ett mindre sparrstäd. Bredvid sitter på en stubbe en smed och vilar sig, han håller i handen en stor trästänka med öppet lock för att taga sig en läsketår.

På golvet synes vidare till höger och vänster ett par verktygslådor en härdningsbalja, en bock, ett ämbar-ok, hästskor, hjulskenor och järnstycken.

Eldbelysningen kommer endast från flamman i härden till höger och bildar skarpa skuggor och dagrar.

Oljemålning på duk. Bildyta 64×79 cm. Signerad på verktygshon till vänster: »Hilleström». På en platta å ramen står: »Till Carl Sahlin på 60-årsdagen från Mor och Syskonen 19¹⁵/₁₂ 21».

Ägare 1929: f. Bruksdisponenten, fil. d:r Carl Sahlin, Djursholm. Målningen inköptes 1921 av Fritzes hovbokhandel, Stockholm, och gavs, som påskriften omtalar, i födelsedagspresent till nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 673.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en klensmedja eller hovslagareverkstad
med tre smeder i arbete, 1792.*

Målningen framställer en liknande smedjeverkstad som den, som avbildats å föregående plansch, men både figurer, redskap och detaljer för övrigt äro andra.

I fonden stå de tre smederna kring sitt städ, alla med lyftade släggor. Smedsmästaren till höger håller på städet en glödande och starkt gnistrande järnstång, som nu skall utsmidas. Alla tre karlarna äro iklädda skjorta, förskinn och knäbyxor. De två till höger stående ha hattar, under det att den vänstra, bredbent stående smeden bär en toppmössa av det slag, som smeder och andra hantverkare ofta använde under 1700-talet både i Sverige och i utlandet.

Till höger är smideshärden. Bälpojken drar med uppräckt arm i pådragsstången. På en stock över härden sitter efter vanligheten en rad tänger. Till vänster ligger på golvet omkullstjälpt en åksläde med medarna mot åskådaren. Därintill sitter ett mindre sparrstäd på en stång, samt äro ett par obeslagna hjul uppresta. Till höger står på golvet en härdningsbalja och en verktygsho på fyra ben. För övrigt ligga kringströdda på golvet släggor, hästskor, järnstycken m. m.

Eldsbelysningen kommer dels från härdflamman, som skarpt belyser taket

och väggarna, samt dels, i mindre grad, från det glödande järnstycket på städet.

Oljemålning på duk. Bildyta 49×60 cm. Signerad nere till höger »Hilleström».

Ägare 1929: Kabinettskammarherren m. m. greve Hans von Stedingk, Stockholm. Denna målning har i likhet med några andra, nu på Elghammar befintliga Hilleströmmare, förr tillhört fältmarskalken m. m. greve C. B. Ludvig Chr. von Stedingk i början av 1800-talet. Den har sedan gått i arv till hans sonson, nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 724 (»Hofslagare verkstad»).

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en stångjärnssmedja, s. k. tysksmedja,
med herrskapsbesök, 1781.*

Vid de flesta stångjärnsbruken användes ännu på Hilleströms tid det s. k. tysksmidet, som här framställes, men vid flera av de stora Upplandsbruken förekom den mer utvecklade vallonsmidens-metoden. Tysksmidet var dock den över hela landet vanliga smidesprocessen för framställning av stångjärnet, ända tills det på 1820- och 30-talen ersattes av modernare metoder.

I fonden av denna tysksmedja synes till vänster den öppna smideshärden med dess bäljverk i skuggan till vänster. Från högen av träkol i härden stiga eldsflammorna upp. En smed har just med sin tång lyftat upp ett glödande smältstycke och är i färd med att gå till hammaren på höger sida.

I förgrundens mitt stå ett par förnäma besökare, antagligen brukspatronen själv med fru. Han är iklädd långrock med trekantig hatt (tricorne) och gör en gest in mot smedjan liksom för att förklara det pågående arbetet för den bredvid stående damen, som är iklädd pelisse och synes med ansiktet vänt i profil. Längre till höger synes en koldräng, med anledning av det förnäma besöket klädd i långrock och hatt, draga en korg på en bår till härden.

I bakgrunden till höger är stångjärnshammaren i arbete. Det är en brösthammare, vars skaft upplyftes av kammarna på den bakom liggande hjulstocken. Den starkt byggda hammarställningen har några tvärs över smedje-

rummet gående grova stockar samt har vid själva hammaren bandade ramstolpar, tryckare, slagträ och överslag. Även pådragsstången till vattenhjulet är synlig och nedhänger från sin öppning i taket.

En smed i förskinn håller på med att utsmida en »kolv» på det grova städet. Han håller med bägge händerna i stångens andra, utsmidda halva.

Till höger om honom står en grupp av fem förnäma besökare, bland annat två damer, som äro klädda i pälsar och muffar. En i långrock och hatt iförd herre gör en pekande gest för att förklara hammararbetet för den yngre damen. De flesta dräkterna ha färger i klart blått, vilket bildar en vacker ton i eldsbelysningen, som kommer från härdens eldsflammar.

Oljemålning på duk. Bildyta 63×77 cm. Signerad på en av järntackorna i förgrunden: »Hilleström».

Ägare 1929: Jernkontoret, Stockholm. Inköptes dit år 1918 av översten Salomon Wilhelm Sundelius, Stockholm, för en summa av 2,000 kr., enligt Jernkontorets styrelseprotokoll av den 22 febr. 1918. — Konstnärens egen fört. 369.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en stångjärnssmedja, en
s. k. tysksmedja, 1791.*

Målningen avbildar en hammarsmedja av ungefär samma slag och storlek som synes å föregående plansch, men har andra detaljer och figurer.

I fonden synes den fristående, murade härden, som avsmalnar uppåt mot taket i skorstensform. Härden är öppen åt två sidor och uppehålles av en järnstötta under det fria hörnet och av bördjärn under takkanten. Över härdöppningen sitter en snett löpande trästock, vari en rad grova tänger äro insatta. Elden flammar gul och röd ur en stor hög träkol i härden. Invid densamma synas tre smeder i sitt arbete. En av dem står framåtlutad och fattar med sin tång den bland kolen liggande rödglödande smältan. En annan karl rör med ett spett om bland härdkolen, och den tredje smeden lyfter med tången ett i vit och ljusröd färg lysande smältstycke mot hammaren till vänster i bakgrunden.

Till höger om härden är bäljarna, som nästan försvinna i den mörka skuggan där. Till vänster kommer en koldräng dragande med en korg kol fram mot härden.

I smedjans bakgrund är hammaren i full gång med smidet. Det är en brösthammare, som drives av hjulkammarna på den bakom liggande, roterande hjulstocken. Ovanför hammarskaftet synas tryckaren och hammarställningen.

En smed håller på med att utsmida en »kolv» på städet, det vill säga ena halvan av en järnstång i vars andra, utsmidda halva han håller med bägge händerna. I övre delen av smedjerummet löpa flera grova bjälkar under taket.

Eldsbelysningen från den flammande härdelden sveper rummet i ett varmt rött ljus.

Oljemålning på duk. Bildyta 48×60 cm. Signerad nedtill i mitten: »Hilleström.»

Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare tillhört direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm.

Utställd på Retrospektiva utställningen av svenska målares arbeten på Konstakademien 1898, kat. n:r 98. (Jfr bil. VI.) — Konstnärens egen fört. 705. Siréns kat. 319.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en stångjärnshammare, en
s. k. tysksmedja, 1790.*

Denna målning framställer arbetet i en tysksmedja, liknande den som synes å föregående målning, men flera skiljaktigheter och olikheter förekomma. Bland annat ligger här själva hammaren till höger i bakgrunden.

I fonden synes tyskhärden och till vänster därom det tillhörande bäljverket med dess vågstänger etc. Vid härden står en smed, som böjer sig framåt och lyfter en rödglödande, rund smälta med en stor tång, vars skänklar sammanhållas av en tångring — en intressant detalj. Bredvid honom synes en annan karl, hållande en järnstång med en »kolv», vilken han tydligen är i färd med att bära bort till hammaren. En tredje karl är koldrängen, som kommer dragande med två korgar kol på en bår mot härden. Över härdöppningen löper som vanligt en träslå med däri satta smidesstänger.

Till höger i bakgrunden är hammaren i gång. Den lyftes av kammarna på hjulstockens lyftarring. Man ser den kraftiga, med stora horisontella bjälkar försedda hammarställningen. Från en öppning i taket nedhänger pådragsstängen till vattenhjulet därutanför.

Vid städet arbetar en framåtlutad smed, hållande en rödglödande smälta under hammarhuvudet.

En varmröd eldsbelysning från härdelden fyller smedjerummet.

Oljemålning på trä. Bildyta 47×60 cm. Icke signerad. På ramens baksida är fäst ett visitkort med namnet »Oscar Ekman».

Ägare 1929: Friherre Carl Gustaf Langenskiöld, Stockholm. Har tidigare tillhört konsul Oscar Ekman i Göteborg (1812—1907) samt därefter jur. d:r friherre Carl Langenskiöld å hans gård Stora Torp utanför Göteborg, varefter målningen gått i arv till dennes äldste son, den nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 671.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en vallonsmedja vid Löfsta bruk
i Uppland år 1787*

Det förr berömda vallonsmidet innebar en utveckling av tysksmidet till större effektivitet och bättre produkt samt användes särskilt vid de stora bruken i Dannemora bergslag i norra Uppland. Det förnämsta och största av dessa bruk var utan gensägelse Löfsta, eller Leufsta, som det ibland stavades.

Denna målning framställer den berömda vallonsmedjan vid Löfsta. Till skillnad från de förut avbildade tysksmedjorna har den två stora smideshärddar i fonden, till höger och vänster. I härddarna flamma starkt lysande eldar ur kolhögarna. Härddarnas stenmurar, med stora kåpor, avsmalna uppåt i skorstensform. I varje härddöppning hänga några avlångt rektangulära träplankor till skydd för hettan och gnistorna. Vid sidan av härden till vänster synes en av de stora bäljarna.

Två smeder äro i arbete vid vardera härden och hantera med tänger och spett de glödande smältorna och smältstyckena. I varje härd äro järnstänger instuckna till uppvärmning, i den vänstra även en tång.

Härden till höger är den s. k. smältarehärden. Ur en mörk öppning i bortre härdväggen synes den avlånga tackjärnsgösen skjuta fram med spetsen utåt. Det därifrån nedsmälta järnet droppar ned på härdhällen. På andra målningar över vallonsmedjor, som vi avbilda något längre fram bland dessa planscher,

kan man bättre se denna detalj. Från smältarehärden fördes färskjärnet till vidare behandling i den s. k. räckare-härden, som här synes till vänster och vari smältstyckena upphettades.

Vid den högra härden synes bland annat en bakifrån sedd karl stå hållande en korg kol.

I bakgrunden blick längre in i smedjan. I öppningen mellan de bägge härdarna ser man räckhammaren i full gång. En räckaesmed står framåtböjd och håller ett glödande smältstycke på städet under hammarhuvudet.

Alla sex smederna äro iklädda skjortor, knäbyxor och hattar. De av dem använda smidestängerna ha alla på sina skänklar en tångring.

Upptill under taket gå några grova träbjälkar tvärs över smedjerummet. Den starka eldsbelysningen från de bägge härdarna lyser upp smedjan.

Oljemålning på trä. Bildyta 32×38 cm. Ej signerad.

Ägare 1929: Änkefru Berta Ulander, Ekön, Motala. Arv inom släkten. — Konstnärens egen fört. 568.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av en vallonsmedja vid Forsmarks
bruk år 1793.*

Bilden visar liksom efterföljande plansch en interiör av den på platsen ännu kvarstående s. k. opphammaren vid detta på sin tid stora vallonbruk. De båda målningarna utfördes, som omnämnes i texten, på uppdrag av brukets ägare på denna tid, den kände gustavianen, landshövdingen, överståthållaren m. m. greve Samuel af Ugglas.

I smedjan synas till höger och vänster de båda vallonhårdarna, smältarehärden till höger och räckarehärden till vänster. I den förra härden märker man tackjärnsgösen ligga framskjutande ur en öppning i bortre hårdväggen och vilande på en cylinderformad gösrulle av trä. En smed makar med ett spett träkolen närmare gösens spets, så att järnet lättare skall smälta och neddroppa i härden.

Till vänster är räckarehärden, där elden flammar ur en stor kolhög. En räckarsmed håller ett smältstycke med sin tång, en annan karl lyfter en stång med en »kolv» ur elden.

Längst till vänster ser man räckhammaren i fullt arbete, sedd nästan framifrån. Till den stadigt byggda hammarställningen hör även den mäktiga, tvärs över smedjan gående tvärbjälken. En från ryggen sedd smed räcker här ut en »kolv» under hammarhuvudet. Hjulstocken är på hammarens vänstra sida.

Mellan härdarna går en kolpojke med en korg kol. På golvet ligger en tackjärnshäll, avsedd att användas vid smältstyckenas klyvande. Längre bort synes en fördjupning i smedjegolvet. Det är en tånggrop, en vattenfylld, med gjutjärnshällar klädd grop, avsedd för de grova tångernas och spettens avkylande.

I bakgrunden står en dörr öppen, ledande ut i det fria. Eldsbelysning från lågorna i härdarna.

Oljemålning på duk. Bildyta 42×57 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». På dukens baksida har konstnären antecknat: »Hammar Smedian wid Forsmarks bruk 1793.»

Ägare 1929: Fru Signe Melander, född Ström, Krusenbergs gård, Uppland. Som ovan nämnts ursprungligen målad för greve Sam. af Ugglas på Forsmark. Senare i ägo hos friherre Emanuel Cederström på Krusenberg, där målningen, jämte två andra Hilleströms bruksmålningar, en annan interiör av Forsmarks-smedjan och Söderfors' ankarsmedja, alltjämt förvaras av nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 730. Siréns kat. 322.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Annan interiör av samma vallonsmedja vid
Forsmarks bruk år 1793.*

Denna målning är utförd samtidigt som den å föregående plansch avbildade och framställer det inre av denna vallonsmedja, sedd från annat håll i rummet.

Av de båda härdarna, som förekomma vid vallonsmidet, synes här räckarehärden i fonden. Elden flammar från en stor hög träkol. En smed griper med tången ett smältstycke i härden. Flera järnstänger ligga där instuckna. Till skydd för hetta, ljus och gnistor hänger ett avlångt rektangulärt järnstycke framför härdöppningens övre högra del. På bottenhällen står till vänster en låda, troligen med sand eller vatten.

Längst till höger synes yttersta hörnet av smältarehärden med järnstöttan under kanten. Därintill går en karl med en korg kol.

Till vänster håller en smed på med att smida ut en »kolv» under hammarhuvudet. Städessabben avkyles här genom spolning av vatten från en åt höger löpande ränna, vilken läcker på ett ställe, varför man placerat en vattenså därunder — en roande detalj. Hammaren är sedd nästan framifrån, varigenom man kan studera den speciellt för vallonhamrarna konstruerade hammarställningen.

I mitten står en av smederna och håller med tången ett glödande och gnistsprakande smältstycke på en på golvet liggande tackjärnshäll, samma, som synes även på föregående plansch. Längre in återfinnes tånggropen.

Eldsbelysningen kommer i detta fall från flera håll: från härdarnas eldsflammar i fonden och till höger samt från smältstycket i mitten och från »kolven» under hammaren till vänster.

Oljemålning på duk. Bildyta 44×60 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström.» Å dukens baksida har konstnären antecknat: »Hammarsmedjan i Forsmarks bruk 1793.»

Ägare 1929: Fru Signe Melander, född Ström, Krusenbergs gård, Uppland. Målades ursprungligen, jämte den å föregående planschen avbildade pendangen, på önskan av dåv. ägaren till Forsmarks bruk, landshövdingen, överståthållaren m. m. greve Samuel af Ugglas. Kom under 1800-talets senare hälft i ägo hos friherre Emanuel Cederström på Krusenberg, där den alltjämt förvaras. — Konstnärens egen fört. 740. Siréns kat. 321.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör från masugnen vid ett mellan-
svenskt styckebruk 1790*

Som vi skriva i texten, är det troligen från något av styckebruken i Södermanland, såsom Hellefors, Svärta, Nävekvarn, Ehrendal eller Stavsjö, som denna interiör med kulstöpning är hämtad. Man ser »rådstugan» kring masugnens nedre del under ett pågående utslag ur ugnen, avsett till gjutning av mindre kanonkulor.

Rakt fram i fonden är den i plan kvadratiske masugnsmuren av stora gråstensblock med det välvda, nischliknande »bröstatet», som stöddes av bördjärn och vinkeljärn. Utslag pågår som bäst ur ugnen. Under livlig gnistbildning rinner det flytande, gulröda tackjärnet ned i en ränna till en cirkelrund järnbehållare eller grop i tavlans mitt. Där står en karl, hållande en skopa, som han fyller med smält järn ur gropen. En annan karl går och bär sin nyss fyllda skopa till en låg, avlång järnform till höger, en s. k. kokill, det vill säga en form i två hopsatta delar för gjutandet av kulor. Det är alltså kulstöpning, som försiggår i styckebruket för tillfället. De flesta arbetarna ha hattar med vida brätten till ögonens skydd mot elden.

I förgrunden står en bruksarbetare och fyller en kul-kokill med det rinnande järnet ur skopan, under det att en herre i röd långrock och knäbyxor, möjligen en styckebrukets kontroll-officer, står bredvid och betraktar hans arbete.

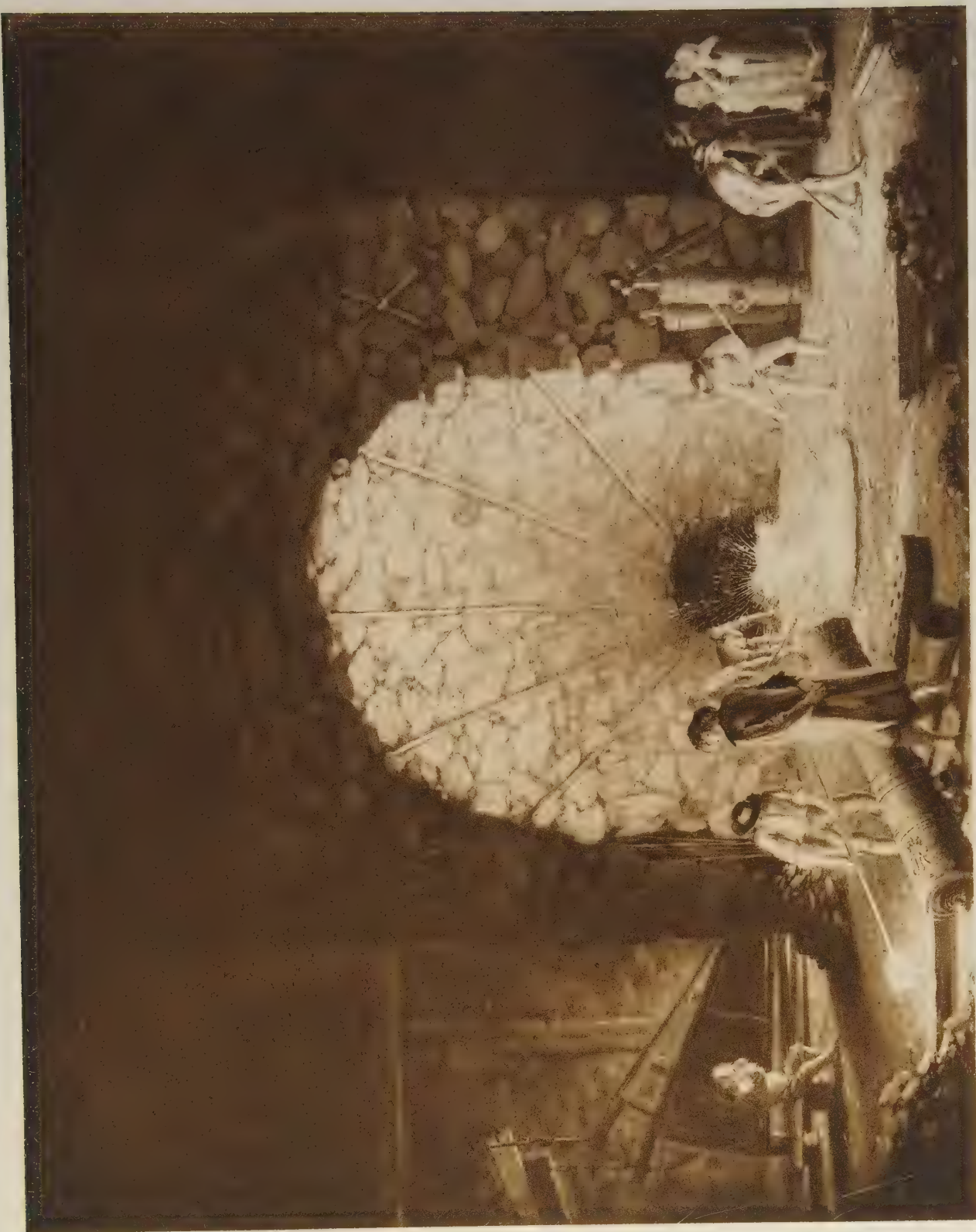
Strax intill ligga två färdiggjutna kanonrör, ett större och ett mindre. På det större rörets nederdel, det s. k. långa fältet, är synligt ett monogram under en kunglig krona, vilket anger, att kanonen i fråga är ämnad att utföras till något utländskt konungarike, troligen Portugal.

I bakgrunden till vänster ser man de båda blåsbäljarna med sina vågstänger. En karl sitter och tömmer en stor ölstånka. Invid masugns-muren till höger stå två formar till gjutning av kanonrör med sin isättning av s. k. kärnstänger kring vilka kanonerna götos, och gallippa. Härom vidare i texten. Längre till höger finna vi en grupp av förnäma besökare, tydligen brukspatronen själv i sällskap med två pälsklädda damer. En arbetsförman eller kanske bruksinspektorn, klädd i mörk långrock, står och samtalar med dem.

Eldsbelysningen kommer här från det ur ugnen nedrinnande gjutjärnet.

Oljemålning på trä. Bildyta 48×61 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström.» På tavlans baksida finnes en av konstnären gjord anteckning: »Un fonderie des Canons.»

Ägare 1929: Generalkonsul Olof Söderberg, Stockholm. Har jämte 4 andra smedjemålningar av Hilleström inköpts år 1919 ur rysk ägo. — Konstnärens egen fört. 684 (»Ett Canon giuteri»).

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av »rådstugan» i Berkinge masugn vid
Forsmarks bruk i Uppland 1793*

Denna målning är den enda målning av Pehr Hilleström, som finnes över tackjärnutslag i en masugns »rådstuga». Tur var, att han fick tillfälle att avmåla den arkitektoniskt sett vackra och intressanta Berkinge masugn, som hade byggts 1755 för brukspatronen på Forsmark John Jennings av dåv. övermasmästaren Sven Rinman. Målningen återger »rådstugans» inre med det välvda utslagsbröstet, som var det första i Sverige lagda välvda bröstet av gråsten.

Det tunnelliknande bröstvalvet belyses av eldskenet från det i sandformen nedrinnande tackjärnet. Man ser de grova, av stora ankarjärn sammanhållna gråstensmurarna. Det rödgula järnet rinner under gnistbildning ned i gösformerna. Till höger stå ett par grupper hyttarbetare med tillsammans fem man, av vilka några håller i händerna hytteredskap, såsom spett etc. I förgrunden en hög ännu rödglödande slaggstycken. Skovlar, spett och andra redskap stå mot stenmuren. Eldbelysningen kommer från utslagsjärnet. Hela interiören, hållen i en varm brunröd helhetston, gör på en nutida betraktare ett rätt romantiskt intryck, som av ett forntida underjordiskt gravvalv.

Oljemålning på duk. Bildyta 42×57 cm. Icke signerad, men å dukens baksida har konstnären antecknat: »Berkinge Masugn, hörande till Forsmarks Bruk 1793».

Ägare 1929: Amiralskan Lizinka Dyrssen, född af Ugglas, Öråker, Uppland. Har jämte en pendant över samma masugns »krans» ursprungligen tillhört greve Samuel af Ugglas på Forsmark. — Konstnärens egenhändiga fört. 744.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av »kransen» i Berkinge masugn vid
Forsmarks bruk år 1793*

Övervåningen i en magasinsbyggnad utgöres av rummet kring öppningen till ugnens påfyllande med malm, kol m. m., det s. k. uppsättningsmålet. Detta rum uppe på själva masugnen kallas på svenskt bergsmansspråk vanligen endast »kransen».

På Hilleströms här i färgtryck återgivna målning ser man »kransen» i den 1755 av Sven Rinman på John Jennings föranstaltande nybyggda masugnen som ett stort, fyrkantigt rum med innerväggar av grova, vertikalt ställda plankor. Snedtaget är lagt av tegel och stödes av i zickzack ställda slänor. Upptill är en stor öppning ut mot den svarta natthimlen.

I rummets mitt är uppsättningsmålet eller »kransen» i inskränkt mening med sin cirkelrunda öppning lagd av tackjärnhällar. En kraftigt rökbolmande och flammande eldslåga, nedtill mest vit- och gulaktig, men upptill starkt röd, slår upp mot takets fria öppning.

Man ser i detta rum fem stycken hyttarbetare. Två av dem, den ene tydligen masmästaren (»masen»), som är klädd i blått och med förskinn, stå där och betrakta kranslågan samt diskutera med livliga åtbörder den nyss gjorda beskickningen eller uppsättningen. En tredje karl, en uppsättare, står i bakgrun-

den och håller ett spett. På en bänk till höger sitter en gammal man, kanske en s. k. borkare eller kringvandrande snyltgäst, och talar med en framför stående hyttarbetare.

På en bänk till höger i förgrunden står bredvid en skovel ett stop öl i en stånka att vid behov läska de av hettan och arbetet törstiga struparna. Till vänster i förgrunden stå på golvet två korgar kol. I bakgrunden är en avbalkning med högar av kol och malm. Man ser därintill anordningen för transport av malmen upp till »kransen», med en vid en ketting fästad malmtunna (jämför bild i Garney-Lidbecks Masmästarebok, pl. XI, fig. 10.) Därbakom stå några grovt timrade träställningar för järnkettingens fastgörande vid upphissandet av malmen, som skedde på en utanför hyttmuren belägen bro med slangång.

Över interiören ligger, som synes, en varm rödbrun färgton. Belysningen kommer blott från den uppflammande kranslågan.

Oljemålning på duk. Bildyta 35×52 cm. Påskrift på dukens baksida: »P. Hilleström.»

Ägare 1929: Herr Bengt Beckman, Stockholm. Har tidigare ägts av direktör Bengt Johansson, Stockholm, och före honom av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 729. Siréns kat. 320.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av »kransen» i Berkinge masugn vid
Forsmarks bruk år 1792*

Denna målning är en tidigare utförd och till formatet större replik av samma motiv, som föregående plansch avbildar. Olikhetera äro så pass avsevärda, att bägge målningarna ha ansetts böra medtagas i reproduktion.

I fonden slå de gulröda flammorna upp från kransen mot det fria i taköppningen, och skenet från kranslågan belyser interiören med de i rummet varande sju personerna. Bland dessa märkes en grupp till höger. Där står masmästaren (»masen»), en i vit skjorta och förskinn klädd äldre man, pekande mot uppsättningsmålet och samtalande med en herre i hatt och rödbrun långrock, som stöder sig på sin käpp. Bredvid står en annan förnäm herre i tricorné och i blågrön, välaxlad slängkappa med ryggen mot åskådaren. Längst till höger sitter på en bock en hyttarbetare, rökande sin långa pipa och med hatten i hand. Ett stycke in i rummet, strax vid kranslågan, står en uppsättare. Han håller med bägge händerna en hålmåls- eller uppsättarepiska, ett slagaliktande mätinstrument av järn på ett träskäft. Det användes till att under beskicksningens gång nedräckas i kransöppningen för att kontrollera hur långt uppsättningsämnen, särskilt kolen, sjunkit ned i ugnen.

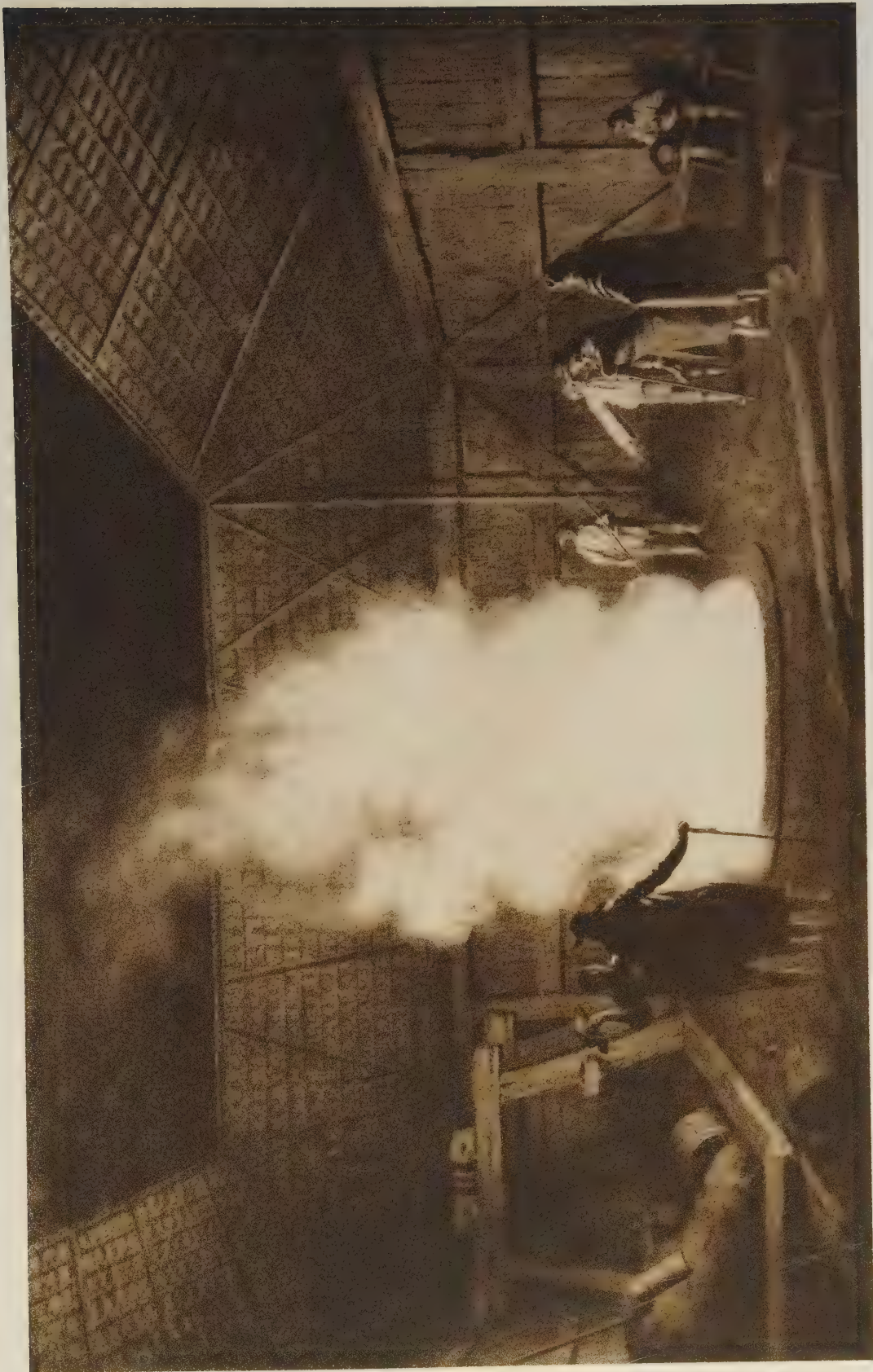
Till vänster stå två personer, en förnäm herre i hatt och brun rock med ryggen hitåt och med högra handen på en käpp. Han talar med en hyttarbetare, som håller hatten i handen med en något preciös gest.

Till vänster i fonden ligger en stor hög bokad malm i en avbalkning; däri en skovel och ett fat. Anordningen för malmtransporten är liknande den å förra planschen avbildade, med ett par träbockar och en i en ketting upphängd malmtunna.

Rummet belyses av skenet från kranslågan.

Oljemålning på duk. Bildyta 74×118 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström.»

Ägare 1929: Bergsingenjören Eugen Lundin, Stockholm. Målningen har av honom inköpts omkring 1900 på en husauktion, troligen efter bryggare Lindgren i Stockholm. — Konstnärens egen fört. 631.

P E H R H I L L E S T R Ö M

Interiör av ankarsmedjan vid Söderfors bruk år 1787

Som bekant var Söderfors' ankarbruk det enda i sitt slag i vårt land och hade för sin tillverkning ett slags monopol. Brukets produktion av skeppsankare åtnjöt under 1700-talet ett stort internationellt rykte för oöverträffad kvalitet.

Målningen å denna plansch framställer, liksom de närmast efterföljande, en interiör av den *stora* ankarsmedjan vid bruket, den, där de största ankarna tillverkades.

I fonden äro två fristående härdar, en till höger och en till vänster, båda med flammande koleldar i gult och rött. På ett lågt, stort städ i stålblå färg invid den vänstra härden vilar med kronan ett stort skeppsankare. Om övre delen av ankarstocken eller läggen är en järnketting slagen och angjord vid en svängkran till vänster, som sålunda håller ankaret i horisontellt läge. Såväl till höger som längre in i smedjans bakgrund äro flera sådana svängkranar (eller byggningsvindar, som de också på denna tid kallades) resta. Till vänster om härden synas tydligt de båda bäljarna i rätt stark lutning och över dem de tillhörande vågstängerna m. m.

Ankarets med stora flyn försedda armar hålla på att fastsvetsas vid ankarstockens ena ände. Svetsningsställets ljusröda färg står vackert mot de övriga ankardelarnas stålblå och rödblå färgton. Den stora Herkules-släggan eller -klubban av järn hänger i talgor och tåg över det glödande svetsningsstället och styres av en mästerned, som håller i släggskäftet och just riktar slaget.

En grupp av tre män längre till höger draga med kraftiga tag i repens sladdar för att lyfta Herkules. Alla smederna ha vita skjortor, knäbyxor och blåa mössor eller hattar. Framför dem kommer en karl, iklädd långrock och hatt, skjutande en skottkärra med tre korgar kol. Över honom nedhänger från taket en vågbalans av järn.

På golvet i förgrunden synas ett par träbockar stå, dessutom några vikt-lödjor, släggor m. m.

Stark eldsbelysning kommer från de båda härdarna. I bakgrunden är blick in i den upplysta *lilla* ankarsmedjan, som var sammanbyggd med den stora; den har eldsbelysning från för åskådaren osynliga härdeldar.

Oljemålning på duk. Bildyta 32×38 cm. Ej signerad.

Ägare 1929: Änkefru Berta Ulander, Ekön, Motala. Arv inom släkten. — Konstnärens egen fört. 567.

P E H R H I L L E S T R Ö M

Interiör av ankarsmedjan vid Söderfors bruk 1782

Målningen, som är den största bruksbild Hilleström någonsin målat och som ingår i statens samlingar av konstverk, framställer samma lokaliteter som å föregående målning: blick från den större ankarsmedjan bort mot den mindre.

I det rymliga smedjerummet synas här tre fristående smideshärddar, en till vänster och två till höger, alla med flammande eldar i gult och rött från härdkolen. Härden till vänster är tydligt synlig med sin skorstensliknande avsmalning uppåt. Elden belyser även plankväggen därbakom och bäljverket till vänster. Till höger framför samma härd står på golvet ett lågt städ på vilket ett stort skeppsankare ligger i horisontalläge. Fem smeder stå bredbenta runt om städet och äro i arbete med att slägga på det rödglödande svetsningsstället mellan ankarstocken och de bägge armarna. Gnistor spraka i ett regn åt sidorna. Ankarstockens övre del är upphängd med en ketting i en svängkran, varigenom ankaret kommer att vila horisontellt.

På en bjälke i taket äro fästade några block med rep, avsedda att uppbära den tunga s. k. Herkules-klubban, vilken emellertid nu är nedtagen och synes ligga på golvet i förgrunden bredvid en slägga.

I förgrunden synes till vänster en smed sitta på en bock och lugnt röka sin kritpipa. Längre till höger kommer en karl i förskinn och hatt dragande på en mindre trästock. Bredvid står en arbetsförman, tydligen bruksinspektorn, vilken vid denna tid hette Johan Schedin, iklädd en lång, blågrön rock, hatt

och stångpiska på ryggen. Han gör en demonstrerande åtbörd inåt smedjan för det högförnäma paret, brukspatronen Adolf Ulrik Grill själv med sin fru, som just kommer in genom dörren längst till höger. Brukspatronen stöder sig på sin silverbeslagna käpp och fru Anna Johanna Grill har en muff i handen och en kapuschong över håret. Alldeles bredvid dem skjuter en gråskäggig arbetare sin skottkärra med tre korgar kol, och bakom honom framskymta ytterligare några besökare, en ung herre och en ung dam. Bruksinspektorn och besökarna visa spår av att ha blivit senare ditmålade på duken.

Från en bjälke i taket nedhänger en vågbalans av järn, och på golvet stå några järnvikter, lödjour, till densamma.

Vid den högra, längst bort synliga härden går en smed, bärande en glödande »kolv» på sin stång.

Stark eldsbelysning från olika håll.

I bakgrunden ser man in i den lilla ankarsmedjan, där flera smeder gå i sitt arbete, belysta från för åskådaren icke synliga härdeldar. I övre delen av smedjerummet några horisontellt löpande, kraftiga bjälkar.

Oljemålning på duk. Bildyta 137×185 cm. Signerad nere till höger: »Hillerström.» På en namnplåt å ramen läses: »P. Hillerström. Inköpt 1862.»

Ägare 1929: Nationalmuseum, Stockholm, målningssaml. n:r 961. Sedan år 1902 deponerad i Örebro läns museum, Örebro slott. Inköptes till Kongl. Museum år 1862 av major Edelcreutz för en summa av 350 kr. — Konstnärens egen fört. 402. G. Göthes katalog över Nationalmuseums tavelsamling 1897, n:r 961. Siréns kat. 317.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör av glashyttan vid Kungsholms glasbruk
i Stockholm, 1792*

Vid denna hade glasbruket blott en enda smältugn i drift, och tillverkningen var på nedåtgående, sedan den kulminerat på 1760-talet. Emellertid torde det fortfarande ha varit landets största glasbruk för kristallvaror.

I fonden av hytterummet är själva smältugnen, byggd i uppåt avsmalnande form av tegel och försedd med starka contre-forter i murverket. Ugnen är utbyggd åt höger sida med kommunikation till den s. k. kylarugnen.

I brösthöjd synas å smältugnen två av de sex nischliknande intagen till de halvcirkelformade öppningarna, de s. k. verklocken, genom vilka man uttog glasmassan ur deglarna inne i ugnen. Ur öppningen i fonden slår eldslågan fram. En glasarbetare står bredvid och håller med sitt blåsrör ett glas i flammen till upphettning. Längre till höger i samma verklocksnisch ligger ett annat blåsrör, stödjande på en i muren insatt klyka.

Till vänster i hyttan äro fyra andra arbetare i verksamhet. Tre av dem sitta på sina s. k. glasmakarestolar, vilka för underlättande av arbetet äro försedda med låga, horisontella armstöd. Karlarna rulla sina blåsrör fram och tillbaka och ge därvid med hjälp av verktygsjärnen den rätta formen åt glasen.

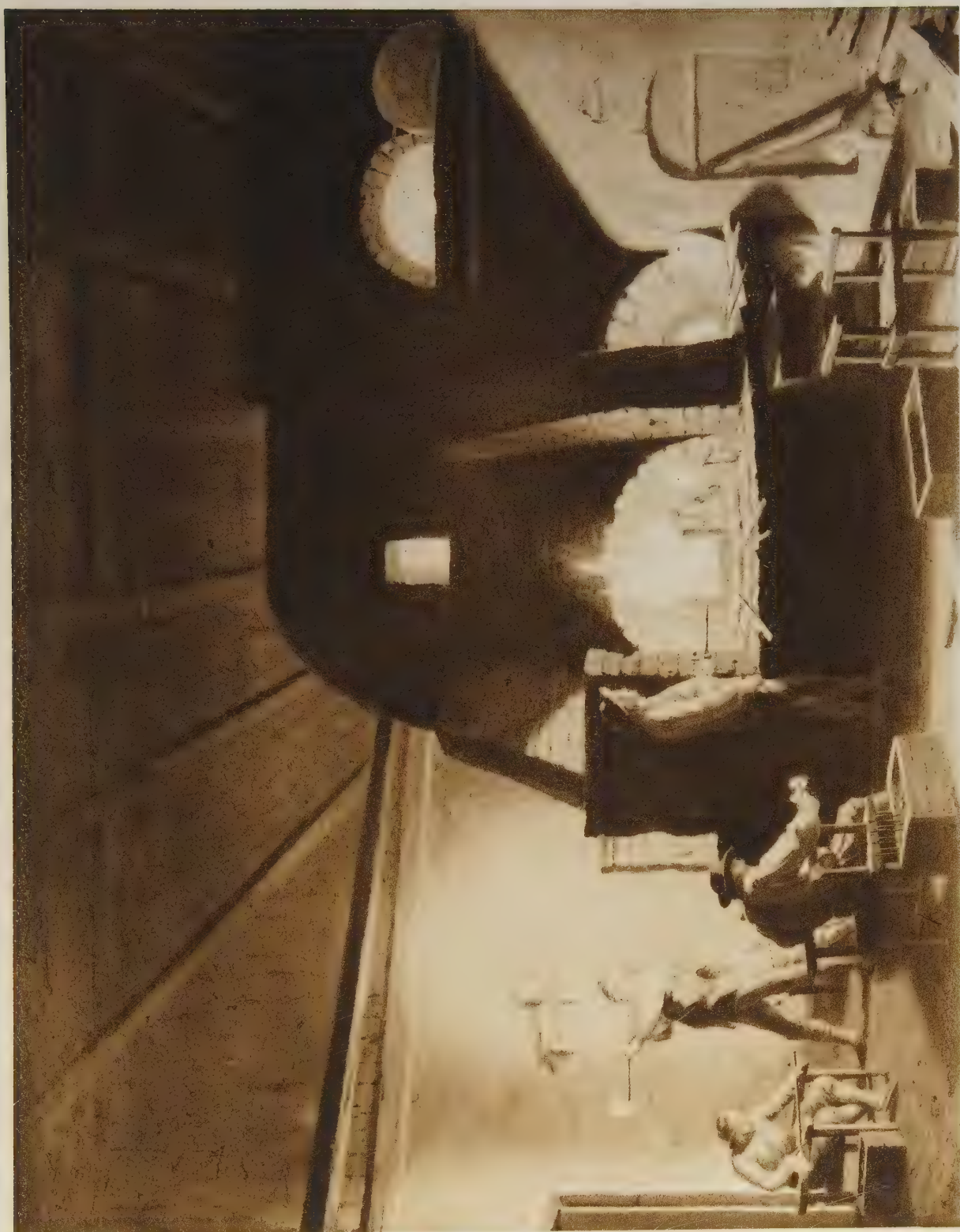
En glasblåsare, iförd toppmössa, står bredbent mitt på golvet och blåser ut ett klotrunt glas. Längst till vänster är en öppen dörr. I förgrundens mitt stå

några verktygslådor och en tom glasmakarestol på golvet. Längst till höger går en trappa ned. I ett hörn ligger en trave vedträn som bränsleförråd för uppeeldningen, och nere i trappan står en gumma i schalet och sysslar med ugnens eldning. I tegelstensmuren, där rappningen ställvis fallit bort, synes en igenmurad dörr.

Eldsbelysningen kommer i denna interiör blott från flammorna i glasugns öppningar.

Oljemålning på duk. Bildyta 48×60 cm. Signerad på verktygslådan i fonden: »Hilleström.»

Ägare 1929: Kammarherren hertig Charles d'Otrante, Elghammar, Södermanland. Målningen har, jämte några andra Hilleströmsmålningar, fordom tillhört fältmarskalken, ambassadören m. m. greve C. B. Ludv. Chr. von Stedingk (1746—1837) på Elghammar och har sedermera gått i arv till hans ättling, den nuvarande ägaren. — Konstnärens egen fört. 721.

P E H R H I L L E S T R Ö M

*Interiör från glashyttan vid Kungsholms glasbruk
i Stockholm, 1782*

Målningen har ungefär samma motiv som den föregående. Vi återfinna samma hytterum med smältugnen i fonden och dess uttagsöppningar, verklock, varur eldsflammorna synas slå fram och belysa scenen.

En glasarbetare, en s. k. an fångare, klädd i hatt, står bredvid ugnsmuren och söker fånga glasmassan på sitt blåsrör, som han stöder på en i muren fästad klyka.

Till höger går trappan ned till eldstaden, där en gumma sköter eldningen, under det att en soldat i sin uniform står med ryggen mot åskådaren och betraktar hennes förehavande. Två unga damer ha kommit på besök, förnämt klädda med hög håruppsättning, hattar och pälskappor, och stå vid ugnen och åse det intressanta arbetet. Till vänster sitta några glasarbetare på sina stolar och forma glasen. Längst till vänster äro några »benmakare» i färd med att sätta en fot eller ett ben på det under tillverkning varande dricksglaset. En gubbe står med händerna på sin käpp och betraktar dem. Längre bort i rummet gå andra figurer. På golvet stå glasmakarestolar, redskapslådor m. m. Eldsbelysningen kommer från hårdflammorna.

Oljemålning på duk. Bildyta 65×78 cm. Icke signerad. Å ramens framsida är en namnplatta: »Pher Hilleström, f. 1732, d. 1816. Kungsholms Glasbruk.»

Å ramens baksida är antecknat, möjligen av konstnären själv: »Kungsholms Glasbruk, målat af Pher Hilleström.»

Ägare 1929: Sällskapet, Stockholm. Inköptes hit år 1925 av överste Fredrik Björkman, Stockholm.

Denna målning synes ha blivit anlagd och delvis utförd år 1782, men torde ha ställts åt sidan av konstnären och blivit påmålad strax före hans död. Det är tydligen denna glasbruksmålning, som utställdes på konstakademiens exposition år 1815 och som omnämnes i konstnärens bouppteckning såsom icke avslutad. — Konstnärens egen fört. 403.

P E H R H I L L E S T R Ö M

Två ålderdomsmålningar

De här avbildade målningarna utgöra några goda exempel på målarens ålderdomsstil. Han negligerar nu, i motsats till vad som förut utmärkt hans målningar, den noggrant återgivna och detaljerade verklighetstroheten och söker i stället ge uttryck åt sin uppfattning av motivets måleriska ljusdunkelproblem i en rätt klatschig, om impressionismen påminnande stil.

*Interiör av en vallonsmedja vid Forsmarks bruk,
målad 1804*

Liksom den nedanstående en typisk representant för Hilleströms måleriskt betonade ålderdomsstil, utgör den en variation av det tidigare motivet, som förut avbildats på plansch 30. Man återfinner i fonden de två vallonhårdarna, smältarehärden och räckarehärden, och de därintill arbetande smederna. I mitten lyfter en karl ett stort, glödande smältstycke till tackjärnshällen på golvet. Längst till vänster är hammaren i gång, och en smed räcker ut en »kolv» under hammarhuvudet.

Motivet är helt måleriskt sett med starka kontraster mellan ljus och skugga i belysningen från de bägge härdflammorna.

Oljemålning på trä. Bildyta 19×32 cm. Signerad nedtill: »Hilleström». På baksidan har konstnären antecknat: »Målat och skänkt af Professor Hilleström år 1804, till H. G. Melin». Det var generalmajoren H. G. af Melin (1769—1839), som detta år fick i gåva av konstnären två små målningar, jämför målningskatalogen, bilaga IV.

Ägare 1929: Änkefru Ebba de Laval, född Fleetwood, Stockholm. Har tidigare tillhört arkivarien friherre Bernhard Taube (1834—1915). — Konstnärens egen fört. 951. Siréns kat. 328 ¹/₂.

»Prins Gustafs ort» i Falu gruva, målad 1805

Samma gruvmotiv har av Hilleström behandlats i tre tidigare varianter av vilka en finnes avbildad å plansch 8. Den härintill återgivna lilla målningen utfördes i konstnärens 72:dra år.

En jämförelse med målningen å plansch 8 visar, att det rent motivistiskt sett förefinnas blott några skiljaktigheter, såsom att de på den tidigare bilden till vänster i förgrunden förekommande borrharna här saknas. Däremot äro nytillkomna två blossbärande arbetare i portöppningen och två, som sitta i en av en tillmakningseld belyst, grotkliknande urtagning i berget till höger. Stilistiskt sett är däremot de bägga målningarnas olika karaktär i ögonfallande, som man kan förstå.

Oljemålning på trä. Bildyta 18×24 cm. Ej signerad.

Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare tillhört direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 958. Siréns kat. 299.

Introduktion

*D*en svenska målarkonsten hade under 1700-talet en verklig guldålder, som aldrig tidigare och knappast senare. Anledningarna härtill voro flera, bland annat ett ökat nationellt välstånd, grundläggandet och utvecklingen av en inhemsk konstakademi samt statens och regenternas frikostiga uppmuntran av de sköna konsterna. Icke nog med att en rik målareskola fanns i Sverige, utan utflyttade svenska konstnärer lyckades göra sig uppskattade och berömda till och med i århundradets konstland par préférence, Frankrike: Niclas Lafrensen d. y., Alexander Roslin och Peter Adolf Hall nådde till tinnarna inom olika grenar av måleriet. Deras liv och verk ha också noggrant studerats av ett flertal svenska och franska konstforskare. Däremot har man först på senare tid börjat ägna noggrannare uppmärksamhet åt alstren av de många målare, som fylkade sig kring konung Gustaf III, och som verkade under denne berömde och konstälskande konungs regeringstid 1771—92. Kända och uppskattade mästare bland

dessa gustavianska målare äro Carl Gustaf Pilo, Jean Louis Desprèz, Per Krafft den äldre, Lorens Pasch den yngre, Elias Martin, Masreliez och Pehr Hilleström. I det här föreliggande arbetet behandlas den sist nämnde och hans konst, och framför allt skildras en tidigare icke uppmärksammas gren av hans måleri, nämligen hans målningar med motiv från svenska bergverk och bruk under 1700-talets senare hälft.

Pehr Hilleströms levnad 1732—1816 är ju icke på något sätt särskilt märklig. Från början konsthantverkare i enkla förhållanden, lämnade han som 40-årig man vävstolarna för att helt gå över till utövandet av målarekonsten. Under en studieresa i sin ungdom till Paris, Holland och Belgien hade han fått så starka intryck från Chardin och det holländsk-flamländska måleriet, att han tog upp deras ämneskretsar och blev det enkla, borgerliga hemlivets målare. Han målade till att börja med sitt eget hem och sin egen familj, hustrun, de tre sönerna, dottern; och pigorna. Otvivelaktigt är, att han som den gustavianska bourgeoisens krönikör gjort sin största konstnärliga insats, och han synes som sådan vara värd tillnamnet »den svenske Chardin»; *mutatis mutandis*. Som konung Gustaf III:s hovmålare sedan 1776 fick han avmåla fester och händelser vid det kungliga hovet, men hans naturell var sådan, att han hellre trivdes i mindre lysande kretsar.

Beaktansvärt är det förhållandet, att han redan i början av sitt konstnärskap som målare ägnade stort intresse åt framställandet i färger av hantverkare, särskilt smeder. Han hade nöje av att i smedjorna betrakta arbetets gång med de muskulösa smederna, som i skenet från hårdflammorna bearbetade de rödgnistrande smidesstyckena med sina släggor. Han sökte i färger återgiva det vackra, praktfulla skådespelet, där *elden* var det härskande, men av arbetarna tämjda elementet. Och han blev så småningom en hänförd eld-dyrkare i sin konst. De 125 oljemålningar av Hilleströms hand, som vi här skola behandla, äro alla hyllningar till eldens ära och särskilt åt den metallurgiska eldens pris. Denna eld, som brunnit i tusentals år i Sverige, flammade här under 1700-talet i form av månghundra lågor i våra gruvor och vid bruken. Bergshanteringen hade en glanstid som aldrig tillförene, och dess betydelse för landets hushållning var oerhört stor. Det svenska järnet, som utfördes till nästan alla jordens länder, var det bästa, som stod att få; järnutförseln åstadkom under 1700-talets senare hälft, att handeln med utlandet uppvisade ett avsevärt exportöverskott. Vårt förnämsta ädelmetallverk var ännu Falu koppargruva, väl det mest berömda bergverket i norra Europa.

Pehr Hilleströms stora ära består i att han reste i Bergslagstrakterna, besökte industriverken och satte som sin uppgift att i färg söka skildra de varandra olikartade arbetsprocesserna. Det blev en nästan fullständig encyklopedi i bild över vår bergshantering och järnindustri på Gustaf III:s tid. Sedd emot bakgrunden av denna stora tid av kulturell och materiell blomstring, som till stor del berodde på näringslivets och särskilt manufakturernas utveckling, bör man icke förvånas över att en konungens hovmålare, som Hilleström var, fann det vara värt att under resor i landsorten besöka de verkstäder, där det för hela landets välstånd viktiga järnet framställdes och förädlades. Säkert är, att brukshanteringens utövande skapat ökad kultur och civilisation i stora områden av det svenska riket, och att många skaldar, författare, konstnärer och vetenskapsmän utgått från bergslagsområdena: Geijer, Tegnér, John Ericsson, Selma Lagerlöf, Fröding m. fl. Även intresset för konstkultur och konstutövande ökades i hög grad tack vare industriens uppblomstring och i själva verket innebär Gustaf III:s tid en gyllene tidsålder för hela det svenska kulturlivet, så stark, homogen och stilfull, att någon tidigare eller senare motsvarighet icke finnes.

Hilleströms ställning i den svenska konsthistorien är ganska enastående. Sedan gammalt erkänd som vår förste genre målare, har han dock mycket länge betraktats som en rätt enkel och obetydlig mästare beträffande de rent formellt-konstnärliga kvalifikationerna. Anledningen därtill är dels hans personliga anspråkslöshet, varom hans små tavlor vittna, och dels den olyckliga, till hans nackdel utfallande jämförelsen med samtida, mera pretentiösa och i sin konst mer insmickrande konstnärer, som Lafrensen, Roslin, Pilo. Man får icke se på Hilleströms verk på samma sätt och med samma ögon, som man ser t. ex. på Chardins eller Longhis. Hilleström hade som svensk hantverksmålare helt andra nationella och personliga förutsättningar för sitt måleri, än dessa och andra den dåtida genrekonstens mästare hade. Men gemensamt med dem äger han denna säregna prägel av att vara rokokons och upplysningstidens barn. Sjuttonhundratalet, detta märkliga och till sin natur ofta så motsägelsefulla sekel, som mot upplysning ställde vidskepelse, mot utilitetsfilosofi sentimentalitet och romanticism, gav åt hans naturell det för hans konst utmärkande draget av ett ständigt levande curieux-intresse för omvärlden och medmänniskorna, parat med en älskvärd känslsamhet och en åt det romantiska lutande läggning för behandling av eldskenseffekter.

Samtidigt är hans nationellt svenskt särartade karaktär omisskännelig. Trots böjelsen att vilja smickra sina personager och behaga åskådaren, märker man,

hur lätt han har för att ge dem tafatta och klumpiga drag. En viss nordisk stelhet och officiell tillknäppthet utmärka särskilt hans ceremonibilder. Men bäst lyckas han återge människor, som lugnt och helt ägna sig åt sina sysslor, som kvinnorna i hemmet, hantverkarna i sina verkstäder, arbetarna i gruvorter och smedjor.

För att rätt kunna uppskatta Hilleströms bruks- och bergverksmålningar och deras ämnesinnehåll, måste åskådaren äga någon kännedom om förhållandena inom de hanteringar, som målningarna illustrera. Det var därför ofrånkomligt att här vid konstverkens behandling lämna vissa bergs- och brukshistoriska upplysningar. Att Hilleströms målningar äga ett innehållsligt värde, som är lika stort eller ibland större, än deras formellt estetiska, kan icke bestridas, men bör av vissa kritiker icke vindiceras till att överflytta deras värde från det konsthistoriska till det kulturhistoriska planet. Detta arbetes uppgift är att belysa deras stora värde inom båda områdena, men särskilt det förra.

För att ge läsaren en konsthistorisk orientering inom det speciella ikonografiska område, dit Pehr Hilleströms bruks- och bergverksmålningar höra, har i det första kapitlet lämnats ett tvärsnitt genom den västerländska bildkonstens historia från antiken till Hilleströms egen tid, upptagande de till samma ämnesområden hörande bilderna. Därefter övergår framställningen till att belysa Hilleströms levnad, verksamhet och konstskapande i allmänhet, för att därefter upptaga till behandling hans alstring som bruks- och bergverksmålare.

FÖRSTA KAPITLET

Översikt av den europeiska bildkonstens smedje- och bergverksbilder till omkring 1800

*J*nnan vi ägna uppmärksamheten åt Pehr Hilleström och hans målningar är det lämpligt taga en kortfattad översikt av tidigare arbetsbilder från smedjor och bergverk i västerländsk bildkonst.

Arbetsbilder förekomma i alla länders och alla tiders bildkonst. Redan i den gammalegyptiska konsten förekomma ett stort antal hantverksframställningar, särskilt under nya rikets glanstid och 18:de dynastien, i form av reliefer och väggmålningar i gravkamrarna. Bland dessa strängt stiliserade genrebilder äro även interiörer av några smidesverkstäder och metallgjutier.¹ Av större intresse äro dock arbetsbilderna i Hellas' och Roms konst. Den rikt

utbildade hellenska mytologien lämnade vasmålare, reliefskulptörer och väggmålare många tillfällen att med mytologiska och heroiska motiv som förevändning avbilda hantverk och yrken ur det egna dagliga livet. Redan i hellensk forntid är alltså religionen arbetsbildens andliga moder; men den praktiskt riktade hellenska andan utbildade de mytologiska sägnerna i antropomorfisk riktning: gudarna avbildas som enkla hantverkare i en vardaglig, helt realistiskt framställd miljö. Nu uppkommer det berömda bildmotiv, som anknyter till eldens och smidets gud Hefaistos, romarnas Vulcanus, alla konstsmeders gudomliga anfader. »Vulcanus' smedja» återkommer icke blott i hellensk, hellenistisk och romersk tid, utan upptages med förtjusning under renässans och barock. Både på rödfiguriga attiska skålar, på sarkofagreliefer och pompejanska väggmålningar synes den halte, skäggige gudasmeden i regel sittande smida, omgiven av sina tre gesäller, cykloperna. Man har trott den sittande ställningen orsakad av gudens legendariska lamhet,² men en jämförelse med de samtidiga profana smedjebilderna visar att smedsmästaren under antiken oftast smidde sittande, under det att hans gesäller stodo släggande runt städet.

Fråga är emellertid, om icke de tidigaste hellenska arbetsbilderna äro av profant slag, nämligen figurframställningarna på de små målade lertavlorna (pinakes) från Korint omkring 600 f. Kr. De voro votivgåvor till provinsguden Poseidon och upphängdes i hans tempel. Man återfinner scener från några av traktens huvudnäringar, bland annat några bergverksbilder från koppargruvor — troligen världens äldsta bergsbilder³ — vidare interiörer från bronsgjuteri o. dyl. Utförda i en expressiv, primitiv teckningsstil ser man de helt nakna arbetarna i väl komponerade ställningar och grupper. Särskilt på de svartfiguriga attiska vasbilderna något senare bli hantverksscener vanliga. Av smedjebilder märkas interiörer av en klensmedja med två smeder, på en Orvietovas; på en annan vasbild, med en smedja med smältugn, står den éne karlen i vila, stödjande sig på släggan — ett motiv, som Meunier med framgång tog upp över två tusen år senare. På en rödfigurig skåls utsida ser man en smältugn med bronsgjutning, inuti skålen avbildas Thetis hos Hefaistos.

Den hellenistiska bildkonsten ger på den glada erot-frisen i Vettiernas hus i Pompeji bl. a. bilden av en guldsmedsverkstad med ett par näpna eroter smidande vid städet. Romersk konst är mera nyktert och fränt realistisk, icke minst i de arbetsbilder, som förekomma på butiksskyltar, gravmonument etc.⁴ Det kulturhistoriska värdet är större än det konstnärliga. Här ha de religiösa och

mytologiska motivanledningarna slopats och gett rum för praktiska intressen, såsom butiksreklam, personlig yrkesstolthet och liknande.

Medeltidens konstskapande träder så odelat i kyrkans tjänst, att även de sparsamt förekommande arbetsbilderna anknytas till religionen. Icke blott Bibeln lämnar rika ämnesuppslag till hantverksbilder, utan också helgonlegenderna. Ur Gamla testamentet fann man, att Tubalkain var smideskonstens uppfinnare, och som sådan återfinnes han på skulpterade småfält å Reims', Chartres' och andra katedralers bildutsmyckningar. Tubalkains smedja ställes, t. ex. i »Speculum humanæ salvationis», som typologisk motbild till Kristi korsfästelse; man återfinner i smedjan Jubal, lyssnande till hammarlagen och därav lärande sig lagarna för musiken. Ett ställe i Jesaias, där det talas om att »svärden skola omsmidas till plogbillar», illustreras med formliga smedjescener, som i »Bible moralisée» omkring 1400. I träsnitt förekommer en liknande bild i Kölnerbibeln från 1470-talet.

Den helige Eligius (S:t Éloi) var skyddspatron för hovslagare och guldsmeder och avbildas, särskilt under 1400-talet, än som klensmed vid städet, sköende en hästhov (det s. k. hov-undret), än som guldsmed i sin verkstad. Eligiusbilder av bägge dessa slag finnas i Tyskland och Italien i skulptur och i bok- och stafflibilder, vilka lämna viktiga upplysningar till yrkenas historik.⁵ Som konstverk beaktansvärt är holländaren Petrus Christus' Eligiusmålning från 1449, men där sitter helgonet lugnt som en annan handelsföreståndare i sin butik.⁶ Andra Eligiusbilder återger honom i hans arbete vid silverskrin och hästhovar. En nu förstörd kyrkomålning i en kyrka å Falster från omkring 1500 ger en drastisk scen med helgonet, som med en tång drager djävulen bokstavligen vid näsan.⁷

I de medeltida månadsbilderna med från antiken nedärvda symboliska bildframställningar av kalendermånadernas arbeten, finner man bland lantarbetena någon gång även smide. Mera profana arbetare- och arbetsbilder påträffas bland de sinnebildliga figurer, som bland katedralernas bildvärld representera de olika medeltida skråna och stånden; å Chartres' domkyrkas fönster från 1200-talets början ser man en hovsmed, en vagnsmakare och en vapensmed; i San Marcokyrkans portalskulpturer och i Dogepalatsets reliefer, båda i Venedig, vanliga klensmeder runt städet. Freiburg domkyrkas (»münster») vackra glasfönster från 1400-talets början återge bl. a. ett par gruvarbeten, av både konstnärligt och innehållsligt värde, det är arbetet i den närbelägna Schauinslandgruvan med malmbrytning, uppfordring etc.,

vackert tecknade och ledigt inkomponerade i fönsterrutorna å bergsmännens skräfönster.⁸

I den medeltida bokillustrationen påträffas ett flertal mer eller mindre verklighetstroget givna smedjebilder. De anknytas till en historisk, mytologisk eller allegorisk litterär text.⁹ Vid studiet av musiken, som ingick som läroämne i skolasternas högre läroavdelning, quadrivium, återgavs dess uppkomst genom en bild med 4 eller 6 smeder, som slägga i takt vid städet. Därmed åsyftades tonskalan, musikens grundval, med 6 tonsteg, enligt Guido von Arezzo.¹⁰ En intressant art av allegori äro de under 1400-talet uppdykande bilderna över »planetbarnens» sysselsättningar. Man ansåg efter äldre astrologiska läror, att människornas karaktärer och yrken voro bestämda redan från födelsen allt efter den planet under vars kulmination de voro födda. Mercurius' barn voro födda till fredliga värv, vetenskaper och konster. Bildcyklarna över »planetbarnen» uppkommo väl först i Italien, men de fingo under 1400- och 1500-talen en stor utbredning i Tyskland och Nederländerna, i form av blockboksblad, lösa träsnitt och kopparstick. Bland andra har »*Meister des mittelalterlichen Hausbuches*» några helt realistiska, detaljrika teckningar av denna art: en gammal guldsmed sitter vid städet, frun sköter handbäljen. Ännu större intresse har samma mästars teckning över arbetslivet vid de berömda Rammelsbergsgruvorna i Harz. Den allegoriska arbetsbildens höjdpunkt i Tyskland sammanfaller med högrenässansens och humanismens tid. Den lärde Nürnberger-humanisten, Dürers gode vän *Willibald Pirckheimer* utfunderade en allegori »Neidhardts verkstad», stucken i koppar av småbildsmästaren J. B. och så pass svårtydd för oinvigda till sitt motiv, att särskilda upplysningar lämnas därom, som här förbigås. Bilden, »der mühsam hinaufgequälte Höhepunkt des allegorisierenden Arbeitsbildes der deutschen Renaissance» (Brandt), avbildar 4 kvinnor grupperade kring ett städ i olika sysselsättningar; det hela går ut på att visa, att Gud straffar avundens och elakhetens bemödanden att söka plåga människohjärtat; det är ett människohjärta, som »invidia»-kvinnan håller med sin tång i ässjans flammor.

Av det tyska renässans-snillet *Albrecht Dürer* har man en enda smedjebild, en hastigt gjord pennteckning av metaforisk innebörd. Konstnären har sammanställt en smedja med ett boktryckeri och ett bageri — det hela en parodisk skämtbild gjord för en god vän i Nürnberg, som måste nöta ut sin tid med att skriva missiv. Rörelsefigurerna äro utmärkt väl träffade,

icke minst smeden, som med ena handen håller tången med en plåt i hårdöppningen och med andra handen drager bäljen.

Den rent profana smedjebilden uppblomstrar med anledning av hantverkens tilltagande betydelse under 1400-talet i Tyskland och den därav föranledda litteraturen. *Rodericus Zamorensis'* träsnitt »Spiegel des menschlichen Lebens», Augsburg 1479, har bl. a. en mycket expressiv klensmedjeinteriör med två släggande smeder framför härden: alltså innehållsligt sett fullkomligt samma motiv, som Pehr Hilleström 300 år senare tog upp i Sverige. De flesta smedjeframställningarna under renässans och barock visa vapensmedjor, där rustningar och vapen utsmidas. En borrarmed (*Neberschmied*) ser man på målningen i den 1526 tillkomna porträttboken (*Stiftungsbuch*) för ett hantverkarehem i Nürnberg, Landauer Zwölfbrüderhaus: en flintskallig, vit-skäggig gubbe hamrar invid smedjebodens fönster på ett borrarämne. Coulin har påpekat, att arbetsframställningarnas genesis i renässanskonsten är beroende av deras didaktiska uppgift. Detta är särskilt fallet med »*Weisskunig*»-bilderna, tillkomna till sedermera kejsar Maximilians undervisning. Han är avbildad vandrande kring i verkstäderna: vi se honom i ett myntverk och hos en harneskmakare, som vid städ och sparrstäd av olika dimensioner bocka sina bleck; träsnitt av Hans Schäuffelein. I »*Vita Friderici et Maximiliani*», med kolorerade pennteckningar av en målare i Altdorfers krets omkring 1510, återfinner man Maximilian i masugnen vid ett styckebruk, där utslag till kanonrörsframställning just göres — nyare tidens första styckebruksbild.¹¹

Den mycket produktive *Jost Amman*¹² har bl. a. gjort träsnittet »Handelns allegori» på ett nära meterhögt blad, tryckt med 4 stockar: där äro några bilder av bergverk och smedjor, som sig bör i bladets mitt. Malm-brytningen pågår av gruvkarlar i hattar och »aschleder» med uppfordring med handvindar, malmtransport i »hundar» och skottkärror, malmbokning; i smedjan är en vattenhammare i gång och två smeder vid städet. Samme Jost eller Jobst är mästare till den berömda hantverksboken »*Eygentliche Beschreibung aller Stände*» 1568, som har 104 hantverksbilder med verser av Hans Sachs. Där äro ett tiotal smedsarbeten: konstsmid, knivsmid, instrumentmakare, kopparsmid, gelbgjutare, harneskmakare, klensmid och hovslagare, vagnmakare etc. Det didaktiskt-utilistiska huvudsyftet dominerar med de noggrant återgivna detaljerna av redskap, maskiner etc., men även som träsnitt sedda äro interiörerna lyckade. Detta verk, som helt är ägnat arbetet för arbetets egen skuld, inleder raden av hantverksböcker i de germanska län-

derna på 1500-, 1600- och 1700-talen; till vår svenska motsvarighet återkomma vi i fjärde kapitlet. Den allegoriska bilden med »Handelns allegori» upptogs bl. a. av *Hans Sebald Beham* och av *Martin van Heemskerck*, men viktigare voro de illustrativa arbetsbilderna i bokillustrerande syfte. Där möta vi främst Georg Agricolas »De re metallica libri XII», Basel 1556—61, som illustreras av 260 träsnitt, enligt Passavant utförda av *Hans Rudolphe Manuel Deutsch*, 1525—71, en broder till den mera kände Nicolaus Manuel Deutsch.¹³ Dessa Basel-träsnitt ha tidens och platsens grova, något plumpa stil (jämför bilderna i Olaus Magnus »Historia» 1555), som återkommer i illustrationerna till »Probier büchlein», Biringuccios »De la pirotechnia», Entzelts »De re metallica» och andra 1500- och 1600-talens bergsböcker.

Vända vi oss till Italien, finna vi där på releiffälten å domkyrkokampanilen i Florens Tubalkains vördnadsvärda, profetliknande gestalt sittande slägga på sitt städ, av *Andrea Pisano*. Dessa »artes-mechanicæ»-reliefer på Campanilen äro en sydländsk motsvarighet till nordiska skråbilder, men formade i klassiskt ren reliefstil. Även Pythagoras i samma svit, av *Luca della Robbia*, slår med några hammare på ett städ — han var harmoniensurfader, och hans bild erinrar om det förut vidrörda sambandet mellan musik och smideskonst. Så har *Pinturicchio* omkring 1495 i fresken över musiken i de sju fria konsternas sal i Vatikanens Appartamento Borgo, Rom, målat den gamle Tubalkain, lyftande hammare i bägge händerna strax nedanför den tronande fru Musica: smideskonstens upphovsman som uppfinnare av den musikaliska klangen och musikens teori. En allegori av annat slag är *Nicoletto da Modenas* kopparstick över »Den onda tungans öde» eller »Baktaleriets straff»: 7 putti slägga, i välvarierade ställningar och i 7/8-dels takt på den onda tungan, kluven likt ormens, som ligger på ett över eldstående städ. Kärlekens små sändebud och väktare taga på så sätt hämnd på dess skadegörare och förstörare — förtälet. Den intressanta allegorien påminner om Pirkheimers »Neidhardts verkstad», men är annars enastående i bildkonsten.

I Italien åstadkom renässansen, liksom i andra länder, ett förnyat intresse för de världsliga yrkesuppgifterna, men mera sällan finner man där profana arbetsbilder. Den unika skyltmålningen för ett apotek med en pepparstötare i full aktion (pestapepe) av Melozzo da Forlì går utanför här behandlade motivområde, men visar exempel på en schwungfullt gjord arbetsbild av en renässansmålare. Där hantverket förekommer i mytologisk gestalt, gäller det

i regel det kvinnliga, t. ex. Cossas väverskor i Ferrara och Pinturicchios Penelope vid vävstolen och friarna. Men omkring 1500 återkommer det antika mytologiska favoritämnet »Vulcanus' smedja» eller, som det helst utformas till, »Venus, eller Thetis, i Vulcanus' smedja». Det blir en av det klassiska renässansmåleriets populäraste uppgifter att sammankomponera de nakna figurerna i varierade ställningar av arbete och vila. Utom Vulcanus och Venus fylles smedjeinteriören av amoriner och släggande cykloper, som vanligen voro tre och enligt Hesiodus och Diodorus hette Brontes, Steropes och Arges, vilka kraftigt föra släggorna i $\frac{3}{4}$ -dels takt. Senare blir detta motiv ett stående ämne för de akademiska historiemålarna i de romanska länderna, Italien, Spanien och Frankrike. Ur rent estetisk synpunkt är det av värde att undersöka dessa smedjemålningar, ty rörelseställningarna hos smederna, utbildade till typiska kontrapostställningar, varierar på ett otal sätt liksom ämnet självt med dess komplicerade natur av figurkomposition och eldskenseffekt. Bland högrenässansens mästare i Italien finna vi att *Bernardino Luini* målat ett par kaminbilder med kärleksgudinnan vid smidesgudens städ. På målningen i Brera i Milano är hon själv mästersmeden i gudomlig nakenhet; målningen i Louvren har Mars som »tertius interveniens», och bägge bilderna ha beträffande figurerna da-Vinci-skolans smäktande behagfullhet. I *Giulio Romanos* »Vulcanus och Thetis», Mantua, återfinner man däremot inflytandet av Michelangelos kraftpathos i bildandet av gudasmemens gestalt, där han vid ett sparrstöd utformar Akilleus' hjälm. *Tizian* upptog ävenledes »Cykloperna smida vapen i Vulcanus' smedja» och gav ämnet en starkt målerisk eldskenseffekt i målningen, utförd 1567—68 för staden Brescia;¹⁴ uppbränd redan 1575, är kompositionen bevarad åt oss i Corts kopparstick av 1572, som antyder det utomordentliga originalet. *Tintoretto* använde ämnet i sina Dogepalats-allegorier för att låta cykloperna smida vapen till Venedigs skydd. Men de fyra nakna släggande smederna ligga på knä omkring städet, en för det tunga arbetet föga lämpad ställning, men karaktäristisk för denne målare, som med alla medel sökte nå djupverkan med förkortade figurer. *Caravaggios* cyklopsmedja är ett källarvalv, där ett dystert sken faller på de arbetande giganterna.

Vulcanusmotivet gav akademisterna och manieristerna under senrenässans och barock tillfälle att återgiva en grupp nakna kroppar i varierade ställningar och i hårt muskelarbete. Det är gudalika, kraftsvällande figurer, som med övermänsklig kraft svinga släggor och hammare. Harmoniskt byggda

och sköna som gudar (Vulcanus är fulast) likna de föga denna världens smutsiga, svettiga smeder.

I den romantiskt påverkade målningskonsten ovanför alperna finna vi motivet hos *Primaticcio* i Fontainebleau, icke så lyckat.

Romanisterna i Nederländerna följa romarna i spåren. *Cornelis Cornelisz van Haarlems* praktbild från 1592, förr i Österbysamlingen, nu hos överstinnan Murray i Stockholm, innebär en ny lösning av problemet. Medan Vulcanus och Venus vila i förgrunden, upptages fonden av ett flertal arbetsglada, nakna smeder kring härd och städ. *Rubens* själv torde behandlat Vulcanus-motivet, och av hans lärjungar förekom ett kabinettstycke av *van Dyck*, »Venus beställer vapen åt Aeneas av Vulcanus», i äldre svenska samlingar (hertig Fredrik Adolfs, Wahrendorffs), men nuvarande ägare är mig obekant. *Cornelis Schut*, också han Rubens-lärjunge, förlade cyklopsmedjan till en grotta, liksom Martin van Heemskerck och andra tidiga romanister. Men hos Schut kommer en kolpojke med en skottkärra helt omytologiskt och flamländskt naturalistiskt.¹⁵

Den romanskt-akademiska traditionen och den mytologiska smedjeframställningen fick i 1700-talets franska måleri en god jordmån genom anknytningen till franska skolan i Rom. Bland annat målade denna skolas direktör *Nicolas Vleughels* (död 1739) »Venus avhämtar hos Vulcanus Aeneas vapen» (Toulouse museum), ett föga originellt arbete, *Charles Natoire* (död 1777), ävenledes direktör för Roms skolan, utförde »Venus begär av Vulcanus vapen för Aeneas» (MontPELLIERS museum), av 1739, i full rokokoståt. *François Bouchers* flera likartade målningar visa hans romerska skolning från 1723—31. Huvudintresset för honom var den graciösa, retande kärleksgudinnan, medan den mörke smeden har sjunkit ned makligt överksam vid städ och hammare. Cykloperna ha gått. För alltid. *Francesco Albani*s »Venus och Vulcanus» visar samma i våra ögon osmakligt söta, erotiskt hållna uppfattning: amorinerna smida och vässa kärlekens pilar, under det att Vulcanus ligger för Venus' fötter. Den novantike *Bertel Thorvaldsen* gjorde i Rom sin Vulcanusstaty och senare sin Vulcanusrelief i sin rena, lugna skulpturstil, och därmed försvinner motivet ur konsthistorien.

I denna kronologiska översikt av mytologiska smedjebilder har överhoppats en målning av hithörande slag, *Velazquez'* »Apollon i Vulcanus' smedja» i Prado, Madrid, målad i Rom 1630.¹⁶ Trots närvaron av den lagerkrönte, glorieom-

strålande unge skaldeguden är hela interiören en verkstadsbild, direkt studerad efter naturen. Men det är ett moment av arbetets avstannande, den svartmuskige, kuttryggige mästerseden hejdar för ett ögonblick sina hammarslag på harnesklecket, gesällerna stå stilla med gapande munnar. Beundransvärda äro de konstnärliga kvaliteterna: komposition, belysning, naketfigurbehandling och ljusstudium. Men vad som för oss är av betydelse är det glänsande, skickligt gjorda accessoarmåleriet med de två städen, de resta släggorna, harnesklecken, den murade ugnen m. m. Justi har jämfört bilden med Menzels järnvalsverk av 1875, men liknelsen haltar. Bättre är att söka ett motstycke i de tre bröderna *Le Nains* berömda »*La forge*» i Louvren, n:r 540.¹⁷ Äntligen arbetet målat för dess egen skull, för första gången i nyare tid — arbetet i en smedja av osminkad naturtrohet och utan någon mytologisk eller allegorisk apparat! Målad 1641 och troligen av Louis Le Nain, som tidigare utfört en naturalistisk »*Venus i Vulcanus' smedja*» (Reims' museum), har den helt lilla bilden (57×69 cm.) över sig en enkel, saklig och lugn karaktär av nästan upphöjd art. Arbetet vilar, här som hos Velazquez, smeden står vid härden bredvid sin fru och sina barn. Fadern sitter med en flaska i handen vid det grova städet. Fysionomierna äro på en gång naiva och expressiva. Det hela synes vara en porträttgrupp av hantverkare, men det allmänmänskliga är huvudsaken, de allvarligt blickande typerna väcka vår medkänsla. Under 1600-talet tyckte man i Frankrike icke om detta slag av måleri. Félibien, den kände kritikern, kallade de tre brödernas folklivsgenre »une manière peu noble, représentant souvent des sujets simples et sans beauté», och talade föraktfullt om »ces sujets d'actions basses et souvent ridicules». Öknamnet »bambocciader», som ursprungligen givits åt den i Italien verksamme och där »il Bamboccio»-benämnde Pieter van Laers målningar med ämnen ur soldat- och herdeliv, kom att användas om alla de motiv, som mot 1700-talets slut fingo, efter Diderots initiativ, namnet »*peintures de genre*». Men ännu under 1700-talet hölls både bambocciad- och genre-måleriet för konstnärliga oarter; Greuze t. ex. ville kallas historiemålare, icke genremålare. Under 1700-talet ändrades smaken i riktning mot ett intresserat uppskattande av bambocciaderna: »*la forge*» tillhörde hertig de Choiseuls samling, därefter till 1777 furst de Contis, då den kom till Louvren. Mariette gick fort förbi den med orden »*bamboche dans le style français*», men Saint-Beuve gav bilden efter Champfleury's upptäckande av densammas värde sin hyllning i »*Nouveaux Lundis*» av 1867: *l'effet de lumière est si vrai, si large, si bien rendu, si pleinement harmonieux; la bonté, l'intelligence et les vertues domestiques*

peintes sur toutes ces figures sont si parfaites et si parlantes, que l'oeuvre attache, réjouit l'oeil, tranquillise le coeur et fait rêver l'esprit.» Och vår tids smak, som sätter enkelhet och sann naivitet före motivens »höghet» och utspekulerade komposition, har kanoniserat mästerverket. Den måleriska kvaliteten med de röda, rödgula och gråa tonerna har en förfining, som man trott vara spanskinfluerad; andra ha talat om Caravaggio, Le Valentin och holländarna. Men skillnaden mot bönderna på de samtida dukarna av Brouwer, Teniers och Ostade inses lätt: deras grovkorniga figurer äro mera drastiska och rustika, än sympatiska.

Övergå vi till det holländska och flamländska måleriet, finna vi redan hos *Herri met de Bles*, verksam under 1500-talets första decennier och kallad »La Civetta» i Italien, en landskapskonst av säregen realism.¹⁸ Född vallon i Meuseområdet (Bouvigne), utförde han bl. a. två landskap med gruv- och järnbruksarbeten från sin egen hemtrakt; i Uffizierna, Florens, och i Wien, galleri Lichtenstein. Bägge bilderna ha samma uppställning: mot bakgrunden av skogiga höjder, slott och städer pågår arbetet i förgrunden. Där är gruvdrift med malmuppföring med handvindar, där är masugnen och där hammarsmedjan, som man ser med smederna i arbete vid vattenhammaren. Dessa bruksbilder, som i slag synas vara absolut unika i denna tids konst, ha troligen utförts som porträttlandskap åt någon gruv- och bruksägare i trakten. Vid 1500-talets början finna vi alltså i flamländskt måleri en minutiöst noggrann realism, detta en mansålder före den kände Bonde-Brueghels framträdande. Icke denne, men hans son »Brueghel de Velours», det vill säga *Jan Brueghel den äldre*, 1586—1625, har utfört ett par smedjeframställningar, som i stilen rätt nära anknyta till *Herri met de Bles*.¹⁹ Hos Brueghel är motiveringen visserligen mytologisk — »Venus i Vulcanus' smedja» (Kaiser Friedrichmuseum i Berlin) och »Vapensmedja med Vulcanus och Mars» (Schleissheims slott) — men konstnären har övergivit den akademiska idealiseringen och framställt ett flertal arbetsscener ur smidet; detta med en miniatyrartad detaljrikedom och med hans kända naturentusiasm. Berlinmålningen har också titulerats »Elementet Elden». Hammaren i smedjan har 3 stjärthammare, som lyftas av en axelstock från vattenhjulet; cykloper eller smeder hamra på harneskeblecken, man gjuter t. o. m. kanoner! Rooses har kallat duken ett underverk av måleri, ty »varje nagel på verktygen, varje buckla på det drivna arbetet, rustningar, harnesk, hjälmar etc., varje metallbit, varje stycke material är karaktärsfullt återgivet och tydligt igenkännbart». I bakgrunden reser en vulkan sin eldsprutande kägla.

Övergå vi till det holländska och flamländska måleriets guldålder, 1600-talet, är det karaktäristiskt att finna, att knappast några manliga arbetsbilder alls där förekomma. I hemlivsinteriörer av Dou, Metsu, Maes, Vermeer, de Hoogh, Terborch etc. äro husets kvinnor sysselsatta i *sina* arbeten, men denna genrekonst saknar intresse och förståelse för det tunga kroppsarbetets återgivande; inte ens i bondelivsgenren, Teniers, Ostade, Brouwer, ser man bönderna i deras arbete, utan i deras förlustelser på krogar och vid kermessfester. Emellertid var denna målarkonstens guldålder alltför initiativrik, alltför verklihetsiakttagande, att icke en och annan smedjearbetsbild målades. Men det förekom icke ofta. Bland *Adriaen van Ostades* (Haarlem) arbetsbilder har Hofstede de Groot antecknat ett par hästsmeder,²⁰ liksom motivet upptages av *Isaak van Ostade* och av *Jan och Cornelis Decker* (en smidesverkstad i Kaiser Friedrich-museum i Berlin), men hållre ägnade sig dess Ostademålare åt vävareverksstadsinteriörer, där den lugna holländska hemkänslan fick göra sig mera gällande. Av *Philip Wouwerman*, den produktivaste Haarlemsmålaren, finnes inemot ett 100-tal dukar med hovslagare och bysmeder, flera i museiägo (Amsterdam, Cassel, Dresden, Leningrad, Frankfurt),²¹ en f. n. i svenska konsthandeln. Men det är ingalunda smederna och smidesarbetet, som här är huvudsaken, utan hästen, som skos, älsklingsdjuret, den vita skimmeln. Kring den som medelpunkt gruppera sig en massa människor, ryttare, officerare, stallknektar, barn och kvinnfolk. Den släggande smeden står inne på sin gård i bakgrunden, en detalj, som inte stör den annars lugna idyllen. Dessa Wouwermans »hovslagare» fingo många efterföljare, av *Adriaen Brouwer*, av *Karel du Jardin* (Edinburghs, Londons mus.), av *Adriaen van de Velde* i Rotterdam, av *Paulus Potter*, den utmärkte hästmålaren, av *Aert van der Neer*. *Eglon Hendrick van der Neer* målade ett riktigt Hilleströmsmotiv med en klensmed vid städet.

Ljusedunkelmålaren *Godfred Schalkens* motiv »ett gjuteri med ankarsmide» måste ha ett stort värde på grund av ämnets sällsynthet, men har kommit i obekant privatägo; en jämförelse med Hilleströms interiörer från Söderfors' ankarbruk hade varit av stort intresse. Leydenmålaren *Gabriel Metsu*, vars sympatiska konst har flera anknytningar till Hilleströms, utförde 5 smedjebilder av skiftande innehåll, bland andra »smedjegården».²² »Det inre av en smedja, där en kvinna sitter i en s. k. skvallerstol» (Nationalmuseum, Stockholm) av Metsu är en *komisk* smedjemålning; även hårt kroppsarbete behöver icke utestänga den naiva glädjen. Mera dramatiskt liv ha *Jan Steens* smeder, »levande och kraftigt» utförda enligt Hofstede.²³ Av *Alexander van Gaalen*, en

Hughtenburgs-elev i Amsterdam omkr. 1700, fanns åtminstone under 1800-talet en hovslagaresmedja i Stockholmsk privatägo.

Dessa äro de förnämsta smedjemålningarna i detta 1600-talsmåleri — icke många och icke så typiska som framställningar av arbetet som sådant. Under 1700-talet uppkom i de flesta land på grund av naturvetenskapernas och teknikens uppblomstring starkare krav på en ökad realism. Emellertid målade man gärna det »tredje ståndet» — Chardin, Hogarth, Pietro Longhi, Chodowiecki, Goya — men arbetare och bönder, de fingo vänta.

Några originella målare under 1700-talets senare hälft, *Joseph Wright of Derby* i England, 1734—1797, och *Léonard Defrance* i Belgien, 1735—1805, bägge »pathfinders», som fronderade mot akademismen, voro samtidigt med Pehr Hilleström i Sverige de första, som målade bruksarbetet för arbetets egen skull. Wright, en eldskensromantiker i Honthorst-Schalkens skola,²⁴ målade 1772 de två pendenterna »An iron forge» och »A blacksmith's shop». Båda stuckos i mezzotint av Richard Earlom och fingo därigenom en betydande popularitet. Den förstnämnda »järnsmedjan» har en smed i arbete vid en kraftig vattenhammare, under det att hans fru och hans barn äro samlade där bredvid i det effektfyllt lysande eldskenet. Även »klensmeden» arbetar vid sitt städ vid en väl studerad eldeffekt — Nagler kallade den »ett utmärkt skönt nattstycke». Joseph Wright, eller »poor Joe, the valetudinarian», kom i opposition mot engelska konstakademien och drog sig tillbaka till födelsestaden Derby. En oppositionell, äventyrlig naturell hade också *Léonard Defrance* från Liège, liksom Wright och Hilleström en banbrytare, då det gällde att finna nya motivområden:²⁵ interiörer från tobaksfabriker, kolgruvor, masugnar, valsverk, gjuterier o. dyl. Jorissennes omdöme, att »hans verk äro viktiga dokument för sedernas, industriens och familjelivets historia på hans tid», intygar, att denne målare betraktas i Belgien alldeles såsom vi betrakta Hilleström. Likheterna dem emellan äro även stilistiskt sett slående, det ses t. ex. vid en jämförelse mellan Hilleströms masugnsbilder och Defrance'. »Gjutning av en ugnshäll» i Musée de peinture i Liège²⁶ — samma belysningseffekt, samma figurgruppering och teckning med motljus — figurer och grupp av förnäma besökare i förgrunden. Jules Helbig beskriver en masugns målning av Defrance, möjligen den nyssnämnda, 1911 i följande ord:²⁷

»Defrance aimait à représenter des intérieurs de charbonnage, de manufacture où d'usine. Un Intérieur d'usine, appartenant à M. Jules Keppenne, à Liège, est d'une grande vérité. On y voit des puddleurs occupés à fondre une grille en fer, dont le métal en fusion

dessine le tracé sur le sol. Un hussard assis et une femme avec son enfant regardent le travail des ouvriers.»

Då vi nu överblickat de målade smedjebilderna till Hilleströms egen tid, återstår i detta ikonografiska tvärsnitt genom bildkonsten att något omtala de grafiskt tryckta bilderna under 1600- och 1700-talen. Eftersom kapitlet är rikt, må blott det viktigaste därom anföras.

Jost Ammans hantverksbok av 1568 gav uppslaget till en hel litterär och konstnärlig genre av liknande hantverksböcker i de germanska länderna. Dessa böcker, av starkt allmänt-demokratiskt innehåll, ville förena nytta och nöje och publicerades både i didaktiskt och utilistiskt ändamål. Nämnas böra träsnitten i *E. Porzelius'* »Curioser Spiegel», Nürnberg 1689, *Jan Joris van Vliets* »Ambachtsmanen», Amsterdam 1631—35 — 18 etsningar, som visa hans lärare Rembrandts inflytande — samt, framförallt, *Christoph Weigels* innehållsrika »Abbildung der gemein-nützlichen Hauptstände», Regensburg 1698, som bl. a. innehåller beskrivning i ord och kopparstick av ett 10-tal smedsyrken, t. ex. ankarsmeden, klensmeden, kanongjutaren. Efter vad jag kan finna, tog Weigel ogenerat efter och lånade en del av sina motiv från bilderna *Jan* och *Caspar Luykens* vackra kopparstickssvit »Spiegel van het menselyk Bedryf», Amsterdam 1694. Jan Luyken har med rätta kallats Hollands Callot och på hans små klara stick, en av dem med gruvarbete i en ort, vimlar det av arbetare i olika sysselsättningar. Både Wiegels och Luykens böcker voro uppskattade och anlitade verk under 1700-talet. I själva verket ökar detta århundrade icke arbetsbildsgenren i så hög grad, som man kunnat vänta.²⁸ I Frankrike finna vi 1737 serien »Cris de Paris» med de parisiska utropartyperna efter Bouchers teckningar, men de rena arbetsframställningarna äro mycket sällsynta. För vår här behandlade speciella arts vidkommande äro de kopparstick viktiga, som höra till *Réaumurs*, *Duhamels* och andra vetenskapliga arbeten i »Description des arts et métiers», Paris 1761—67; de klart och elegant utförda kopparsticken äro av Simmonneau, Patte, Lucas, Haussart m. fl.; bl. a. se vi i 6 stick det franska ankarsmidet.

I Tyskland finna vi samtidigt i *Daniel Chodowieckis* stora produktion arbetsscener av en art, som är typisk för den tyska »Zopf»-epoken. Chodowieckis arbetsbilder ha liksom hans övriga alster en viss tysk »Beschaulichkeit» över sig i förening med germansk gemytlig hemlivsanda. De klensmeder, som på ett av kopparsticken till Basedows »Elementarwerk» av 1774 stå släggande på

smidesstycket se ut som några lustiga dockor.²⁹ Vilken skillnad mot en Titians eller en Caravaggios övermänskligt kraftiga cykloper under renässansen!

Av denna överblick kan den slutsatsen dragas, att det i själva verket finnas ett stort antal gruv- och smedjebilder före Pehr Hilleströms framträdande som bruksmålare. Men då dessa motiv behandlats i målarkonsten, har det i regel *icke* skett för nöjet att framställa det grova kroppsarbetet för dess egen skull. Detta fann man ända till 1800-talets mitt och senare hälft, då samtidigt med demokratiens genombrott konstnärer som Millet, Meunier och von Menzel skapade berömda verk inom detta område, vara opassande, olämpligt, okonstnärligt. Motivet »Vulcanus' smedja» gav ända sedan antiken konstnärerna tillfälle att skapa *ideellt* hållna arbetsbilder med nakna och gudalikt sköna smeder. Velazquez var under 1600-talet den förste, som vågade införa realismen i behandlingen av smeder och smedsrekvisita. Bröderna Le Nain voro å sin sida, med visst undantag för Herri met de Bles och Jan Brueghel, de första, som vågade sig på att måla helt *profana* utformningar av motivet. Under 1700-talet återkommer det profana smedjemåleriet huvudsakligen hos tre mästare: *Joseph Wright of Derby*, *Léonard Defrance* och *Pehr Hilleström*. Men i de två förras och i de tidigare nämnda mästarnas oeuvre är motivet episodiskt förekommande. Pehr Hilleström tillkommer äran av att i bildkonstens historia ha varit den förste, som noggrant studerat både bergs- och brukshanteringen och i ett stort antal målningar nedlagt frukterna av detta studium.

ANDRA KAPITLET

Pehr Hilleströms liv och verksamhet 1732—1816

*S*är man genomgår personhistoriska handlingar från 1600- och 1700-talen i våra offentliga arkiv, finner man namnet Hilleström ofta förekommande i enklare borgarkretsar och bland militärer, hantverkare, bönder och arbetare i Stockholm och i mellersta Sverige under dessa århundraden. Numera äro däremot bärare av det genuint svenskt klingande namnet tämligen sällsynta. Många av de gamla Hilleströmsfamiljerna ha dött ut i vårt land, trots den barnrikedom, som förr i världen utmärkte dem. Målaren Hilleström — han skrev sitt namn alltid så och icke Hillerström — har dock kvarlevande ättlingar, såväl på svärdsidan, som på kvinnolinjen. De förra äro härstammande från hans yngre son, kaptenen Johan Gustaf Hilleström, de senare från dottern Charlotta Ulrika, gift med överste Schürer von Waldheim.³⁰

Professor Pehr Hilleströms närmaste förfäder, såväl på fädernet som på mödernet, voro socialt ansedda och i regel välbärgade människor.³¹ Farfadern *Ifvar Hilleström* var sedan 1680 kyrkoherde och prost i Vaddö socken i Roslagen.

Han fick, sedan han enligt sedvänjan gift sig med änkan efter sin företrädare, med henne icke mindre än 13 barn bland vilka äldste sonen Andreas senare blev hans efterträdare som prost på platsen. Yngste sonen däremot, *Pehr d. ä.*, fadern till vår konstnär, var född 1694 och studerade i sin ungdom vid Uppsala akademi. Han synes ha varit en intelligent och studiebegåvad ung man, av en manligt kraftig och viljestark naturell. Universitetsstudierna omfattade bland annat filosofi och, enligt hans egen uppgift »de witraste wettenskapers inhämtande». Men redan 1716 ryckte han ut med stora skaror av studentkamrater för att värna landet i Karl XII:s sista, förtvivlade krigsföretag. Efter några års krigstjänst, varunder han avancerat till fältväbel, deltog han 1719 i ett mindre sjöslag utanför Sandhamnsskären och blev då ryssarnas fånge. Så började för den unge krigaren en tid av umbäranden och försakelser. Han släpades med många andra som krigsfånge till Sibirien och fick där kvarstanna under de fyra åren, som gingo, innan den för oss olyckliga freden med Ryssland slöts 1723. Väl återkommen samma år till hemlandet »efter många utståndne krigsbesvärigheter och uthärdad fångenskap», blev han visserligen utnämnd till löjtnant, men fick icke gå i aktiv tjänst — fredstiden hade äntligen kommit för det krigströtta svenska folket — utan blev ställd i expectance, det vill säga i reserven, vid Kungl. Livregementet, och det mot en obetydlig lön, som blott med svårighet kunde räcka till att föda en man. Lyckligtvis fann han en fristad hos sin äldre broder *Andreas*, som nu var prost efter fadern i Väddö. Här gifte sig löjtnant Hilleström omkring 1731 med *Hedvig Charlotta Gréen*, dotter till kronoinspektör Gréen vid Avesta välkända kopparverk i Dalarne. Hon var född 1708 och alltså 14 år yngre än sin make. Det var att döma efter faderns socialt och ekonomiskt sett goda ställning en ung dam, som nog inte var alldeles barskrapad. Kanske var det av henne, som den blivande industrimålaren fick sitt bruksintresse i arv, och med stor sannolikhet var det också hon, som gav honom och ett par av de yngre sönerna anlaget för konstnärlig verksamhet. Emellertid gällde det att hushålla väl med medlen i den familjen, ty under de närmaste tjugu årena fingo makarna 12 barn, jämt dussinet fullt; flera av dessa dogo dock i tidig ålder.

Som äldste sonen i löjtnant Pehr Hilleströms äktenskap med Hedvig Charlotta Gréen föddes vår konstnär på Väddö prästgård den 18 november 1732.³² Han fick efter fadern det enda namnet Pehr eller Peter. Hans levnadsskildrare, de svenska 1700-talskonstnärerna Vasari, kammarskrivaren Sigfrid Lorentz Gahm-Persson, som 1785 skrev hans biografi, använder där på tal om fö-

remålets födelse det litet preciösa, men artigt polerade uttrycket: »Herr Hofmålaren anlände då på den allmänna skådeplatsen» (se bil. I) — och ändå hade samme nyktre herr Persson strax förut i samma biografi presenterat sig som hatare av det teatraliska gustavianska tidevarvet!

Under de första tio åren av den lille Pehrs gästspel på denna, som sagt, allmänna skådeplats växte han upp i det lilla lugnet på prostgården i Väddö. Han åtnjöt en uppfostran i frihet à la Rousseau och slapp att gå i skolan eller något av »de allmänna lärohusen», som uttrycket löd. På den tiden fanns ju ingen allmän skolplikt, och många, kanske de flesta, av landsbarnen fingo nöja sig med föräldrarnas undervisning. Nu kommo löjtnanten-faderns goda akademistudier väl till pass, han undervisade själv alla sina barn i »de nödvändigaste stycken» (Gahm-Persson). Metoden med hemundervisning hade naturligtvis både förtjänster och nackdelar, men tydligt är, att lärjungen i detta fall, den framtida målaren, högt kom att uppskatta den, ty han tillämpade själv som hovmålare och professor i huvudstaden samma patriarkaliska undervisningssätt vid de egna barnens uppfostran, och bland hans många genremålningar äro icke *de* minst tilltalande, som visa ämnen som t. ex. »En moder lärer sin lilla flicka läsa i bok». I rättvisans namn måste det dock påpekas, att hans sätt att skriva svenska språket, hans stavning, interpunktion m. m. även ett halvsekel efteråt, då han var aktad professor vid Konstakademien, förete många bristfälligheter; brister, som man dock glömmer för innehållets värme och äkta känsla i de brev, tavelbeskrivningar och annat, som härstamma från hans hand.

År 1740 kallades löjtnant Hilleström till tjänst som kapten vid Jämtlands regemente.³³ Men han kunde icke antaga platsen, ty »swaga wilkor och många barn förhindrade honom at företaga en så lång och kostsam flyttning» (Gahm-Perssons biografi). Han nödgades alltjämt kvarstå i expectance mot den obetydliga lönen.

Några år därefter, eller 1743, flyttade han med familjen till Stockholm, tydligen för att i huvudstaden söka bättre villkor för de sina och för att sätta äldste sonen i någon lära. Redan tidigt hade denne visat livligt intresse för konstnärlig sysselsättning, och han sattes nu omedelbart att studera i Ritakademien på slottet. Det kom tider av stora svårigheter och många bekymmer för den barnrika officersfamiljen. De flere, tätt efter varandra ankommande barnen och de därmed förenade ökade utgifterna gjorde, att familjens levnadsomständigheter ofta blevo mycket knappa och torftiga. Ett par av gossarna reste i tidig ålder utomlands som smedslärlingar.³⁴ Den häftiga eldsvådan i juni

1751 i Klara församling förstörde alla familjens äodelar och lösören, även den 18-årige sonen Pehrs ritningar och nyanskaffade vävareattiraljer, och tvingade de beklagansvärda människorna till och med att för en tid söka tak över huvudet i en vedbod invid Johannes kyrka.³⁵ Det är rörande att läsa kaptenen-familjefaderns böneskrifter till Kungl. Maj:t med den däri i alltid samma bevekande ordalag formulerade anhållan om någon hjälp till förbättrade existensmöjligheter. Åren gingo, och barnen växte upp. År 1754 fick familjen av någon anledning, antagligen på grund av sonen Pehrs anställning som avlönad vävare-lärling på kungl. slottet, det bättre ställt och flyttade då åter till Klara församling. Samma år kunde kaptenen till och med giva ett penningelån på 240 daler kopparmynt åt en så förnämlig herre, som hovjunkaren Jonas Ludvig Blixenstråle.³⁶ Denne var tydligen en ung vigilant rokokoroué med många möjligheter att använda penningar. Han hade svårigheter att gälda sin skuld och fick därför se sig försatt i utmätningsställning på åtgärd av den energiske och sparsamme kapten Hilleström.

Låt oss nu ägna någon upmärksamhet åt äldste sonen, den unge Pehr, och hans sysselsättningar i Stockholm. Huvudstaden var anno domini 1743, under den åldrande konung Fredrik I:s regering, en idyllisk, vacker och lugn stad med ett innevånareantal på omkring 50,000 personer.³⁷ Tjugu års fredstid hade inneburit en lycklig period av återhämtning för det raserade svenska storhetsväldets centrum. Stadens handel och näringar hade uppblomstrat på ett glädjande sätt, och en mängd förmögna köpmanshus, till exempel Plomgrens, hade uppkommit. Såväl adeln, som borgerskapet tillväxte i makt och rikedom. Så kunde en skildrare av »det i flor stående Stockholm 1731» utan förhävelse säga:³⁸ »Staden Stockholm står nu för tiden i sådant Flor och herlighet, at man med godt fog och skiähl kan räkna honom ibland de yppersta, största och wackraste städer i Europa». Regeringsmakten innehades efter enväldets fall av »rikets maktägande ständer». Åtminstone på ett sätt är namnet »frihetstiden» motiverat — den kungliga regenten åtnjöt ostörd fritid och frihetstid. Som bekant var hattarna det politiska parti, som sedan flera år var det härskande, och en huvudpunkt på deras program var upphjälpanDET av en inhemsk fabriksindustri, det som då kallades »manufakturerna», och en på nationell mark blomstrande konstslöjd. Med ett förnyat välstånd vaknade också inom landet en strävan att själv kunna tillgodose de nu under fredstid och frihetstid uppkomna estetiska kraven på efter tidens smak formade alster av konsthantverk och konst. Dessa senare strävanden fingo en naturlig medelpunkt, då det gällde att på ett i allo värdigt sätt

inreda det nybyggda kungliga slottet i Stockholm, *Nicodemus Tessin den yngres* mångomtalade och mångomskrivna mästerverk. Den gamle geniale byggherren hade redan under Karl XII:s sista levnadsår 1718 haft för avsikt att grunda en skola eller akademi på slottet till utbildandet av svenska konstnärer, och han lämnade denna tanke i arv åt sonen och efterträdaren *Carl Gustaf Tessin*.³⁹ Det är denne berömde konstälskare, samlare och grand seigneur, som har hedern av att vara den egentlige grundläggaren av vår svenska Konstakademi. Då slottsbygget år 1728 på allvar återupptogs, var det under ledning av Tessin som överintendent och *Carl Hårleman* som hans närmaste man med titeln hovintendent.⁴⁰ Det är väl bekant och av tidigare forskare, såsom Looström och Lespinasse m. fl., skildrat, hur de båda gjorde resor i Frankrike för att utvälja franska konstnärer och hantverkare, lämpade att medverka vid slottets dekorerings och inredning.⁴¹ Bland det flertal fransmän, som 1732 kom till Stockholm i detta syfte, märkes först och främst den skicklige målaren *Guillaume Thomas Raphael Taraval* (1701—50), vilken utom utförandet av dekorativa målningar även enligt Tessins tanke skulle meddela fri undervisning åt begåvade unga svenska konstnärsämnen.⁴² Denna idé stod i full överensstämmelse med stadgan i 1720 års skråordning, »Ordning och skrå för hantverkare i Sverige och Finland», där det föreskrevs, att utländska, hit inflyttade hantverksmästare voro förpliktigade att lämna undervisning och utbildning i yrket åt svenska lärlingar. Taravals driftiga ledning av ritskolan var en bidragande orsak till att densamma offentligt stadsfästes som en svensk konstakademi den 10 mars 1735 av konung Fredrik I under namn av Kongl. Ritareakademien. Dess undervisningsverksamhet gav som resultat en i fransk smakriktning gående konstutbildning av ett antal unga svenskar. Bland dessa ungdomar återfinna vi 1743 den blott tio-årige Pehr Hilleström, som tillsammans med ett flertal kamrater, bland vilka märktes Joh. Sevenbom, men icke, som tidigare uppgivits, Adelcrantz och Pilo och vilka i motsats till Pehr i allmänhet hade nått mogen, stadgad ålder, gick på Taravals lektioner på slottet. Dessa höllos i regel vid denna tid fyra till fem gånger i veckan på aftnarna mellan 6—8; på dagen voro eleverna upptagna med hantverks- eller annat arbete. Man synes rätt noga ha följt exemplet av den franska målareakademien. Lokalen för den lilla Stockholms-akademien var sedan 1740 och fram till 1772 en sal nere i slottets förstuga, mitt emot konungens trappa i västra valvet, en sal, som på Gustaf III:s tid kom att användas till kungl. sockerbageri.⁴³ Undervisningen omfattade, som namnet anger, först och främst teckning efter le-

vande modell — »en avklädd karl, satt i någon tienlig ställning», är C. R. Berchs samtida uttryck — och efter antika gipser.⁴⁴ Men även undervisning i skulptering lämnades på 1740-talet av Taravals gode vän och landsman, bildhuggaren *Jacques-Philippe Bouchardon* (1711—53).⁴⁵

Pehr Hilleström nöjde sig icke med denna aftonundervisning, utan fick tiden att räcka till för utbildning även på andra konstområden. Han lärde måleriets första grunder hos ämbetsmålaren *Johan Philip Korn* (1717—94), en framstående och begåvad konstnär, som senare skulle utmärka sig som en av de första svenska landskapsmålarna.⁴⁶ Han hade utbildat sig till tapetmålare, var gift med Dorothea Christman av den kända tapetmålarefamiljen Christman, och han bodde vid denna tid hos hustruns föräldrar vid Repslagaregatan i Maria församling på Södermalm. Genom honom torde Pehr Hilleström ha fått relationer och bekanta inom tapetmakareskrået. Det gällde nu för den fattige pojken att få någon lönande sysselsättning, och fadern satte honom den 7 nov. 1744 i lära på 7 års tid hos solfjädersmålaren *Christian Fehmer* (eller *Fimmer*), detta enligt vad Mila Hallman funnit.⁴⁷ Denne Fehmer, troligen av tysk extraktion, hade studerat sitt konsthantverk i utlandet och efter ankomsten till Stockholm 1742 fått tillåtelse att etablera sig som egen mästare att tillverka och bemåla solfjädrar — troligen var han den förste, som dit införde detta för rokokons tidssmak så belysande, småkonstliknande hantverk,⁴⁸ ett hantverk, som för övrigt icke försmåddes av stora målare: Boucher själv var en »peintre d'éventail». Solfjädrarna blevo aktuella föremål just under 1740-talet på grund av Lovisas Ulricas Solfjädersorden, stiftad 1744. Den förste och ende lärgosse, Fehmer antog, var just lille Pehr, vilken enligt kontraktet skulle lära sig måla solfjädrar och därför njuta mat och kläder hos mästaren. Gossen gjorde goda framsteg i yrket under de närmaste åren. Fadern fann dock av någon anledning, troligen av ekonomisk art, att sysslan icke passade sonen. Efter diverse krångel med Fehmer, som ville behålla lärgossen och som uppskattade dennes goda anlag, kunde löjtnant Hilleström år 1747 få taga sin Pehr ur *den* skolan. Strax därpå inskrevs han i lära hos »franske tapetmakaren Durries», d. v. s. Duru, till vilken vi strax ha anledning att återkomma, och detta för att lära sig »tapitzerie du Gobelins». Mila Hallman tillskriver, kanske i något för hög grad, Pehrs läroår hos Fehmer och hans solfjädersmåleri hos denne en avsevärd betydelse för den senare genremålarens utveckling: »Just de första intrycken, just Fehmers solfjädrar och ynglingens sysslande med deras småbilder var det allra första ledet i den berömde genremålaren Pehr Hilleströms

utveckling». Men har man i åtanke dels hans omogna ålder på en 12—13 år och dels hans många, minst till ett halvt dussin uppgående lärare i olika konstgrenar och därtill betänker, att solfjädersmåleriet av Fehmer utövades blott som ett schablonartat kopierande av utländska förebilder, får man nog icke tillmätta dessa år någon så grundläggande betydelse i Hilleströms konstnärliga utveckling, allra helst som han samtidigt studerade ritning och målning för Taraval och Korn. Att de tre läroåren i alla fall gav hans smakbildning en viss inriktning, kan icke förnekas, och det förhållandet, att han i sitt senare genremåleri föredrog att använda sig av ett litet format för tavlorna och älskade att göra sina figurer små, ibland dockaktigt nätta, det vittnar om att det delikata, miniatyrartade solfjädersbildmåleriet gett honom viktiga impulser.

Baron *Carl Hårleman* (1700-53) efterträdde 1741 greve Carl Gustaf Tessin som överintendent och ledare för slottsbygget i Stockholm. Det är blott naturligt, att hans förnämsta intresse riktade sig på att avsluta slottsrummens inredning och dekorerings. En god medhjälpare i sina konstnärliga intentioner härvidlag fick han i dessinatör-löjtnanten *Jean Eric Rehn* (1717-93), vilken på en studieresa till Paris 1742 först ägnade sig åt gravyrstudier för Le Bas, men vilken på Hårlemans uppdrag efter 1745 slog om och utbildade sig till mönstertecknare för tillverkningen vid siden- och textilfabriker.⁴⁹ Orsaken härtill var, att man vid förfärdigandet av de för slottsinredningen nödvändiga vävnaderna m. m. önskade i möjligaste mån tillverka dem på platsen. På Hårlemans initiativ och på Rehns rekommendation inkallades 1743 till Stockholm⁵⁰ av det 1739 nyinrättade Manufakturkontoret de två parisiska tapetvävarna *Pierre Louis Duru* och *Esprit Serre* till arbeten på slottet. Den förre hade utbildat sig vid den berömda gobelinfabriken i Paris »Les Gobelins» till hautelissevävare, medan den senare till specialitet hade vävnader i savonneri-teknik.⁵¹ Båda dessa mästare antogo i sina verkstäder några unga svenska lärningar till elever och medarbetare, och från och med 1747 inträder den unge solfjädersmålaren Pehr Hilleström som vävarelärning på 7 års tid hos Duru. Överintendenten Hårleman tycktes ha fattat ett personligt intresse för gossen, ty han satte honom 1747 att lära mönsterritning och ornamentsteckning hos Rehn, som efter sin Paris-resa 1742-45 blev en den franska konstsmakens energiska interpret hos oss, och detta i lika hög grad som Taraval, men på ett vidsträcktare område än denne. Lektionerna voro fria för Hilleström och bekostades av Slottsbyggnadsdeputationen och Manufakturkontoret, som även ansåg sig böra premiera den fattige ynglingens läroprov med penningeanslag, vilka givetvis

voro i hög grad välkomna för denne och hans föräldrar.⁵² Faderns upprepade suppliker under de närmaste åren intyga familjens alltfjämt bestående knappa förhållanden och penningebekymmer. Men arbetet uppe i vävareverkstaden på slottet gick inte så vidare friktionsfritt, ty förhållandet mellan den franske vävaremästaren och hans svenske lärning blev med tiden spänt, och det förbättrades icke av att Duru allt mer försummade sitt arbete på slottet. Han föll för storstadens frestelser och ägnade sig mer och mer åt ett omåttligt superi på Stockholms många krogar. Dessa näringsställen ägde starka lockelser för flera av de inflyttade franska konstnärerna. Hårleman fann själv en dag bildhuggaregesällen Louis Rolland på en brännvinskrog i glad stämning, och på mäktig chefs förebråelser svarade den unge mannen trankilt: »Ingen fara, jag har haft trevligt sällskap — om bara inte det här landet hade ett så dj—t starkt vin!» År 1751 kom det till ett häftigt uppträde i vävareateljén mellan Duru och Hilleström. Lärningen hade nu blivit 19 år gammal och ville icke längre se sig maltraiterad av en utländsk, supig mästare. Denne fick enligt egen utsago se sig behandlad »avec une éfronderie sans pareille temoins», med en uppstudsighet utan like, och ynglingen ger sin lärare djärvt svar på tal, med hatten på huvudet och värjan vid sidan.

Under året därpå, 1752, förföll Duru alltmer. Hårleman konstaterade i Slottsbyggnadsdeputationen att »han genom lidderligt supande är blefwen så lidderlig, at han aldrig går upp och något til Slottets tjenst arbetar».⁵³ Det svenska brännvinet blev orsak till den beklagansvärda fransmannens undergång. Vid jultiden 1753 avled han i största fattigdom, men platsen som slottsväware efter honom fick tills vidare stå obesatt. Pehr Hilleström fortsatte emellertid de för slottets räkning beställda och påbörjade vävnadsarbetena av vilka det förnämsta var färdigställandet av den till tronen i konungens audiensrum hörande himmelen med sina kappor, tronstolens beklädnad och andra vävnader.⁵⁴ Han bodde fortfarande hemma hos sina föräldrar, men hade 1754 på sin verkstad i slottet anställt till medhjälpare en lärning Jacob Schultze. Vid riksdagen år 1756, vid uppnådda 23 års ålder alltså, fick han sig tilldelad en bestämd årslön på 600 daler silvermynt av Secreta utskottet, under villkor att han skulle inrätta ett tapetmakeri. Denna ekonomiska framgång fick den unge Hilleström tillskriva, utom sina egna förtjänster och faderns suppliker, huvudsakligen åt dåvarande hovintendenten *Carl Fredrik Adelcrantz'* stora välvilja för honom. Hans gamle arbetschef och förespråkare baron Hårleman hade nämligen hastigt avlidit redan 1753, men även dennes efterträdare, den nye

överintendenten greve *Carl Johan Cronstedt* (1709—97) omfattade Hillestöm med välvilja och rekommenderade honom i ständernas benägna åtanke. Den gamle familjefadern kapten Pehr Hilleström var fortfarande lika energisk med att skriva och inlämna i bevekande ordalag avfattade böneskrifter om pennin-
gehjälp åt familjen, som alltjämt, åtminstone att döma av dessa skrivelser, levde i utfattiga omständigheter. Att nöden var stor, intygas av att den gamle karoli-
nen på sommaren 1756 fick se sig bli inmanad i häkte för en ogulden växel-
skuld. Denna gång trädde handels- och manufakturdeputationen emellan, fick
honom fri och gav honom dessutom en betydlig summa som hjälp till sönerns
uppföstran.

Den svenska konsten hade, som av det föregående delvis torde ha framgått,
under dessa decennier framemot 1700-talets mitt utvecklats till ett allt större
beroende, en allt starkare influens av den samtida franska konsten och stilsma-
ken. Där var den fullt utbildade och rikt nyanserade rokokon, som hit över-
flyttades och utan vidare accepterades. Man hälsade allmänt rokokoströmnin-
garna från Paris med förtjusning, och den eleganta världen fordrade snart, att
allt i den yttre sammanlevnaden, från konstsaker till kläder och seder, skulle
vara »à la mode de Paris». Det är emellertid tydligt, att denna förfranskning
mest grep omkring sig i de högre ståndens liv och kultur, under det att i de
enklare klasserna, särskilt i landsorten, den nedärvda och traditionsrika, rent
inhemska kulturstilen alltjämt blev föga påverkad av de utifrån kommande
modeströmningarna. Och även om dessa stilströmningar i rokokons anda kom-
mo att inverka på stilen av småfolkets möbler, bohag etc., så visade sig det
konservativa och särpräglade kynnet i dessa samhällslager nog starkt att icke
slaviskt efterfölja de franska förebilderna, utan i stället sammansmälta det nya
med det nedärvda (jämför den s. k. bondrokokon). Inom den högre konstens
och det finare konsthantverkets rikt facetterade områden blev emellertid för
de i Stockholm verkade konstnärerna Paris den stora lockelsen — magneten,
som med emotståndlig styrka drog dem till sig. Utrustade med mer eller mindre
välfyllda penningbörsar och med mer eller mindre lysande förhoppnin-
gar begåvo sig de unga konstnärsämnena under 1730-, 40- och 50-talen på re-
san till den evigt lockande konststaden vid Seinen. De gjorde rätt, och man in-
såg nogsnamt redan då, att »för unga konstnärer äro utländska resor nödvän-
diga», som en snusförnuftig, förut citerad författare sade.⁵⁶ Det förvånar oss
alltså icke, att Pehr Hilleström år 1757 sökte få medel till en Parisresa, en resa
som för övrigt enligt hans egna uppgifter föreslagits honom av överintendenten

Cronstedt och som skulle ha till ändamål hans utbildning särskilt i savonneri-
väveriets konst. Han fick pengar av Slottsbyggnadsdeputationen och Manu-
fakturkontoret — hur mycket är obekant. På äldre dagar uppgav han till
Gahm-Persson, att han fick endast »et nog tarfweligit underhåll», vilket före-
faller vara sant, då yttrandet kommer från en så anspråkslös man, som Hille-
ström alltid var. Hur som helst, i maj 1757 skedde avresan från Stockholm,
och några veckor senare nalkades han målet. Hilleström for av allt att döma
icke med fartyg sjövägen, utan använde sig av de billigare »apostlahästarna»
och vandrade till fots genom de olika länderna.⁵⁶ Det tog längre tid, men var
nog roligare, och samma framkomstsätt använde han på återresan året därpå.

*

Paris 1757 — snillets, vetenskapens, smakens, det fina vettets och den gyl-
lene elegansens lysande huvudstad! Men framförallt konsternas obestridda
centrum, samtidens Hellas, och icke minst den glada, obundna levnadsnjut-
ningens stad. Louis XV hette mannen, som med Guds nåde var rikets härskare
och den allrakristligaste konungen, ehuru samme man i sitt personliga liv som
bekant var i beklaglig grad okristen, därvid hjälpt av sina mätresser bland
vilka m:me de Pompadour tack vare sina stora konstnärliga intressen och sitt
mecenatskap icke bör eller kan förbigås. Hennes utkorade överstepräst för
de sköna konsternas vård och den s. k. pompadourstilens mest typiska före-
trädare var *François Boucher* (1703—70).⁵⁷ Sällan har det funnits en konstnär,
som till den grad förstått att tillmötesgå och uttrycka sin samtids alla önske-
mål om och fordringar på skönhet, behag och smak i sin konst, men sällan har
det också funnits någon, som till den grad blivit klandrad, förhånad och
mistrydd av senare generationer med andra smaktycken. Med fel och förtjänster
står Boucher där som den mest lysande representanten för sin tids konst, för
rokokon i blomning — denne de retande behagens och de koketta, leende
gracernas målare, en mästare-regissör, som förtrollar oss med sin skådespelar-
stab av ständigt lika förtjusande, lika ljuvt sensuella gudinnor, herdinnor och
andra kvinnor, och icke minst, eller framförallt, en arrangör och en dekora-
tör av Guds nåde — och m:me de Pompadours. Hans inflytande sträckte sig
till så gott som alla konstens områden. I detta sammanhang är det av vikt att
erinra om hans chefskap för gobelinfabrikerna i Paris. Han blev nämligen
1755 efter Oudry utnämnd till »surinspecteur des Gobelins», och han över-
vakade som sådan både vävnadernas tekniska och konstnärliga godhet. I vad
mån han själv hade tillfälle lämna kartonger och förlagsmålningar är icke så

noggrant känt, men i allmänhet kopierade vävarna utan vidare hans målningar och teckningar med mytologiska figurgrupper, herdescener. Otvivelt nog nedlade denne oerhört produktive mästare ett betydande arbete på gobelinfabriken utveckling och målade vissa saker direkt som förlagsbilder till tapetväveriet. Detta var fallet till exempel med duken »Venus beställer vapen hos Vulcanus för Aeneas» 1757, tidigare förvarad i Louis XV:s sovrum i slottet Marly och nu i Louvren.⁵⁸ Säkert är, att den franska gobelintillverkningen hade en glanstid både under Oudry och under Bouchers 10-åriga föreståndarskap 1755—65.

På försommaren 1757, troligen redan i maj månad, anlände den unge svensken Hilleström till Paris efter sin långa fotvandring. Han kom att kvarstanna där under omkring ett och ett halvt år. De närmare förhållandena under vilka han tillbragte denna tid äro icke kända, men skilde sig icke väsentligt från de andra unga svenska konstnärernas liv i samma stad på denna tid. Han behövde icke känna sig bortkommen, vilsen eller ensam i den främmande storstadens vimmel, ty på 1750-talet fanns det en hel liten svensk konstnärskoloni av målare och gravörer i Paris. Det obestridda chefsskapet för kolonin utövades av *Alexander Roslin* (1718—93), vilken som bekant verkade i Paris mellan 1752 till 1774.⁵⁹ Han hade redan 1753 tack vare goda förbindelser blivit medlem av franska målareakademien och var nu, sedan han på allvar slagit igenom på salongen 1755,⁶⁰ en av de bättre porträttisterna i konsternas huvudstad, varom det charmanta porträttet 1756 av baronessan de Neubourg-Cromière (Nationalmuseum) på ett ostentativt sätt vittnar. Han var ännu 1757 ogift, men ohjälpligt förälskad i den vackra Marie Suzanne Giroust, som några år senare blev hans maka. Det är känt, hur stor välvilja han visade mot sina unga landsmän där ute, hur han lät dem studera på sin ateljé och hur han med stor beredvillighet gav dem personlig hjälp och penningfösträckningar. Bland unga målare, som han hjälpte till rätta och undervisade märktes de senare berömda porträttmålarna *Pehr Krafft den äldre* (1724—93),⁶¹ vilken efter utbildning i Stockholm hos Scheffel nu övergick till att bli Roslins elev och stannade i Paris 1755—62, samt *Lorens Pasch den yngre* (1733—1805),⁶² som arbetade hos Pierre och Deshays, men framförallt hos Boucher under åren 1758—63. Även den relativt obekante porträttmålaren *Peter Fjellström* (1728—1818) var under sin Paristid 1755—60 Roslins elev. Svenska målare i andra fack än porträttet funnos där flera, bland annat den av Joseph Vernet påverkade *Johan Sevenbom* (1721—84),⁶³ som vistats i Paris sedan 1750

och som hade varit Hilleströms kamrat vid Ritareakademien. I sina svåra ekonomiska bekymmer fick denne landskapsmålare i Paris hjälp av såväl Roslin som ambassadören Ulrik Scheffer, tills han 1760 reste hem till Stockholm. Rikligt understödd av de svenska statsmakterna blev däremot »den svenska konstakademiens skötebarn» *Jonas Hoffman* (1728—80), en på denna tid energisk och mångsidig målare. Han hade i Stockholm varit Johan Paschs elev och kom 1755 till Paris, där Roslin blev hans förste lärare. Hoffman kom sedan in som elev i akademien, där han lyckades erhålla ett par medaljer — en framgång, som imponerade på de styrande i Stockholm och kom dem att öka hans understöd. Så blev han lärjunge till Joseph-Marie Viens, oldfadern till den något senare feberaktigt uppflammande hänförelsen för antiken, den behagsjuke Viens, som »över 1700-talets petites maisons göt en reflex från Pompejis sommarvillor och lupaner» (Levertin). Hos denne fick Hoffman gnistan till sin antikdyrkan, och därefter målade han blott i »den stora stilen», d. v. s. med antiken som rättesnöre och normerande ideal — detta imponerade ännu mer på de svenska riksråden, och hans penningeunderstöd måste nu sägas bli synnerligen rikligt, särskilt om man jämför det med de små medel, en Sevenbom eller en Hilleström samtidigt fick nöja sig med. Troligen var det detta favoriserande av Jonas Hoffman, som väckte Hilleströms avund och senare kom honom att kalla sitt statsunderhåll i Paris »nog tarfweligit». Hoffmans liv och verksamhet äro ännu icke studerade av konstforskningen. En stor betydelse har man i alla händelser haft, den, att efter sin återkomst till Stockholm 1770 ha varit den förste, som på allvar införde antikentusiasmen i Sverige. Han blev då professor vid Konstakademien och målade under 1770-talet sådana klassiska ämnen i de kungliga slottsgemaken, som »Scipios återhållsamhet», »Cincinnatus' obesticklighet» etc.

Bland övriga medlemmar i den lilla svenska målarkolonien i Paris på 1750-talet var bl. a. blomstermålaren *Gustaf Hesselius d. y.* (1727—75), tidigare även han lärjunge till Johan Pasch. Han anlände till Paris den 27 juli 1757, försedd med 400 daler i sin börs från svenska staten,⁶⁴ men han bröts ledsamt nog redan efter några år av en sinnessjukdom. En Stockholmsfödd målare, som av annan anledning icke kom att spela någon större roll i svensk konsthistoria, var *Johan Edvard Mandelberg* (1731—86),⁶⁵ som var lärjunge till Boucher 1752—56 och nyligen lämnat staden vid Hilleströms ditkomst. Sedermera slog han om, blev, utom Boucher-interpret historiemålare i nyantik stil och bataljmålare i Köpenhamn och tillhör som sådan den danska konsthistorien.

Lägga vi till dessa 8 mer eller mindre kända målare de två kopparstickarna *Pehr Floding* (1731—91), elev till Le Bas i Paris 1755—64, och *Jacob Gillberg* (1724—93), i Paris 1755—58, så äro de mest betydande av denna parisiska konstnärskolonis medlemmar på 1750-talet omtalade. År 1759 besökte den unge Sergel staden i sällskap med sin lärare L'archevêque, men blott på ett kort besök. Påpekas bör, att den berömde pastellmålaren Gustaf Lundberg hade rest från staden så tidigt som 1745⁶⁶ och att Elias Martins Paris-tid icke infaller förrän 1767—70. Medtaga vi de förfranskade, men svenskfödde två stormästarna Niclas Lafrensen d. y. och Peter Adolf Hall, är det känt, att den förres Parisvistelser ägde rum mellan 1762—69 och 1774—91, den senares 1766—91.

De första anstalter i studieväg, den unge vävaregesällen Hilleström gjorde i Paris bestodo säkerligen i att besöka de stora väverierna, gobelin- och savonnerifabrikerna. Detta föll sig icke så alldeles lätt, man utstängde nämligen i görligaste mån alla obehöriga för att skydda vissa fabriks hemligheter. Enda sättet för Hilleström var att förkläda sig till arbetare och ta anställning som sådan. Som ovan omtalats var det ingen mindre än François Boucher, som sedan 1755 var »surinspecteur des Gobelins». Vid den stora fabriken fanns en särskild tecknarskola till utbildning av kartongtecknare, och det var tydligen i denna lilla akademi, som den berömde rokokomästaren träffade den lille anspråkslöse svensken för första gången. Boucher, som var lika älskvärd i sitt personliga umgänge, som i sin konst och som genom sin vänskap med Carl Gustaf Tessin, Lundberg och Roslin fått de bästa intryck av svenskarna, fattade intresse för lärjungen och inbjöd honom att studera målning i sin egen ateljé. Det var ett anbud, som unge Pehr antog med största nöje — Boucher stod ännu på toppen av sitt rykte, även om hans allra bästa tid nu var slut, och kritiken redan, från och med 1753, hade börjat vässa sina pennor till opposition mot hans konst. Under halvannat år var Pehr Hilleström Bouchers elev och utbildade sig både som oljemålare och pastellist. Han förtjänade till och med en del välkomna penningar på att måla pastellporträtt under Parisvistelsen, en gammal uppgift (se bil. II), som torde ha sin sanning, även om Hilleströms pasteller för närvarande icke äro kända eller påträffas omtalade i litteraturen. Men samtidigt var han dessutom elev vid franska målareakademien, l'académie royale de peinture et de sculpture, vars aftonlektioner han ivrigt bevistade, enligt Gahm-Persson. Det är tydligt, att hans intresse på en gång vände sig från vävnadskonsten till måleriet. Trogen sin vana från goss-

åldern utbildade han sig hos flera lärare på samma gång, ett tecken till många andra på hans personliga energi och mångsidighet. Bland de ledande männen på franska målare-akademien var det särskilt en anspråkslös, äldre herre, vars målningar väckte Hilleströms livliga intresse, *Jean-Baptiste-Siméon Chardin* (1699—1779);⁸⁷ han hade sin bostad i Louvren, ett utmärkelsetecken, som senare kom även Roslin till del. På denna plats i framställningen är det tillräckligt att konstatera Pehr Hilleströms lärjungeskap till Chardin — i nästa kapitel skall närmare beröras de bägge målarnas själsfrändskap och konstnärliga överensstämmelser och olikheter. Chardin var av en enkel, tillbakadragen naturell, häri lik innehållet i sin konst, och han hade varken som människa eller som konstnär den pondus och det internationella anseende, som Boucher. Därför förvånar det icke, att Hilleström längre fram i tiden nämner blott Boucher bland sina franska lärare — att ha varit dennes elev var ju en ära och en stor rekommendation — under det att han icke omtalar varken Chardin, Greuze eller t. ex. *Joseph Vernet* (1714—89),⁸⁸ som också han gav honom mer eller mindre direkt en del lärdomar i måleriets konst och som i egenskap av Roslins gode vän — man erinre sig det verkligt spirituella Vernet-porträttet av Roslin i Nationalmuseum — säkerligen lärde känna Hilleström. Senare skola vi återkomma till i vad mån man kan tala om att denne influerats av den berömde landskapsmålaren.

Säkerligen önskade den svenske 25-årige stipendiaten få stanna flera år i Paris, men penningemedlen räckte icke till för de dyra studierna och de andra omkostnaderna för storstadsvistelsen. Visserligen fick han ett par gånger sig tillsänt mindre summor från myndigheterna hemma i Stockholm, men då han, efter över ett och ett halvt års vistelse i Paris, bryter upp därifrån på senhösten 1758 för att bege sig på hemväg, måste han låna pengar till reskassan och det troligen av den välvillige Roslin.

Han vandrade genom Belgien och Holland och gjorde uppehåll på för honom intressanta platser under vägen, särskilt i Bruxelles. I början av december 1758 återfinna vi honom i svenska rikshuvudstaden, där han strax efter hemkomsten uppvaktar Slottsbyggnadsdeputationen med en supplik om penningeanslag till gäldande av sin utlandsskuld på 850 daler kopparmynt. Hans tidigare beskyddare, överintendenten greve C. J. Cronstedt, utverkade nu som förr pengar åt honom.⁸⁹

Under utrikesresan hade en familjesorg drabbat Pehr: hans moder avled i lungsot den 10 mars 1758. Året därpå gick även fadern, som så energiskt

varit sonens förespråkare, bort, och så upplöstes det gamla föräldrahemmet. Det föll på äldste sonens lott att på bästa möjliga sätt ta hand om och hjälpa sina fem yngre syskon. Pehr hade omedelbart efter hemkomsten återtagit sitt arbete som vävare på slottet och åtnjöt som sådan en anspråkslös, men fast och säker inkomst. Han tar nu, blott några månader efter återkomsten, ett för privatlivet och, som det skulle visa sig, för konsten viktigt steg: giftermålet med m:lle *Ulrica Lode*, en prästdotter från Norrland, född 1737 och således fem år yngre än mannen. Brölloppet synes ha stått på nyåret 1759. Närmare upplysningar om detsamma saknas, och enda källan är Gahm-Perssons uppgifter, baserade på konstnärens egen utsago (ur bil. I):

»År 1759 återkom således vår unga Wandringsman till ett älskat fädernesland. — Knappt var vår unga konstnär hemkommen, förrän han begynte på att täncka bygga hjonelag. Tancken wärckställes ock; ty år 1759 ingick han en kär och äckta förbindelse med Made-moiselle *Ulrica Lode*, kyrkoherdens wid Harmånger och Jättendahls församlingar, Herr Carl Lodes dotter, som skänckte sin herre 2:ne Söner och en dotter. Sonen *Carl Petter* föddes 1760, dottren *Charlotta Ulrica* kom till werlden 1769 och sonen *Johan Gustaf* inträdde på Werldenes Theatraliske Wädjobahn år 1770. Sedan fru Hilleström försett sin herre med dessa kärleks panter, afsomnade hon i Herranom år 1779, endast 42 år gammal, och lærer det warit den enda gång, som hon gjorde sin herre och kära maka sorg. Herr kongl. Hofmålaren Hilleström lefwer ännu en sörjande, och twiflar man på, att han någonsin mera bygger hionelag.»

Dessa få rader innehålla hela berättelsen om ett äktenskap, som av allt att döma var utomordentligt lyckligt, och som blev den mogna mannens livsglädje och konstnärliga inspirationskälla. Utom de ovannämnda tre barnen fingo de tvenne, som dogo i späda år, och dödsorsaken till den unga fruns död den 31 aug. 1779 var enligt Maria församlings begravningsbok barnsnöd. I den officiella dödsnotifikationen i »Inrikes Tidningar» för den 13 sept. 1779 kallas hon: »kongl. hofmålaren och hautlisse-fabriqueuren Pehr Hilleströms Fru, *Ulrica Lode*, 42 år gammal.» Att döma av de porträtt och helfigursbilder, som maken målade av henne som modell, hade hon ett vackert och sympatiskt utseende även efter vår tids begrepp: ett näpet litet ansikte med drag liknande dem hos någon av Bouchers pikanta, koketta herdinnor. Hennes skönhet gick i arv till dottern *Charlotta Ulrica*, vars vackra yttre vi äro väl förtrogna med tack vare hufvuderns många målningar från hemmet och de hemmavarande. De bägge pojkar, likaledes avkonterfejade vid några tillfällen, liknade däremot mest fadern.

Pehr Hilleströms anseende som hautlissevävare steg betydligt efter återkomsten från studieresan till Paris. Han fick nu tillfälle att komma i personlig förbindelse med ingen ringare än hennes maj:t drottningen själv — den berömda och intriganta Lovisa Ulrika, av sina beundrare och smickrare hyllad som »Nordens Minerva» och alla konsters, slöjders och vetenskapers varma beskyddare. I och med hennes hitkomst som kronprinsessa 1744 i sällskap med Carl Gustaf Tessin har man ansett, att rokokon på allvar vann sitt insteg i landet.

Som konstsamlare och mecenat hade hon bara en medtävlare, en like i landet, Carl Gustaf Tessin: vad dessa två gjort för höjandet av den svenska konstkulturen och uppodlandet av den inhemska smaken, är av oskattbart stort värde, och det uppskattades till fullo av dåtidens smakkännare. Tavelconnaisseuren och samlaren Lucas von Breda, som på Gustaf III:s tid var lycklig ägare av den finaste kollektionen flamländska målningar i privatägo i Stockholm, skrev sålunda i Stockholms Posten 1791 följande mycket erkännande ord om drottning Lovisa Ulricas livväckande inflytande på konsten i Sverige: »Fria Konsterne hade öfwer et halft århundrade uti Sverige legat likasom i dwala, då Drottning Lovisa Ulricas hitkomst gaf dem nytt lif.»⁷⁰ Och ännu i mitten av 1800-talet, »mänsklighetens klimatiseringsperiod», glömde man ej bort hennes kulturinsatser. Wohlfart skrev 1858: »Kongl. Museum räknar från denna drottning (Lovisa Ulrica) sin egentliga tillvaro; hennes å Drottningholm bildade tafvelgalleri, jemte det som Gustaf III som kronprins ägde, utgör så att säga grundfonden för Kongl. Musei samling.»⁷¹

Hennes vittra och konstnärliga intressen voro liksom hennes politiska vittomfattande och storslagna, men de avsågo framförallt tillfredsställandet av den personliga fåfängan och maktlystnaden — ett drag, som onekligen gick i arv till sonen Gustaf III och i något för tydlig grad stämplade bägges intresse för konsten. Lovisa Ulrica, entusiastiskt franskvänlig i sin smak likt samtiden, lät utbilda sig själv till amatör i målning, teckning och konstvävnad, och hon sörjde för, att de fyra barnen, Sophia Albertina, Gustaf, Carl och Fredrik Adolf, ävenledes fingo konstnärlig utbildning, åtminstone i teckning, vari Jean Eric Rehn var deras lärare under 1750-talet. På de kungliga slotten i Stockholm och omgivningarna hänga ännu i dag, ibland litet övergivna, många tuschlaveringar med landskapsmotiv, signerade av dessa fyra kungligheter som barn. De kungliga prinsarna voro till och med upptagna som elever vid Konstakademien, ett elevskap, som enligt Fredrik Samuel Silfverstolpes ytt-

rande 1841 ökade akademiens anseende i alla samhällsklasser och »gaf åt inrättningen en märkbar glans». Den unge Gustaf etsade därjämte landskapsutsikter i koppar, grafiska blad av ett visst naivt rokokobehag, såsom utsikterna över Gripsholm och Hornsberg. Prins Fredrik Adolf utbildade sig till pastellmålare och blev senare Konstakademiens höge beskyddare. Största konstnärliga begåvningen ägde dock prins Carl af Södermanland, vars laveringar i Rehns stil äga mycket av dennes säkra penselföring och klara motivbehandling.

Enligt Gahm-Perssons biografi (bil. I) »var Drottning Lovisa Ulrica i synnerhet wid hemkomsten herr Hofmålaren Hilleströms Minerva».

Om Hilleströms nära relationer till drottningen berättar också den andra, anonyma levnadsteckningen (bil. II), som meddelar följande därom och om hans väveriarbete på slottet:

»1758 återwände han till Fäderneslandet, der hans första updrag blef att lära dåwarande Drottning Lovisa Ulrica Hautlisse wäfnaden, hvarföre han åtnjöt en lifstids pension. Flera beställningar af Tapeter för Hofvets räkning gjordes hos honom, hvilka ännu torde finnas på Slottet i Stockholm. Hennes Kongl. Höghet Prinsessan Sophia Albertinas Portrait wäfde han uti Gobelin, som war henne förundransvärdt likt. Men sluteligen uphörde aldeles denna wäfnad, och han fick tillfälle att helt och hållet ägna sig åt Målnings konsten.»

Att Lovisa Ulrica tog lektioner i hautlisse-väveriet är mer än troligt med kännedom om denna drottningens energi, mångsidiga aktivitet och starka intresse för handaslöjders personliga utövande — ett intresse, som hon delade med gemålen Adolf Fredrik, som bekant. Uppgiften om Hilleströms livstidspension direkt från kungafamiljen torde vara riktig, även om direkt bestyrkande skrivna dokument nu icke finnas därom.

Under hela 1760-talet uppehåller sig vår konstnär som slottsväware. Han sorterade som sådan under Slottsbyggnadsdeputationen, som på Cronstedts och senare Adelcrantz' tillskyndan i allmänhet biföll hans penninge-suppliker, men Manufakturkontoret, ständernas ämbetsverk för manufakturernas oppodlande, drog under åren 1763—67 in sitt årliga anslag till honom, under förevändning, att han icke anlagt en utlovad tapetmakarefabrik, och att hans arbete väl kom de kungl. majestäternas hov, men icke allmänheten till godo. Sistnämnda året återfick han emellertid sin årliga lön, som han med sin växande familj säkert var i stort behov av.

Vi förbigå här Pehr Hilleströms mångåriga, idoga och för höjandet av landets vävnadskonst viktiga arbete vid vävstolarna i sin verkstad, då det icke rör vårt egentliga ämne; Osvald Sirén har i sin förut omtalade Hilleströmsmo-

nografi lämnat en ingående och väl dokumenterad redogörelse härom. Tyvärr har tidens gnagande tand farit omilt fram med 1700-talsvävnaderna, så att det numera finnas kvar blott några få och icke så väl bevarade eller karaktäristiska stycken av Hilleströms hand. Hans insats som svensk representant för det svåra, fina franska konsthantverket är värt allt erkännande — synd bara, att han på detta område blev både den förste, ende och siste svenske mästaren samt att det dybara, nobla gobelinväveriet av »tapisseries historiées» fick en alltför kortvarig och ringa omhuldad blomstring på svensk botten; men det var ju också en konstart, som i sin exklusivitet fordrade en rikare konstnärlig miljö, än den stockholmska var. Det var dock icke huvudsakligen på grund av ekonomiska svårigheter, som kungl. historie-vävaren Hilleström omkring 1770 lämnade väveriet, men hans förnämsta uppgift som sådan var vid den tiden fylld. Den svenska konungafamiljen hade år 1754 inflyttat i Stockholms slott. De många och stora slottsgemaken hade icke då hunnit få sin fulla inredning klar, utan möblerings- och dekoreringsarbetena fortsatte ännu något årtionde framåt. Slottsvävarens förnämsta uppgift var att i savonneriteknik utföra en mängd mattor, golvtapeter och stolsitstyger för skilda rum, och härmed fortsatte han till in på 1770-talet. Verksamheten omtalas i Kommerskollegiums till riksdagen 1769 ingivna officiella redogörelse för manufakturerna: »Tapetmakaren Petter Hillerström, som för dess skickelighet i Hautelisse och Gobelins arbete til Tapeter, Stolar och golfmattor med mera, är wid Eders Maj:ts Hof antagen, njuter 1,200 Dal. kopp:mt, hälst han tillika skal wara af knappa wilkor.»⁷² Vår svenske Vasari, kammarskrivaren Gahm Persson, som intresserade sig lika mycket för sina personagers ekonomiska förhållanden, som för deras konstnärsskap, uppger i sin meromtalade levnadsteckning, att Hilleström som vävare till och med mars 1777 av Manufakturkontoret fått den icke obetydliga summan av 37,878 daler kopparmynt — detta gällde dock för en så betydlig tidsrymd som 25 år och inbegrep materialomkostnaderna i verkstaden. I början av 1800-talet, då konsterna här i Sverige rönt en blott mager uppmuntran av statsmakterna, väckte dessa många koppardalar en viss avund, åtminstone hos en forskare, som nedskrev följande konsthistoriska notis om Hilleström:⁷³

»Per Hilleström (1733—1815) blef utsänd för att lära haut-lisse-tapet-väfveriet på statens bekostnad och återkom 1759, såsom fullgod mästare, men blef utan framgång här hemma, ehuru han kostat manufakturfonden 37887 dal. k. m. Han sysselsatte sig sedermera med genremålning, blef Prof. och sist Direktör för Mål. Akad. (Way tab.)»

Man bör alltså lägga märke till att denne vår konstnär ägnade de två bästa och friskaste decennierna av sitt liv åt konsthantverket, och att han först i 40-

årsåldern slog om och blev målare. Konstnärens anknytning till den kungliga familjen, hovet och till de ledande konstnärerna, icke minst till den inflytelse-
rike överintendenten frih. Carl Fredrik Adelcrantz, som alltid förblev hans väl-
villige chef och vän, hade gett honom ett så stort socialt anseende, att han
blev utsedd till en av den av Gustaf III nyorganiserade Konstakademiens ny-
valda ledamöter år 1773. Som sådan nämnes han i ledamotförteckningen för
»kungl. hautelisse-väware» och i Stockholms stads kalender samtidigt som »k.
historie-väware». Officiellt kvarstod han i denna befattning under Kungl. över-
intendentsämbetet ända fram till 1794, då han som professor vid Akademien
fick en något trevligare titel.⁷⁴ Det var vid 1770-talets början — själv uppger
han i sin *œuvreförteckning* år 1773 — som han på allvar började måla tavlor,
detta vid 40 år och som stadgad familjefader. Bland orsakerna till denna över-
gång från en konstgren till en annan var den unge, representationslystne och
konstälskande konung Gustaf III:s önskan att se sig avmålad. Det dröjde blott
ett par år och Hilleström blev utnämnd till kunglig hovmålare, år 1776,⁷⁵ hos
Gustaf III — en fin och sällsynt titel, men osäker beträffande det ekonomiska
vederlaget. Den anonyme, förut citerade levnadstecknaren (bil. II), som tydli-
gen stöder sig på fullt autentiska uppgifter av Hilleströms dotter, säger om
konstnärens arbete i Gustaf III:s tjänst:

»Under Konung Gustaf den 3:dies tid war hans lyckligaste Period. Denne Konung, som
war Konstern och Wettenskapers beskyddare, lämnade icke Hilleströms talent obemärkt.
Han gaf honom flera ämnen att måla, ibland andra Carousellerna på Drottningholm, hvilka
taflor ännu förwaras på Slottet derstädes. Han besökte honom ofta och upmuntrade honom
med flera nådebetygelser.»

Många och stora ceremoni-, teater- och karusellmålningar fick han utföra i
denna sin tjänst som Gustaf III:s hovmålare — vidare härom i nästa kapitel —
och under åren 1776 — 84 är han utan gensägelse den mest prefererade offici-
ella hovkrönikören i bild vid slottet. Det blev den store dekoratören Desprèz,
som efter konungens ofta omtalade Italiaresa 1784 slog Hilleström ur brädet
med sina effektfulla grand-apparence-kompositioner. Med kännedom om Gus-
taf III:s *faiblesse* för teaterarrangement i den »stora stylen» förvånar det icke,
att han satte Desprèz före Hilleström, och att han yttrade: »Det finns ingen
människa, som har minsta spår till fantasi här mer än jag och Desprèz».⁷⁶ Man
kan emellertid icke tala (som Looström på ett ställe synes göra) om någon kon-
kurrens mellan Desprèz och Hilleström lika litet som någon sådan mellan dem
och Pilo, mästaren till »Gustaf III:s kröning», eller Elias Martin, mästaren till

»Gustaf III:s besök i Konstakademien 1780» och »Hertigens af Småland dop i Slottskapellet 1782» — de fingo alla uppgifter av skilda slag till tjusarkonungens förhärlikande. Men då Desprèz onekligen var den, som i sin teateraktigt betonade konst mest typiskt gav uttryck åt den gustavianska tidsandan och smaken, fick den mer anspråkslöst lagde Hilleström tid och ledighet att i sin konst taga upp helt andra ämnesområden, än dem som berörde kungligheten och hovet.

Det kunde inte hjälpas, att den tillbakadragne och i umgänget timide Pehr Hilleström snart kom att stå litet i skuggan i den krets av större, mer representativa och mera originellt begåvade konstnärer, som samlades kring Gustaf III. Icke det att han förut varit vävare, men det att han icke följde med sin tid i dess kritiklösa antikentusiasm, var en huvudorsak. Han fick snart nog uppleva att höra sitt namn och sin konst nämnas av tidens smakdomare och konstförståsigpåare, alla anstuckna av antiksjukan, med mera välvilja och officiell högaktning, än uppskattning och beundran. Hela hans lynnesläggning stämde icke bra överens med den nya smakens fordringar på teatermässigt lysande och grannrepresentation, på ansträngd värdighet i stor, antikliknande stil. Hans stjärna förbleknade ohjälpligt, då män som Jean-Louis Desprèz, Johan Tobias Sergel eller Masreliez kommo i förgrunden bland den gustavianska konstens många utövare. Med sin försynta tillbakadragna natur uppsökte Hilleström heller icke obedd hovets salonger och aristokratiens kretsar, för att där likt andra fjäskande hovmän sola sig i den lysande, kanske ofta nog artificiellt och oroligt lysande glansen kring Gustaf III. Nej, hans värld var en annan — en lugnare, enklare, bättre — det egna hemmets värld. Som de gustavianska borgarhemmens målare är det framförallt, hans rykte gått till eftervärlden. En intensiv arbetsmänniska i sin konsts utövning var han som få andra av sina samtida, häri lik en Carl Larsson eller en Zorn hundra år senare, och han fullbordade under de 37 åren 1773—1810 icke mindre än närmare 1,100 oljemålningar, vilka han, noggrann i allt, som han var, så samvetsgrant som möjligt antecknade; om också i denna för kännedomen om hans måleri ytterst viktiga förteckning en eller annan målning icke kom med av ren glömska. Hans tavlor visa oss både hovets salonger, allmogens stugor, industriens verkstäder — men först och sist det egna hemmet i Stockholm. Någon tid efter giftermålet hade Hilleström med sin fru bott i Staden mellan broarna, men de flyttade snart upp till Södermalm, där de förbli bofasta i Maria församling. Mellan 1769—79 var adressen Mariagatan 16, därefter fick han en utmärkt bostad i det nyuppförda Sutherska huset vid Adolf

Fredriks torg, även i Maria församling. Båda våningarna äro oss bekanta från konstnärens genremålningar, inte minst köksdepartementen.

Det torde här vara på sin plats att nämna något om det vackra Sutherska husets ägare, den förmögne kungl. hovgravören och guldsmeden *Johan Pehr Suther* (1719—89),⁷⁷ som var och förblev Hilleströms gode vän och välvillige husvärd. Han hade utbildat sig till metallgravör, ciselör och guldsmed under utländska studieresor och hade bl. a. vistats i Paris mellan 1746—50. Efter återkomsten till Stockholm blev han 1751 utnämnd till kungl. hovgravör och utförde som sådan under den närmast följande mansåldern de flesta guldsmedsarbetena för hovets och aristokratiens räkning. Med kännedom om Gustaf III:s och hans samtidas svaghet för »grannlåter», kan man lätt förstå, att Suther ständigt hade beställningar att utföra, och att han inom kort blev en förmögen man — yrket var lika lönande då, som nu. Han hade en egen nipperbutik vid Stora Nygatan och sålde där utom bijouterier och juveler även målningar, porslin, preciosa och dylikt. Han lät Jean Eric Rehn bygga sig ett magnifikt anlagt huskomplex på Södermalm vid hörnet av Hornsgatan och Adolf Fredriks torg i kvarteret Rösödal större. Åt Hornsgatan låg fasaden av det större icke färdigbyggda huset, där han dock hade det mesta av sina stora samlingar. Det i särdeles vacker rokokostil byggda huset med fasad mot torget fanns kvar i gott skick ända till 1900-talets början (»Philipsenska huset»), då det till skada för de estetiska och byggnadshistoriska intressena revs ned. I detta lilla chateau, som på Gustaf III:s tid låg nästan ute »på landet» och räknades som en större malmgård, hade Suther det övriga av sina dyrbarheter: utom ett stort bibliotek med vackra franska böcker och fina planschverk samt en gravyr- och handteckningssamling på över 2000 blad av in- och utländska mästare, hade han en mycket dyrbar konstsamling med ett målningssalleri, som av samtiden ansågs vara det finaste i staden efter von Bredas berömda samling. Suther ägde en mängd representativa dukar av olika skolor, särskilt av de då högt uppskattade flamländarna, bland annat några Teniers d. y. (två landskap med k ägel- och trumspel, Ruysdael, Wouwerman, Berchem, Snyder m. fl. Även svenska mästare, särskilt Hilleström och Pasch d. y., funnos representerade i denna stora tavelsamling, att döma av bouppteckningen. Troligt är att hyresgästen — hovmålaren någon gång fick betala sin hyra i form av konstverk. Då Suther avled 1789, hade Hilleström en skuld på 100 rdr till sin värd, och själve överintendenten C. F. Adelcrantz häftade då i skuld för ett lån på 1000 rdr. Om Pehr Suthers konstintresse och personliga välvillighet vittnar det förhållandet,

att han var den förste i Stockholm, som uppmuntrade bondemålaren Pehr Hörberg med tavelinköp vid dennes första Stockholmsbesök 1787. Hörbergs egen skildring av besöket i det rika Sutherska huset är både rörande i sin uppriktiga naivitet och betecknande för de båda männen. Hovgravören och »directeuren» köpte en tavla av den beskedlige Hörberg för en summa, stor 6 rdr, en god betalning för en målning på denna tid, och bondemålaren blev stormförtjust.⁷⁸ Suther hade, tydligen mera tack vare sina goda societetsförbindelser, än på grund av konstnärliga förtjänster, blivit medlem av Konstakademien vid det märkliga valet 1773, på samma gång som Hilleström,⁷⁹ och vänskapen dem emellan växte säkerligen ännu mera, sedan den senare år 1779 flyttat in som hyresgäst i nedre våningen i Sutherska huset vid torget. Där inrättade kungl. hovmålaren sig på bästa sätt i det flertal rum, som stod till hans förfogande. Där hade han sin målareateljé — väveriet hade han visserligen ej alldeles släppt ännu, men vävareverkstaden låg i Staden mellan broarna med adress Kindstugatan 125 och sköttes huvudsakligen av äldste sonen Carl Petter, född 1760, men förde en rätt tynande tillvaro, då beställningarna nu blevo allt mer sällsynta. Märkas bör emellertid, att Pehr Hilleström officiellt kvarstod som kungl. tapetvävare och uppbar lön som sådan åtminstone till 1788. I den vackra bostaden med adress Hornsgatan 113 hade han som antytts inga vävaregrejor, blott målareateljé, och där tillkommo under 1780- och 90-talen och än senare de många beundransvärda och sympatiskt hållna heminteriörerna, som förvisso till sen tid skall rädda hans namn undan glömskan.

Några ord av Gahm-Persson från 1780-talets mitt skildra Hilleströms hemliv och sysselsättning på följande sätt (ur bil. I):

»Han förnöter emedlertid sin tid ganska stilla, och bor uti det stora Suterska huset på Södermalm, i den flygelen, som wetter åt Adolph Friedrichs torg och där 2:ne stenpelare wisa sig wid ingången. Där har han många rum i nedersta våningen, försedda med wackra mästaresh arbeten och andra målade Skilderier. Han arbetar nu för egen ro och räkning endast Schener utur wissa Operer —.»

»Herr Hofmålaren Hilleström är medelmåttig stor till växten; ganska artig, stilla och öfwermåttan höflig man; och lærer nu roa sig med sina kära barns uppfostran. I yngre åren war han nog mager; men är numera stadigare till kroppen.»

Det Sutherska huset besöktes icke blott av kungligheter, adelsmän och resande notabiliteter, utan även, som man kan förstå, först och främst av en mängd kända personer ur den konstnärliga och litterära Stockholmsvärlden. Bland de goda vännerna till Hilleström och Suther märktes Johan Tobias Sergel, Lorens Pasch den yngre och Jacob Gillberg samt Carl Michael Bellman och Carl Fred-

rik Fredenheim, den senare som bekant Adelcrantz' efterträdare som överintendent. Kanske intressantast för oss är att finna Bellman som vän i huset. Troligen fick skalden, vars födelsehus låg i samma kvarter, röna faveurer av den rike Suther, ty han skänkte honom en foliohandskrift »Mowitz' parentation», som nu finnes i Kungl. Biblioteket. Om Bellmans nära vänskap med Pehr Hilleström äga vi flera vittnesbörd. I en av de bellmanska ordensprocessionerna deltagar »Brodern Hilleström med porträttet», men denne var i verkligheten en mycket måttlig Backusdyrkare, och märkligt nog förekomma bland hans målningar inga interiörer från Stockholms 1000 näringsställen. Hilleström förärade Bellman några målningar, bland annat en över en festlig illumination av byggnaden i Kungsträdgården, målad 1789 eller 1790. Mot den av lampor eklärerade envåningsbyggnaden, som krönes av Gustaf III:s namnchiffer, rör sig i förgrundens mörker en glad folkskara. På dukens baksida läses: »Förärd åt min Wän herr Hof Secreteraren Carl Mikael Bellman af Hilleström», men tavlan stannade icke länge hos honom, ty den givmilde skalden gav bort den 1791 till herrskapet Westman, den i Bellmans historia och Stockholms välkände rike bryggaren. Strax under ovannämnda påskrift av Hilleström har Bellman skrivit: »af mig tillbaka förärd Fru Elisabeth Westman och Dess kära Man Herr Abraham Westman, C. M. Bellman den 14 october 1791». Även Hilleström kände väl till bryggareherrskapet, ty han bidrog att utsmycka den »Westmanska visboken» med några akvareller av vilka den trevligaste avbildar »Nordens Anakreon» med lutan i knät, sjungande för den Westmanska familjekretsen.⁸⁰ Ännu flera alster av samarbetet Bellman—Hilleström äro bevarade, dels i rimbreven och tillfällighetsverserna från åren 1791—94, bl. a. till familjen Kämpensköld på Tjelfestad, i vilka brev utsmyckningar förekomma även av Elias Martin och Hilleströms dotter, dels ha vi ett vackert dokument bevarat över den vänskap, som förenade Hilleström, Bellman och Sergel i en nyårsönskan, bestående av ett blad, sirligt textat och bemålat av den förstnämnde och med följande hälsningsdikt av Bellman (Nationalmuseums handtecknings-samling 1749/85):

»Till Herr Professoren och Riddaren Sergel Nyårs-morgonen 1792.

Jag sjunger Sergel till Din ähra
 min stämma gladt ophöjer Dig,
 mitt hjärta ömt utgjuter sig,
 av alla Tre vid Bilden nära

o Sergel, Du din dyrkan når.
På detta rum Wi Dig förklara:
i döden skall Du älskad wara,
tills sista slaget pulsen slår. —

af *Carl Michael Bellman*.
mel. Fredmans sånger n:r 18.»

Hilleströms vinjett är en liten laverad interiör från hans hem, där man ser Charlotta Ulrica vid klaveret ackompanjera Bellman, som står diktande sin visa bredvid. Konstnären själv står och pekar med en käpp mot en på en soffa stående porträttmedaljong över Sergel. Men denna konstnärstrio sprängdes snart därefter med Bellmans död 1795, och både Sergel och Hilleström började ansättas av gikt, reumatism och andra ålderskrämpor, och de träffades knappt annat än på Konstakademien, där ju båda voro professorer.

Kopparstickaren Jacob Gillberg hade innehaft professorsbefattningen vid Konstakademien i teckning vid modellskolan till sin död 1793. Vid återbesättandet av denna professorsstol i januari 1794 utsågs Hilleström till hans efterträdare med enhällig kallelse och på förslag av akademiens vördade præses, hans vän C. F. Adelcrantz.⁸¹ Den fattige Roslagspojken hade kommit längre, än han någonsin vågat att drömma om i sin ungdom. Trots den höga åldern hade han kvar sin lugna energi, sitt vänliga gemyt och sin produktionskraft. Han gick till professorskallet ovanligt väl utrustad, med ett halvsekels lärdomar från de bästa lärare i svensk och fransk konstutveckling. Undervisningen i Konstakademien omfattades vid 1700-talets slut och 1800-talets början med stort publikt intresse, som bl. a. framgår av direktören Lorens Pasch d. y:s handskrivna redogörelse om undervisningen 1794 (Konstakademiens arkiv).

Professor Hilleström ägnade sig åt sin lärareuppgift med ospart nit och intresse, men han fick fortfarande tillfälle att fortsätta sin egen konstproduktion; visserligen förekomma upprepningar av äldre motiv, men många nyheter i ämnesvalen tillkomma, såsom vinterstycken, eldsvådor och andra eldskenseffekter. Mycket försynt i sin undervisning, kom han dock att påverka sina elever både beträffande stilistiska och innehållsliga problem. Hans förträffliga personliga egenskaper, hans älskvärda umgängessätt, hans anspråkslösa och blida naturell gjorde honom mycket omtyckt och värderad, såväl av kamraterna som av lärjungarna.

Förhållandena vid Konstakademien voro under decennierna kring sekelskif-

tet 1800 ingalunda så lugna och stadgade, som önskvärt varit. Det var en brytningstid mellan det gustavianska konstskedet med dess gratie, dess flärd och dess glada allmänmänsklighet och den efterföljande nyklassicismens allvarligare, stelare och nyttigare period. De sköna konsterna fingo se sig ställda i en mer beroende och funktionalistisk nyttotjänst hos litteratur och teknik, och de förlorade därmed sin tidigare, särskilt under rokokon betonade uppgift att endast vara till som tjänare åt smaken, behaget, njutningen. Atmosfären i konstens värld syntes bli kallare, klarare och även renare, än förut. De programmatiskt formulerade och litterärt betonade uppgifterna för bildkonsten gävo väl nya motivkretsar och en sträng stil i klassiskt hög ande, men knappt några mer personligt genomandade konstverk. Hilleström kunde icke spjärna mot tidsmakens fordringar, och ehuru han själv fortsatte med att måla sina enkla, älskliga motiv, föreslog han som akademidirektör sina elever tävlingsämnen av noggrant formulerad art ur mytologien eller historien. Konstakademiens chef var, sedan baron C. F. Adelcrantz avgått 1795, överintendenten *Carl Fredrik Fredenheim* (1748—1803). Samtidigt »Sveriges förste museichef» vid det Kongl. Museum i Slottet, var han en driftig och duglig ämbetsman av en både fjäskande och torrt pedantisk läggning. Detta hindrade icke, att han var en målmedveten affärsman och industriidkare, och hans noggrant detaljerade journaler eller diarier från de senare åren innehålla mera om affärer och politik än om konst. Fredenheim och Hilleström kommo bra överens. De besökte varandra gärna, och överintendenten rekommenderade vid flera tillfällen Hilleström i de kungligas åtanke till utförande av beställningar och till köpande av hans målningar. Hertig Fredric Adolph köpte visserligen några »bonde-costumer» 1797 — det var meningen att hertigen skulle skaffa sig en samling av *alla* svenska »province-costumer» — men det gick långsamt med betalningen; och Gustaf IV Adolf ville icke alls gynna sin faders gamle hovmålare. Det nämnda året 1797 inträffade den sorglustiga historien med drottningens av Preussen folkdräktsbilder, som skulle förmedlas till henne genom svenske ministern i Berlin, baron Schultz von Ascheraden. Man kan i Fredenheims diarier (Kungl. Biblioteket) noga följa affärens förlopp. Schultz hade tillskrivit Fredenheim »om at procurera en Amateur de Svenska Bond-costumer», och Fredenheim vidtalade genast Hilleström; det var i oktober 1797. I november var Fredenheim hos J. F. Martin och tog ut 10 av hans aquatintblad efter Hilleströms målningar (denna Martins serie blir härigenom daterad) och sände sticken till Schultz i Berlin med en räkning på 15 rdr.

Men denne betalade icke pengarna, utan skrev ett fränt brev, som gjorde Fredenheim rasande, varom han berättar i sin dagbok för den 23 dec. 1797 (Kungl. Biblioteket) »En Cabinettscourier medförde et bref af den 11 Decem-ber från Envoyén Baron Schultz i Berlin, hvaruti han i mindre afpassade or-dasätt formaliserar sig öfver drögmål med de af honom åstundade Bond-Costumer. Jag skref genast på samma bref följande svar, och skal sådant återsända det nästa tisdag: ”Aldeles icke gjord för at behålla sådane bref, har jag den äran at återsända detta och berätta, at jag den 29 Novembr. med en Courier skickade 10 stycken Bondesamquäm, graverade och colorerade af Martin efter Hilleström, och som kostade mig 15 Riksd:r. Samma dag detta ankom eller den 23 Dec. 1797.” — Blotta namnet.» Så slutade den vänskapen. Schultz von Ascheraden gav icke tappt utan skrev ett brev i chiffer till Gustaf IV Adolf och beklagade sig över Fredenheims »föga empressement» med bilderna, som ju skulle lämnas till preussiska drottningen. Om överintendenten fick mera obehag av saken, vet man icke; hela historien har något obehagligt småaktigt över sig och kastar ett löjets skimmer både över den svenske konstchefen och ministern i Berlin. Affären måtte ha distraherat Fredenheim i hög grad, ty någon dag därefter kallar han i sin dagbok Hilleström, vilken han dock borde väl kän-na, för ”doctor”, senare ändrat till professor.

Gustaf III:s död hade varit ett hårt slag för hovmålaren; man kan av hans målningsförteckning finna, att han under konungens dödsår 1792 icke utförde mer än ett dussintal tavlor, ett litet antal, då det vanliga var åtminstone en 25—30 st. Ålderdomen nalkades för den arbetsamme konstnären, som redan 1788 klagat över »ålderdom och svåra anfall af Gicktsiuka». Då Gustaf var borta, hade solen slocknat, varken hertigen-regenten eller den unge konungen voro konstmecenater. En för konstlivet viktig händelse inträffade 1794, då de konstsamlingar öppnades i Kungl. Slottet, som Gustaf III donerat till svenska staten och som äro kärnan till vårt Nationalmuseum.

Att här närmare gå in på Hilleströms 20-åriga verksamhet som professor och direktör — det senare 1810—16 — vid Konstakademien, är icke nöd-vändigt. Hellre hälsa vi på honom i det Sutherska huset vid Adolf Fredriks torg, som fransmännen greve Fortia de Piles och de Boisgelin gjorde 1791.⁸² De funno honom i full sysselsättning vid sitt staffli och konverserade artigt med dottern, som de funno vara charmante och »fort jolie». Man kan i detalj rekon-struera detta hem efter de noggrant detaljerade uppgifterna i konstnärens och hans frus bouppteckningar, vilka här bifogas in extenso som bilagor (bil. III).

Där finnas böcker och konstföremål av många slag; vad som är rätt intressant att finna, är ett betydande antal antika och modernare gipsstatyer och byster, som utvisa konstnärens böjelse för den nyklassiska stilen. Man kan se honom där i sitt hem, hur han förnöjsamt dväljes bland sina tre barn, vilka han ju själv roade sig med att undervisa. Hushållet sköttes efter hustruns fränfalle av systemen, m:lle Elsa Erica Hilleström. Husets solstråle var dottern Charlotta Ulrika, som växt upp till en mycket vacker ung dam av en något yppig, statuarisk skönhet, enligt de många av faderns målningar, där hon synes avbildad i skilda förrättningar.

Den rike Pehr Suther hade avlidit i slutet av 1789, efterlämnande utom änkan, född Rabenius, en vuxen son, som skulle sluta på ett tragiskt sätt.⁸³ Den stora konstsamlingen såldes efter hans självmord och konkurs 1803 på 4 auktioner i Stockholm, då en betydande del av dyrgriparna inköptes av utländska diplomater.⁸⁴

Pehr Hilleström var i motsats till de flesta av den nöjeslystna gustavianska epokens konstnärer en det stilla hemlivets man. Han trivdes allt för väl i sitt vackra hem för att vilja deltaga i det ofta lättsinnigt glada utelivet på de krogar och näringsställen, som vi tack vare vännen Bellman äro rätt förtrogna med, och där konstnärerna i regeln »skötte sina nöjen».

Men detta hemliv hindrade ingalunda, att han gjorde resor i landsorten, som dock icke torde ha varit så vidsträckta, som man skulle kunna tro av hans bondedräktsbilder: dessa äro i regel komponerade efter andra förebilder, än självsyn på platsen. De två landsortsresor, som hittills äro dokumentariskt bevisade, är resan till Falun i juni 1781 och en resa till Karlstad omkring 1795. Till Dalaresan återkomma vi längre fram. I Karlstad ägde Hilleström några goda vänner i prosten Johan (icke Anders) Ågren (1725—1811) och hans dotter, fru Cajsa Stina (Catharina Christina) Alstedt, född Ågren. Den senare (1767—1828) var sedan 1785 gift med prosten i Väse, teol. dr Per Alstedt (1744—1826), som under 1790-talet var konsistorienotarie i Karlstad. Fru Cajsa Stina var en utomordentligt duglig husmoder, skicklig i vävnadskonsten och intresserad samlare av möbler och konstsaker i det vackra Karlstad-hemmet. Därvid fick hon hjälp av den unge informatorn Sven Erik Albom (1777—1820), till vilkens intresse för Hilleström vi strax skola återkomma. Denne var fru Cajsa Stinas uppriktige vän, han skänkte henne 1794 sitt kvickt målade, nu i Nationalmuseum befintliga självporträtt, och följande

lilla hastigt nedkastade biljett (i Kungl. Biblioteket) vittnar om både hans patriarkaliska ömhet för den unga frun och om att han besökt Karlstad:

»Frun Högädla Fru Cajsa Stina Alstedt, född Ågren, Carlstad.

Min älskade Fru.

Om lördagen kom jag til Stockholm. Jag har måt illa alt sedan, men hoppas at det går snart öfver.

P. Hill.

Gud wälsigne Frun. Ledsna ej vid mig. Torsdagen.»

Prostinnan Alstedt sände några av sina döttrar — hon hade 8 barn — till huvudstaden, och de fingo där bl. a. undervisning i målning av Hilleström. Modern ville ge honom någon present i gengäld och frågade då d:r Albom, som den 13 febr. 1810 skrev:

»Hvad man skulle hitta på åt Hilleström är svårare att säga. En tulubb vore visst välkommen åt gubben, men den är svår att få fram för tullen. Man har här mycket god vassbuk och kaviar. Kanske lite sådant? Visste jag hur mycket till summa Tante funne tillståndigt gifva, vore jag mindre brydd. — Mössa el. dyl.?»

Och en tid senare, 10 mars 1810:

»För Hilleströms räkning tycker jag man kunde köpa små ställningar för brännvinsbord bestående av två el. 4 flaskor, väl slipade med 2 à 4 omstående glas, inom en fason dels af Maroquin, dels af pläter, vanl. med en stolpe och ett där befintligt handtag at bära det.»

Hilleström hade ytterligare en kvinnlig vän i Karlstad, som han ivrigt korresponderade med omkring 1800. Det var mademoiselle Brigitte eller Brita Segermark (1774—1802), en dotter till rektorn vid Karlstad skola, mag. Erik Segermark, en kollega till prosten Alstedt. Hon tog lektioner i måleri för Hilleström och kände hans familj, som följande brev i Kungl. Biblioteket bär vittne om:

»Mademoiselle

För angenema skrifvelsen af d. 3 hujus afläggas wördsamste tacksegelse, jag kysser brefwet och wälsignar den hand, som mig med detsamma bewärdigat. Det fegnar mig at taflan igenom resan intet blifwit skadad mera än det Hon behagar berätta! Med litet färg är det ganska snart hullpit.

Tillåt mig lämna Henne en liten beskrifning rörande min occupation, sedan iag hade den äran at sista gången se Henne — Den taflan soñ Hon såg utkast till neml. qvinnan som skrapade morötter, är färdig — början har iag gjort till en annan som föreställer en wästgöte, som med sin säck på ryggen säljer band till 2:ne Fruentimer — detta är alt hvad iag gjort sedan Hon reste ifrån Stockholm — säg om iag icke är både lat och försummelig.

Då Hon någon gång hedrar mig med bref, väntar iag efwen få en lång beskrifning om Hennes tidfördrif igenom rita och måla, som iag gör mig säkert hopp om skall på alt sätt reussera.

Ifrån min k: sonhustru, min k: syster och Per Gustaf har iag den äran at hällsa 1000: defalt. För min Person, får iag med wördnad förklara, at så länge iag lefver, är iag Hennes tillgifna vän och

Stockholm d. 16 Nov. 1801.

ödmiukaste tienare

P. Hilleström.»

Nästa gång Hilleström skriver till fröken Brita, passar han på att önska henne god jul samtidigt som han efterhör priset på lackfärger (brev i Ericssbergs arkiv):

»Mademoiselle Brigitte Segermarck, *Carlstad* Nor.

Min charmanta Mademoiselle!

För ärade skrifvelsen af d. 26 November afläggas ödmiukaste tacksejelse!

Nu får iag hafva den äran önska Henne en god och frögdefull Helg — mycket nöje, mycket Dans och många roligheter, och derupå et wälsignat och gädt nytt åhr, med all sielf begierlig sällhet, och at Hon med Hällsa och trefnad må få till allas vår glädje öfverlefva många påföljande!

Min nådiga vän! iag har hört at uti Karlstad skall bo en snäll målare vid namn Jonæus, som skall tillvärka en ganska god Florentiner laque, derföre will iag anhålla, då Hon någon gång hedrar mig med bref, det Hon tackes låta mig veta, huru dyr den samma är m. m.

Till mitt lufs slut är iag oförändrat

min charmanta Mademoiselles

ödmiukaste tienare

P. Hilleström

Stockh. d. 21 Decembr. 1801

förlåt mitt illa skrifvande, som härrör af en hiskelig brådska.»

Korrespondensen fortsättes de närmaste åren. I ett beaktansvärt brev av den 18 mars 1802 ger Hilleström en sammanfattning av sin konstuppfattning, supplerat med tekniska råd (brev i Barthelssonska autografsamlingen i Uppsala Universitetsbibliotek, n:r 1497):

»Mademoiselle Brigitte Segermarck, *Carlstad*.

Mademoiselle

Hennes sista bref, som förkunnade ännu länge dröjsmål med ankomsten till Stockholm, war ganska oroande; iag trodde mig så snart få den mycket stora äran at se Henne, men det har slagit felt, får nu således sträcka hoppet om så angenäma Momens till in på sommaren, Gud låte oss då träffas med hällsan. Hon behagar underrätta mig om sin påbörjade målning och tillika yppa bekymmer om fergen till skuggorna. Sådant är lätt öfwerwunnit, endast man tager florentiner laque, brun åcker och blå stärkelse, ganska fint rifna, så har

Hon hwad Hon i det fallet önskar. Till halfskuggor blandas detta med witt, alt som man ser at det tarfwas, under det at man endast ökar eller minskar wissa färger eller sätter till af andra, till thess Hon har fergen passande efter sin åstundan.

För all ting, war intet rädd för mörka saker, der Hon ser at sådant tarfwas, ty det förorsakar lif och effect i målningen. För at wänia ögat wid Colorite och fergblandning efter Naturen, så wore artigt at ibland måla efter stilla stående saker, som till exempel — et glas stående på et bord med eller utan något uti — en blomma, en citron, en Quist och 1000 sådana saker. Jag har funnit det wara en god och angenäm öfning.

Min nådiga Wän! Skrif mig till ibland, och berätta mig huru hon mår etc., etc.

Mademoiselles ödmiukaste tienare

Per Hilleström.

Min gamla hushållerska Helena ber om sin ödmiuka respect.

Stockholm d. 18 marti 1802.»

Han återkommer med sin uppmaning »copiera naturen!» — alldeles samma ord sade Chardin till *sina* elever — och tillråder mörka skuggor, som åstadkomma effekt (brev i Nordiska Museet, n:r 1697):

»Mademoiselle Brigitte Segermarck, Carlstad.

Mademoiselle!

Med all ödmiukhet afläggas min tacksägelse för receptet til Florentiner laquens förfärdigande! Ännu har iag intet lagdt hand wid dess beredande, men inom kort skall jag göra försök dermed.

Jag önskar mig wara så när hennes Person, at iag kunde fegna mit öga med beskådande af hennes måleri, som iag förmodar blifwa mesterligt och wackert.

Min nådiga Wän, glöm intet at ibland copiera naturen, det må wara i hwad som hälst, ty sådant gör ögat want at se det sanna och fullkommliga, som ofta saknas i målade saker — war intet rädd för mörka skuggor, der så tarfwas, ty sådant gör efect i målningen, i synnerhet om de blifwa så kallad smälte i fergen, som gränsar till dem, sådant sker bäst med en torr pensel.

När lägligit är så skrif mig till, iag läser med wördnad Hennes kierkomna bref, och är till min dödsstund

Stockholm d. 28 april 1802.

Mademoiselles

Ödmiukaste tjenare

P. Hilleström.»

Denna vänskap mellan en ung dam och en gammal man tog slut redan samma år av en sorglig anledning: fröken Segermark dog på hösten 1802, vilket framgår av ett brev från Hilleströms svärdotter, fru Hanna Hilleström.

Hans barn hade nu vuxit upp. Den vackra dottern Charlotta Ulrika gifte sig 1798 med stabskaptenen Johan Schürer von Waldheim, son till en förmögen nipperhandlare och alltså ett gott parti. Sönerna gjorde emellertid den gamle

Hilleström flera bekymmer. Den äldste, Carl Petter (1760—1812), hade från vävstolarna övergått till landskapsmåleriet och vistades under 1780-talet i Frankrike. Han agréerades 1794 vid Konstakademien, blev någon tid senare lärare i teckning vid Karlberg, men synes ha förfallit till ett onyktert levnads-sätt, som torde ha förorsakat hans tidiga död i fattigdom 1812. En del av hans tidigare landskapsmålningar, t. ex. de som ägas av fru Josefa Hilleström i Stockholm, äro goda konstverk och visa intryck av Elias Martin. Senare tog han intryck av Louis Belanger och fick en samtidigt torrare och slarvigare stil. Hans yngre broder Johan Gustaf (1771—1820) övergick från sin tjänst som löjtnant i arméns flotta till handelsflottan och blev coopwärdiekapten på ett fartyg, som gick på England. Gift redan 1791, blev han stamfader för de nu levande ättlingarna på svärdssidan till Pehr Hilleström. Om de båda bröderna finnes en arkivalisk notis i Kungl. Biblioteket, som förefaller ha karaktär av »skvallerhistoria», men som har ett visst personhistoriskt intresse.⁸⁵

»Hilleströms andre son blef sjöman, förföll till superi, så att han till sist förde en dyngskuta från Stockholm för Grosshandlar Kejser. Han förde sin broder till samma last, så att de till sist voro så förfallna, att de liknade hamnbusar, och man hörde om dem de ohyggligaste historier. En af dem dog på en höskulle (meddelat af artisten Sjöstrand 1856, som känt dem, den äldsta). Af den yngres Aqvarell Landskap finnes flera på Bränninge vid Södertelje hos Wallenstråle. Af den äldre Hilleströms taflor, se mina anteckningar; hos ål-derman Westin på Kungsholmen 2, en smedja och ett Glasbruk.» (Mandelgrens ant.:r.)

Med undantag av dessa bekymmer för sönerna, upplevde den gamle mästaren en lugn ålderdom. Målarpenslarna släppte han aldrig, utan hade ständigt nya tavlor på staffliet. Långt ifrån att visa någon avmattning i sin produktion, som man påstått, kan man finna en viss utveckling i hans stil; jämför nästa kapitel. Genom sitt trägna arbete vid vävstolar och stafflin hade hans ögon försvagats, han bar nu, liksom Chardin och Chodowiecki, glasögon med kraftiga bågar; så kan man se honom på en teckning till ett av breven 1801 till fröken Segermark.

Det sista årtiondet medförde ytterligare avancement för åldringen. 1805 blev han efter Masreliez rektor för modellskolan vid Konstakademien och efterträdde samme konstnär som akademiens direktör 1810 — vid en ålder av nära 80 år! Han fick då fri bostad i Akademiens hus vid Rödbodtorget, där han bodde till sin död. Som akademidirektör var han som en välvillig, ömhjärtad fader för eleverna och förlät dem och andra herrar vid akademien en hel del friheter. Annars var direktörssysslan egentligen blott en honnörsp plats, och

i akademiens inre förhållanden ingrep han knappast. Man återfinner hans namn blott sällan i protokollen. Sedan Fredenheim avlidit 1803, hade överintendentsbefattningen bekläts av den mångsidigt begåvade *Abraham Niclas Edelcrantz*, om vilken Nyström skriver:⁸⁶

»Åbo magister och docens, snille, lärd, poet, hofman, en af de aderton, direktör vid kongl. teatern, statsekonom, mekanikus och Gud vet allt hvad — men konstnär, eller ens konstamatör icke det ringaste. Museum frågade han icke efter, utan lät det verkligen gå vind för våg.»

Knappast hade hans efterträdare, *Fredrik Samuel Silfverstolpe*, något större konstintresse. Icke heller som personlighet tyckes denne ha rönt större sympatier, enligt samma Axel Nyström d. ä.:

»Hans efterträdare blef Silverstolpe, jag hade så när sagt den *beröyctade* S. Om man med ljus och lykta velat leta efter den som för denna befattning varit mest oduglig, hade man svårigen kunnat bättre vinna sitt mål. Han var en ohjelpig, styf och högfärdig pedant, utan kärlek för konsten och dess idkare. — Själsutvecklingen hos honom hade stadnat i ungdomen, och han var ett fjerdedels sekel efter sin tid. Med ett ständigt småleende på läpparna, en trippande gång och en yttre fjeskig höflighet, var han full af kärfhet och morgue, när hans vilja rönt ringaste motstånd. — Han klädde sig ända till sin död i franska republikens mode, med pudrat hår, toupé, fricerade ögonlockar, coup de vent och hårpiska samt åtsittande pantalons med stöflarne utanpå. — Jag lånade honom en gång Faust med sin fortsättning. Vid böckernas återlämnande yttrade han såsom omdöme deröfver: »He, he, he, alltför besatt! alltför besatt, he, he, he!»

Men Hilleström kom bra överens med dessa båda, liksom han gjort med deras företrädare. Som han skötte sin direktörssyssla med »grannlaga omsorg», Silfverstolpes ord, erhöll han en officiell bekräftelse på sitt välförhållande 1815, då han tilldelades riddaretecknet av Vasaorden, en sällsynt utmärkelse för konstnärer på den tiden. Om hans in i det sista bevarade själskrafter vittnar, att han blott en månad före sin död ånyo utsågs till akademiens direktör. Men den 13 augusti 1816 kom döden till den nära 84-årige mannen. Han avled i sin bostad i akademien utan föregående sjukdom; dödsorsaken var blott ålderdom. Som närmast sörjande vid hans bår stodo systemen Elsa Erica, nu en gumma på 65 år samt dottern och svärsonen Schürer von Waldheim, som nu var adelsman, överstelöjtnant och riddare. Hilleströms fränfalle annonserades i Inrikes Tidningar, n:r 86 samma år, på följande sätt:

»Directeuren wid Kongl. Akademien för de Fria Konsterna, Professoren och Riddaren af Kongl. Wasaorden Per Hilleström, död den 13 aug., i dess 84 års ålder. Hwilket enligt den aflidnes eget förordnande endast på detta sätt anhörige och vänner tillkännagifwes. All Sorg-betygelse undanbedes.»

Det var överstelöjtnanten Schürer von Waldheim, som redde ut arbetet med fördelningen av kvarlåtenskapen. Ehuru bouppteckningen (se bil. III) utvisar en behållning på 228 rdr 2 sk. 6 rst., utgjorde den verkliga behållningen enligt Schürers privat uppgjorda tablå 753 rdr, 4 sk., 8 rst., eller ungefär det 3-dubbla. Denna summa delades mellan sonen Johan Gustaf, som för tillfället vistades i England, och dottern, men Schürer gjorde ett avdrag på 100 rdr åt den gamle systemen till Pehr, Elsa Erica, vilken i så många år förestått hans hushåll:⁸⁷

*»Räkning öfver Afledne Herr Professoren och Riddaren
Pehr Hilleströms Qvarlåtenskap.*

Summa 753 rdr b:co, 4 skill. 8 runst.

Kommandes denne Återstod att på den Aflednes Arfvingar, Sonen Capitaine Johan Gustaf Hilleström och Dottren Charlotta Ulrika Hilleström, gift med ÖfversteLieutenanten och Riddaren Johan Schürer von Waldheim i tvänne lika Arfslotter fördelas, så att hvardera af dem undfår Tre Hundrade Åttatio En Riksdaler 26 Schill. 4 rst. Dock som en af Herr Capitaine J: G: Hilleström till Herr Grosshandlaren A. Lindmark eller Ordres under d. 6 Februarii 1815 utgifven Obligation på Ett Hundrade Rd. Banco blifvtit af dess afledne Fader, Herr Professoren och Riddaren Pehr Hilleström såsom Cautionist infriad, och enligt förordnande af d. 23 October 1815 kommer att afgå på bemälte Herr Capitaines Arfslott till förmon för den Aflednes Syster Demoiselle Elsa E. Hilleström, så kommer endast Två Hundrade Åttatio En Riksdaler 26 schill. 4 rst. att af Herr Capitaine J: G: Hilleström upbäras.

Stockholm d. 25 November 1816.

Joh. Schürer von Waldheim.»

Pehr Hilleström begrovs på Klara kyrkogård; kanske kan hans grav hittas där, men troligare är, att den sedan länge är bortglömd. På ett varaktigare sätt fortlever han i sina verk. Samtidens eftermäle om den gamle målaren från rokokon och Gustaf III:s tid var erkännsamt och prisade hans förtjänster mera som människa, än som konstnär. Fröken Christina Juliane Wargentin skrev följande träffande, korta karaktäristik i sin dagbok:

»1816, 13 aug. Dog Direct. vid Målare Acad. och Ridd. af Vasaorden Pehr Hillerström, 83 år.

Han var en utmärkt habil historiemålare, särdeles arbetsam och rik på idéer, lyckades i synnerhet i eldstycken, var en hederlig och artig man, modest och tjenstagtig emot alla, hade god hälsa och syn och dog efter en korrt sjukdom.»

Och då en mansålder efter hans död hade förgått, upptogs han bland »Sveriges store män» (G. H. Mellins bok på 1840-talet).⁸⁸ Så som hans personlighet här beskrives, efter utsagor av dem, som känt honom i livet — det gustavian-ska tidevarvets förbindligt artiga sällskapsmänniska, som, kvick och underhållande i sitt umgänge, älskade kvinnors sällskap, så framträder han i sin konst:

»Den gamle Hilleström var en högst älskvärd personlighet. Hans umgänge var gladt och angenämt, hans samtal qvicka och underhållande. Han var elegant i sitt sätt att vara, och han älskade fruntimmerssällskap.»

TREDJE KAPITLET

Översikt av Pehr Hilleströms konstnärsskap

*A*tt bilda sig en uppfattning om Hilleströms konstnärsskap är icke så lätt. Medan av hans vävnader blott ett fåtal finns kvar i oförvanskat skick, är det å andra sidan svårt att överblicka hans 1100 eller 1200 oljemålningar; ty de finnas så gott som alla i privatpersoners ägo i in- och utlandet.

En konstnär, så produktiv och uppslagsrik som Hilleström var, kunde icke undgå att under en lång lärotid upptaga och lära av vad han fann ha värde och betydelse i samtidens konstliv. Hans studietid blev lång, och det drog länge om, innan han fann sig själv och blev säker på sin kallelse som nyskapande konstnär. Det var först vid 40 års ålder han tog till penslar och palett. Fallet är icke enastående, både i äldre och senare tid känner man fall av lik-

nande art. Men Hilleström hade redan allt från sin tidigaste ungdom fått en mångsidig konstutbildning. Under Taravals ledning hade han som gosse fått teckna figurstudier efter levande modell och efter antika gipser. Denne utmärkte rokokomålare har hedern av att ha gett en tidig utbildning åt porträttmålare som Scheffel och Pilo. Hilleströms lärjungeskap till Taraval, Rehn och Duru vande honom redan som yngling vid fransk konststil. Som vävaremästare under 1750- och 60-talen, rokokons mognaste tid, fick Hilleström teckna kartonger och förlagsbilder till vävnadsstyckena, »petits patrons» och »grand patrons». Han förvärvade sig under sin vävaretid en viss, ej obetydlig skicklighet i teckning, laving och måleri. Efter skilda förebilder, av Oudry, Bolander och andra, komponerade han djur- och figurgrupper, ornamentsfigurer och emblem, porträtt etc., i syfte att inordna bildstycket i en given ram. Härigenom utbildades hans dekorativa förmåga, liksom hans kompositionella. I de flesta fall blev väl hans roll den skicklige kopistens eller överförarens, men som vävaremästare måste han ofta själv vara nyskapare av förebilder. Hans blick vandes vid tecknandet och återgivandet av blommor, djur, stilleben. Även i koloristiskt hänseende utvecklade väveriarbetet hans anlag, han fick genom garnen umgås med de olika färgerna och deras övergångar. Utan tvivel kan man finna, att många oljemålningar i hans första målningsstil, omkr. 1770—1783, äro utförda i kalla, klara gobelinfärger, i klarblått, gulbrunt, ljusrött, mattgrönt. Ett ännu väl bevarat exempel på hans hautelisseväveri är den inramade, i Nationalmuseum befintliga, vävda bilden med några rökande och drickande bönder, efter Dom. Magiotto's original. Några av Hilleströms förlagskartonger till bruk vid väveriet torde icke vara bevarade.

Det var de starka intryckena från den franska målningskonsten i Paris på 1750-talet, som gav konstnären impulsen att producera sig som genremålare. Men han började i Paris som porträttmålare i pastell. Detta framgår av levnads-teckningen i Kungl. Biblioteket (bil. II) och av nedanstående anteckning, som han på sin ålderdom gjorde till den egenhändiga målningsförteckningen:

»Ifrån 1757 till medio af 1759 målade jag i pastellfärger hos Herr Boucher i Paris. Med denna gren af målning fortfor jag i Stockholm till 1773, utan att hafva antecknat dessa arbetens mängd eller innehåll, men sistnämnda år, då jag började måla med oljefärger, har jag till år 1810 förfärdigat smärre och större pjäser till ett antal af 1028, som alla äro till deras föreställanden noga beskrifna och detaljerade, som här vore alltför vidlyftigt att nämna och anföra. — Per Hilleström.»

Men egendomligt nog har man icke påträffat *en* enda av Hilleström utförd pastell! Troligen anslöt han sig så nära till andra pastellister, i Sverige till Lundberg, att hans egenart icke framträdde eller uppmärksammades.

Men det var som mästare i genremåleriets konst, som »peintre de genre», han skulle vinna sin berömmelse. Det är sant, att han som sådan fick uppslag från den franska 1700-tals- och den holländska 1600-tals-konsten, *men* nekas bör icke, att han skapade sig en egen, personligt hållen stil, som kan karaktäriseras som en god exponent för en nationellt svensk sinnesart.

Av de franska mästarna tog han otvivelaktigt största intrycket av *Chardins* konst. De bägge genremålarna, sans comparaison föröfrigt beträffande stilens elegans, hade många drag gemensamma: samma smak för återgivande av de enkla, lugna borgarhemmen, samma nyktert realistiska, men välvilliga syn på omvärlden och samma personliga karaktär av enkelt, försynt, tillbakadraget uppträdande och glad anspråkslöshet. Vore man troende på grafologien, kunde man av den slående likheten hos bägges handstilar och sätt att signera finna deras liknande karaktärsläggning. Det är en så tydlig själsfrändskap dem emellan, att det för den nordiske målaren måste ha varit en hjärteupplevelse att bland de pretentiösa, glänsande paradporträtten i Paris och de mytologiska grupperna finna intimt hållna bilder i anspråkslöst format, där hemmets vardagliga värld trädde honom till mötes med kvinnornas arbeten och barnens lekar och sysselsättningar. Konstuppfattningen på denna tid hyste stränga tankar om måleriets höga, ideella syften. Dess stora mål var att glorifiera gudar eller människor. Men redan i det begynnande 1700-talets bildkonst återkommer en strävan efter naturlighet och verklighetstrohet. Redan *Watteau* var den noggranne och skarpe observatorn av omlivet, det träder på ett sympatiskt sätt oss till mötes i hans teckningar.⁸⁹ Se hans studier av le rémouleur, le maraîcher, un savoyard avec sa marmotte! Noggrannheten kan icke vara större, icke heller välviljan hos konstnären. En förtjusande barnbild är »Iris où la danse»; en bland de vackraste, sannaste och bästa kvinnliga arbetsbilder, som skapats, är »l'occupation selon l'âge». Marken var väl förberedd för *Chardins* hembilder, som snart väckte stor förtjusning bland konstkritikerna. Även om *Chardins* bästa tid hade varit 1740-talet, liksom *Bouchers*, så väckte hans målningar ännu 1757—58, då Hilleström var i Paris, mycken sympati, som man kan utläsa i samtidiga uttalanden:⁹⁰ »toujours la nature et la verité — des tons et des teintes vrais, enfin c'est la nature eller-même — d'une grande verité et d'un détail agréable — Chardin ami de la verité» etc.

Här återfinner man tidsålderns håg för naturlighet, enkelhet och sanning, efter upplysning, vetenskap och vetenskap uttryckt.

Det värdefulla med Chardins måleri, som inspirerats av Pieter de Hoogh och Jan Vermeer, är att den enkla verkligheten framställs utan något moraliserande eller didaktiskt syfte. I sin subjektiva självständighet att välja nya motiv efter sitt eget sinne har han sin motsvarighet i Pehr Hilleström. Säkerligen har denne både i Paris och i Stockholm sett och studerat ett flertal Chardin-målningar. Det är bekant, att Carl Gustaf Tessin under sin Paristid dels själv inköpte, dels åt de kungliga förmedlade inköp av flera sådana av för mästaren representativt slag.⁹¹

Man skulle kunna tala om förefintligheten av en själsfrändskap mellan Chardin och Hilleström. De äro båda ett par så typiska representanter för en viktig sida av rokokons väsen, ehuru i olika länder, att man ofta förvånas. Samma glädje åt sysslorna i hemmets vardagsrum, samma hyllning åt kvinnornas flit vid spinnrock, spisel och tvättbunke, samma förmåga att finna konstnärligt värdefulla motiv i den mest enkla omgivning! Erinrar man sig de Chardinska mästerverken — *la bénédicité*, *la pourvoyeuse*, *la bonne éducation*, *la mère laborieuse*, *la menagère*, *la blanchisseuse*, *la gouvernante*, *la ratisseuse*, *la dame cachetant une lettre*, *les amusements de la vie privée* etc. — skall man vid en jämförelse med Hilleströms återfinna först och främst mycket snarlika ämnen. Men även formspråket har samma stilistiska karaktär, med den skillnaden, att fransmannen är så mycket större artist än svensken. Stannar man inför Chardins »*les aliments de la convalescence*» (Wien) har man i modelleringen av kvinnodräktens tyg och dukens linne alldeles samma stora prydliga veck i de fallande våderna, som Hilleström så gärna målade i sin första stil (1773—83).

Bägge målarnas verk utgöra en reflexionslös, icke moraliserande prosa-hyllning åt 1700-talets borgerskap. Det är interiörer från den borgerliga vardagen med dess tusen små bestyr, kanske ofta bagatellartade, obetydliga, men alla med det trivsamma borgarhemmets ande av omsorg, flit och renlighet över sig. Hilleströms »fruentimmer» återfinna vi i hundratals målningar från hans eget och från andra stockholmsborgares hem. Bland de tidigare är serien av 11 oljemålningar med interiörer från Näs' herrgård 1774. De ingå alltså i Hilleströms verk av hans första målningsstil, och nekas kan ej, att flera drag röja hans osäkerhet. Figurteckningen kan ha sina brister. Koloriten är på dessa små dukar hållen i en helhetston av mest gråa och mattgröna valörer — en

avglans av Chardins utsökta silvertoner! Ännu har konstnären icke nått den lätta, fint avvägda färggivning, som kännetecknar de bästa hemlivsmålningarna på 1780-talet.

Hans nyssnämnda första målarstil (1773—83) uppvisar icke något starkt personligt anslag; han vacklar ännu, låter sig lätt påverkas, ena gången av Boucher (se de kinesiskt dockaktiga små damerna på »Morgontoaletten» hos kassör E. J. Lundmark, Stockholm), den andra gången av Chardin eller av 1600-tals-holländarna. »En piga bär en vit hare» (löjtnant Bäckström, Julita) ansluter sig nära till holländarna, liksom »Fiskrenserskan» (brukspatr. C. Alexandersson, Stockholm). Medan pigorna med sina »innocenta fysionomier» se högst ointressanta och opersonliga ut, äro haren, fiskarna, accessoarerna lyckade. Mera typiska för konstnärens första stil, som i regel utmärkes av en kraftigt prononcerad teckning, klara, lysande lokalfärger, som ofta gå i djupblått och rött samt en livlig modellering i dräkt- och stoffbehandlingen, är »Läsande fruntimmer och tjänstflicka med thé» (Nordiska museet) med en energisk, plastisk formbildning. Liknande egenskaper utmärka de bägge Adelcrantzska interiörerna med en »morgontoalett» och en »lektyr» från 1778 (egenh. fört. 227—228), där man finner, att konstnärens anlag att ge en ledig, sammanhållen figurkomposition nu börjar komma till sin rätt. Sedan han 1776 blivit hovmålare, började både konungen, änkedrottningen m. fl. köpa hans dukar. Åren 1778—79 utförde han för Lovisa Ulrika 4 st. dörröverstycken i Fredrikshofs slott (3 av dem finnas nu i Nationalmuseum), visserligen figurrika, men tråkiga och torra i målningsstilen. Torrt och hårt målade äro även de 1778—79 för Gustaf III utförda »Conversation på Drottningholms slott» och »Publik soupe på Stockholms slott»: den ceremoniella stelheten hos hovfolket är beklämmande, liksom uttryckena i deras ansikten. Ledigare och intimare är den stämning, som ligger över »Spelparti hos Elis Schröderhiem» och »Förmiddagsthé hos kommerserådet Müller», båda målade 1782 och alltså stående på gränsen till Hilleströms andra, fullt mogna målningsstil. Nu börjar han förstå att dämpa de förut hårda, mot varandra skrikande lokalvalörerna och att ge dukens färgspel en sammanhållande ton av varmt brun färg. Även hans skicklighet i accessoaråtergivandet har vuxit; en sådan detalj på den sistnämnda duken, som den orientaliska mattan i förgrunden, är glänsande skickligt målade av den f. d. vävaren.

Först från omkring 1783—85 kan man säga, att Pehr Hilleström står på höjdpunkten av sin förmåga. Årtiondet 1785—95 är otvivelaktigt hans stora

tid. Det är nu, efter Bergslagsresan 1781, som han med sådan iver ägnar sig åt eldskensmåleriet. Enligt min mening är det just inom detta område, som han gjort sin största konstnärliga gärning. Hans förmåga att återgiva reflexerna från vaxljusens eller talgljusens sken i kammare, kök och skafferier är beundransvärd. Bland de bästa av hemlivsmålningarna med eldskensbelysning äro »Kaffekokande fruntimmer» från 1785 (brukspatr. Chr. Lundeberg, Stockholm), »Modehandlerskan» 1785 (konsul Hj. Wicander, Stockholm) och »Vid sybågen» 1790 (Nationalmuseum). Å den sistnämnda målningen, för övrigt kanske den mest berömda av alla hans 1,100 tavlor, döljes ljuskällan av en fin kvinnohand. Kanske har han lärt detta — det återkommer flera interiörer med dolda ljuskällor — av holländska ljusmålare som Dou eller Rembrandt. Där Hilleström låter ett i profil vänt ansikte dölja ljuskällan, som man ser det på kammarherre E. von Ehrenheims målning, kan det icke nekas till att man erinras om vissa verk av den sistnämnde, store mästaren. Men Hilleström saknar alldeles Rembrandts klardunkelsraffinement, han är lika uppriktigt realistisk, som Rembrandt var fantastisk i magisk-mystisk riktning. Däremot har Hilleströms konst många likheter med *Gerard Dolus*, som var representerad i svenska samlingar. Denne målare åtnjöt en oerhört stor popularitet i Frankrike under 1700-talet. Dou avmålade köksflickor, som med ljuset eller lyktan i handen lyser upp vishusbodens matförråd, alldeles samma motiv, som Hilleströms »Ett fruent: som med ljus står i sitt skafferier och söker något», och Dous bilder äga med sitt lilla format, sin noggranna detaljering av accessoarerna och sin målningsstil tydlig samstämmighet med Hilleströms.⁹² Vissa allmänna drag förena dennes måleri med de övriga holländska och flamländska mästarna. För hans ljusmåleris vidkommande har man redan tidigt (C. F. von Breda 1814)⁹³ nämnt Godfred Schalken, vilken som man vet utförde »nattstycken» i Dous stil, men med hård, glatt och kall belysning. Han är den direkte fortsättaren av Utrecht-målaren Gerard (Gerrit) van Honthorsts eldeffektmåleri, vilket å sin sida är direkt inspirerat av *Caravaggio* och den italienska »naturalist»-skolan, som producerade »historier efter låga modeller, höjda genom skarpt ljus och dunkla skuggmassor».⁹⁴ Så går det en direkt utvecklingslinje från den store, patetiske italienske trollkarlen och hans »källarljus»-målningar med deras ofta åt det skräckromantiska hållet gående innehåll. Caravaggios stil med brutalt starka dagrar, dess häftiga, oförmedlade skuggkontraster och dess ogenomträngliga svarta slagskuggor infördes till Holland av *Honthorst* efter hans Italiareresa omkring 1620 — Honthorst hade ju fått tillnamnet »Gerardo della

Notte», eller på svenska »Natt-Gerhard»⁸⁵ — och tillämpade liksom läraren Caravaggio eldsbelysningen särskilt för de religiösa och mytologiska motivens vidkommande. Någon smedjebild har han icke utfört, så vitt det är bekant. Hans landsman *Schalken* fortsatte eldsmåleriet med genremotiv t. ex. »en flicka, som håller ett ägg framför en lampa», Dresden (jämför Hilleströms äggprovning).⁸⁶ Det finnas emellertid icke blott innehållsliga förbindelselänkar mellan hans konst och Hilleströms, utan även rent konstnärliga. *Schalken* bröt nämligen med den tidigare, hårda eldskenskoloriten och upptog en varmröd ton, som han ofta överdrev till en obehagligt tegelröd färg. Hans sötaktiga eldskensvalörer gå igen både hos Hilleström, Lauréus och andra nordiska eldmålare. *Schalken* målade t. o. m. porträtt i eldskensbelysning och har, som i första kapitlet omtalats, berikat smedjebildens område med ett par målningar. Av honom fanns det på Hilleströms tid flera verk både i de kungliga och de övriga målningssamlingarna i Stockholm, som denne kan ha studerat. Man måste under alla omständigheter medgiva, att Hilleström skapade sig en egen belysningsstil under 1780-talet, som visserligen hade sina utgångspunkter i de äldre mästarnas verk, men som i sitt utvecklade skick bär vittne om till vilken hög konstnärlig kvalitet han på egen hand, genom flitig övning, kunde uppöva det svåra eldskensmåleriet.

Till hans första målareperiod höra de flesta av den konstnärligt sett svaga grupp av hans oeuvre, som behandla de i parken vid Drottningholm, 1779 och följande, givna »carousellerna», ett slags tornéspel med ämnen ur medeltida riddareromaner (*Amadis o. a.*), samt teaterbilderna på Gripsholm. Bägge serierna visa tydligare än Hilleströms övriga målningar hans artistiska begränsning. Hans naturell var icke sådan, att han bländades av dessa dyra uppstånd av teatralisk ståt; därför blevo hans bilder mer än lovligt stela och torra i utförandet, ointressant gjorda på beställning. I »*La prise de la Roche Galtare*» bekämpas en eldssprutande drake invid en borg, som stormas. Här har realisten Hilleström måst axla romantikerns kappa. Men ännu behärskar konstnären icke eldmåleriets svåra konst — hade målningen tillkommit 1790 i stället för 1780, skulle han ha gett en helt annan, starkare, livligare, effektfullare glans åt eldslågorna.

År 1782 är ett viktigt årtal: då utför han för konung Gustaf III tre små tavlor med bönder i deras dräkter. Av stort intresse är förhållandet, att det var konungen själv, som ledde Hilleströms talang in på bondmåleriets område. Troligt är, att Gustaf III vid någon landsortsresa fäst sig vid de granna pro-

vinsdräkterna; flera skäl tala för, att det i början gällde Vingåkersdräkterna. Antagligen företog Hilleström en resa till Vingåker, eller också fick han tillfälle att i Stockholm studera och avmåla dräkter därifrån. Detta sista antagande torde gälla hans flesta bondekostymsmålningar (de voro icke bondemålningar). Det är själva de färgglada folkdräkterna, som är huvudsaken, typerna komma i andra rummet, stuginteriörerna först i tredje. Man skall akta sig för att begära en noggrann etnografisk detaljtrohet inför dessa dräktbilder. Detaljerna äro i allmänhet icke vårdslösade till utförandet, men de äro generaliserade, och samma inredning, samma plankvägg återkommer i interiörer av bondstugorna i Savolax, Dalarna och Skåne. Bönderna sitta bänkade kring långbord, man äter, dricker, spelar; ibland synas de klumpiga typerna svänga runt i polskan. Ofta paradera män och kvinnor endast för att visa upp, hur grant de äro klädda, men ännu oftare hållas »bonde-samqväm» med folk i många grupper, som kommer betraktaren att tänka på en del av de holländska bondemålarna, framför allt Teniers d. y.⁹⁷ En påverkan från dennes konst är genomgående även i detaljer, som det på väggen uppspikade vita kopparsticksbladet. Belysningen är ett jämnt och klart flödande dagsljus. År 1782 krönte Hilleström sitt bondemåleri med den stora komposition, som i hans egenhändiga förteckning kallas »Ett slotteröhl» (n:r 388). Det var en folkfest, som gavs av den på Svartsjö slott residerande gamla, beska änkedrottningen Lovisa Ulrika för bönderna i trakten. De ha med sig vimplar med hemsocknarnas namn: Svartsjö, Skå, Sånga, Hillersjö. Bönderna kalasa och dansa kring i en yster ringdans, som är återgiven med en för Hilleström ovanlig förmåga att fånga rytmiken. Man kommer att tänka på i ring dansande grupper på vissa av — Rubens' målningar. Denna tavla, nu i ägo hos dir. Bengt Johansson, Stockholm, är ganska enastående i nordisk målarkonst över huvud taget. Mig erinrar den om en av de stora oljemålade väggtapeterna från omkr. 1700 från Lisjö bruksherrgård i Västmanland, där man återfinner ett liknande svenskt »kermess»-motiv, och utfört i holländsk-påverkad stil (jämför nästa kapitel).

Hilleström utvecklar under 1780-talet en beundransvärd produktivitet och mångsidighet i sitt konstskapande. Teaterbilder omväxla med gruvinteriörer, bondfolk, spågummor och porträtt. Hans porträtt i olja uppgå åtminstone till ett 30-tal, men de flesta äro märkligt nog icke återidentifierade.⁹⁸ Bland de avporträtterade återfinna vi, utom Gustaf III, prof. Berch, hovjunkare Rudbeck, fältmarskalken greve Hamilton, bergsrådet Heijkensköld, sekr. och fru Wättermann och hovgravören Suther med fru och son. De tre porträtten av Bell-

man, där man finner skalden än gråtande i sin näsduk, än hoplackande ett brev, visa emellertid Hilleströms svaghet som psykolog. Den store sångaren väcker knappt vårt intresse, där han håller lackstången i ljuslågan. Bättre äro konstnärens kvinnoporträtt, och särskilt lyckas han med kvinnoporträtten av sin fru och dotter. Fru Ulrika möter oss med bok i handen (fröken Ebba Sundholm, Hudiksvall) eller stående vid strykbordet. Den sista målningen (hovstallmästaren frih. C. G. von Platen, Stockholm) är en förtjusande liten bild av för Hilleström ovanlig elegans och förfining. Som färgskapelse är den, med sina läckra övergångar i grått och grönbått och med sin pärlgrå helton, värdig en Pilo, en Lafrensen. Så försiktig med lokalfärgernas gradation var Hilleström icke i vanliga fall. På de interiörer från 1780-talet, där man återfinner den statuariskt vackra dottern Charlotta Ulrika, gärna då hon drar på sig strumporna eller då hon snör de högskaftade kängorna. Så långt vågade fadern-målaren gå i avslöjandet av de kvinnliga behagen; men han var en anständighetsälskande borgare, och man hittar aldrig några frivola eller erotiskt tillspetsade scener av hans hand. Hans intresse för damernas sysselsättningar — i det fallet var han en rokokotidens »cavalieri servante» — drev honom att måla dem i deras små toalettbestyr. Då skyr han ej det drastiska, som »ett fruentimmer loppa sig vid ljus» eller »en officer inkommer, då ett fruentimmer nyss kastat sitt vatten, som pigan i pottan under förklädet utbär». Dessa konstnärens egna, oförblommerade och naiva tavelbeskrivningar antyder hans egenskap som *berättare*. Genrekonsten är ju den berättande bildkonsten, och Hilleström är en mästare som underhållande historieberättare. Han finner ständigt nya uppslag med ämnen, som synas oss skeptiska och blaserade människor vara mer än lovligt naiva, bagatellartade, ibland t. o. m. löjliga. Men det är ofta just i dessa enkla motiv, som den personligen så älsklige och älskansvärde artisten ger mest av sig själv: »Ett fruentimmer bannar en gässe, som slagit en hund på benet», »Tvenne karlar leka blindbock på en krog».

Ett ämne som »Tvenne fruentimmer der söka att fasttaga en fjeril på en blomma», visar oss de unga damerna i ett engelskt parklandskap vid en liten å. Hemlivsmålaren har nu, 1787, flyttat ut sitt staffli i en välkött park, och hans vackra, dockaktiga unga kvinnor syssla där med att fånga fjärilar, läsa kärleksbiljetter eller sentimentala romaner, bli spådda i händerna av en gumma och dylikt; en gång få vi vara vittne till ett erotiskt intermezzo av högdramatiskt slag (»Den störda idyllen»). Det är yttringar av en troligen från England kommande och av Elias Martin förmedlad romantisk sentimentalitet av

litterärt innehåll. Märkligt är att finna, att även i Frankrike under samma årtionde målas alldeles samma känslöbetonade motiv med unga damer i parklandskap, alldeles överensstämmande med Hilleströms.

Över huvud taget kan man fastslå, hur Pehr Hilleströms måleri under 1780- och 90-talen får allt tydligare uttryckta litterära anknytningar. De enkla hemsysslorna med kvinnorna vid köksspis, tvättbord och balja locka honom knappast längre. Det är 1790-talets tid, just då Anna Maria Lenngren hade sin bästa tid som genremålade skaldinna. Hon intresserade sig liksom Hilleström mycket för hushållsbestyr och köksbesvär. Nu vill hennes motsvarighet i bildkonsten, Hilleström, på duken berätta någon lustig eller sentimental anekdot, och man måste då ofta läsa hans beskrivning för att begripa tavlans innehåll. Han lämnar, kan man säga, »l'art pour l'art», och övergår till historieberättarens uppgift.

Man finner slutligen, att anekdotberättaren på sin höga ålderdom blir historiemålare, och det med stark entusiasm. Möjligen kan man anse att hans scenbilder till »Gustaf Vasa» äro en sorts historiemåleri, men de kunna icke jämföras med den rad rekonstruktioner ur den äldre svenska historien, som han 1804—1810 målade. Att det låg ett starkt fosterländskt patos som drivfjäder bakom, kan man finna vid en genomläsning av konstnärens utförliga tavelbeskrivningar i Konstakademiens expositions kataloger för dessa år (jämför bil. VI). Hans litterära källor voro Sven Lagerbrings berömda historiska verk och Celsius' arbete om Gustaf Vasa. Dessa historiska scener av Hilleström ha sedan gammalt fått en omild kritik. De äro, som hans målningar i allmänhet, högst ojämnt utförda. För att vara nedpenslade av en 70—80-årig gubbe, måste de icke dömas efter en sträng akademisk utgångspunkt. Vissa av dem, t. ex. »Olof Skötkonungs dop vid Husaby källa», visa en smakfull färggivning, som överträffa många av hans tidigare verks. Men den gamla handen har darrande sökt ge liv åt modellerna från gångna storhetstider — Gustaf Vasa, drottning Christina, Karl XI, Christian Tyrann, de paradera och gestikulera som uttryckslösa dockor, medan den gamle mästaren vid deras nedpenslande sökt drömma sig tillbaka till tider med större, mera patriotiska händelser, än de, som inträffade under det beklagliga decenniet 1800—1810.

Under detta sista skede upptager den flitige målaren ännu ett annat område i sin konst: det religiösa måleriet. Ehuru blott ett mindretal sådana kompositioner finnas bevarade och ehuru ålderdomsarbeten, äro de måleriska förtjänsterna iögonfallande. Man finner, att konstnären i detta fall sökt sig tillbaka

till att studera renässansens och barockens stora mästare i det italienska, klassiska måleriet. »Kristus och den samaritiska kvinnan» upprepar Hilleström ett par gånger. Ämnet, t. ex. så som det är utfört i Säfstaholmssamlingens exemplar, träder oss till mötes i en värdig stil av naivt behag. I viss grad har han här, liksom i historiemåleriet, påverkats av det nyklassiska måleriet. Man märker detta särskilt i behandlingen av dräkter och draperier. Dottern Charlotta Ulrika, älsklingsmodellen, poserar, iklädd en fotsid, veckrik, klarblå klädning, som »Hoppets gudinna», stödd på ett ankare. Och i sitt hem omgives han av icke mindre än 27 gipser, statyer, byster, medaljonger.

Det framgår av ovanstående korta resumé av Hilleströms konstnärliga utveckling, hur känsligt han återspeglar vissa sidor av tidsmakens förändringar från rokoko över gustaviansk stil till nyantik. Han var i själva verket en i hög grad läraktig personlighet, som studerade den samtida och äldre målarkonsten lika ivrigt som människorna och naturen kring sig. Påverkningslinjerna äro många, och vid en överblick av hans måleri kan man fråga sig, hur det är möjligt, att alla dessa målningar ha *en* enda konstnär till upphovsman. Förklaringen är den, att målaren i detta fall ägde en starkt receptiv och en kollosalt produktiv naturell; hans ambition framlyser på några ställen i breven till m:lle Brigitte Segermark, där han dels talar om sin »hiskeliga brådska», dels anklagar sig själv att ha varit för överksam.

Söker man efter paralleller i den samtida svenska litteraturen, skall man finna några skalder, vars alster ofta äga Hilleströms verklighetskärlek, hans vakna blick för omvärldens företeelser: Olof von Dalin, Carl Michael Bellman,⁹⁹ Anna Maria Lenngren, och vid sekelskiftet 1800, dramatikern Enbom, vars sociala patos äger en viss motsvarighet i Hilleströms hantverks- och smedjemålningar. Med de tre förstnämnda berömda skalderna har målaren gemensamt förkärleken för det idylliska, men han saknar helt och hållet Bellmans »Weltschmerz» och fru Lenngrens sarkastiska, lätta ironi. Motsvarigheter till Hilleströms sentimentala måleri från 1790-talet kunna även påträffas i prosalitteraturen, i romaner och noveller av in- och utländska författare.

Ägna vi någon uppmärksamhet åt tillblivelsen av hans målningar, är att märka, att han oftast målade, som Chardin, direkt på duken, utan skisser. Av direkt efter naturen gjorda studier och utkast, oftast utförda i lätt blyertsteckning, äro numera några dussin bevarade i museer och i privat ägo. Nationalmuseums teckningssamling äger ett 20-tal teckningar och laveringar av Hilleström, vilka tidigare ingått i de Sergelska och Hammerska samlingarna. Den

tidiga, hastigt gjorda lavyren av konstnären själv, stående vid en stol, utförd redan 1761, är i stilen typisk för hans tidigare stil: pennan har ännu icke fått ledighet att teckna en elegant, rundad kontur, utan löper litet osäkert ryckigt över papperet. Säkert utförd i en kraftig, expressiv stil är däremot de två »Skördemännen», slående med sina liar, ett blad från omkring 1775. Rörelseställningarna äro förträffligt fångade.¹⁰⁰ Under 1780-talet gör Hilleström ett flertal detaljstudier av ansikten, figurer och bohagsdetaljer med blyerts i lätt touche, ofta med en elegans, som påminner om fransmännen. Men under alla omständigheter ha hans utkast en större materiell tyngd, ett mera nordiskt allvar, än den i Paris naturaliserade, frivolt lagde Niclas Lafrensens. En jämförelse dessa två målare emellan visar i hur hög grad Hilleström är *svensk* i sin stil. Just den ärliga bredden i hans berättande, det ibland omständiga detaljerandet av dräkter, bohag och accessoarer och draget av rättfram otymplighet äro nordiskt germanska. Samtidigt, som han låter sig påverkas av fransmän, holländare och andra, bevarar han sin nordiska särart orubbad och uttrycker den med ett friskt berättande sinnelag, som tar fasta på roande, icke ogärna vardagligt naturalistiska detaljer. Med Bellman delar han att vara en människa »av mycket litet djupsinne», men hans konstnärsanda är icke så okomplicerad, som man påstått. Den ärlige realisten uppsöker ämnen som eldsvådor, fiske vid eldsljus, slädfärder i fackelsken, ämnen, som man väl kan kalla romanticistiska, men som han ger samma noggranna, rättframma skildring av som han gjort av köksinteriörerna. Han kan i alla fall kallas vår förste eldskensromantiker och är som sådan en direkt föregångare till Marcus Larsson. Medan Hilleström som hemlivsskildrare äger flera förebilder och föregångare, framstår han som mest originell i egenskap av eldskensmålare.¹⁰¹ Hans »eldsvådor» på stadens malmar och på landsbygden äro nedpenslade med verklig brio och hänförelse: lågor, flammor och rök mot kolsvarta natthimlar inrama scener med människor och djur i ångest, rädsla, förtvivlan. Någon gång får också idyllikern komma till tals: medan skogen brinner, ligger månskenet stilla över ån med segelbåtarna (ägarer frih. Lars von Stedingk, Djursholm). Eller han målar av de lysande illuminationsfesterna till kunglighetens ära, t. ex. festen i Kungsträdgården efter slaget vid Svenskund 1790. Hit höra hans representativa gruv- och ceremonibilder från de kungliga besöken 1788 och 1794 i Falu gruva, till vilka vi i nästa kapitel återkomma. Vid alla hans eldskensmålningar lägger man märke till att han i förgrunden placerar någon eller några från ryggen sedda figurer, som härigenom dunkelt framträda i motljus. Dessa hans ofta ståtligt draperade

motljus-figurer — man kan hitta dem på flera hytte- och smedjemålningar — har troligen från början inspirerats av motsvarande människofigurer i förgrunden på *Joseph Vernets* romantiskt hållna landskapsmålningar, som säkerligen voro välkända för Hilleström; den på sin tid så berömde fransmannen var representerad i svenska samlingar, t. ex. i C. F. Adelcrantz'.

Pehr Hilleström utövade genom sitt konstnärsskap och genom sin undervisning vid Konstakademien ett stort inflytande på utövarna av den svenska bildkonsten. Både som framställare av hemlivsinteriörer, som bonde- och hantverksmålare och som eldskensmålare fick han lärjungar och efterföljare. Den mest kände av hans direkta elever är *Alexander Lauréus*, den unge finländaren, som skulle sluta som Italia-romantiker.¹⁰² Han var konstakademiens elev från 1802 och tog mycket starka intryck särskilt av Hilleströms eldsmåleri. Efter Hilleströms föredöme målade han pigor i eldsken, klensmeder och eldsvådeeffekter av skilda slag. Även upptager han i ett verk den gamle professors mantel som gruvmålare. Det var då han 1816 på konung Carl XIII:s önskan avmålade kronprins Carl Johans och prins Oscars besök i juli 1811 i Röros' koppargruva (ägare H. Maj:t Konungen, Stockholms slott). Alltså en gruvbesökstavla i samma serie, som Hilleström hade inlett 1788 och 1794. Lauréus har en mera grell eldskenskolorit, men större transparens i skuggorna. Konstnärligt sett ha de annars ungefär samma kvalitet, men Hilleströms bägge kungabesöksbilder göra ett monumentalare och mer imponerande intryck tack vare förekomsten av en mängd ljuskällor, marschaller, illuminationer.

Lauréus ljusmåleri är romantiskt genomdat på ett mera pregnant sätt än Hilleströms; han är icke natursann i samma grad, som denne, utan vårdslösar ofta motivets sanningsinnehåll för att ge en starkt verkande eldskenseffekt i starkt röda toner. Också skrev en kritiker: »eldskenet blir (för Lauréus) sådan hufvudsak, att kompositionen helt och hållet synes existera blott för skenets skull.»¹⁰³

Om Hilleströms stora betydelse för Lauréus' ungdomsmåleri är iögonfallande, gäller detsamma för hans eldskensmåleri i förhållande till *Pehr Hörbergs*.¹⁰⁴ på detta område måste denne sägas vara Hilleströms lärjunge. Målningen 1787 över »familjen de Géer i Finspongs slots runda salong» ådagalägger, hur bondemålaren försöker sig på att skapa ett elegant »konversationsstycke» med eldskensbelysning i Hilleströms stil. Likaledes verkade denne inspirerande för Hörbergs bondegenremålningar, hans »dryckesgille» av 1785, hans bägge »interiörer av småländska bondstugor» 1801 (Nationalmuseum, nr 1151, 1152)

etc.; samtidigt kastade han en blick på det holländska bondemåleriet, Ostade, Brouwer.

I svenska bildkonsten omkring 1800 finna vi bonde- och hantverksframställningar i *Joh. Fredr. Martins* och i *Elias Martins* grafiska alstring: de bägge bröderna överflyttade Hilleströms »bondesamqväm» till mera lättspridda kopparstick. Även Elias' son *Fredrik Elias Martin* försökte sig på att upptaga genren, bl. a. med en bondkrog 1806, liksom det vid 1800-talet uppkom, på grundval av Hilleströms verksamhet vid Konstakademien, en hel Hilleströmsskola, som förföljde den gamle mästarens uppslag: *Nicolaus Hagelberg* utställde på akademiexpositionerna 1799, 1801, 1804 »pigor, som tvätta», eller »som stryka kläder», hovjunkaren *C. G. Iserhjelm* upptog bondegenren till expositionen 1807, etc. Det etnografiska intresset kommer under denna första period av det nationella allmogemåleriet oftare till uttryck, än de konstnärliga kvalifikationerna. Beaktansvärda ur båda synpunkterna äro de av *Carl Gustaf Gillberg* 1801 tecknade, av Akrel graverade lapp-bilderna (ex- och interiörer), i Hermelins »Specialkartor» 1806. Men den förnämste Hilleströmseleven på detta område är givetvis *Johan Gustaf Sandberg*, akademiens elev sedan 1794, som från historiemåleriet övergick till att bli den förnämste bondekostymsmålaren i Sverige under 1820- och 1830-talen (»Ett år i Sverige» etc.).¹⁰⁵ Sandbergs »Midsommardans vid Säfstaholms slott» är icke banbrytande inom svenskt bondemåleri, utan fullföljer samma linje som Hilleströms ovannämnda »Slotter-öhl». *K. A. Dahlströms* bondegenreer från 1820-talet äga en tillsats av en Hogarths anekdotberättande satir. Genren uppblomstrar mot 1800-talets mitt i *Robert Wilhelm Ekmans*, i *Höckerts* och i andras, icke minst düsseldorfarnas måleri.

På historiemåleriets område blev *Gustaf Erik Hasselgren* mästarens mest framgångsrike samtidige elev, vilken i sällskap med *Anders Johan Hansson*, *Limnell* och andra tävlade på expositionerna med historiska kompositioner. Utan tvivel fick Sandberg samtidigt de uppslag inom detta område, som han en mansålder senare på så glänsande sätt genomförde vid målandet av Gustaf-Vasa-freskerna i Uppsala domkyrka.

Sin största framgång hade Hilleström som eldskensmålare. Särskilt hans eldsvådor blevo starkt populära och införde i svensk bildkonst ett motivområde, som odlades ivrigt under 1800-talets början: han väckte den slumrande romantikens »ljussinne» till liv. Bland hans efterföljare på detta område märkas *Carl Samuel Graffmon*, mästaren till »Riddarholmskyrkans brand»; *Martin Rudolf*

Heland akvarellerade och graverade eldsvådor, och under 1820- och 1830-talen utförde *Charles Emil Hofling* och *Johan Fredrik Julin* eldsvådemålningar av stor effekt. Redan 1793 hade den gamle *Korn*, säkerligen efter sin ungdomsvän Hilleströms initiativ, målat »eldsvåda i en bondby».¹⁰⁶ Beaktansvärd är *Pehr Ulmgrens* intresse för eldskensmåleriet. Populär och berömd av samtiden blev »nattstycket» över Forsmarks bruk, till vars framställande *tre* konstnärer medverkade: Elias Martin målade 1794 motivet i akvarell, men vid fullt dagsljus, Pehr Ulmgren kopierade bilden och förvandlade dagen till natt med månsken och eldskvastar från hammarsmedjornas skorstenar. Slutligen graverade *Heland* denna målning i ett aquatintblad, som ingår i hans svit kopparstick över Forsmark.¹⁰⁷

Även Pehr Hilleströms smedjemålningar kopierades och efterapades. *Anders Eklund* målade omkr. 1800 efter hans förebilder interiörer av tysksmedja och ankarsmedja (ägare d:r Sahlin, Djursholm), *Axel Landström* upprepade 1802 samma omtyckta motiv etc. Om Lauréus' behandling av smedje- och gruvbesöksämnen ha vi tidigare nämnt något och återkomma i senare kapitel därtill.

F J Ä R D E K A P I T L E T

Överblick av Pehr Hilleströms smedje- och berg- verksmålningar, sedda i deras ikonografiskt- konsthistoriska sammanhang

*D*enna boks första kapitel gav en kort exposé över förekomsten av gruv- och smedjebilder i den allmänna europeiska bildkonsten genom tiderna. Det är nu tillfälle att skänka uppmärksamhet åt Hilleströms skapelser av hithörande ikonografiskt innehåll, den grupp av hans målningar, som vi med ett sammanfattande namn kalla hans bruksmålningar; men dessförinnan torde en kort översikt av förekomsten av de tidigare *svenska* bruksbilderna vara på sin plats. Eftersom jag förut haft tillfälle att i tryckt skrift beröra detta ämne,¹⁰⁸ skall i det följande givas blott några i detta sammanhang viktiga upplysningar.

Först och främst är det att lägga märke till, att vi äga en nordisk motsvarighet till de gammal-hellenska och romerska mytologiska Vulcanusbilderna i Sigurdsristningen på Ramsundsberget i Södermanland.¹⁰⁹ Denna ristning, en illustration till hjältesagan om Sigurd Fafnesbane, återger bland annat konstsmedens Regins vapensmedja med tillhörande hammare eller slägga, städ, ässja, dubbla handbälj och vackert formade smedstång av en utvecklad typ. Bildmotivet har, som H. Schück påpekat, kommit hit från England, där paralleller i reliefskulptur finnas bevarade från något äldre tid, över Norge.¹¹⁰ I Sverige återfinner man till stilen liknande smedjeristningar på Gökstenen i Södermanland och på en av de gottländska Ardrestenarna.

Huruvida bibliskt motiverade smedje- eller bergverksframställningar från medeltiden äro bevarade i Norden, är ännu icke utrönt. Från ön Falster har man i avbildning kvar den i förra kapitlet omtalade, drastiska bilden med S:t Eligius och djävulen från omkring 1500, men en noggrann granskning av medeltidsikonografiens olika grenar torde nog kunna lämna rikare resultat med andra arbetsbilder av bibelmytologisk art.

Olaus Magnus' »Historia», Rom 1555, är vår nordiska motsvarighet till tyska kosmografier av Sebastian Münster och andra, och den har ett kort, men värdefullt kapitel om bergsbruket, illustrerat med några små träsnitt, de första profana arbetsbilderna här uppe, vilka i en visserligen klumpig teknik, men på ett ärligt och klart sätt ge vissa upplysningar om de metoder och redskap, som användes i Norden vid 1500-talets början.¹¹¹ Man måste tillmäta bilderna ett dokumentariskt värde, enär det synes vara författaren själv, som gjort teckningarna till dem. Att döma av träsnittsstilen äro verkets bildstockar skurna i Basel, icke i Italien. Dessa Olaus Magnus' enkla små snitt äro detta århundrades enda svenska ansats av värde till realistisk vardagsavbildning. Sextonhundratalet ökar den nationella genrekonsten med målade verk av Camphuysen, Ehrenstrahl och andra, men blott med ett fåtal arbetsbilder. Bland verkliga arbetsscener äro att nämna de fem takmålningarna 1685 i Stora Lassåna bruksherrgård i Närke,¹¹² vilka äga utpräglad naturalistiska stildrag och troligen utförts av en holländsk målare efter studier på platsen och i trakten eller efter anvisningar därifrån. Ett par andra bruksmålningar från samma tid och ursprungligen väggtapeter i Lisjö eller Larsansjö bruksherrgård i Västmanland (nu i ägo hos Surahammars bruks a.-b.) äro ävenledes utförda i holländsk bambocciadanda, icke minst den, som avbildar ett gästabud med dans vid bruket.

Först 1700-talet innebär den svenska genrekonstens genombrott som själv-

ständig konstart. Liksom på kontinenten förberedes ämnenas behandling i måleriet av mer eller mindre sporadiskt förekommande grafiska framställningar, utförda som bokillustrationer, tillfällighetstryck el. dyl. Från 1716 härstammar det rara kopparsticket av *Filip Jakob Thelott d. y.* (o. 1690—1750) över några interiörer med arbete i Avesta kopparmyntverk, där man bl. a. får se, hur Karl XII:s plåtar stämplas med hjälp av en hammare, som drives för hand av ett 20-tal karlars kringvandring.¹¹³ Stilistiskt sett märker man den svenske kopparstickarens lärospån hos vissa tyska och franska hantverksbildsgravörer.

Den profana bruksbilden tages nu i vetenskapens tjänst på så sätt, att bruksvetenskapliga forskare, tjänstemän vid Bergskollegium, bergmästare m. fl. själva producera färgbilder, lavingar och teckningar i sina arbeten och relationer. Utrymmets knapphet förhindrar dock en närmare behandling av dessa för kännedomen om den svenska illustrationskonstens historia rätt viktiga originalbilder. I allmänhet tvinga de tekniskt-mekaniska motiven dessa fackutbildade amatörtecknare till iakttagandet av en torr saklighet utan konstnärlig flykt, men man kan finna verk av konstbegåvningar bland dem, såsom av den mångsidigt intresserade *Reinhold Rüttger Angerstein* (1718—60), direktör för det grövre svartsmidet. I sina många hundratals tuschteckningar med penna i reseberättelserna från åren 1749—55, i 7 digra band i Jernkontorets arkiv, har han apterat en franskt påverkad teckningsstil av sympatisk klarhet och elegans. Med den upplyste 1700-tals-resenärens curieuxintresse för alla naturens och livets företeelser och egendomligheter, går han friskt in på alla områden och tecknar av fabriksmaskiner lika gärna som fornfynd, gruvor och hamnanläggningar, allt återgivet med en kopparsticksliknande linjestil och en berättande realism utan torrhet. Klumpigare i stilen, men värdefulla som tidsdokument, äro de oftast hantverksmässigt brett utförda dörröverstyckena med smedjeinteriörer i bruksherrgårdar som Ängelsberg — där man ser kolgossen slå vatten på städet — Boxholm och Voxna, eller den bibelillustrerande gruvbilden med en gruvman i arbete vid en handvind m. m. i Ovikens kyrka i Jämtland 1758. Tydligt är, att denna dekorativa målning utförts efter ett kopparstick, som ingår i Büchners Bibelconcordans, tryckt i Stockholm 1754. Man förbluffas något över att finna en gruvarbetsbild som försättsblad till en bibelförklaring, men tidsålderns karaktär av naturvetenskapligt upplysningstidevarv förklarar åtminstone delvis förhållandet. Bladet, med en bildyta av 16×19,3 cm. och signerat »*Sysang sc.*», framställer flera bergverksscener, såsom malmletning med slag-

ruta, gruvskärpning, bergborrning av karlar i hättor och »aschleder», uppforderingsarbete med ett par handvindar, malmbrytning och transport i orter och schakt m. m., allt fullt naturtroget avbildat, som Sundholm påvisat, efter kopparstick i Löhneyss' »Bericht vom Bergwerck» av 1690, en känd 1600-talets bergsbok i Tyskland.¹¹⁴ Ovikenmålaren har i sin överflyttning av motivet till Jämtland gett bergsmännen en mera svensk dräkt och karaktär.

En smedjebild av rent profan karaktär och en direkt föregångare till Hilleströms klensmedjeinteriörer är det rätt otympligt utförda träsnittet av brukspatronen *Erik Kjellberg* i hans »Beskrifning öfver konstnärer och handtverkare», Stockholm 1753, ett arbete, som kan betecknas som en svensk motsvarighet till de tyska hantverksböckerna med Ammans »Handwerker und Stände» i spetsen. Boken beskriver i ord och träsnitt 16 yrken av mer eller mindre konstnärlig art — det kanske chockerar en och annan person i vår tid att finna bland dessa 16 riksviktiga »konstnärer» upptagen också »brennvinsbrennaren» (n:r 8), men detta yrke hade större reputation då än nu. Klensmedjeinteriören med »hofslagaren», n:r 12, visar *en* smed invid härden och en gosse vid bäljstången, bägge i mössor och förskinn. Så enbart profan är emellertid icke framställningen, författaren citerar Syraks bok 38:29: »en smed, han måste wara när sitt städ och wackta på sina smidjo». Till järnhanteringen hör också n:r 5 »styck- och klockgiutaren», som i sin verkstad gjuter både kanoner och kyrkklockor. Ett kanonrör hänger i en ketting, och i bakgrunden är masugnen. Träsnittsstilen är osäker och svag, men bilderna äro beaktansvärda icke minst som material till belysningen av den svenska grafiska konstens historia.¹¹⁵

Något inhemskt upptagande av det i de sydligare ländernas akademiskt-klassiska måleri så populära Vulcanus-motivet förekom av allt att döma icke i vår bildkonst, med en viss reservation för Pehr Hörbergs vidkommande.¹¹⁶

I detta sammanhang må man icke förglömma, att realismen kunde inkomma på ett så pass akademiskt skyddat område, som medaljskulpturens. Väl avhöllo sig medaljgravörerna från att återgiva rena arbetsbilder för dessas egen skull, men på medaljreliefer över kungliga gruvbesök och på medaljer, slagna på grund av riksviktiga händelser, finner man hur naturintresset allt mer vinner terräng under 1700-talets lopp och hur betydelsefull man ansåg bergshanteringen vara. Emblem- och trofégrupperna fingo då vika för gruvsektioner (detta var fallet med medaljen över konung Adolf Fredriks och drottning Lovisa Ulrikas besök i Falu gruva 1755) och komponerade bergverksbilder pryda minnesmedaljerna över Gustaf IV Adolfs födelse 1778 och trontillträde 1796.¹¹⁷

Ett hittills av konst- och kulturhistorikerna litet bearbetat materialområde är 1600- och 1700-talets handritade och målade gruvkartor. De ibland artistiskt i gouache eller akvarell målade dagbladsvinjetterna återge än bergsmännen i deras säregna dräkter, än gruvarbetarna nere i schakt, orter och rum. Tre mästare som böra nämnas bland dessa markscheider och geschworner äro Olaus Naucclér, Johannes (Hans) Ranie och Johan Tobias Geisler, den sistnämnde därtill en poetisk begåvning av rang.

Den tryckta vetenskapliga litteraturen under 1700-talet lämnar icke så många konstnärligt fullgoda verkinteriörsbilder i kopparstick i vårt land, som i Frankrike. De till Emanuel Swedenborgs metallurgiska storverk »Regnum subterraneum», tre delar, Dresden och Leipzig 1734, hörande gravyrerna stuckos av kopparstickaren Johann Wilhelm Stör i Dresden efter av Swedenborg hopsamlade originalbilder, som mestadels voro svenska. Från Lars Schultzes ofta omtalade relation om myrugnarna i Dalarne 1732 togs den bekanta bilden med myrjärnssmältning i en osmundsugn, vilken ännu i dag är en stående illustrationskliché till de flesta redogörelser för primitiv järnframställning över huvud taget. Originalbilden har den genreartade, roliga detaljen med en dalkvinna, som sköter trampandet av blästerverket samtidigt som hon sköter sin slända. *Erik Geringius* graverade det grafiskt sett förtjänstfulla bladet över Martin Triewalds »eld- och luftmaskin» vid Dannemora gruva 1734, i ungefär samma teknik som J. van Vianen i Amsterdam hade stuckit bergmästaren Sam. Buschenfelts teckning av Chr. Polhems nybyggda uppfordringsverk, »machina nova—», vid Blankstöten i Falu gruva o. 1700. Detta stick ingår både i Dahlberghs »Suecia Antiqua» och i den av Swedenborg utgivna tidsskriften »Dædalus hyperboreus», Stockholm 1716—18. Man finner annars i Suecian inga direkta arbetsbilder, ehuru en vy, som den över Falu gruva, i figurstaffaget återger ett och annat, som kan hänföras under begreppet »genre». *Carl Bergquist*, kusin och lärjunge till Geringius, var som bekant under flera årtionden, 1739—77, den inhemska gravör, som utförde sticken i Vetenskapsakademiens handlingar, och man finner bland dessa gravyrer åtskilliga, som beröra bergshantering och järnförädling, bland annat några blad 1756 över den av Hilleström målade, då nybyggda masugnen vid Berkinge i Uppland. Bergquists vederhäftiga kopparstick äro noggrant och trovärdigt, ibland kanske litet naivt utförda, men alltid tekniskt förtjänstfulla. Sven Rinman använde sig av den kunnige, men rätt okände gravören *Johan Grandel* (1750—1836) till att gravera kopparplåtarna för planscherne, som höra till hans

kända bergsvetenskapliga verk. Grandel, som var en yngre broder till den mera kände medaljgravören professor Lars Grandel, hade studerat 1782—86 i Paris och blev senare efter hemkomsten Jacob Gillbergs medhjälpare vid arbetet på Gustaf III:s medaljhistoria. Troligen är det också han, som stuckit planscherna till J. C. Garneys »Handledning uti svenska masmästeriet», Stockholm 1796.

Dessa vetenskapliga illustrationsbilder ha icke något större konstvärde, fastän de oftast visa sig vara alster av en skicklig och i det tekniska driven kopparsticksskola. Vi vända oss nu till det med Hilleström samtida genremåleriet i Sverige för att söka finna några arbetsframställningar. Bland *Elias Martins* (1739—1818) många målningar möter man märkvärdigt nog icke många arbetsbilder. Den store landskapsmålaren återgiver visserligen på några tidigare dukar från Englandsvistelsen ett par hantverkare i deras arbetsmiljö: »Möbelsnickaren» eller »A cabinet-maker, enjoying his triplingtime», som han själv graverade, och »Schatullmakaren», båda utställda på Royal Academys utställning i London 1777. Men likt holländarna på 1600-talet saknar han känsla för vikten av själva arbetets återgivande. Han var alltför mycket den borne idyllikern och den friluftsälskande naturdyrkaren för att vilja ägna sig åt att studera så »hårda» motiv som arbetsbilderna gävo. Lika gärna och förtjusande, som han målade bruksorterna i deras lummiga belägenhet vid forsar och bruksdammar, lika motvilligt gick han in i smedjorna för att se på arbetet där — det överlät han åt vännen Hilleström, vilken å sin sida trots sin berömda mångsidighet icke försökte sig på att konkurrera med Elias Martin på landskapsmåleriets område. De båda hovmålarna kompletterade alltså varandra på ett lyckligt sätt. En liten akvarellbild i Uppsala Universitetsbiblioteks planschsamling föreställer en gruvinteriör med eldsbelysning i Hilleströms stil och några blosshållande figurer, som gå på en trappa i en ort. Om det är Falu eller Danne-mora gruva, är än så länge obestämt. Men detta konstnärligt sett rätt obetydliga blad, som dock intygar, att Elias Martin gjort nedstigning i en gruva, är fullkomligt enastående i hans produktion.

Brodern, hovgravören *Johan Fredrik Martin* (1755—1816), däremot, en mera konciliant och okomplicerad natur än Elias, upptog några arbetsbilder i sitt aquatintgravyrverk »Svenska vuer», som utgavs i Stockholm 1807 och följande. Detta datum antyder, att J. F. Martin, som var en svag figurtecknare, fann lämpligt, att beträffande arbetsscenerna gå i Hilleströms fotspår. I sitt nämnda arbete, som annars blott innehåller porträttlandskap, finner man 7 stycken interiörer från smedjor och hantverkerier: n:r 38 Fonderie de Canons

à Finspång, n:r 41 La Fonderie de laiton à Norrköping, n:r 42 La Fabrique de fil de laiton à Norrköping, n:r 43 Forge de fer en barre, n:r 44 Forge à fabriquer des clous, n:r 45 Tailleur de Village och n:r 46 Cordonnier de Village. Man behöver icke studera dessa aquatintblad länge för att se Hilleström inspirerande betydelse vid deras tillkomst. Både komposition och figurbehandling erinra starkt om dennes stil, men äro svagare och osäkrare. De långsträckta figurerna stå och röra sig stelt och livlöst. J. F. Martins beroende av Hilleströms konst är icke så förvånansvärd, då man erinrar sig, att det var samme Martin, som år 1796 graverade en svit av Hilleströms målningar med bondekostymer, »Costumes des paysans de divers cantons en Suède». Denna gruppserie är åtminstone beträffande figurbehandlingen mera habilt gjord än den nyssnämnda serien av sju verkstadsbilder. Bland dessa senare förefaller »Finspångs styckebruk» vara den bästa och för Martins konst mest självständiga: ett utslag pågår från den dubbelpipiga masugnen till höger, vars bröst ses i förkortning mot bakgrunden. Fonden är öppen mot bruksgården och ger en fin utblick mot fria, ljusa luften från den dunkla förgrunden.

Det framgår tydligt av det nyss sagda, att Pehr Hilleström som hantverks- och industrimålare var utan konkurrens och utan like på 1770-, 80- och 90-talen. Varken någon inhemsk, ej heller någon utländsk bildmästare bjöd honom någon konkurrens härvidlag. Detta hindrade icke, att målade verkstadsinteriörer kunna påträffas t. ex. inom det stockholmska hantverksmåleriet: Nordiska Museet äger bland annat en svit av oljemålade dörröverstycken, vilka avbilda det inre av en sidenfabrik i Stockholm omkring 1770.¹¹⁸ Huruvida de äro gjorda som noggranna avbildningar av den i gång varande sidenfabriken, eller om de äro i färger utförda varianter efter de ofta kopierade kopparstickena i Diderot — d'Alemberts franska Encyclopédie, låter jag tills vidare vara osagt. Hur som helst faller deras brister som konstverk starkt i ögonen, men de äro å andra sidan vittnesbörd om riktnings förelkomst samtidigt med Hilleström. Man kunde alltså säga, att det förefanns ett icke så litet intresse i Sverige för återgivande av arbets- och fabrikksscener. Till och med i form av marketeriarbete å ett skåp från 1780-talet av Nils Petter Stenströms hand (Drottningholms slott) finnas några interiörbilder av ett silkesfärgeri; det är kopior efter sticken i l'Encyclopédie.¹¹⁹ Antagligt är, att detta både konsthistoriskt och kulturhistoriskt värdefulla bildmaterial i framtiden kommer att tillväxa genom museimännens trägna samlingsarbete.

Samma allmänna böjelse för utförande av bilder över arbetena i verkstäder återfinner man på några håll i utlandet. Att Wright i Derby eller Defrance i Liège samtidigt utförde en eller annan smedje- och masugnsmålning, är tids- typiskt, men var säkerligen alldeles okänt för Pehr Hilleström. Och varken i Tyskland eller i det övriga Norden funnos några antydningar till ett realistiskt arbetsmåleri. Därför måste man utan förbehåll skänka Hilleström äran av att ha varit idéskapare och initiativtagare till en gren av målarkonsten, som visserligen icke är så betydelsefull ur allmänmänsklig synpunkt och icke har »den stora konstens» patos, men dock genom sin sällsynthet och sitt kulturhisto- riskt sett ojämförliga värde borde skattas högt icke minst i en av industrien stämplad tidsålder, som den närvarande.

Initiativet till bruksmålningarnas utförande var alltså helt och hållet Hille- ströms eget, detta bör kraftigt framhållas. Så vitt man hittills kan se, målade han sina första gruv- och smedjemotiv *icke* på beställning från någon viss per- sons eller institutions sida, som tidigare uppgivits. Liksom han på eget bevåg 1781 reste till Falun och gick ned i gruvan, tog han på eget bevåg och egen risk upp verkbilderna, allt efter som denna genre vann hans personliga in- tresse. Redan bland hans allra första målningar från året 1773 möta vi, enligt hans egen målningsförteckning, några interiörer av smedjor och vagnmakare- verkstäder (n:r 35—37). Med ordet smedja förstår konstnären i regel den vanliga, enkla klensmedjan för mindre järnföremåls tillverkning och repara- tion. Större voro vagnmakareverkstäderna, där man hopsatte och lagade vagnar med deras fjädrar och svanhalsar, skodde åkslädarnas medar, beslog hjul samt tillverkade diverse föremål. De nio tidiga smedjebilderna från 1770-talet äro alla intima arbetsbilder från klensmedjor i Stockholm. Intet finnes nämligen, som tyder på att konstnären så tidigt i sin målareverksamhet reste till lands- orterna. Han var ännu vävare på slottet och i tämligen små omständigheter, som tvungo honom med familj till idogt arbete i huvudstaden.

Anledningen till målningarnas tillkomst var ingen annan än konstnärens personliga intresse för ämnet. Själv dotterson till en bruksman hade han tro- ligen redan som barn fått tillfällen att besöka smedjor och då fångslats av släggornas rytmiska slag på de rödglödande, gnistsprakande smidesstyckena och av det oroligt fladdrande eldskenet från träkolshögen i härden. I motsats till vad fallet var med hans hemlivsbilder, förekom det icke någon konstnärlig inspirationskälla på detta område, det funnos inga tidigare smedjebilder att se, utan här blev naturen hans enda, stora läromästare. Det är ett för Hille-

ström hedrande tecken på vitalitet och personlig fasthet, detta hans fasthållande vid en grupp naturalistiska vardagsmotiv ur kroppsarbetarnas hårda liv. Det var annars motiv, som föraktades av de akademiskt inriktade målarna och som av dem ansågos för en konstart av lägre klass. Ännu hade man en alltför begränsad uppfattning av historiemåleriets uppgift och omfattning, för att dit vilja räkna »bambocciader» av detta slag. De bildade personerna på 1700-talet funno säkerligen Hilleströms smak för dessa »låga ämnen» vara trivial, andefattig, okonstnärlig. Att han verkligen utförde icke blott en eller ett par, utan ett flertal smedjemålningar och under årens lopp ansenligt ökade sin bruksmotivskrets, tyder på att bilderna i alla fall slogo an och köptes, om än till lågt pris. Målningarnas lilla format och artistens blygsamhet åstadkommo, att hans priser voro billigt satta, som tidigare citerade kvitton utvisa. I allmänhet torde han ha nöjt sig med en 20—50 rdr för varje bild. För att kunna erhålla en något så när stor årsinkomst — hans familj omfattade ju en 8—10 personer, och vävnadsarbetet började tryta — blev han tvingad till en flitig produktion. Hans arbetsamhet var storartad, liksom hans förmåga att finna nya ämnesområden. Hans gynnare och mæcenater, om man kan kalla dem så, voro att finna mera bland borgarna, än bland adel och storfolk, samt för bruksmålningarnas vidkommande naturligtvis bland bergs- och bruksmän. 1770-talets klensmedjeinteriörer bilda ett första, introducerande kapitel av det stora samlingsverket »Pehr Hilleströms bruksmålningar». Detta årtionde av hans måleri karaktäriseras ju av en viss torrhet och hårdhet i målningsstilen, men just det förhållandet, att han uppsökte så måleriskt tacksamma motiv att lösa, som eldskensbelysningen i smedjorna, antyder hans starka målare-temperament, hans vakna och samtidigt känsliga observation av eldens liv och effekt samt hans i våra ögon en smula romantiska läggning.

Året för Hilleströms genombrott som industrimålare är 1781. På försommaren företog han en resa till Dalarne och gjorde en nedstigning i Falu koppargruva den 28 juni 1781, enligt hans namnteckning i besökarematrikeln på platsen, den s. k. gruvboken, vilken numera ligger i en glasmonter i Bergslagens museum i gamla gruvstugan. Vilka andra platser denna Hilleströms resa berörde är okänt, men att den gick över norra Uppland är tydligt, ty strax därpå finna vi de första interiörerna från Söderfors' och Löfstas smedjor. Troligt är väl, att han också hälsade på hos sina släktingar i Väddö prostgård och återuppsökte födelseplatsen för att erinra sig de första barndomsminnena. Men resan fick icke taga så lång tid i anspråk. Återkommen till

Stockholm, tog han omedelbart itu med att utarbета de hemförda skisserna till oljemålningar. Av hans egen förteckning över utförda verk 1773—1810 kan man se i hur hög grad han under detta år gått upp i målandet av gruv- och smedjebilder. Att på ett enda år ha skapat 28 sådana är en storartad prestation, allrahelst som han stack emellan med ett flertal teater- och genremålningar. På hösten 1781 upptogs hans ateljé i det Sutherska huset av ett betydande antal av nyss utförda bruksmålningar i olika format. Nu måste han skaffa köpare, och som tavelutställningar ännu icke voro vanliga att begagna som konstförsäljningsreklam, fick han någon god väns hjälp i form av införandet av en lång och starkt berömmade artikel på första sidan av »Dagligt Allehanda» för den 6 november 1781:

»Til en god Wän i G — — —.

I anledning af det ämne för vår discours, som föreföll uti sista samwarelsen innan din afresa, war jag kort därpå hos vår wärda Hilleström (not: Hautelisse-Wäfware och Kongl. Hof-Målare) och besåg de ypperlige arbeten i Måleri, som kommit från denne berömde Konstnårs mästerliga hand. Hwad jag i synnerhet wäntade at få se neml. wissa traits utur våra Operor: Zemir och Azor, Orpheus och Euridice, med mera, föll mig wäl starkt i ögonen; men hwad jag minst wäntade och jag ingenstädes förut funnit, frapperade mig ännu mera. Det bestod i en hel hop större och mindre, at jag så må kalla dem, Bergwärks-stycken, föreställande wisse orter och wisse slags arbeten i Fahlu koppargrufwa, alle så wackra, at de wäl också utrikes torde tilwinna sig de störste kännares loford. Men hwad utaf alt behagade mig mäst, war et stort Schillerie, som förestälde en Hammar-Smidja. Om utkastet, som troligast synes, blifwit gjordt efter naturen, eller om vår Konstnär nyttjat inbillningsgäfwan, kan wara lika mycket: men det som är utom all wedersägelse är, at Ordonnancen eller tilställningen ej är mindre lyckelig än sjelfwa Coloriten ojämförligt förträffelig. Eldgraden, som uti Ässian går i det närmaste til hwithet, skenet däraf som på sina ställen framstrålar, den mer än wäl träffade färgen på en upglödgad och utur elden nyss lyftad jernmassa; alt är så intagande, at man etdera måste hafwa litet eller intet sedt, eller ock nödgas tilstå, at et öga näppeligen kan fägnas med något wackrare. Til vår skickelige Konstnårs upmuntran, wille jag wäl önska, at någon af de förmögnaste Bruks-Ägare gjorde detta Stycke til sitt och betalte honom därföre rätt hederligt: men för allmän prydnad, och för det gagn, som unge Artister, af detta mönster i sitt slag, kunna hämta, önskar jag likwäl hälst, at Kongl. Målare-Academien wille göra det til sin egendom. Finnes et dylikt äfwen i Kongl. Bergs-Collegii Rum, skulle det heller icke tyckas ur wägen. Kort sagt: jag önskar Herr Hilleström at få sitt arbete hedersammeligen betalt; men äfwen at et Stycke, som hedrar Swenska Snillet, föreställande en af Rikets Hufwud-näringar, et så originalt och wackert Stycke som detta, i alt fall ej måtte stanna i priwat Mans rum, eller å sådant ställe, som icke utan sällan besöktes af Patrioter, idkare, älskare och kännare af fria konsterne.

Stockholm den — November 1781.

— — N. N. — —»

Av stor vikt anser kritikern med rätta betydelsen av de konstnärliga värdena vara, såsom »ordonnancen eller tillställningen», ett uttryck som han direkt hämtat från Carl Gustaf Tessin.

Den anonyme anmälaren har i alla händelser en klar blick för att koloriten skapar en målnings största värde, prisar den på Hilleströms målningar förekommande såsom »ojämförligt förträffelig» samt framhåller eldskenets lyckade återgivande.

Skulle en artikel om konst i vår tids press få samma avslutning som den ovanstående, med denna direkta vädjan »köp målningarna och betala bra!», så skulle många av läsarna nog tala om »osmaklig reklam». Men till lycka för Hilleström och för oss köpte Bergskollegium en serie av 6 stora »bergvärksstycken» från Falu gruva, och de hänga numera i Kommerskollegiums Bergsbyrå. Den i artikeln omnämnda stora hammarsmedjebilden är troligtvis den, som nu äges av generalkonsul Olof Söderberg, Stockholm; men det skulle också kunna tänkas gälla någon till utlandet såld målning. Däremot kom aldrig någon bruksmålning till Konstakademien, olyckligtvis; min mening är nämligen den, i olikhet med en föregående aktad författares, att »detta mönster i sitt slag» skulle kommit att äga ett gynnsamt inflytande på akademielevernas utbildning. I så fall skulle en hel del av det nyantika schablonmåleriet ha ersatts med naturstudier efter ämnen ur det inhemska arbetslivet, och Hilleströms initiativ skulle då blivit ännu mera uppskattat och resultatrikt, än vad det verkliga blev.

»Dagligt Allehandas» artikel visar tydligt, att konstnären målade dessa sina första grupper av gruv- och hammarsmedjeinteriörer efter eget privat initiativ och *icke* på beställning, som tidigare förmodats. I intet fall av hela hans verksamhet som bruksmålare finnes det något, som tyder på beställningsarbete. Att några bruksägare omedelbart efter färdigställandet av vissa bruksbilder över egna smedjor och masugnar (Söderfors, Löfsta, Forsmark) inköpte tavlor i fråga och gärna ville ha sina egna porträtt ditmålade, är ju icke ägnat att förvåna oss. Som senare skall sägas, finner man sådana brukspatronspor-trätt av konstnären insatta i interiörerna, efter det att målningarna för övrigt målats fullt färdiga. Konstnärens tillvägagångssätt påminner om den också i våra dagar ofta förekommande salumetoden, att en bildmästare, han må vara målare, tecknare eller fotograf, oombedd passar på att avbilda någon person eller någon byggnad, för att med resultatet i handen söka förmånlig placering av bilden, i den övertygelsen, att en tidigare överenskommelse om utförandet

icke skulle varit så lämplig eller tillförlitlig. Att till exempel Stora Kopparbergs Bergslag icke på förhand uppträtt som beställare av några gruvinteriörsbilder, framgår tydligt nog, dels av det faktum, att Bergslaget icke förr ägt några av konstnärens arbetsmålningar, dels av historien om Bergslagets inköp våren 1789 av en målning, för övrigt oansenlig till format och svag till utförandet, över Gustaf III:s besök i Rådsalen i sept. 1788. Man finner av den av Aug. Hahr i hans katalog över Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelsamling meddelade redogörelsen för detta tavelinköp, i hur hög grad konstnären fick beväpna sig med tålmod, innan inköpet kom till stånd; och då fick han ett lägre pris än det begärda.¹²¹

Pehr Hilleströms målningar från arbetet i Falu gruva föra oss ned i en del arbetsrum, orter, sänkningar och vägar på olika djupnivåer; i följande kapitel lämnas en utförlig beskrivning över gruvrum och målningar. Den gamla berömda Stora Kopparbergsgruvan hade ju under 1600-talet varit den största, mest givande koppargruvan i världen. Avkastningen kom i främsta rummet svenska staten till godo, som tack vare denna sin »skattkammare» och »klenod» kunde utrusta de krigshärar, som under detta krigslystna tidsskede av svenskt storhetsvälde utvidgade landets områden, gävo ära åt det svenska namnet och gjorde riket stort och mäktigt. De stora rasen 1687 förorsakade en betydligt minskad malmbrytning, men Falu koppargruva fortfor att under 1700-talet vara en nationell rikedomskälla av mycket stor vikt för vårushållning och handelsbalans. Dess namnkunnighet var spridd över hela världen, och den besöktes av en mängd utlänningar, till och med av kineser, som framgår av namnteckningarna i gruvboken!

Hilleström valde sina arbetsmotiv från koppargruvan utan någon förut uppgjord plan. Han vandrade omkring därnere mellan arbetare (gruvdrängar) och förmän (stigare), stannade då och då och avtecknade det som vann hans intresse. Någon tid senare utarbetade han i sin målareateljé vid Adolf Fredriks torg i Stockholm en del av skisserna till oljemålningar. Att han icke gått efter några direktiv eller efter någon beställares uttalade önskningar, framgår ju av flera omständigheter. Med stor sannolikhet hade han i Stockholm eller under någon resa i landsorten träffat någon vid gruvan anställd tjänsteman, som berättat om arbetet nere i densamma. Genast hade konstnärens intresse väckts vid tanken på de särskilt ur eldeffektsynpunkt värdefulla motiven, som erbjödos för en klärobskyrmålare nere i de mörka, blott av bergsfolkets rörliga bloss belysta gruvrummen. Av den enkla namnteckningen i gruvboken att

döma var han ensam vid sitt gruvbesök och icke i något sällskap. Det var dock ett märkligt företag av en omkring 50-årig hovmålare hos Gustaf III! Man kan tycka sig se den rätt »stadige» och »övermåttan artige» mannen, åtföljd av en blossbärande gruvdräng, gå omkring därnere på de slippriga stigarna och trapporna och söka lämpliga, effektfulla motiv. Han stannade i dessa »underjordens osälla kamrar» i flera timmar, gick till ett djup av omkring 270 meter och fyllde sin skissbok med en mängd hastigt nedkastade detaljer. Några skisser från gruvbesöket äro ledsamt nog icke bevarade till vår tid, men man kan av andra utkast sluta sig till hans arbetssätt. Motiven omfattar, som av våra beskrivningar framgår, diverse olika grenar av gruvarbetet, såsom handborrning, malmtransport, uppfordring, borrhälsning och dylikt, allt med det levande staffaget av arbetande och kringvandrande gruvdrängar och stigare, i olika rörelser och ställningar. Man ser vägarna och arbetsrummen djupt under jorden, där den enda belysningen utgöres av skenet från de torrvedsbloss, som gruvarbetarna hålla i händerna eller i munnen eller ha liggande på sina skottkärror, som de använda till malmtransporten. Dessa karlar måste på grund av hettan arbeta klädda i så lätt dräkt som möjligt; vanligen hade de blott ett par byxor på sig, eller gingo de alldeles nakna (kvinnor fingo icke vistas i gruvan). Det irrande eldskenet från blossen taller över arbetarnas seniga, nakna kroppar, där de gå framåtböjda och skjuta sina malmlastade kärror i de underjordiska salarna. Gruvarbete var ett oerhört tungt och påfrestande kroppsarbete, som slet ut utövarna därav i för-tid. Det omtalas särskilt, att lungsoten skördade många offer.

Malmbrytningen skedde mestadels genom handborrning och sprängning med krut, »skjutande», men den äldre metoden med tillmakning eller vedeldsbränning förekom på sina ställen ännu i bruk. På Hilleströms målningar ser man ibland hur några arbetare stå högt uppe på stegar utmed bergväggarna och syssla med borrhälsningsarbetet två och två. På de av gruvvattnet slippriga trappvägarna av trä, understöttade av höga, starka stockar, vandra karlarna med sina bloss högt upplyftade. Det var det enda förekommande belysningssättet därnere i gruvan på denna tid, ty någon fast belysning var ännu icke införd.

Man kan icke begära, att en målare från 1700-talets Stockholm skulle visa sig vara tekniskt kunnig som en bergsingenjör eller markscheider vid återgivandet av gruvinteriörerna och arbetsprocesserna. Hilleströms vakna och skarpt iakttagande blick på omvärlden samt hans samvetsgranna målningssätt äro en god borgen för att målningarna kunna anses som tillförlitliga även beträffan-

de detaljerna. Å andra sidan måste han ju förbli trogen sin personliga uppfattning av motivens konstnärliga behandling och icke avvika från den honom tillkommande subjektiva självsynen. En målare i en annan tid hade naturligtvis upptagit andra motiv, andra arbetsscener och gjort deras konstnärliga utförande på ett annat sätt — man kan se det på Alexander Lauréus målning från Röros' gruva 1816, eller på gruvmålningar i vår tid av Helge Zandén från Falugruvan.

Att avmåla de underjordiska gruvrummen och arbetet där i en konstgjord belysning tillhör, som man väl kan förstå, det svåraste och mest aparta över huvud taget inom målningskonsten. Sådana målningar förekomma också ytterst sällan. I själva verket är Hilleström så gott som ensamstående i bildkonstens historia med sina serier av gruvmålningar. Först mot 1800-talets slut, då en konstnär som Constantin Meunier riktat uppmärksamheten på gruvfolket, deras fattiga liv och strävsamma arbete, taga efter honom några konstnärer upp gruvmotiv, men ännu i vår för demokrati och arbetarvälde omtalade tid äro sådana bilder blott alltför sällsynta. Icke ens industriframställare, som Pennel, Menzel eller Brangwyn ha, vad jag vet, återgivit dessa underjordiska gruvarbeten. Detta i trots av att en gruvnedstigning numera är så lätt och bekväm att företaga med elektriska hissar och tåg nere i gruvorna, så att riskmomentet är så gott som alldeles eliminerat. Men under 1700-talet var det en helt annan sak med en nedstigning. Ned- och uppgången skedde på branta, hala, fuktdrypande trappvägar; säkerhetsanordningar saknades. Belysningen var otillräcklig och osäker. Man kunde när som helst befara ras och malmblocks nedstörtande, vilket Linné med verklig rädsla upplevde under sin nedstigning i Falu gruva. Bristfälliga anordningar för vattenlänsningen orsakade olägliga vattensamlingar i rummen o. s. v. Allt samverkade till att göra ett vistande i gruvan till ett riskabelt och kroppsligt ansträngande företag. Detta intygas jämväl av sådana samtida resenärer, vilka berättat om sina nedstigningar i Falu gruva, och om de starka intryck, de rönt därifrån. I det följande kapitlet återges utdrag ur några av de förnämsta av dessa berättelser, nedskrivna av män som Linné, Lüdeke, Linnerhjelm, Schmidt, Hausmann. Deras skildringar gå alla ut på att betona, hur trööstlöst gruvans inre tog sig ut.

Sedda ur estetisk synpunkt, äro måhända Pehr Hilleströms gruvmålningar icke så särdeles betydande eller epokgörande. Som betydande konstnärliga förtjänster hos dem måste framhållas konstnärens verklighetstroghet, strängt realistiska framställning av motiven, hans lyckliga kompositionsförmåga och hans

ööverträffade konst att återge ljusskenets skiftningar och accessoarerna. Särskilt hans förmåga som ljusmålare gjorde honom berömd och uppskattad av dåtida kritiker och även av utlänningar; jämför kapitlet om Hilleström och kritiken. Trots tidevarvets omtalade karaktär av »upplysningstid» uppskattade man i vida kretsar just sådana motiv, som visade en effektiv belysning i vad man kunde kalla mystiskt-romantiskt fördjupad anda. Som ljusmålare hade Hilleström, som tidigare nämnts, gått i skola hos 1600-talets mästare som Caravaggio, Honthorst och Schalken. I likhet med dem tyckte han om att måla en hård belysning med mörka skuggor och starka kontraster mellan ljus och skugga. Färgerna äro kalla och stämde i hårda, gula toner, men under sin senare verksamhet övergick han till att giva klärobskyren en varmare och mera målerisk karaktär. Detta gäller även beträffande gruvmålningarna, och den koloristiska utvecklingen av hans manér framgår av en jämförelse mellan Kommerskollegiums serie från år 1781 och den »Bohnstedtska serien» av 1788. Målningar ur den förstnämnda sviten äro reproducerade å planscherna 1, 3, 4 och 6. Den senare sviten, som fått sitt namn efter grosshandlanden i Stockholm och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, vilken i 1800-talets början ägde dessa 9 gruvbilder, är företrädd av ett par utvalda exempel å planscherna 2 och 8. Redan ett betraktande av reproduktionerna visar, att de senare, d. v. s. den Bohnstedtska sviten, bibehållit sig ljusare i färgen, än de förra i Kommerskollegium. Orsaken härtill är huvudsakligen det förhållandet, att denna Kommers- (tidigare Bergs-) kollegiums svit utfördes i konstnärens tidiga stil med dess kalla mörkmåleri och med stora, ogenomträngliga skuggpartier, starkt kontrasterande mot ljusreflexerna. Möjligen ha dukarnas färg mörknat något under tidens lopp. Den Bohnstedtska serien däremot, som till större delen äges av kammarherren von Horn på Hjälmarsnäs i Närke, har tack vare målningarnas väl preparerade, kritade trägrund bevarat den ursprungliga koloriten tämligen frisk och klar; en av de i litet format utförda pannåerna hade spruckit i två delar (som bekant denna målningstekniks svaghet), men torde ha restaurerats av nuvarande ägaren. En jämförelse av de konstnärliga värdena hos de bägge gruvbildsserierna utfaller till den senares förmån beträffande färggivningen, under det att den förra onekligen gör ett mera monumentalt intryck. Att kalla målningssättet hos dessa och andra Hilleströms gruvbilder för »ytterst flyktigt» är fullkomligt felaktigt. Stilen överensstämmer med de samtidigt tillkomna hemlivsbilderna i fråga om noggrannhet och detaljriktighet. Däremot finnes en annan svit gruvbilder från 1784, omfattande 5 dukar

med gruvarbeten och förr på Finspång, nu i Bergslaget i Falun, vilken man med skäl måste erkänna vara hastigt och otillfredsställande utförd. Stilistiskt sett ansluter den sig till Kommerskollegiums serie, men den är svagare särskilt beträffande figurteckningen och eldskenets återgivande. Färgbehandlingen är monoton och hård. Möjligt är, att denna svit, som konstnären i sin tavelförteckning omnämner helt kort (n:r 461—67, »diferenta orter») bör kallas ett ateljé- eller skolarbete. Lustigt nog har Hilleström hittat på att å föremål som stenpelare, malmblock, plankor o. dyl., som förekomma å scenen, måla tavlor-nas respektive benämningar: En ort i Fahlu grufva kallad Myrbadet på 258 alnars diup, Jennings ort på 330 alnars diup, Falkbryggan, en ort i Fahlu grufva (han menar bryggan i »Falkorten») på 354 alnars diup. Prins Gustafs ort på 330 alnars diup och Nedre Bergmästareorten på 378 alnars diup. Vi få alltså veta inte blott gruvrummens namn, utan också deras noggrant bestämda djup-läge. För en forskare, som skriver om hans gruvmålningar, är detta bra att få veta, för att på gamla gruvkartor, Tjäders och andras, låta honom bestämma dessa rums läge i gruvan, men för en vanlig betraktare äro uppgifterna tämligen ointressanta. Att konstnären så noggrant anger djupet, har till orsak dels en viss stolthet över att ha varit så djupt under jorden, dels utgör det ett medel till att väcka de samtidiga betraktarnas nyfikenhet för de nya, ovanliga bildmotiven. Att stiga ned i gruvor var på den tiden ett företag, som blott ett fåtal personer kunde skryta med att ha utfört. Därför hade gruvbilderna ett stort kuriositetsintresse. Man såg på dem under 1700-talet med samma intresse och intellektuella uppmärksamhet, som vi, 1900-talets människor, erfara inför bilder från polar-trakterna eller Tibet. Fastän gruvarbetarna på Hilleströms interiörer se både kraftiga och sympatiska ut — i det fallet kanske han icke är fullt så realistisk, som han enligt 1880-tals-naturalisterna borde ha varit —, erforo säkert 1700-talets människor vid deras anblick känslor av bedrövelse, medömkan och avsky. Denna sentimentalitet återspeglas och återfinnes i gruvbesökarens berättelser. Den unge Linné t. ex., vilken annars är en nykter iakttagare utan större känslom-samhet i sina berömda reseskildringar, talar om »detta fördömda folket» som fanns i det mörka, fasliga »helvetet» därnere. Lüdeke ömmar för »uslingen, som sitter inmurad under jorden och är fördömd att icke mera se världens ljus», och den känslomme Jonas Carl Linnerhjelm, Rousseaus lärjunge, har från sitt gruvbesök 1787 några yttranden, i »Bref under resor i Sverige», Stock-holm 1797, som äro typiska för den strömning inom litteraturen och konsten, som jag kallar »gruvromantiken». Han talar om de arbetare, han mötte därnere:

»Föreställ Dig nu likesom några svarta spökelser, som med sprakande facklor i handen genomvandra klippornas ohyggliga gömmor, träda på slippriga stigar ned till djupet, och med afgrunder vid sin sida kröka sig mellan bergskrefvor utan annan säkerhet för sitt lif, utom Försynens skygd, än en planka eller en sviktande ledstång.»

»Ögat vågade knappt följa deras förfärliga sjunkande, för min *imagination* sväfvade blott bilder af trälldom och af döden; särdeles då de med aflyftade hattar gjorde bön till den allt bevarande Guden och försvunno undan min åsyn i det djupa mörkret. Jag ryste, ömmade och gick.»

Av citaten framgår, att »gruvromantiken» i litteraturen anknyter både till den vaknande naturromantiska rörelsen och till den sentimentala riktning, som hade så lätt för känsloutbrott av medlidsamhet och medkänsla för de olyckliga eller de fingerat olyckliga.

Så kan man til syvende og sidst betrakta också Pehr Hilleströms till utförandet ofta torra gruvarbetsframställningar som ett konsthistoriskt uttryck för den »gruvromantik», som låg i tidens väsen icke minst i Sverige. Naturligt är, att han som målare med sinne för »lif och effect» tillgrep ett så ypperligt medel att nå mesta möjliga romantiska verkan, som eldskenet från de konstgjorda underjordiska belysningskällorna. Troligt är till och med, att det just var hans gruvbesök 1781, som omvände honom från hemlivsmålare med ordinär dagsbelysning i Bouchers och Chardins art till den hänförliga eldskensromantiker, som han utvecklade sig till under 1780- och 1790-talen. Utvecklingen i hans måleriska stil från ett kallt och hårt Caravaggio-ljus i dyster källaranda till en varmröd, måleriskt fördjupad eldskenston är förut antydd och exemplifieras närmare av de skilda grupperna av hans bruks- och bergverksmålningar. Icke minst Falugruv-interiörerna lämna goda exempel. Vissa ort-bilder, såsom Jenningsorten med smedjan för borrharnas vässande, äro mycket signifikativa prov på hans konst att taga eldskenbelysningen i sin tjänst som konstnärlig kvalitet och ögonfångande medel. Ett starkt eldrött sken slår upp från de brinnande kolen nere på marken i härden och belyser den höga, skrovliga bergsväggen, som blir till ett underjordiskt, jättestort valv. De båda släggaredrängarna, återgivna i expressiva rörelseställningar kring städet, likna Vulcanus' cykloper på de äldre mytologiska smedjebilderna i den klassiska konsten; på den ena, senare varianten uppträder den ene smeden i nästan heroisk nakenhet. Man erinrar sig, hur långt fram på 1800-talet författarna och skalderna kallade smederna Vulcani drängar eller cykloper.¹²² Och ännu i Gotthard Werners stora fris över »Järnet och Guldets» 1877, nu i Jernkontoret, uppträder

dessas antika hjältefigurer sida vid sida med realistiskt återgivna smeder. För Hilleströms vidkommande är det märkligt att finna i hur hög grad han lyckats förena eldskens- och gruvromantiken med trohet mot det naturalistiskt-tekniska i ämnesinnehållet.

Det är icke lätt att finna några motsvarigheter till hans ytterst originella och självständiga gruvmåleri. Man kan icke undgå att i den något äldre venetianaren Giovanni Battista Piranesi (1720—78) finna en konstnär, som i sina »Carceri» omkring 1750 skapade interiörer från en undre värld, vilka äga vissa beröringspunkter med Hilleströms gruvbilder. Men differenserna mellan svensken och italienaren äro alltför stora för att tillåta en närmare jämförelse mellan deras verk. Gemensam är emellertid bägges intresse för underjordens valv och rum, och man skulle kunna kalla även Piranesi, *mutatis mutandis*, för en utpräglad gruvromantiker i sin subjektivt fantastiska bildkonst.

Utom de tre omtalade serierna arbetsbilder målade Hilleström åtskilliga spridda gruvinteriörer med liknande motiv och från skilda år. Av stilhistoriskt intresse för kännedomen om hans ålderdomsstil är en serie av 10 små pannåer av år 1805, hos dir. Bengt Johansson, Stockholm. Sirén kallade dessa summariskt nedpenslade målningar för »skisser» till de större gruvbilderna; men tydligt är, att de utgöra n:r 956—964 i Hilleströms *oeuvre*förteckning, och äro klara exempel på hans sista målningsstil. Till formatet nästan miniatyrartade (18 × 24 cm.), äro deras rent måleriska förtjänster i ögonfallande: i sin strävan efter färgintensitet och stark verkan har konstnären upplöst de fasta konturerna, förbisett detaljerna och understrukit effekten av eldskenet. Vad bekymrar det nu den gamle, svagsynte målarveteranen, om han får med de tidigare så noggrant återgivna detaljerna av redskap och rekvisita! Vad han ännu en gång vill, är att ge färg och form åt de ett kvartsekel gamla minnessynerna från denna gruvnedstigning, som utan tvivel utgjorde en av de viktigaste händelserna i professors och hovmålarens levnad, och som vi, och alldeles särskilt Stora Kopparbergs Bergslag, ha alla skäl att lyckönska honom till att så förträffligt ha utnyttjat.

Den första målningen, som Hilleström utförde med motiv från Falun, var icke en gruvbild, utan en interiör från en smälthytta för kopparens utdrivning ur malmen (egenh. fört. n:r 309). Alla skäl tala för att det är denna målning, som nu äges av major Axel von Post i Lund; plansch 10. Att man står inför en tidig Hilleströmsmålning synes av dukens färgställning, figurbehandling och rumsåtergivande. I det föga djupa rummet dominerar en blekgul, uppflam-

mande låga, och eldskenet har den första Hilleströmsstilens kyla, i Caravaggio-manéret. De två arbetarefigurerna, bäge sedda från ryggen, äro målade med brio och en plastisk verkan, som visar hur långt bort konstnären redan kommit från rokokons tunna figurmodellering. Se karlen, som med ett kolfat i famnen går uppför den branta trappan till höger och kutar med vänstra axeln! Eller den framåtböjde, fork-hållande smältaredrängen, som står så bredbent, att man gott kan se ett strålknippe av lågor från ugnen mellan hans ben! Bäge dessa karlar kunna kallas typiska Hilleströmska »ryggfigurer», som han, enligt vad jag förut anfört, tydligen infört i sitt måleri närmast efter Joseph Vernets föredöme. Men vad finns annars i en målning, som denna, av fransk påverkan, av Boucher, Chardin eller Greuze? Intet. Eldskenseffekten är så pregnant, så stark och brutal med sitt hårda skuggspel, som 1600-talsnaturalisternas. Och vilken helt annan sida av Hilleströms konstnärsnatur här, än den som är bekant från hans blida, lugnt hållna hemlivsmålningar! Att motivet med kopparhyttan tilltalade honom, bestyrkes av det faktum, att han endast under år 1781 målade 5 stycken dylika interiörer; de 4 andra ha visserligen innehållsligt sett någon olikhet beträffande den avbildade smältugnsprocessen (råkopparsmältning i stället för sulusmältning, se närmare härom i nästa kapitel), men detta inverkar icke på det estetiska helhetsintrycket. Till den på dessa 4 bilder till höger i förgrunden synlige kolfatsbärande mannen i hatt och med uppkavlade ärmar finns det i Nationalmuseum ett par blyertsskisser, goda vittnesbörd om konstnärens lätta, eleganta teckningsstil (i en utställningskatalog kallad »lantman med såskäppa»!) Kopparhytteinteriören blir, som man kan förmoda, ett återkommande bruksmotiv under de följande decennierna. Medan själva arbetsprocessen förblir likadant skildrad, roar sig artisten med att uppliva interiören med besökaregrupper, herrar och damer, som lugnt stå i förgrunden med ryggen åt oss och titta på kopparutslaget. Beträffande belysningen märker man, hur den gula eldtonen ersättes av den varmt röda tonen under 1780-talets lopp. Men de bästa kopparhyttebilderna äro de första fem från 1781. Sammanlagt utförde Hilleström 11 variationer härav, och ännu i ålderdomssviten från 1805 återkommer interiören, i bred och summarisk färgbehandling.

Samma komposition, med en hög och dominerande eldflamma i fonden, kännetecknar tre målningar från »kransen» i Berkinge masugn från 1790-talet. Målningsstilen är här en helt annan, än i kopparhyttebilderna från 1781: en jämn belysning utan skuggpartier ligger över hytterummet, det hårda källarljuset har gett vika för en nästan hemtrevlig ljusflod i bruna och röda toner från

kransflamman. Icke underligt, säger man sig, att masugnskransarna blevo kära tillhåll inte blott för vandrande tiggare, »borkare» och annat löst folk, utan också på kvällarna för bergsmännens familjer. Lika varmt var det nere i »råd-stugan» vid tackjärns- och slaggutslagen. Hilleström har till vår glädje framställt ett utslag som synes pågå i samma Berkinge masugn i det ovanligt ståtliga, välvda »utslagsbröset» (plansch 33). Målningen, förefintlig i endast ett exemplar, har sitt stora konsthistoriska värde som deciderad djuprumsmålning och torde som sådan vara mycket sällsynt i Hilleströms konst; endast de bägge för Fredenheim målade interiörerna med de korridorliknande rummen i Kongl. Museum (Stenmuseum) i Kungl. Slottet ha samma tendens i antirokoko att överdriva djupperspektivet. Att masugns målningen står betydligt högre som konstverk, än dessa museibilder, beror på den lyckat återgivna belysningseffekten, med skenet från det rinnande röda tackjärnet. Tur för målaren var, att han fick tillfälle att återge en sådan ur kompositionell synpunkt värdefull interiör, som denna, med dess vackra tunnvalv, vars öppning hitåt skänker en utmärkt inramning åt scenen. Fastän bröstvalvet i verkligheten icke var djupare än en 4—5 m., får man ett intryck som av en lång gång. Även höjden är något överdriven, i syfte att låta rummet göra ett monumentalt intryck. Målningen är utan tvivel en av de värdefullaste bruksmålningarna.

Ett till ämnesinnehållet snarlikt verk är interiören från ett mellansvenskt styckebruk, säkerligen i Södermanland (jfr. kap. VI). Även här är en »råd-stuga» (plansch 32), men av annat utseende än den föregående. Djupillusionen påminner om den, man får av en på teatern uppbyggd scen med kulisser. I scenrummet vandra ett flertal arbetare och syssla med kolstöpning i kokiller. Medan den i Berkingemålningen förekommande, dominerande valvarkitekturen kom figurerna att te sig obetydliga och intresselösa, är det här själva arbetsproceduren, som kommer dramatiskt fängslande i förgrunden; själva den fyrkantigt, av kolossala block murade masugnen med dess verkningsfullt belysta framsida har skjutits i bakgrunden som en dekorativ fondkuliss. Att icke alla karlarna upptagas av arbetet, utan en sitter och tömmer ett stort stop, visar den födde folklivsmålarens förmåga att skänka en för betraktaren roande omväxling.

Populärast av Hilleströms bruksmotiv för en stor allmänhet blevo nog hans klensmedjeinteriörer. Detta var ju ett allmänt förståeligt ämne, som lät själva smedjehantverket komma till sin rätt. Hilleström började redan 1773 med den vanliga klensmedjan, där en eller ett par smeder runt städet synas bearbeta ett

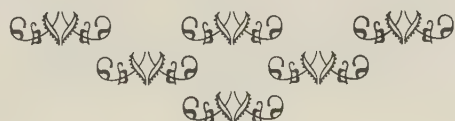
rödglödgat, gnistspridande smidesstycke. Möjligt är, att konstnären i in- och utlandet sett någon smedjebild ur det holländska 1600-talsmåleriet, men lika troligt är att han på egen hand och för eget nöje målade motivet. Snart utvidgade han det till att omfatta större verkstäder, hovslagerier och vagnmakarebodar. Hans nöje vid att få måla järn- och träföremål, metaller etc. påminner om hans utomordentlighet som stillebenmålare. Som den bästa klensmedjemålningen tror jag man kan beteckna dir. Bengt Johanssons (plansch 22), en utmärkt väl studerad och återgiven arbetsframställning. Kompositionen, med de två släggande smederna, är naturlig och mycket sägande i sin symetri. De koloristiska för tjänsterna framträda, trots de kalla valörerna, på ett för målaren Hilleström smickrande sätt. Rörelseställningarna hos smederna äro mycket väl valda, så att de ge bästa och tydligaste begreppet om själva arbetet. I ett följande kapitel återkomma vi till både denna och de andra målningarna.

Då Hilleström efter resan 1781 djärvt gick över till smältsmedjorna vid bruken som måleriska motiv, innebar detta nya svårigheter att lösa. Han återkommer gång på gång under 1780- och 90-talen till tysk- och vallonsmidets behandling och av stort intresse är att följa hans växande förmåga till variation i interiörernas behandling, till ombyte i smedernas ställningar och arbeten. De flesta av brukssmedjebilderna äro tillkomna under hans lyckligaste period, 1785—90. Icke alla av dem äro så bra som målningar betraktade, men åtminstone ett par (hos dir. B. Johansson, friherre C. G. Langenskiöld, fru Ulander, greve Wachtmeister) visa honom som den förträfflige industrimålare, han kunde vara i sina bättre ögonblick. Rummet är ett tämligen djupt verkstadsrum och har i förgrunden en eller två härdar med starkt flammande eldar, som kasta den röda belysningen ut mot smeder, väggar, tak och föremål. Rummet har i regel två djupplan, det främre med härden och flera arbetare i skilda ställningar, det bortre med en vattenhammare, som slår ut stångjärnet. Som kompositionellt mellan rummets olika delar begagnar sig konstnären fyndigt nog av de grova, långa, horisontella träbjälkar, som löpa kors och tvärs i rummets övre del. Förträffligt har Hilleström målat eldskenets reflexer mot träet. Lika utmärkt träffade äro skuggor och dagar, som så småningom avtona mot smedjans bakgrund. I de första tysksmedjebilderna av 1781 o. f. (generalkonsul Söderberg, Jernkontoret) har eldskenet, som naturligt är i enlighet med återhållsamheten i den första stilen, en kallt gul, rå ton, och skuggorna bakom och över härden äro där dystert svarta och ogenomträngliga.

Ehuru Hilleström, som sagt, till en början utgick från 1600-tals-naturalister-

nas hårda clairobcurmåleri, utvecklade han sin stil till att omfatta ett mångsidigt utnyttjande av ljusmåleriets olika möjligheter. Han blir fullt självständig vid behandlingen av ljuseffekterna i gruvor, smedjor och verkstäder. Det flammar och lyser eldar på alla dessa målningar, skenet är än varmt och behagligt, än kallt och brutalt, men alltid är det den levande elden, som kastar sitt flammande sken över människogestalterna. Vi, som i det 20:de århundradet ha det elektriska ljuset som en jämnt lysande och lätt användbar ljuskälla, kunna knappast föreställa oss gångna tiders uppskattning av den levande eldslågan, som gav både värme och ljus åt människorna och möjliggjorde metallernas utvinnande och bearbetning. Pehr Hilleström blev i sitt måleri en eldskensromantiker, men han lämnade icke verklighetens fasta mark, utan målade till och med eldsvådor med en berättande, nykter saklighet. Under höjdpunkten av sitt bruksmåleri, 1785—95, målade han eldskenstonerna med olika schatteringar av krapprött, karmin och rosa. För smältor och smältstycken i härdar och på städ begagnar han gärna en köttröd ton men hans verklighetsinne är alltid så vaket, att man säger sig: just så måste det ha sett ut.

Då Hilleström som 73-årig, giktsjuk gubbe 1805 återvänder till de gamla bruksmotiven, får han över smältsmedjornas halvdunkel, som blott delvis skingras av koleldarnas härdflammar, en färgglöd, som något påminner om åldersmålningar av två stora målare i andra länder, bäge elddyrkare som Hilleström — Tizian och Rembrandt.

FEMTE KAPITLET

Pehr Hilleströms målningar från Falu koppargruva

*D*å Hilleström, som ovan omtalats, i juni 1781 besökte Falu koppargruva, hade det berömda bergverket för länge sedan sett sina bästa dagar. Sextonhundratalet var som bekant Stora Kopparbergsgruvans ojämförliga glanstid, då den där vunna Falukopparen blev ett hjälpmedel av första ordningen att användas vid uppbyggandet av det svenska storhetsväldet. Gruvans avrad eller statsskatt, erlagd sedan 1347, var under 1600-talet så stor, att en väsentlig del av tidevarvets dryga krigsomkostnader därmed kunde betalas.¹²³ Men de svåra rasen 1687, som bildade Stora Stöten, förorsakade en högst betydligt förminskad malmfångst. Ännu 1743 kunde assessor Göran Wallerius förklara, att kopparverket alltjämt var det största inte bara

i Sverige utan i hela Europa, »ja, jämväl förmodligen i hela världen», men han medgiver samtidigt, att brytningen på grund av malmens stigande ofyndighet blivit både besvärligare och mindre resultatrik.¹²⁴ Man blev tvungen att på 1750-talet övergå till ett planmässigt brytande av malmen i fast klyft, sedan den givande kopparkisen närmast kring Stötens botten hade tagit slut. Man fann, att det var fördelaktigt att bryta kisstockarna vid de två s. k. skölarna, d. v. s. av talk och glimmer bestående sprickfyllnader utmed malmgångarna i n. v. och i s. o., Prins Gustafs sköl och Liljenbergs sköl. År 1761 var ett olycksår, då en stor våldeld uppbrände halva staden och då en eldsvåda härjade i gruvans inre. Om koppargruvans minskade avkastning talar tydligt nog den till riksdagen 1769 av Bergslaget inlämnade relationen, troligen författad av Pehr Hedenblad.¹²⁵ Där konstaterades, att gruvan tillfölje flera omständigheter, bl. a. kopparprisets hastiga sjunkande vid penningkursens fall 1769, »blifvit allt djupare krasslig och försvagad», och att lindring måste beredas av Staten genom sänkandet av de statliga avgifterna. Tillverkningen av råkoppar hade sjunkit från maximisiffran 20231 skepp. (närmare 4,000 ton) år 1650 till ett årligt medeltal under 1700-talet av 5—7000 skepp. (omkr. 1000—1300 ton).

Emellertid lämnade kopparverket fortfarande betydliga inkomster till statskassan. Om regenternas intresse för och uppskattning av bergverket vittnar de många kungliga besök, som gjordes vid och nere i gruvan under 1700-talet av Fredrik I, Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, av Gustaf III och Gustaf IV Adolf.

Då Pehr Hilleström besökte gruvan 28 juni 1781 pågick ännu ett livligt och omfattande arbete därnere med en stor arbetarestam, som enligt några författares utsago skulle omfatta omkring 1000 arbetare.¹²⁶ Av allt att döma stannade konstnären därnere en 5—8 timmar, och fyllde raskt skissboken med hastigt gjorda utkast, vilka han sedan, hjälpt av sina minnesbilder, utarbetade till oljemålningar i Stockholm. Svårigheten att göra figurstudier nere i de fuktdrypande gruvrummen vid blossens oroliga, otillräckliga sken skulle avskräckt vilken annan målare som helst utom den folkligt enkle och ambitiöse Hilleström. Tänk på någon av den gustavianska aristokratiens eleganta porträttörer och modemålare, Roslin, Pilo eller Lafrensen t. ex. — aldrig i livet skulle någon av dem fallit på en så barock idé att gå ned i dessa underjordens fasansfulla rum! Blotta tanken på ett sådant företag var alldeles oförenlig med tidens uppfattning av konstskapandets höga uppgifter. Men

Hilleström hade en sådan natur, att han hellre avstod från att i sin egenskap av kungl. hovmålare utföra smickrande bilder av majestät, furstligheter och hovfolk för att resa till Falun och gå ned i koppargruvan. Trots sina snart nådda 50 år var han ännu företagsam och spänstig nog att utstå en gruvnedstignings alla besvärligheter.

Ett besök i Stora Kopparbergets gruva lämnade oerhört starka och mäktiga intryck, det framgår av resenärers beskrivningar däröver under 1600- och 1700-talen. Redan Ch. d'Ogier, som 1635 besökte Falun, fann gruvstöten likna dödsrikets förgårdar, en kraftig metafor, som 1700-talsbesökare gärna använde. Då *Carl von Linné* vid årsskiftet 1733—34 som ung »studiosus medicinæ» företog en resa till gruvor och bruk i Västmanland och Dalarne (iter ad fodinas et officinas metallicas Westmanniæ et Dalecarliæ¹²⁷) gjorde han en »nedstigning till underjorden och Plutos rike den 24 jan. 1734 kl. 10—1». Den annars glade Linné fick ett dystert intryck av gruvan, som han fann vara »en rätt copia af helvete»:

»Uti dessa mörka och af solen eller dagen aldrig skådade rum (concamerationer) gick nu detta fördömda folket, som djävlar svarte laborante, lyckliga, hur svårt och faseligt det är, ty de rifvas efter att komma hit, söka med force och största ifver få arbete, på det att det kära brödet må vinnas. Sot och mörker på alla sidor, stenar, grus, corrosiv vitriol-dropp, rök, os, hetta, damb var öfverallt. Ras fruktades, som på ett ögonblick kunde hopkrama alltsammans, inte minsta sperance om säkerhet fanns. — Väggarna äro mörka af sot, golfvet sliprigt, gångarna trånga och ingräfda som af mullvadar, taken drypa af det corrosiva vitriolvattnet. Ras fruktas ständigt. Vägarna voro så trånga på alla sidor, att man mest måste gå lutad eller krypa på handen; ofta stötte hufvudet mot skärfvor, som prominerte i taket. Allt med vitriol kristalliseradt. Än gick vägen horisontalt, än helt brant, än öfver nästan oändliga djup på stegen. Bloss bars i munnen. Orter voro här och der stora som en sakristia, sänkningar ofta många i en ort, pelare här och där, hästvindar, vatenkonster, stollar. Swabens stoll, hvalf med tegelsten, blåste helt kallt och starkt, att en väderkvarn hade kunnat gå. — De här varande damnati (i. e. arbetarna) gingo nakna till midjan, hade för munnen en ullen lapp till skydd för rök och damm. Svetten rann ur deras kroppar, som vatten ur en ullpåse.

Ängslighet af ett så stort djup, mörker och fara reste håren på mitt hufvud, så att jag ingenting mer önskade, än att åter få stå på jorden. — Ack, hur snart var det icke att här i mörkret gå ned i någon sänkning! Ack, hur snart kunde icke ett steg på stegen fela, hur snart kunde icke en ärtstor sten nedfalla och i ett moment nedlägga och annihilera den olycklige människan! Hur lätt kunde inte en svimning komma öfver en, då man gungade på de sviktande stegar, som 2 à 3 voro fästade i varandra. All helfvetes beskrifning finns här för ögonen, ingen prest kan det dock så faseligen beskrifva. Plutos osälla, underjordiska rike är ju klart här, Homeros har ej hint (i. e. hunnit) det nog grufveligt beskrifva.»

En skildring som denna med dess uttryck för starka känslor av fasa, rädsla, ångest, medömkan för de olyckliga »damnati» (ett ord för gruvdrängarna, som i Linnés ögon bli underjordens osälla, fördömda varelser) är, trots sin bibehållna realism, ett exempel på »gruvromantiken» i litteraturen, en strömning, som, förekommande särskilt på reseberättelsernas område, återfinnes icke minst i svensk prosalitteratur under 1600-, 1700- och 1800-talen. I denna »romantik» ingår en stark medkänsla för gruvarbetarnas hårda lott, som framkommer t. ex. i prosten d:r *Chr. Wilh. Lüdekes* ord från hans gruvbesök 1783:¹²⁸

»Uslingen, som sitter inmurad mellan 4 väggar under jorden och är därjämte fördömd att icke mera se världens ljus, upprörde härvid hela min medlidsamhet. — De gemena arbetarna förblifva 24, 36, 48, ja flera timmar under jorden. Många af dem äta och dricka intet och sofva sällan. Grufvan föder, och hästarna blifva därnere, oaktat allt arbete, så feta, att då de förr uppkommo knappt en gång om året, måste man nu låta dem två gånger uppfordras. Många villiga arbetare stodo att få. Arbetareantalet utgjorde inemot 1000.»

Det förvånar oss icke att finna den 29-årige *Jonas Carl Linnerhjelm* som en utpräglad gruvromantiker vid skildringen av nedstigningen 1787, då han ser arbetarna efter samlad bön gå ned i koppargruvan:¹²⁹

»Ögat vågade knappt följa deras förfärliga sjunkande, för min *imagination* sväfvade blott bilder af trädedom och af döden; särdeles då de med aflyftade hattar gjorde bön till den allt bevarande Guden och försvunno undan min åsyn i det djupa mörkret. Jag ryste, ömmade och gick.»

Den unge mannen gick ned i gruvrummen och fick uppleva nya sensationer:

»Föreställ Dig nu likesom några svarta spökelser, som med sprakande facklor i handen genomvandra klippornas ohyggliga gömmor, träda på slippriga stigar ned till djupet och med afgrunder vid sin sida kröka sig mellan bergsskrefvor utan annan säkerhet för sitt lif, utom Försynens skygd, än en planka eller en sviktande ledstång.»

Även en utlänning — Falugruvan besöktes av en mängd notabla utlänningar, t. o. m. av kineser — som *Johann Wilh. Schmidt* beskriver på ett illustrativt sätt sin vandring därnere i gruvrummen, att man starkt erinras om de Hilleströmska målningarna:¹³⁰

»På många ställen råder en tryckande hetta, så att arbetarna ej kunna ha annan dräkt, än ett par vida byxor på sig. Man tror sig vara förflyttad till Tartaros. Man gripes av en oemotståndlig förskräckelse, då man får se en sådan karl komma. Hans nakna kropp är alldeles röd av hettan och betäckt av svett och smuts; med händerna skjuter han sin skottkärra, och i munnen bär han en brinnande fackla. I Lovisa Charlottas schakt sågo vi i en grotta ungefär 20 fot under oss tre sådana nakna män, sysselsatta med borning. Den ene av

dem höll borren, de båda andra förde släggorna. Bredvid dem låg ett brinnande bloss och belyste dem och valvets vilda stenvägg på det härligaste, så att jag trodde mig se Vulkans verkstad. — Liksom i många dess rum hettan är odrägligt hög, så är det på andra ställen ytterst kallt, och än hotar en häftigt sugande vind att släcka blosset, än den rikliga kolsyran att kväva detsamma.»

Det ansträngande och ohygieniska kroppsarbetet slet ut arbetarna i förtid. *E. M. Arndt* säger om dem i sin »Reise nach Schweden» 1804: »Många voro av stark kroppsbyggnad, men nästan alla ha gula och bleka ansikten, och de dö merendels vid 40 eller 50 års ålder, en högre ålder är sällsynt bland dem.»¹³¹

En roande »gruvromantiker» är major O. S. von Unge i beskrivningen av sitt gruvbesök i »Wandring genom Dalarne» 1826:

»Röken ger åt staden och alla dess byggnader en anstrykning af svartsjuka, så att det hela liknar ett nattstycke. — Lik en sotare gick den sjungande stigaren, ett slags officer eller underofficer, framför mig genom dessa katakomber, där jag längst ned på de hängande stegarna kände mer än någonsin, att människan har lifvet gratis, att det är en legd på en behagelig tid. — Falu grufva är, för att nyttja en fransmans lakoniska beskrifning, *un fameux trou*. Liksom Orpheus efter Eurydice, så nedstiger ock människan i underjorden för att upphämta sin älskarinna. — I denna genombrutna undervärld skulle jag vilja förlägga sagan om Bergkungen och hans palats. — Det finns någonting, som påminner om Rembrandt under vandringen genom detta skuggornas rike.»

Det är ett flertal arbetare eller gruvdrängar, som man ser på Hilleströms gruvmålningar upptagna av sina olika sysslor, än med bloss i munnen, dragande och skjutande skottkärror, än vandrande med blossen högt lyftade i händerna på trappvägarna, än i färd med borraringsarbetet högt uppe på stegar invid bergsväggarna. Hilleström utvalde icke sina motiv ur någon metodisk-teknisk synpunkt, utan tog upp det, som fångade hans målareöga. Därför är hans bildserie icke någon fullständig illustration över de under jord förekommande gruvarbetena i de 3000 rummen. Han målade, under åren 1781 och följande, sammanlagt 10 stycken »diferenta orter» i gruvan, utom de nedannämnda gästabudsbilderna från Rådsalen och Neptuni ort. Hela antalet av hans rena arbetsmålningar från gruvan är enligt den egenhändiga förteckningen 33 st., och härav ha 28 st. i detta arbete fått sin beskrivning; se bil. IV.

Den första arbetsbilden över gruvarbetet, Hilleström enligt sin egen förteckning utförde, var interiören av »*Nedre Bergmästareorten*». Det fanns i gruvan flera orter, som hade liknande namn, men konstnären har varit nog förutseende att på de fem varianter av motivet, som finnas, utsätta att ortens

djup var 126 famnar, och tack vare denna uppgift kan man hitta den å gruvkartorna; den låg strax sydväst om konung Fredriks schakt, just i den under 1700-talets slut mest givande malmfyndigheten.¹³² Man hade vid 1700-talets mitt byggt stödjemurar av stenkvadrer »opp under taket» och på Hilleströms målningar över orten (planscher 4 och 5) ser man i fonden en murad, kolossalt stor stenpelare. I ett av fackelsken upplyst valv till vänsterärenhästvandring eller hästvind, som användes för malmuppfordringen; de funnos både uppe i dagen och nere i gruvan.¹³³ Vaktade av några gossar med facklan i ena handen och piskan i den andra, vandra hästarna, med skyggglappar för ögonen, runt axelstocken.

En detaljrik och omväxlande gruvortsinteriör är bilden från »Myrbadet», en arbetsort på icke mer än 86 famnars djup, det närmast jordytan belägna gruvrum, som Hilleström målat. »Myrbadet» låg alldeles under Stora Stöten vid dess vägg söder om Fredriks schakt och bearbetades under hela 1700-talet.¹³⁴ För 1757 omnämnas förstärkningsarbeten utförda där, och det är troligen en del av dessa då uppförda starka förtimringar, som man å målningen ser förekomma mellan bergpelarna i fonden (plansch 1). I timringen i fonden går en bockort inåt, där står en karl och tömmer en stänka vatten. Till höger sitter på en skottkärre en nästan naken gruvdräng och binder sig ett bloss av på marken (sulan) liggande torrvedsstickor till ersättning för det snart utbrunna, bredvidliggande blosset. Bakgrunden återger borrhningsarbetet invid en bergvägg, där två borrhare synas sitta på höga stegar och vid fackelskenet arbeta med sin tvåmansborrning.¹³⁵

Invid »Myrbadet» gjordes under åren 1771—73 en sänkning »Myrbadssänkningen», men då malmen sistnämnda år gått ut, igångsattes arbeten för anläggandet av väg. Det var ett led i det stora vägsystemet »Kronprins Gustafs väg», som ledde med ett helt system av trappor från Stötens botten söder om Fredriks ort ned i spiral till de djupt belägna arbetsrummen vid Liljenbergs sköl på en 150—160, ja, ända till 190 famnars djup. Den del av vägen, som anlades i närheten av »Myrbadet», hette Nya Allmänna vägen, gick igenom Tilas' ort, Broorten, Prins Carls ort, Myrbadssänkningen och Mars' ort och blev färdig 1776. I »Myrbadssänkningen» måste, för den osäkra klyftans skull, byggas en förtimring. Det är denna starka, av dubbla bjälkrader lagda vägunderbyggnad, som Hilleström målade i »Allmänna vägen genom Myrbadssänkningen», i blott två varianter, den ena å plansch 2.

Nere i gruvan funnos särskilda klensmedjor för redskapstillverkning och

för vässning av borren, som användes vid malmens »borrande och skjutande». Pehr Hilleström, som ju tidigare hade specialiserat sig som klensmedjemålare, blev naturligtvis mycket road av att finna sådana smedjor under jord och avmålade borrhvässningsarbetet vid klensmedjan i »*Jenningsorten*» eller rättare Jennings-sänkningen på 110 famnars djup.¹³⁶ Detta smedjemotiv mitt i en gruva (planscher 6 och 7) har två eller tre släggande smeder i mycket väl återgivna rörelseställningar av betydande rytmisk verkan. Gnistor spraka åt sidorna från smidesstycket och ett gnistregn slår upp från härdelden utmed bergsväggen. Vid sidan, delvis dold i skuggan, står den bäljskötande gossen. Förgrunden fylles av ett par effektfulla motljusfigurer, som i egenskap av förgrunds-»repoussoirer» medverka till att åstadkomma en god rumsverkan. Över huvud taget är denna komposition bland de mest lyckade av alla gruv-arbetsscenerna.

»*Prins Gustafs ort*» var under 1700-talet en av de mest bearbetade arbets-orterna, belägen på 110 famnars djup, som den föregående.¹³⁷ Hilleströms målning (plansch 7) återger en i zickzack gående trappväg upp från orten till orten »Mars» därovanför, en trappväg, som understöddes av höga till knippen sammanbundna timmerstockar. I förgrunden synas — än som arbetsfigurer, än som vilofigurer — flera gruvdrängar i skiftande ställningar och i kontrasterande grupper. Även några på stegar högt uppsatta borrhare, längst till vänster, ge liv åt scenen. Den i fonden synliga, uppåtledande trappan i klippöppningens skarpa, knyckiga konturer bidrager till att ge denna interiör ett utseende som av en teaterscen med kulisser (jämför den moderna teaterns trapparrangement). De överallt i rummet rörliga gruvblossen ge scenen en effektfull belysning; det hela får, trots sakligheten, ett tycke av »gruv-romantik».

»*Falktrappan*» på 118 famnars djup (plansch 3) är en liknande gruv-trappväg, men får ur innehållssynpunkt sitt förnämsta värde genom fond-dekorationen, korgstaden. Där lastas tunnor med malmstycken för att sedan uppfordras på de åt sidorna gående donlägiga banorna till schaktöppningarna. Uppfordringen skedde medelst järnlänkskettingar.¹³⁸ Bilden är starkt komponerad och liknar den förra i det avseendet, att det gäller ett närrum av föga djup. Blossens gula, tunna sken kastar ett sparsamt ljus över människor och rum.

Mera noggrann inblick i själva malmbrytningsarbetet få vi i målningarna över orterna »*Sirén och Torsken*», belägna på det rätt ansenliga djupet av

150 famnar vid Liljenbergs sköl sydväst om konung Fredriks schakt. Det var först 1780, som den på målningen synliga Sirén-sänkningen anlades och arbetet där med »Fürstenbau»-arbeten pågingo blott till 1786.¹³⁹ Själva arbetsorterna ligga på bilden (plansch 8) i bakgrunden, skilda av ett brett band i berget, Torskbandet, som 1788 bortbröts och ersattes med fyllnadsberg (takbrytning med igensättning). Det stora rummet med sänkningen i förgrunden har en planklagd väg, trafikerad av gruvdrängar med skottkärror. Förgrundsfiguren, en arbetare gående med bloss i handen, är litet otympligt insatt i rummet.

Unik är den på Drottningholms slott befintliga målningen över ett parti i »Rådsalen», ett sammanträdes- och representationsrum i nedfartsvägen strax under stötens botten på 118 famnars djup.¹⁴⁰ Där brukade gruvbesökarna stan- na och vila vid bord och bänkar och skriva sina namn i den sedan 1763 utlagda gruvboken. Det var också här, som Gustaf III uppehöll sig vid sitt sista, märkliga besök i gruvan 1788, till vilket vi återkomma. Drottningholmsmålningen har i fonden som kompositionens centralpunkt en inskription på bergsväggen: »Gustaf d. 20 Sept. 1768» under en kunglig krona — en inskrift, gjord av Gustaf III, då han som kronprins nedsteg i gruvan under sin Bergslagsresa 1768. Framför bergväggen står en grupp av tre snyggt klädda besökare, som med sina bloss belysa den höga, kalla bergsväggen; en gruvdräng står bredvid med en knippa färska bloss under armen. Bilden föreställer alltså intet gruvarbete och är av tämligen bagatellartad natur.

Det var otvivelaktigt Hilleströms stora intresse för eldskensstudiet, som kom honom att gå ned i gruvan. Interiörerna därnere lämnade honom en mängd eldeffektsmotiv av betydligt mera komplicerat slag, än hans tidigare ljusdunkelmålningar med blott *en* ljuskälla. Här i gruvmålningarna saknas i regel denna enda, dominerande ljuskälla, här kommer belysningen från flera ljuspunkter i form av på skilda ställen och rum fördelade bloss. Härigenom har åstadkommits en splittring i målningarnas belysningskomposition, som icke är till fördel för det konstnärliga helhetsintrycket. Konstnären var en alltför ärlig realist för att på eget bevåg vilja ge ljusfördelningen en ny, starkare verkande effekt. Sanningskravet måste gå före överdriften åt det eldskensromantiska hållet. Men liv och kvickhet i interiörerna ernår Hilleström genom sin förmåga att ge sina figurer varierande sysslor och ställningar. Den stab av stigare och gruvdrängar, som befolkar *hans* orter, trapp-

vägar och gruvrum, är intet folk av fördömda, utsvultna slavar, utan de äro väl utvecklade och harmoniskt byggda kroppsarbetare. De sträva i sina arbeten, obekymrade om eventuella åskådare, och gå upp i sin verksamhet med en iver, liknande arbetsmyrornas. Nedhukade skjuta de sina tungt lastade skottkärror, men raka i ryggen gå de med blossen i hand på trätrappor, stegar och fuktiga bottnar. I fackelskenet synas deras muskulösa, halvnakna gestalter, pregnant avtecknande sig i de skumma rummen. Det är prononcerat manliga typer, som äro plastiskt modellerade och insatta i denna miljö av mörker, vitrioldropp, underjordisk kyla — en så helt annan miljö, än de förmögna stockholmska borgarehemmens! Men Hilleström saknar som arbetaremålare varje spår till någon socialistisk tendens: det finns inga ansatser till något trots, någon oppositionslystnad hos dessa enkla, friska män, som så odelat ägna sig åt sitt hårda, underjordiska arbete med bergets brytande och transport. Och som en allvarlig bakgrund och ram ligga de hårda, dystra bergmassorna, som endast tillfälligtvis få en svag belysning av något irrande bloss. Orter och vägar gå som mullvadsgångar åt skilda håll i det täta mörkret. Jämförda med smedjemålningarna med deras livligare, varmare eldskens-toner verka gruvsmålningarna, särskilt de under 1781 utförda, kyliga och hårda med sina svagt gula eldskenstoner.

Ett ämne, som konstnärligt och motivistiskt sett står mitt emellan gruvbilderna och smedjebilderna, är kopparhus-interiören. Koppartillverknings-proceduren, som tog en tid av nära ett halft år, försiggick till väsentlig del i smälthyttor vid Faluåns fall strax söder om gruvan; de fyra metallurgiska processer, som erfordrades för malmens förvandling till råkoppar, voro kallrostning, sulusmältning, vändrostning och skärstens- eller råkopparsmältning. De vid de bägge smältningsprocesserna använda ugnarna liknade något mas-ugnarna: uppsättningen, eller malmens och kolens tillsättande, skedde genom påstjälpling uppifrån i bägge fallen.¹⁴¹ Malmugnen var en öppen, relativt låg schaktugn, byggd av gråsten till en höjd av omkring 3—4 meter, saknade skorsten och lät förbränningsprodukterna bortgå genom en öppning i taket (plansch 9). Hilleströms målning visar i fonden själva smältugnen, som icke hade större höjd än brösthöjd. På en trappa till höger går en arbetare med ett kolfat till ugnens beskickning. Ett utslag, s. k. utstickning, har gjorts av sulubrännaren, som står där bredbent och bortlyfter slaggakorna med »for-ken»; smältningsens slutprodukter voro som bekant slagg och skärsten. Målningen har en enkel, men starkt verkande komposition, som domineras av den

höga, gula eldslågan i fonden, och den är för övrigt ett för målarens första period karaktäristiskt verk.

Sedan skärstenen efter sulusmältningen underkastats en rostning i bås under tak, skedde den senare smältningen eller råkopparsmältningen. Hilleström har återgett hytteinteriörer med denna smältning på flera dukar, bl. a. de å planscherne 10—13 avbildade. Smältugnen hade ungefär samma konstruktion som den nyss omtalade suluugnen.¹⁴² Råkopparen rann vid »utstickningen», som icke brukade ske oftare, än en gång om dygnet, ned i det s. k. måttet, en nedanför ugnen av lera och sand formad ränna. Den mäktigt flammande eldslågan slår från ugnshärden i fonden under gnistbildning och rök upp mot taköppningen. En framåtlutad smältaredräng lyfter här, som vid sulusmältningen, bort en slaggekaka med sin »fork». Beträffande de övriga i hyttan förekommande personerna har konstnären roat sig med att på olika exemplar av motivet ge stor omväxling av figurstaffaget: än är det en gående smältaredräng med ett kolfat framför sig och en sittande gosse med ett spett, än flyttar målaren in en grupp förnämt folk, herrar och damer, som står där och med livligt intresse följer arbetets fortgång — ett fyndigt påhitt, som Hilleström gärna upprepade å sina smedjemålningar. Kontrasten mellan arbetare och herrskapsfolk är verkningsfull och tjänar därtill det praktiska syftet att avbilda den »brukande bergsmannen» själv med familj (jämför planschbeskrivningen till pl. 13).

Som eldeffektsmålningar äro dessa kopparhytteinteriörer betydligt mera lyckade än gruvsmålningarna. Ljuskällan är blott en enda, den kraftigt upplågande hårdflamman, som tydligt upplyser hytterummet och figurerna. Belysningen, som i motivets tidigare exemplar från år 1781 har kalla slagskuggor och ett hårt ljusspel, som förlänar figurerna en skarpt utmejslad form, får senare något varmare toner. Men Hilleströms eldsmåleri var sådant, att han föredrog en viss hårdhet i klärobskyren, och han målade gärna skuggorna ogenomträngligt mörka, detta för att i likhet med 1600-tals-naturalisterna uppnå största möjliga effekt. I likhet med Caravaggio och Schalken betonar han icke så mycket färgen som formen hos de eldsbelysta figurerna och föremålen. Detta är ett beaktansvärt, konservativt drag hos Hilleström, ett drag, som står i motsats till rokokomåleriets vanliga, jämnt flödande ljusfördelning. Som rumsbild är kopparhytteinteriören mycket väl komponerad med från höger förgrund in mot vänster ledande djuplinjer. Den kring ugnen uppförda kubiska bjälkställningen ger ett par perspektiviskt djupbildande syftlinjer.

Sedan Hilleström under åren 1781—87 fullbordat några serier oljemålningar med gruv- och kopparhytteinteriörer, inträffade en oförutsedd, politisk händelse, som ånyo gjorde Falu gruva aktuell för hovmålaren. Det var konung Gustaf III:s hastigt avlagda gruvbesök i september 1788. Man erinrar sig, hur konungen under det ryska kriget hastigt reste från Finland till Haga och därifrån till Dalarne i syfte att åstadkomma en folkbeväpning. Åtföljd endast av gunstlingen friherre H. H. von Essen, kammarjunkarna O. R. Möllersvärd och de Besche, en kammartjänare och tre betjänter ilade han till Dalarne, talade likt Gustaf Vasa på kyrkvallen i Mora och på andra platser samt anlände den 16 sept. till Falun. Där organiserades folkbeväpningen med två brigader frivilliga på vardera 3000 man, under befäl av överste E. A. Tersmeden. Gustaf III stannade i Falun under den 16—21 sept. och företog söndagen den 20 en nedstigning i gruvan — det var på dagen 20 år sedan hans förra besök 1768. Vid äreportar invid gruvan mottogs Hans Maj:t av bergsbetjäningen, vars talan fördes av bergshauptmannen Bernhard Berndtson.¹⁴³ Bergslagens kanoner avlossade från Stötens rand och botten en hälsningssalut, och konungen gick ned, iklädd en svart gruvkittel av siden, på trappvägen. Med bloss i handen vandrade han, följd av sviten och bergslagsmännen, utan uppehåll till Rådsalen. »Denna ort var med lampor *eclairerad*, äfvensom de strax utanför varande konstverken, hvilka med sin rörelse gjorde att illuminationen visade ständigt omväxlande utsigter. Här presenterades i underdånighet H. M. *dejeunée* och förfriskningar, hvaraf H. M. täcktes intaga endast något litet, och drack då grufvans välgång; de nedförda kanonerna lossades och bergsbetjäningen tillstaddes få dricka Konungens skål för Hans Majestäts högst önskade Kongl. lycksalighet.»¹⁴⁴ Eller, som ortsavisan »Fahlu Weckoblad» skildrar evenemanget:¹⁴⁵

»Fahlun den 20 september. Hans Maj:t, som til vår innerliga glädje befän sig i hög wälmåga, behagade i dag kl. 2 e. m., omgifwen af Bergs- och Stads Cavalleriet i sin wagn begifwa sig til *Grufwan*, där samteliga bergsbetjeningen i underdånighet afwagtade Hans Maj:ts höga ankomst. Hans Maj:t yttrade derpå sin Nådiga åstundan at bese dessa underjordiske Skattkamrar, hwilket nådigsta besök inföll aldeles samma dag, som H. M. för 20 år sedan (1768 d. 28 Sept.) såsom Sweriges Kron-Prins behagade bese denna Grufwa. Led-sagad af Bergslagens Ämbetsmän och följd af sin Suite, behagade H. M. begifwa sig på djupet, där alla vägar och gångar woro på det möjeligaste *eclairerade*, och hwilade ej förr än nedre wid Rådsalen, 118 famnar djupt under jorden, där H. M. tog *refraichissemens*. Under Canoners lossande drack H. M. allernådigast *Grufwans wälgångs Skål*, hwilken Bergsbetjeningen i underdånighet beswarade med *H. Maj:ts Konungens Skål*. Hwarpå H.

M. i Nåder behagade bifalla och underskrifwa bifogade underdåniga Suplique, samt med egen hög hand i Gruf-boken anteckna följande:

»Sedan jag wid 9 års ålder 1755 första gången nedsteg i Fahlu grufwa, och som Sweriges Cron-Prins nu i dag jemt 20 år sedan den 20 Sept. 1768 andra gången gick ned i Fahlu grufwa, har jag i dag som Sveriges Konung för tredje gången besökt denna för riket viktiga skatt, och gått til 118 famnars djup.

Rådsalen i Stora Grufwan den 20 September 1788.

GUSTAF.

Med mig voro följagtiga, utom Bergs Ämbetsmän: Min första Hofstallmästare, Secreteraren af alla mina Orden och Öfversten i Arméen samt Öfverste-Lieutenanten af mina lätta Dragoner, Friherre *Hans Essen*, Mina första Cammar Pager, Cammarjunkrarne *Jean Georg de Besche*, Under-Ceremonie Mästaren af mina Orden och Majoren vid Östgötha Cavalleri, och *Otto Reinhold Möllersvärd*, Fendrick af Lif-gardiet, samt Capitainen af mit Lifgarde *Eric August Tersmeden*.»

Sedan skrev konungen med krita i takets valv (jämför planscherna 14 och 15) »Gustaf d. 20 Sept. 1788», ord, som man ser tydligt utpenslade på Hilleströms målningar, och som efter besöket uthöggos i klippväggen, förgylldes och sattes inom glas och ram. Den citerade utförliga anteckningen i gruvboken kan vem som vill granska i original i Bergslagens museum i Falun. Bergshauptmannen Berndtson steg fram och läste upp för konungen följande skrivelse angående inrättandet av »Konung Gustaf III:s silververk» vid grufvan — sedan kopparmalmen nästan gått ut, sökte man finna ersättning på annat sätt:¹⁴⁶

»Stormäktigste Allernådigste Konung!

Stora Kopparbergs Grufwas tiltagande djup, dess swåra bearbetningssätt, ofta under stora fall och ras: Malmarnes aftagande i mängd och godhet: Mångdubblade priser af alla de behof, hwarmed Grufwedriften skal fortsättas: men twärtom Kopparprisets fall mycket lågt under des naturliga värde, och ändå ofta bristande afsättning; alla sådane tilstöter på en gång, skulle afskräcka den arbetande Bergsmannen, om icke den ägde at af vår här i djupet af denna urgamla Odal Grufwa, nu i Nåder närwarande Store Konung, at i underdånighet förwänta upmuntran, lindring, understöd och Kongl. Nåde bewisning.

Allernådigste Konung!

Bergslagen arbetar af alla krafter at widmagthålla et wärk, som skal gifwa bröd åt dess Ledamöter, och tillika bistå den omliggande Dala-Allmogen medelst spridande af årliga förtjenster wid wärket. Bergslagen har derföre warit omtänkt at begagna sig af alt ända in til den minsta smula af de silfwer- och blyhaltiga Malmer, som detta berg bjuder, och som äfwen skola sökas i gamla ras och förtimbringar.

Et Silfwerwärk står under inrättning och har hunnit så wida, at de samlade Malmer snart komma under uparbetning; kostnaden härwid blir ansenlig, innan alla erforderliga Wärk-

städer af Bok- och Waskwärk, Calcinations- och Råsthus, Smälthyttor, Drif- och Finerings ugnar blifwa upbygde och vidare wid magt hållne; Men Bergslagens undersåteliga nit at frambringa nya tilwärkningar af Silwer och Bly til en nationel winst och derwid underhålla et stort antal eljest brödlöse arbetare, tarfwar Eder Kongl. Maj:ts Allernådigste Bifall! Och jag dristar i djupaste underdånighet å Stora Kopparbergs Bergslags wägnar, för Eder Kongl. Maj:ts fötter nedlägga dess allerunderdånigste önskan och bön at framgent få wara befriad från afgiften til Kongl. Maj:t och Kronan af detta Silfwerwärk, hvilket ännu i sin första anläggning redan erfordrat ansenligt förlag, och icke utan årliga stora omkostnader kan driwas til den högd, at Riket och Publicum deraf kan winna någorlunda considerable metall product.

Så nitfull Bergs-Societeten är för Eder Kongl. Maj:ts och Rikets tjenst, så enträgen är den ock, at af den mildaste bland Monarkerne begära ännu en Nådebewisning! ! Får då, Allernådigste Konung, denne nya inrättning nämnas efter det af alla Redelige Swenske Män aldrahögst wördade namnet *Gustaf*, och kallas *Konung Gustaf III:s Silfwer Wärk*, så blir denne Bergslag allernådigst upmuntrad, aller-underdånigast förbunden, at med nit och drift, med swett och möda arbeta därhän, at *Stora Kopparbergs Grufwa*, och *Konung Gustaf III:s Silfwer Wärk* måtte altid kunna räknas bland de dyrbare Clenoder, som pryda Eder Kongl. Maj:ts lysande Krona!

Uti undersåtelig trohet och Zèle framhårdar til dödsstunden Stormächtigste Allernådigste Konung! Eder Kongl. Maj:ts

allerunderdånigste, tropликтigste
tjenare och undersåte
Bernhard Berndtson.»

Konungen undertecknade skrivelsen med:

»Bifalles.

Fahlu Grufwas Rådsal den 20 September 1788.

GUSTAF.»

Det är just detta ögonblick man ser på Hilleströms målningar: konungen sitter och skriver med gåspennan, under det att Berndtson står framför honom. Men vi låta »Fahlu Weckoblad» avsluta sitt referat över kungabesöket i gruvan:

»H. M. begaf sig sedan på återfärden up af Grufwan. Man hade på flera ställen inrättat rum för at taga hwila, men H. M. dröjde blott några minuter på et enda, och sedan H. M. några minuter stannat i Grufhuset, begaf sig H. M. i sin wagn för at wända tillbaka til sit logie (K. sekr. Halldins hus). H. M. befalte at wagnen skulle gå, men hästarne woro oförmärkt frånsående och beklädde linor fästade wid wagnen, som nu blef dragen af alla de förnämsta Bergslagets Ämbetsmän, 40 til antalet. Då H. M. i Nåder befalte, at man skulle uphöra, framträdde Bergs-Hauptmannen och underdånigast anhöll, det Hans Maj:t måtte Nådigast tillåta *trogne undersåtare detta kärlekens menlösa wåld*. Man hade i sinnet at på detta sätt ledsaga Hans Maj:t til sit logie, men wid Yxhammar Torget sprang Hans

Maj:t ur wagnen, tackade för deras möda och förfogade sig til fots genom Staden til sit logie, där H. M. lämnades med frögdeskri och tårar. Ja, hwilket rörande spectakel såg jag icke? Gråhårige Gubbar med hela sin tilbedjanswärda ädelhet glömde sin tunga ålder och wid sin Konungs åsyn kände för et ögonblick hela sin ungdoms styrka och munterhet förnyas. De kringliggande högder och Berg återskallade af frögderop, *Hurra! Lefwe Konungen! Gud beware Konungen!* Kärleken och ömheten kallade tårar ur allas ögon och wälsignelses rop från allas läppar. Aldrig tågade Roms segrare så ärofulle i Triumfen med Konungar fängslade wid sin vagn, där pragt och ståt injagade fasa och förskräckelse, men kärleken aldrig lockade en suck ifrån et enda hjerta.»

Ett vackert skådespel, värdigt Roms segrare i triumfen. Bergslaget hyllade den populäre konungen med ståtlig illumination:

»Om aftonen behagade H. M. incognito til fots begifwa sig ut i Staden til at för andra gången taga de härstädes til H. M. emottagande anstälde illuminationer i ögnasigte. Ibland desse woro de förnämste *Ärans Tempel*, som formerades förmedelst brinnande lampor på den högd wid Grufwan, där H. M. först af Bergs-Staten blef emottagen. Icke långt därför sågs en brinnande Äreport. Stöten (den öfning af Grufwan, som ligger uppe i dagen) war med lampor och bloss eclairerad på et sätt, som i aneseende til situationens besynnerlighet gaf en bland de skönaste prospecter. På det illuminerade Grufhuset lästes följande inscription: *Ave! Rex Pater Protector Civis!*»

Dagen därpå, den 21 sept. 1788, fortsatte Gustaf III sin viktiga resa till Värmland och Göteborg, och ett par år därefter föll han för mördareskottet.

Pehr Hilleström var av allt att döma icke själv närvarande i Rådsalen vid Gustaf III:s besök. Men han måtte haft goda förbindelser för erhållandet av en detaljerad beskrivning av detsamma, ty på hösten 1788 utförde han 6 tavlor över kungabesöket, återgivet på ett mycket trovärdigt sätt. Från sitt besök 1781 mindes han rätt nog Rådsalen, hade kanske medfört skisser från detta bergverkets underjordiska representationsrum. Som nämnt avbildade han det mest viktiga ögonblicket, då Gustaf underskriver Bergslagets supplik. Allt som allt målade Hilleström 10 varianter över besöket. Den allmänna anordningen är på alla densamma, med den grotkliknande Rådsalen som en upplyst teaterscen i fonden. Belysningen kommer från en takkrona och från rader av marschaller utmed väggarna. Men i förgrunden, i dunklet utanför den lysande salen, där synas en mängd arbetare stå och gå, och gruvarbetet pågår ostört av kungabesöket intill. En stark, men verkningsfull kontrast mellan förgrund och bakgrund alltså. Stånggången med sin »bugare» är i full gång med vattenlänsningsarbetet, och i en särskilt byggd ränna köres malm med häst och vagn (plansch 14). En målning (fru Ulander, Motala) har Rådsalen flankerad till höger och vänster av två orter »Falktomten» och »Kronorten», varigenom

scenen får en panoramaartad bredd; men de övriga dukarna ha endast Rådssalen, och detta är givetvis till fördel för den kompositionella sammanhållningen. På ett elegant sätt är rumsbildningsproblemet löst: de bågiga plankväggarna med marschallramperna utgöra de bästa tänkbara syftlinjer inåt, från förgrundens valvöppning mot huvudaktörerna i bakgrunden. Det av eldsljuset belysta valvet utgör en lämplig ljusyta, som accentuerar målningens centrum med sin stora halvcirkel. Målaren har sinne för det dekorativa och för ett effektfyllt arrangement.

Knappt sex år hade förflutit efter Gustaf III:s besök, och en ny nedstigning gjordes i gruvan av sonen, den unge konung Gustaf IV Adolf, i sällskap med sin farbroder och förmyndare, hertig Carl af Södermanland. De hade under försommaren 1794 företagit en »eriksgata» genom mellersta Sverige, särskilt i Bergslagstrakterna. De furstliga sviterna voro talrika.¹⁴⁷ Med konungen följde överstekammarjunkaren greve Fabian von Fersen, hovstallmästaren frih. Claes Rålamb, hovmarskalken frih. Thure Cederström, konungens vice gouverneur greve Carl Mörner, konungens cavalierer frih. Eric Joh:son Boije, generalmajoren greve Claes Horn, kammarjunkaren Aug. Palmfelt, major Tersmeden, hovjunkaren Wilh. von Rosenheim, major Johan Gabriel Aminoff och konungens informator Rosenstein. Till hertigens svit hörde bland annat tjänstgörande generaladjutanten amiralen frih. Stedingk, riksrådet Schering Rosenhane, L. D. von Troil, kaptenlöjtnanten vid Hertigens drabantkår greve Robert von Rosen, greve Magnus Stenbock, frih. Jöns Kurck, frih. Casper Wrede samt två yngre adjutanter av vilka den ene var dåvarande översten, sedermera greve m. m. Anders Fredrik Skjöldebrand, som i sina handskrivna memoarer (ägare K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien) givit en värdefull skildring av resan och gruvbesöken i Sala och Falun m. m.¹⁴⁸ Dessutom medföljde stadssekreteraren Rosenblad till att föredraga förefallande regeringsärenden och under honom flera ämbetsmän från kansliet för ärendenas expedierande, bland annat dåvarande protokollssekreteraren, sedermera överintendenten Fredr. Samuel Silfverstolpe; slutligen en livmedicus, ett antal hovpager, stallmästare m. fl. Sedan under resan uppehåll hade gjorts bl. a. i Sala och Avesta, ankommo de höga resenärerna till Falun lördagen den 12 juli 1794. Staden var åter vackert dekorerad med äreportar, obelisker m. m., men samma hänförelse, som mött Gustaf III, saknades. Sedan Ornässtugan besökts på söndagen den 13,¹⁴⁹ skedde nedstigningen i koppargruvan måndagen den 14 juli. »Fahlu Weckoblad» omtalar händelsen sålunda:¹⁵⁰

»Månd. d. 14 juli, kl. 10 f. m. reste Konungen til Grufwan i hwilken han, åtföljd af Sin wårdande förmyndare, Kongl. Switen, Bergslagens ledamöter och en talrik samling, med dristighet nedsteg för at beskåda denna sin owärderliga Skattkammare. Högtidligheten i dessa underjordiska wåningar är swår at beskrifwa och än wärre at föreställa sig, om man ej känner belägenheten af dem, hwarigenom illuminationerne fingo en fördubblad lustre, som af de thorndön af Canonernes Echo skakde genom Berget höjdes både för syn och öra. Konungen nedsteg på 172 famnars djup, spisade sedan i Neptuns ort med hela Switen och stadnade i Rådsalen, der Han jemte Hertigen tecknade sit Namn bredewid Högstsäl. Konung Gustaf III:s. Den 15 besågs Grufwan ofwantil med alla dess konster och werk, då Konungen äfwen bewistade en Lottning.»

Skjöldebrand har i sina handskrivna memoarer följande korta beskrivning:

»De trappor, som gå i zigzag ända ned till schaktet Neptunus, 164 famnar under jorden, göra nedgången lätt och säker och således mindre frappant (än vid Sala gruva, som Skjöldebrand nyss besökt och där nedgången skedde på malmtunnor).

I det nämnda schaktet, som var mycket väl illuminerat, gafs en måltid åt de kungliga och hela suiten, hvarefter jag skyndade mig till en lägre afsats, där jag ritade effekten af illuminationen mot de mörka, orediga hvalfven.»

Men starkare intryck äro de verser på texameter, vartill han under vistelsen därnere inspirerades och som sedan kommo att ingå i hans hjältedikt »Gustaf Eriksson Vasa».¹⁵¹ De gå i riktig »gruvromantisk» stil:

»Nu stod han på bottnen. Dystert stor var den prakt, honom omgaf.
Valf långt högre än templens lystes af bloss och af eldar
och af ofantliga pelare buros, brutna i klyftor,
här af elden förgyllda, *där* af skuggor betäckta,
stående rysligt svarta fram ur eldröda skimret.
Långt han såg i från hvalf till hvalf, där nakna till hälften
rörde sig människor i sken af svaflet blandat med malmen,
och en afbild han fann af hemskt besjungna Tartaren,
dock ej kvalet härskade här, men mödan och lugnet.»

Vi ha en utförligare beskrivning av detta furstliga gruvbesök i hovjunkaren Wilhelm von Rosenheims svassande hyllningsdikt »Fahlu Grufva, Ode», som han lät trycka, utdela och försälja vid tillfället.¹⁵² Av de 60 versraderna med alexandriner citera vi följande, som berör själva vistandet i gruvan:

»Af bergsmäns facklor lyst, re'n flammor Honom hölja.
Tyst hopen står — dess suckar Kungen följa;
Som, af en huld Regent och af Sin Stora Wakt
ledsagas öfwer Swalg åt Bjelkes djupa Schakt,

dit nötta trappan halkigt leder
 igenom sprängda hwalf, från hwilkas brända tak
 en saltgrön Victriol i droppar störtar neder.
 Nu, Hästars gnägg — nu knallets dåfwa brak
 af skarpa Bergskott hörs, som oss sin dallring delar —
 här nästan man förgås af Rökens heta qwalm —
 men snart en wäderfläkt från kalla Orter spelar,
 där Grufwans nakna folk utbryta Kopparns Malm.
 O, Mörkrets Ocean! . . . Där Dödens hemska fasa
 tycks, ifrån Klyftors brant inunder Stenfall rasa. . .
 Här stannar Tankans fart — Beundrom Snilletts höjd,
 Hwars Gudakraft, i Grufwans afgrund röjd,
 igenom Seklers längd oss Göthens djerfhet wisar,
 och Skaparns härlighet i Konstens yrken prisar.
 Ack! måtte Kopparns rika Skatt,
 hwars ymnighet fått Swea-Land tilflyta,
 för denna Stad, i våra dar ej tryta —
 Men skyndom oss ur gångars bistra natt. . .
 O, glädje syn! — För ögat ljufligt glindra,
 i Neptuns wida ort, bokstäfwerne G. A.,
 utmed ett flätadt C, som ses af Lampor tindra:

Hurra! — Hurra! —

O, ges wäl något här, som kan, som får oss hindra,
 att inför Kungens blick, och inför Hertigens,
 den wördnad lägga ner, hwars dyrd i Faror känns!
 Här wid et dukadt bord, wi våra sorger glömma,
 att samfält fyllda glasen tömma —.
 Vår Kung till Rådsaln för oss an,
 at där Sit dyra Namn i fasta klippan rista. . .
 Carl äfwen tecknar Sit. O! måtte, Man från Man
 bland oss den Trohet aldrig brista!
 som Swerge Dessa Namn för ewigt swurit har.
 Så wisst vår Underskrift här, på en wårdad Lista,
 åt Efterwerlden lämnas qwar!
 I känslors haf wi ljufligt oss förmista —
 åt Grufwans port man vägen återtar;
 och dagens swalka känns, och Solens ljus oss gläder.
 Monarken opp i rymden träder,

at åter hälsad bli, utaf Canoners dån:
just medan Folket, långt ifrån,
med hjertats eget språk Dess återkomst hörs fira:
Du, Wasars Attelägg! Du, Tredje Gustafs Son,
det skall en Dag Din Farbrors Minne fira:
at Han, af nit för Dig, til Dalarne Dig fört;
där Morakarlens fröjd Din Själ så kraftigt rört,
til stadga för de Band, så heliga, så rena,
som Dig med Carl och oss förena.»

Gruvarbetarna hyllade konungen och regenten genom att sjunga sin egen »gruvandagt» till musik av Pergolesi. Orden hade vid århundradets mitt författats av markscheidern Eric Geisler:¹⁵³

»*Gruv-Andagt*

att sjungas efter Marche de Sacrifice de Pergolesi.

O Gud!
Gode Gud och Far!
Du som vården har,
Gif oss Din Ängla-vackt,
Gif Hjertat mod och magt,
At vi ej för Olyckan bäfve,
När vi ned i djupet sväfve
At Naturens ädla Skatter forska ut:
Gif Gud derå välsignadt slut!
Vårt lif är skröpligt, bräckligt hvad vi lite på,
Bergen oss at fälla luta stå,
Mörkret fasa ger,
Djupet ännu mer;
Men försonte, Gud, med Dig i Frelsarns Namn
Och ty säkre om en säll och himmelsk hamn
Oss Afgrund ej, ej Klyften då
mer än Et Lif kan taga frå.

St: Kopparb: d: 24 Juni 1745

E: G:»

Salen »Neptunus», på 164 famnars eller 293 meters djup, där den stora festmåltiden serverades (planscher 16, 17) var till skillnad från Rådsalen en verklig arbetsort.¹⁵⁴ Med sin betydliga storlek till höjd och djup var den särdeles lämplig som festlokal, och Bergslaget hade icke skytt några kostnader

för att göra arrangementen värdiga de höga festföremålen. På en nybyggd estrad med plankgolv ställdes flera mindre och större bord, en buffé anordnades och utmed bergväggarna uppsattes ramper med marschaller; i taket hängdes en stor, ståtlig kristallkrona och på väggen i arbetsortens fond lät Bergslaget uppföra en kolossalt stor illuminerad figur av brinnande oljelampor, som inom en välvd triumfbåge bildade konungens och hertigens namnchiffer. Det var, som Hilleström på baksidan till en av sina dukar skriver, »lampor, som ganska präktigt upplyste denna underjordiska Salon».

Medan Skjöldebrand hade förmånen att göra utkasten till sina akvareller (plansch 18) »efter Naturen», fick Hilleström komponera sina målningar efter beskrivning och möjligen efter Skjöldebrands bilder. Den senares framställning äger en förvånansvärd detaljrikedom, i motsats till den förres, som i sitt summariskt hållna akvarellmanér vårdslösar detaljer och ger åt interiörerna en bred, teateraktig effekt.

Hilleströms målningar över detta kungliga besök äro 5 till antalet, och de äro sinsemellan rätt skiljaktiga ur innehållssynpunkt. Den först målade och bästa bilden är den, som äges av disp. Herman Sundholm, Djursholm, och som förr ingick i Hammerska Samlingen (planscher 16, 17). Utblicken över den magnifika festen i gruvsalen är imponerande rik. Konungen och hertigen sitta för sig själva vid ett litet bord alldeles i mitten; konungen talar nådigt med stigaren Joh. Steffenburg. Vid två långbord till vänster sitta medlemmarna av de furstliga sviterna, Bergslagets ämbetsmän och förmögna »brukande bergsmän». Andra bergsmän, som icke deltaga i taffeln, stå i täta grupper kring och bakom borden. I vimlet av figurer, som rör sig på denna scen, synas uppassare, som brådslande skynda med stekfat och vinkorgar. Detta allt försiggår på estraden i förgrunden, medan i den stora ortens bakgrund, nedanför den stora illuminerade figuren, några halvnakna gruvdrängar upptagas av sina sysslor, skjutande halmkärror och borrhande uppe på höga stegar vid blossens svaga belysning. Det skänker givetvis en tacksam kontrast, detta, att som motsats till den furstliga festmåltiden ställa kroppsarbetare i trägen verksamhet.

Om de andra 4 målningarna med samma ämne är icke så mycket att säga. Två tillhöra Bergslaget i Falun; nr 16 och 18 i Aug. Hahrs katalog 1921. Gruvsalens proportioner äro här betydligt förminskade och människorna ha kommit oss närmare, men framställningen har därigenom förlorat mycket av sin storslagenhet och överskådlighet. I Hilleströms ålderdomsalstring ingår

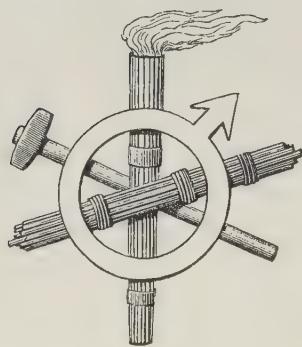
ett par mindre varianter av motivet, från 1802 och 1805, den senare hastigt, klatschigt målad (i dir. B. Johanssons serie).

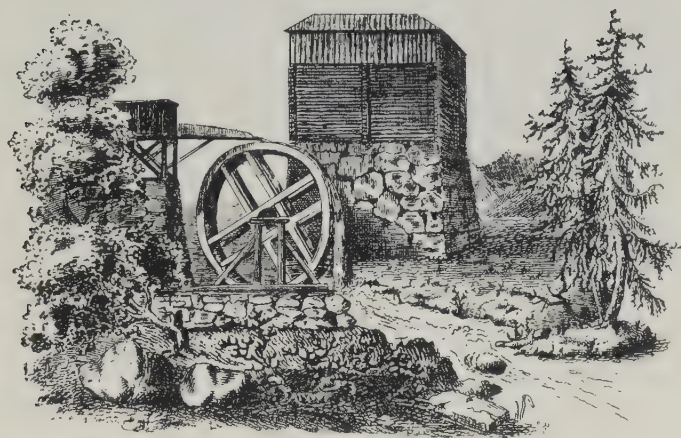
Till denna grupp av gruvfestlighetsmålningar hör en liten målning från 1798. Falu gruva besöktes under juni 1798 av en kommission från Bergscollegium med de två förnåma ämbetsmännen presidenten friherre (sedermera greve) Fredrik Wilhelm Ridderstolpe och bergsrådet Gustaf Adolf Leijonmarck. Till deras ära gav Bergslaget den 13 juni 1798 en festmåltid i arbetsrummet »Lovisa Charlotta» på 135 famnars djup vid Adolf Fredriks schakt. Denna målning av Hilleström (plansch 19) ansluter sig stilistiskt sett helt till hans tidigare målade kungabesök i gruvan: det är samma stora, illuminerade valv i berget med den halvcirkelformade, scenliknande främre öppningen. Stämningen vid de bägge herrarnas bord i förgrunden är icke så stel, en bergsman står där och fyller sitt glas ur en vinbutelj. En mängd sittande och stående figurer längre in i valvet berika interiören, som upplyses av oljelampors kraftiga lågor från valvväggarnas marschallrader och från takkronan. Hilleström, som icke heller nu varit närvarande, är alltjämt samme trogne, något torre realist, »amicus veritatis», men den lilla målningen bär i all sin enkelhet vittne om att den 66-årige professorn bevarat sina bästa egenskaper, naiviteten, fabuleringsförmåga, »inbillningskraft», till ålderdomen.

I det föregående har Pehr Hilleströms gruvmålningar blivit föremål för en granskning särskilt ur innehållslig synpunkt. Om deras formella kvalitet är icke så mycket att tillägga. De äro inte några målarkonstens mästerverk — rent måleriskt sett äro deras förtjänster icke så iögonfallande — men de äro samtliga typiska verk av denne mästare. Klart är ju, att målningar med så speciella, ovanliga motiv som dessa aldrig kunna ernå någon större popularitet — den i saken okunnige åskådaren förstår icke motiven och går tämigen likgiltig förbi målningarna över gruvarbetet. Men just denna serie arbetsbilder är på sitt sätt bland det allra värdefullaste (om än icke ur rent konstnärlig synpunkt sett) i Hilleströms produktion. Mer än så: de äro alldeles unika, fullkomligt enastående i sin egenskap av de första gruvarbetsframställningarna i nya tidens målarkonst. Deras värde ur innehållssynpunkt är oersättligt stor. Som målningar sedda avslöja de en ny sida av Hilleströms eldskensmåleri i den första målningssstilen. Konstnären visar sig här som lyckad skildrare av det *manliga* arbetet.

Kungabesöksmålningarna ha drag, som förbinda dem med de rena arbets-

bilderna, men i huvudsak är deras karaktär sådan, att de kunna räknas till Hilleströms ceremonibilder. Det är ceremonibilder av underligt slag, dessa rika fester i bergsvalv några hundra meter under jorden. Att de genom kompositionella och belysningstekniska förhållanden fått mycket av teaterglans över sig, är förut påpekat. Deras största konstnärliga värde ligger i den säkra genomföringen av den komplicerade belysningen. Men även här kan man se, hur realisten Hilleström brottats med romantikern och avgått med segern.

S J Ä T T E K A P I T L E T

Pehr Hilleströms arbetsmålningar från svenska järnbruk och smedjor

*D*i övergå nu till att mera ingående behandla den största gruppen av Hilleströms arbetsframställningar, nämligen de målningar, som anknyta till den svenska järnhanteringen på Gustaf III:s tid.

Järnhanteringen, vårt lands moderindustri, hade under 1600-talet utvecklat sig i så rask takt, att järnet från århundradets mitt blev vår förnämsta exportartikel.¹⁵⁶ Statsmakterna, som ägde klar blick för vikten av näringens gynnsamma utveckling, inhägnade och beskyddade bergs- och bruksrörelserna genom en mängd förordningar, som åsyftade att genomföra en rationell hushållning av de för driften erforderliga naturatillgångarna, framförallt skogen. Brukens tillverkningskvantiteter måste rätta sig efter skogstillgången. Genom de statliga bestämmelserna härom åstadkom man en disintegration i hanterings tillverk-

ningsformer på så sätt, att stångjärnshammare och manufakturverk fingo flytta ut från den egentliga bergslagsbygden med dess gruvor och masugnar.¹⁵⁷ Vid 1700-talets mitt finna vi järnhanteringen i Sverige intaga sin välorganiserade och noggrant kontrollerade ställning som landets förnämsta exportindustri med marknad för stångjärnet särskilt i England. Det härskande partiet, hattarna, gynnade genom premier, banklån, gratifikationer etc. landets fabriker (»manufakturer») och hantverk (»handaslöjder»), bl. a. genom Manufakturkontorets verksamhet 1739—64. Även järnhanteringen, vars talan fördes av Christopher Polhem och det på hans initiativ grundade Jernkontoret,¹⁵⁸ gynnades av staten i syfte att i det egna landet kunna både framställa och till varor bearbeta järnet — strävanden, som blott delvis kunde realiseras. Men stångjärnstillverkningen var alltjämt, och i högre grad än förut, en nationell rikedomskälla. Den led visserligen någon avbräck genom konkurrens från Ryssland under 1750-, 60- och 70-talen, men fick åter gynnsamma konjunkturer under 1780-talet, bl. a. tack vare de förändrade utrikespolitiska förhållanden, som det nordamerikanska frihetskriget hade medfört. Under 1780- och 90-talen — eller den tid, som Hilleström målade sina bruksarbetsbilder — utfördes pr år omkring 50—60,000 ton stångjärn (300—360,000 skepp.), medan landets hela tillverkning därav uppgick till 70—80,000 ton (420—450,000 skepp.).¹⁵⁹ Hur högt man skattade bergshanteringen, framgår av dessa ord av en samtida ekonomisk författare: »Bergvärken har upprätthållit Land och Rike, och gifwit Handelen förnämsta rörelsen, så att wi årligen kunna utskicka mera än 300,000 skepp. järn, 3,500 skepp. stål, 1,500 skepp. koppar och 2 à 3,000 skepp. mes-sing, utom manufaktursmide».¹⁶⁰

Konung Gustaf III hade själv icke något större intresse för bergshanteringen. Han hade i sin ungdom fått starka intryck av de franska ekonomisternas och fysiokraternas läror, som betonade åkerbrukets vikt som ett lands moder-näring.¹⁶¹ Hans resa som kronprins i Bergslagen 1768 hade dock gett honom en god blick för bergshanteringen store betydelse, och då han 1788 upprepade sin nedstigning i Falu koppargruva, som då för länge sedan sett sina bästa dagar (jämför nästa kapitel), kallade han bergverket i fråga med en viss vördnad för »denna för Riket wicktiga Skatt». Säkerligen skulle bruks-hanteringen under hans regeringstid ha utvecklat sig ännu hastigare och nått en ännu större betydelse, om icke bruksägarna tack vare sina politiska förbindelser lyckats få staten att förhindra all tillökning i stångjärnssmidet.¹⁶² Vårt land var i alla fall med sina nära 600 stångjärnshammare det land,

som under 1700-talets senare decennier hade icke blott den (med undantag möjligen för Ryssland) största stångjärnstillverkningen i hela världen, utan framförallt det land, som lämnade det *bästa* järnet.

Runt kring nästan hela Sverige, från Småland till Lappland, brunno kol-eldar i härdarna och dunkade hammarslag på städen i stångjärnssmedjorna. På främmande resenärer var det en ovanlig och fängslande syn att betrakta smedernas ansträngande arbeten, och i likhet med Linné och andra uttrycka de i sina reseskildringar sin beundran för »Vulcanus' söners» förmåga att be- tvinga de sjudande metallmassorna, som t. ex. den lärde *Catteau-Calleville*:¹⁶³

»Que tous ces travaux sont dignes d'être contemplés! Voyez couler cette gueuse: c'est un ruisseau de feu! Que de sensations on éprouve, que d'idées on sent naître, à la vue de ces fils de Vulcain amollissant & domptant des masses pesant, qui semblent devoir résister à tout les forces de l'homme. Des 400.000 schp. de fer, que rendent les fourneaux & les forges, environ 100,000 sont conduits ensuite, dans le pays même, à différens degrés d'anoblissement.»

Så känslöbetonade skildringar, som gruvbesöken gävo upphov till, finnas icke om smidesarbetet, men under 1800-talets början förekommer i såväl prosa som poesi ordmålningar av ett »smedjeromantiskt» kynne, t. ex. följande av den tyske forskaren *Ferd. von Gall* 1836:¹⁶⁴

»Hier und da wurde die Finsterniss durch eine hell lodernde Funken aussprühende Schmiede weit hin erleuchtet, während in kurzen Zwischenräumen die auf den Amboss fallenden und sich unzählige Male an den festen Wänden wiederholenden Hammer-schläge, als ein lautes Zeichen der menschlichen Betriebsamkeit, selbst hier im dunklen Schosse der Erde, die sonst herrschende Stille des Ortes unterbrachen.»

Eller, för att taga ett exempel ur den svenska poesien, följande rader av *C. W. Böttiger* över ankarsmidet vid Söderfors, som Hilleström målat på ett flertal dukar:¹⁶⁵

»De mörka männer under jord
— Vulkani jättar högt i nord —
vid härden stå med glödhet kropp
och sjömäns hopp
blir smidt af hammarns raska lopp.»

Eller samme skalds sonett, där orden läggas i munnen på »Hammarsmeden»:

»Så skall det formas, än ett svärd åt döden
och än åt hoppet jag ett ankar smider.
Hör vattnets fors, som jättehjulet vrider.
Se smältan, hur hon rinner öfver glöden.»

Pehr Hilleströms järnbruksmålningar uppgå till ett antal av 62 stycken, om man medräknar hans klensmedjor och hovslagareverkstäder. Alla dessa målningar äro ännu icke identifierade; en del ha gått till utlandet, andra ha förstörts eller kommit i okänd privatägo. Men det stora flertalet har under de senaste årens lopp återfunnits. Flera av dem ha påträffats i miserabelt yttre skick, och ägarna ha ibland varken förstått motivens innehåll eller känt till konstnärens namn: sålunda voro ett par de mest typiska Hilleströmsmålningar av detta slag tillskrivna landskapsmålaren prof. C. J. Fahlcrantz!

Undersöker man nu järnbruksmålningarna ur innehållssynpunkt — och detta är ju alldeles nödvändigt för att rätt kunna uppskatta dem! —, möter man motiv från flera av järnhanteringens dåtida framställningsprocesser, såsom masugnsmältning, gjutning i styckebruk, stångjärnstillverkning i tysk- eller vallonsmedjor, ankarsmide vid Söderfors och enklare verkstadsarbete i klensmedjor och hovslagareverkstäder. Låt oss här taga dessa målningsgrupper i ögonsikte var för sig i nu nämnd ordning, innan vi bilda oss ett slutomdöme om Hilleströms bruksmåleri i allmänhet.

Hilleströms mångfrestande pensel har på några nyligen påträffade målningar återgivit interiörer från hytte-arbetet både i masugnens övre rum kring uppsättningsmålet eller »kransen», och i »rådstugan», det rum i hyttans nedre våning kring ugnens bottendel, där tackjärnsutslagen skedde. Han fick tydligen redan på hösten 1792 tillfälle att studera och avrita dessa arbetsscener och det i den kända Berkinge masugn vid Forsmarks bruk i Uppland.

Sjuttonhundratalets masugnar kunna helt naturligt icke jämföras med nutidens stora anläggningar, varken beträffande dimensioner och tillverkningskapacitet eller ännu mindre beträffande de tekniska anordningarna. Ett par århundradens masugnsdrift i Sverige hade dock icke gått spårlöst förbi, utan medfört byggandet av allt större, allt inventiösare ugnar.¹⁶⁶ Denna utveckling hade i hög grad gynnats tack vare vallonernas insatser, som voro uppslagsgivande även på detta område. De införde typen för de större, av sten byggda brukspatronshyttorna vid bruken, vilka ägde flera fördelar framför de mindre bergsmanshyttorna i Bergslagen. Under 1700-talet förbättrades »stegresnings»-konsten och masmästeriet i allmänhet i samband med teknikens framsteg på andra områden, och Sverige kom att beträffande träkolsmasugnarnas byggande bli ett föregångsland. Den skicklige bruksteknikern Sven Rinman har äran av att ha byggt de första välvda utslagsbrösten av sten i vårt land.¹⁶⁷ Som bekant genomförde han denna förbättring under sin verksamhet som övermasmästare

under 1750-talet. Den tidigaste och kanske bäst byggda masugnen med välvda bröst byggdes under Rinmans överinseende av ägaren till Forsmarks bruk sedan 1754, den kände John Jennings (1729—73); det var Berkinge masugn invid Forsmark, vilken byggdes 1755. Den finnes noggrant beskriven av Jennings i Vetenskapsakademiens handlingar för 1756,¹⁶⁸ och han fick samma årdenna akademis guldmedalj för sina förtjänster för masugnskonstruktionens förbättrande. Det är just denna på sin tid epokgörande och ovanligt solida hyttebyggnad, som Pehr Hilleström några årtionden senare, eller 1792, besökte. Bruksägare på Forsmark var då den rike gustavianen, sedermera greve Samuel af Ugglas. Han var sedan 1788 landshövding i Stockholms län och ansågs vara den under 1790-talet mest inflytelserika personen i landet på den unge Gustaf IV Adolf. Sam. af Ugglas, vars estetiska intressen och smak gingo åt det novantika hållet, var Pehr Hilleströms gynnare särskilt under år 1793.

Bland de fåtaliga Hilleströmsautografer, som äro bevarade, finner man bland annat 4 stycken kvitton, som visa, att af Ugglas under maj och juni 1793 köpte icke mindre än 10 Hilleströmsmålningar, därav 6 hammarsmedsstycken, 2 utsikter från parken vid Forsmark och med byggnaderna där och 2 smärre »Cabinettstycken». De fyra kvittona anföras här i kronologisk ordning:

»Herr Lands Höfdingen och Comendeur af Ugglas.

en tafla i oljoferg som föreställer en del af parcken med fonden med ram

Summa Rdlr. 25:—.

Betalt quitteras d. 4. Maj 1793

P. Hilleström»

(ur fil. dr. Emil Hultmarks autografsamling).

»Herr Landshöfdingen och Commendeuren af Ugglas.

En tafla i oljoferg, en del af gården med den nu rifna byggnaden. Summa R. sp. 30: —.

Betalt quitteras d. 6 Maj 1793.

P. Hilleström.»

(ur Kungl. Bibliotekets handskriftssamling, autografer).

»1793 d 31 Maj

Lämnat till Herr Lands Höfdingen och Comendeur af Ugglas Fyra taflor i oljoferg som föreställa Hammar smeds yrken, jemte 2:ne smärre Cabinette stycken för hwilka 6 taflor med dess förgyllda ramar iag har att undfå 100 rdlr.

Summa Rdlr. 100.

Betalt som wördsammast quitteras datum ut supra

P. Hilleström»

(ur fil. dr. Emil Hultmarks autografsamling).

»Herr Landshöfdingen och Comendeuren af Ugglas. Twå taflor i oljoferg som föreställa Hammar smeds yrken, med dess förgyllda ramar hvarför iag har at undfå 80 R. sp. Summa R. sp. 80.

Stockholm den 6 juni 1793.

quitteras P. Hilleström.

P. Hilleström.»

(ur Kungl. Bibliotekets handskriftssamling, autografer).

Av dessa kvittenser framgår det bland annat, att den flitige artisen hann med att under tiden 6—31 maj, under 25 dagar alltså, utföra 6 målningar och låta inrama dem. Sannerligen en produktivitet i »fa-presto»-takt! Hilleströms priser voro låga och varierade mellan 17—40 riksdaler specie per tavla; i nutida mynt torde det motsvara, om man räknar 5 kronor på 1 rdr sp., mellan 85—200 kronor. För de tio tavlorna tillsammans fick han 235 rdr sp., eller omkring 1175 kronor, och man kan väl säga, att detta icke var ett alltför dåligt vederlag för ett par månaders arbete. Märkvärdig förefaller uppgiften om tavlorna med en »del af parken» och »del af gården med den nu rifna byggnaden», ty liknande ämnen saknas i konstnärens egen förteckning, och det förekom mycket sällan, att Hilleström uppträdde som landskaps- och arkitekturmålare. Där- emot passa de citerade motiven väl in på ett par Elias Martin-målningar från denna tid — kan man tänka sig möjligheten av att Hilleström av någon anledning utkvitterade Martins tillgodohavande?

De båda Berkingemotiven av Hilleström visa två arbetsscener från samma hyttebyggnad, men från de varandra mycket olika rummen i hyttans övre och nedre delar eller våningar. Uppe i »kransen», som bergsmännen kort och gott benämna rummet kring uppsättningsmålet eller »kransen» i inskränkt, egentlig mening, har en beskickning eller uppsättning av malm och kol (kalk användes däremot knappast vid Dannemorabruken) nyss ägt rum. Plansch 35! Rummet har ett inåt lutande tegeltak med en stor kvadratisk öppning ut i det fria för utsläppandet av lågorna från kransen. Man har fått ett förnämt besök av brukspatronen och några andra höga herrar — några damer saknas däremot denna gång, de ha icke vågat sig upp till det svåruppnåeliga, högt belägna rummet. En tät, nedtill i gult, men uppåt genom beröringen med fria luften mera i rött lysande låga slår upp från kransrundeln i mitten. Masmästaren, populärt kallad »masen», en äldre, gråhårig man, står där i samtal med de förnämna herrarna och pekar förklarande mot kranslågan. Andra besökare och arbetare, stående eller sittande, uppliva scenen. En arbetare håller i handen ett för hyttedriften säreget redskap och mätinstrument, en hålmåls- eller uppsät-

tarepiska.¹⁶⁹ I bakgrunden till vänster ser man anordningar för upptransport av malmen; jämför texten till planscherna.

Målningens komposition är som oftast hos Pehr Hilleströms alster förträffligt studerad och verkningsfullt genomförd. Centraldominanten, den täta ljusflamman från kransen, behärskar förgrundens mittparti och uppdelar rummet i två hälfter, som genom figurernas placering komma att väga jämt mot varandra. Lågan slår upp icke helt rak mot taköppningen, utan har en lågas fladdrande liv och viker efter det första rökiga uppbolmandet av åt sidan vid beröringen med den kalla luften i den mörka kransöppningen. Det är kväll eller natt med en kolsvart himmel. Rummet är ett Hilleströmskt närrum med ett djup på blott några få meter, som en scen, och det får sin klara belysning endast från den stora kransflamman. Det är visserligen ett eldskensstycke, men det saknar det tidigare i samma målares produktion så ofta förekommande ljusdunklet med hårda kontraster mellan ljus och skuggor. Belysningen är jämn och mjuk, utan skuggpartier. Det hindrar icke målaren att följa sitt program att ge bilden »lif och effect». Eldöppningen fyller fonden med bolmande rök och slickande lågor. Människorna samtala, gestikulera, röka.

Något av teater kan man finna även i denna komposition, som genom sitt originella innehåll tillhör det värdefullaste av bruksmålningarna. Ämnet är så unikt, att det knappast i hela världskonsten torde finnas något annat bildverk över samma arbetsprocess. De varma färgtonerna av gult, brunt och rött i olika nyanser dominera koloriten, se färgplansch 34, men mot dem stå några fint stämde lokalfärger för figurernas dräkter, i tegelrött, ljusblått m. m.

Motivet förekommer i tre varandra något skiljaktiga varianter, målade åren 1792—98. Den tidigaste, en stor duk, 74×118 cm., i ägo hos bergsingeniören Eugen Lundin, Stockholm, utmärkes av en betydande klarhet i teckning och figurmodellering och har en för Hilleström ovanligt monumental bredd, sådan som man återfinner blott i hans ceremonibilder. Till formatet är duken den största av gruv- och smedjemålningarna efter den stora Nationalmuseumsmålningen med Söderfors' ankarbruk till vilken vi återkomma. Att märka är, att denna berkingemålning torde vara påbörjad redan på hösten 1792, och att den *icke* var beställd av bruksägaren på Forsmark, utan tillkommen på grund av konstnärens intresse för ett nytt järnbruksmotiv. Eftervärlden är skyldig Hilleström mycken tack för hans vakenhet att upptäcka förut negligerade arbetsmotiv, som det icke skulle ha fallit någon annan bildmästare in att ens försöka sig på. Men den nu nära 60-årige hovmålaren steg lika raskt uppför stegen till

masugnskransen, som han 10 år tidigare hade vandrat ned i Stora Kopparbergets gruva.

Mycket valörfint målad är en till formatet mindre duk från 1793, som jämte en nedan omtalad pendant inköptes av bruksägaren på Forsmark, dåvarande landshövdingen, sedermera överståthållaren greve Samuel af Ugglas. Från honom har de bägge hytttemålningarna gått i arv till amiralskan Lizinka Dyrssen, född af Ugglas, på Öråker, Uppland. Troligen är den förnämde herrn i blå uniformsrock och med en ordenskraschan på bröstet avsedd att framställa den något satte, mycket självmedvetne brukspatronen själv. Målningen har bevarat de ljusa, läckert avvägda färgvalörerna oförändrade av den påverkan av tiden, som i så många andra fall visat sig vara ödesdiger för de på duk utförda Hilleströmsmålningarna. Den är en av de koloristiskt sett bästa av Hilleströms målningar.

Även den tredje och sist utförda varianten av kransmotivet, avbildad å färgplanschen n:r 34, äger samma varma, glada färgton i gula och ljusröda nyanser. Man ser att artisten haft nöje åt att få måla detta ämne. Här har han förlänat hytterumsinteriören en viss gemytlig och lugn stämning, lik den, som man möter i hans hem- och hantverksbilder. Genom det förhållandet, att ingen figur synes upptagen av kroppsarbete, utan alla i stället intaga muskelvilande attityder, meddelas åt betraktaren detta intryck av behaglig avspänning och av vilopaus i arbetet, som otvivelaktigt meddelar en psykologiskt sett lugnande inverkan på honom. Om målningen i fråga har jag tidigare sagt: »i den trevna masugnskransinteriören återfinnes hos Hilleström något av den eleganta rokokocharmören, som i sitt kräsna färgval erinrar om sina stora franska lärare Chardin och Boucher».¹⁷⁰

Av »rådstu»-interiören med utslaget i samma Berkinge masugn förekommer däremot endast *en* hittills bekant målning, pendanten till den nyss omtalade kransbilden hos amiralskan Dyrssen och likaledes i hennes ägo, plansch 33. Det som i denna »rådstuga» gör det starkaste intrycket är icke så mycket själva utslaget med det i en smal ränna sakta framvällande tackjärnet, utan i än högre grad den imponerande och i stora dimensioner utförda hyttearkitekturen med dess djupa, välvda utslagsbröst. Detta var, som sagt, det nya och värdefulla med Berkinge masugn, denna bröstvalvskonstruktion. John Jennings beskriver i den omtalade artikeln i Vetenskapsakademiens handlingar för 1756, hur valvet lades på av trä timrade valvbågar, så att det kom att likna »halfwa concaviteten af en iholig conus truncatus eller bågare»,¹⁷¹ med den större vidden

utåt. Hyttemuren lades av stora huggna gråstensblock, valvet av romboidiska gråstenshällar; själva ugnspipan av sandsten. Genom en bröstvälvning av detta slag vunnos vissa praktiska fördelar, »utom det at masugns-brösten härigenom få et vackert utseende och lämna vid timpelen et friare utlopp för hettan til mera nöje för ägaren och mera bekvämlighet för arbetare». Den unge och rike John Jennings, som 1754 med Robert Finlay grundat den bekanta grosshandelsfirman Jennings & Finlay i Stockholm, hade också, ännu så länge, god råd att kosta på sig byggandet av denna dyrbara hytta, som han själv berömmar att vara gjord »beständig, til såväl det allmännas, som ägarens enskilda nytta» — ett uttryck, som man kan finna vara mycket karaktäristiskt för 1700-talets utilistiska tänkesätt.

Se på målningen! Tackjärnsutslaget pågår, den glödande, starkt i rött och rödvitt lysande järnmassan nedrinner i den långa i sanden formade rännan, under det att gnistorna av slaggparklarna spraka åt sidorna. Slaggutslaget har skett tidigare, och i förgrunden ligger en hög av ännu rödlysande och rykande slaggekakor. Man tog noga vara på slaggen vid hyttor och bruk, icke minst vid Forsmark, som i detta fall var ett föregångsverk. Arbetsfigurerna äro icke många eller särskilt intresseväckande, de bestå av några skjortklädda hyttarbetare, försedda med utslagsspett, slaggekrokar, skovlar, skopor o. dyl. Men ur estetisk synpunkt är målningen, som redan i föregående kapitlet betonats, enastående bland dessa bruksmålningar. Ty sällan eller aldrig har Hilleström gett ett så slående och övertygande djupperspektiv. Man tycker nästan, att utslagsbröset fördjupats till en tunnel. Här, om någonsin, har Hilleström lyckats komma bort från rokokostilens grunda närrum. Målningen har en verkningsfull komposition och en vacker kolorit i klar ljusröd ton. Eldskenet från järnet gör den stenrika (eller, med andra ord, på stenar rika) rådstugan till ett rum av levande och nästan trivsamt karaktär. Hilleströms förmåga, att göra det hemtrevligt för sig kommer till synes även beträffande en så ogästvänlig verkstadsinteriör, som denna är. Som eldskensstycke är bilden ovanligt intressant på grund av motivets sällsynthet och det personliga i dess behandling. Masugnsutslagets präktiga skådespel återse vi ännu en gång bland bruksmålningarna, då lokaliserat till ett sörmländskt styckebruk. Bland icke-svenska masugnsframställningar, som kunna jämföras med dessa, må nämnas belgaren Léonard De-frances målning med utslag för gjutning av en ugnshäll, men annars får man leta med ljus och lykta efter bilder med detta så tacksamma, men alltför speciella ämne.

Pehr Hilleström har i Berkingemålningarna förstått att använda sig av den lokala verkarkitekturen för att med dess hjälp åstadkomma arbetsbilder, där realistiska och romantiska element förenats på ett märkligt sätt. Man behöver icke tvivla på att detaljerna äro verklighetstroga. Men konstnärens förtjänst är, att han icke därför urspårat till någon torr eller pedantisk saklighetsapostel. Scenerna med element av eld, järn och folk ter sig för oss med sitt helhetspräglade varmljusbild som någonting romantiskt, nästan oförståeligt. Vi, som i regel äro obekanta med en förgången tids masugnsutslagsanordningar, tycka oss vid ett första betraktande av rådstugumålningen få en vision av fantastiskt innehåll, som av någon hemlighetsfull rituell ceremoni vid eldsken, försiggående i en förhistorisk, med cyklopblock murad gravkammare —. Men figurerna äro uppländska bruksarbetare och resultatet av deras verksamhet några tackjärns-gösar, som komma till passande användning som råmaterial i Forsmarks vallonsmedjor. Detta leder oss över till att gå vidare och rikta uppmärksamheten på stångjärnssmidet och de processer därav, som Hilleström återgivit.

Känt är, att stångjärnstillverkningen, under 1700-talet vårt lands viktigaste industri, utövades vid en stor mängd mindre bruk; år 1764 uppgick deras antal till 556 stycken, och de funnos belägna i så gott som alla rikets provinser, från Småland upp till Lappland. Omständigheterna gjorde, att Hilleström kom att ägna sig åt studiet av smidet särskilt vid de uppländska bruken i Dannemora bergslag. Det var en samling järnbruk med hög ålder, ädla traditioner och högt utvecklade tekniska förhållanden. Metoderna för stångjärnstillverkningen på Gustaf III:s tid voro ett flertal, vilka man kan studera närmare i t. ex. Rinnans båda verk »Anledningar till kunskap om den gröfre järn- och stålförädlingen» och »Bergwerkslexicon», Stockholm 1788—89. De två huvudtyperna av stångjärnssmidet voro tysksmidet och vallonsmidet. Namnen upplysa om processernas egentliga hemland. Tysksmidet, som inkommit hit under 1500-talet och särskilt under 1600-talets förra hälft, blev med sina variationer det mest praktiserade och till landets olika delar spridda stångjärnsframställningssättet. Någon kännedom om metodens huvudprinciper är nödvändig att giva till läsarens orientering beträffande de Hilleströmska tysksmedjebilderna.¹⁷²

Först är att märka, att med stångjärnsbruk menades en smedjeverkstad till tackjärns nedsmältning och utsmidning till stänger medelst bäljar och hammare, drivna av vattenhjul. Färskningsprocessen försiggick alltid i öppna ugnar med av tackjärnshällar lagda härdar, överbyggda med murade kåpor och skorstenar. För tysksmidets vidkommande är att märka, att en och samma smideshård

användes under processens hela fortgång. Hilleströms tysksmedjemålningar avspeglar detta faktum, ty de visa alltid arbetet vid *en* härd i förgrunden, medan bakgrunden upptages av uträckningen under vattenhammaren. Tysksmidets genombrottsperiod är 1600-talets mitt — visserligen innebar det av De Géers valloner 1643 införda vallonsmidet en väsentlig teknisk förbättring, men tysksmidet bibehöll sig som den mest använda stångjärnssmidemetoden ända fram till 1800-talets förra hälft, då lancashiremetoden trängde ut det. Vid varje tysksmidsmedshärd arbetade enligt 1766 års hammarsmedsordning 3 karlar: mästersmeden, mästersvennen och koldrängen. De två förra skötte smältningens fortgång och uträckningen, medan den senare försåg härden med kol. Hammarsmedshärden liknade en öppen spis — Hilleström, som så gärna avmålade köksinteriorer med spisar, behövde alltså icke känna sig så bortkommen i smedjorna. Härden var några meter i längd och bredd och öppen åt två sidor. Den var starkt uppmurad av tegel eller gråsten, hade inbyggd skorsten och rektangulär härdöppning: över denna satt en bjälke eller tvärså, vari smidestängerna, som för tysksmidets vidkommande oftast voro av 5 olika slag, placerades. En av härdens kortsidor var formväggen med öppningen för bäljarnas tätter; själva forman gjordes helst av kopparplåt. Blästerverket, en för smidet mycket viktig sak, utgjordes av tvenne stora, nedåtlutande träbäljar, vilkas rörelser reglerades efter smältningens förlopp medelst en pådragsstång, gående till vattenhjulet i forsen utanför smedjan. Denna pådragsstång ser man på Hilleströms målningar nedhånga från en rund eller avlång öppning i taket.

Arbetet i stångjärnssmedjan omfattade för en vecka en arbetstid av 132 timmar, det vill säga 22 timmar per dygn: smedjorna voro i konstant drift. Färskning och uträkning skedde i regel 3 gånger om dygnet. Smedjan brukade pådragas om söndagskvällen, sedan tackjärnet för den kommande arbetsveckan uttagits till smidet ur magasinet. Tackan eller tackorna, ofta kallade galtar, placerades eller »påattes» i härden mitt för forman, överhöljdes med en hög träkol, och smältningen eller färskningen påbörjades. Smältaresmeden reglerade med ett spett järn- och koltillgången framför forman. Järnet kom i en sjudande kokning — där av namnet kok-smide — till färgen än vitglödande, än blodrött. Färskorna, i form av klimpar eller gryn, uppbrötos med spettet, ett viktigt arbete, och blevo till en klump färskjärn, ofta kallad but. Under kokningen, som brukade vara omkring 1½ timme, flöt slaggen, en smutsig massa, ned på härdbottnen, varifrån den utspettades genom en öppning. Elden var i smältningens början mörk och av flera färger, rödstrimmig, gulblå, grönaktig,

men fick senare en ljusare låga. Efter den första nedsmältningen följde en ny färskning, den s. k. smältgörningen, som ansågs vara smedens förnämsta konst eller mästerstycke. Mästaren vid härden övervakade noga smältningens gång och förde färskjärnet under brytningar in mot kolen vid blästern, varvid uppkom »ett regn af eldhagel och en ström af gnistor — man kommer att tänka på ett litet Etna i utbrott», säger Swedenborg. Järnet formades till en smälta, som skulle »simma eller fritt sväfvä i eldhafvet som i sitt element». Smältan avsvalnades med vatten, lyftes ur härden, utjämnades med handsläggor på smedjergolvet och fördes under hammaren. Där påsläpptes vatten på hjulet, hjulstocken gick runt och lyfte med sina nabbar på tackjärnsarmringen upp hammarskaftet, vilket nedföll, och hammaren bearbetade så smältan med snabba slag. Denna hopslogs så till ett runt smältstycke, som med en kniv delades i flera mindre, omkring 4—7 smältstycken. Nu vidtog en glödgning av det vitglänsande smältstycket i slaggbadet i härden under ett par timmars tid, varefter det uttogs med en tång och släpades till hammaren, för att hastigt utsmidas till stångjärn. Detta skedde ofta så, att smältstyckets ena ände först utträcktes till en stång, som avkyldes, återuppvärmdes i härden och ånyo fördes under hammaren för att få den andra änden, den s. k. kolven, utträckt på liknande sätt. Denna metod att »uträcka i kolv» tycks ha intresserat Hilleström mycket, ty det är just denna räkningsprocedur, han helst avbildar som pågående vid hammaren i rummets bakgrund. Detta är i största korthet huvudgången av den art av tysksmide, som var det vanligaste, nämligen koksmidet, men då det, som Rinman framhåller, funnos ungefär 20 olika arbetssätt vid stångjärnsframställningen — bl. a. det rätt vanliga butsmidet, som karaktäriserades av att kokningen ersattes med flitig spettbrytning; vidare sulusmidet, som dock ansågs vara olovligt, brytsmidet, doppsmidet etc. — är det här icke görligt eller lämpligt att gå in på närmare detaljer.

Motivet »stångjärnshammare» möter man i Hilleströms målningsförteckning för första gången i samband med Falugruvmålningarna av 1781. På hemresan till Stockholm från Dalarne tog han tydligen vägen genom bergslagen i norra Uppland, och mycket talar för att *alla* hans avmålade stångjärnsmedjor äro uppländska. Tyvärr finnes icke någon som helst dokumentarisk upplysning om vilka bruksplatser det var, som kungl. hovmålaren besökte. De härnadan behandlade vallonsmedjorna äro genom tavelpåskrifter av konstnären själv bestämda till Löfsta och Forsmark, de två förnämsta uppländska vallonbruken. Men för tysksmedjemålningarnas vidkommande finnas icke några liknande an-

givelser. Vallonsmidet var visserligen den mest anlitade och mest karaktäristiska smidesmetoden i Dannemora bergslag, men tysksmidet förekom ännu under 1700-talets slut vid vissa uppländska bruk, och Söderfors t. ex. hade i den s. k. halvvallonsmetoden ett smide, som liknade tysksmidet. Intet hindrar emellertid, att det var från något eller några bruk i Västmanland eller Dalarne, som Hilleström tog de ursprungliga skisserna för tysksmedjebilderna. Enär smedjorna nu äro för länge sedan rivna och försvunna (man anser, att blott en enda tyskhärd finnes bevarad till vår tid, den vid Häfla bruk förefintliga), så är utvägen att jämföra de avmålade interiörerna med de verkliga icke användbar i detta fall. Man bör dock inte lägga alltför stor vikt vid platsbestämning för Hilleströms smältsmedjeinteriörer, ty dels voro tysksmedjorna med en härd nästan likadana till sitt utseende över hela landet, dels synes konstnären i betydlig grad ha generaliserat rumsinteriören med bortseende från eventuellt förekommande säregna detaljer.

De två tidigaste av dessa tysksmedjebilder torde vara de 1781 utförda interiörerna n:r 364 och 369 i hans förteckning. Den förra tillhör generalkonsul O. Söderberg i Stockholm, den senare Jernkontoret (se plansch 26). Bägge äro de ur innehållssynpunkt identiskt lika. Tyskhärden synes ligga till vänster (från åskådaren sett) i fonden, och en smed i förskinn och hatt lyfter med en stortång upp en vitrödgglödande smälta ur härden. Längre mot bakgrunden är hammaren i drift, och en räckaresmed uträcker där en »kolv» under hammarhuvudet. Gruppen av förnäma besökare i eleganta gustavianska överplagg stå till höger och i förgrunden; herrar i tricorner och långrockar samtala med damer och göra förklarande gester mot härd och hammare för dem. En mycket välklädd koldräng kommer dragande efter sig en korg kol på en dragbår i riktning mot härden. Eldsbelysningen kommer huvudsakligen från härdelden till vänster, delvis också från den glödande »kolven» på städet och slår upp mot de grova träbjälkarna, hörande till hammarställningen. Eldskenstonerna gå i gult och gulrött; man märker en viss kylighet i koloriten, typisk för denna målares första period. Själva belysningen har starka dagrar och mörka skuggor; båda dukarna ha i viss grad mörknat efter, så att skuggspelet med de stora, täta skuggorna kring härden och i bakgrunden giva scenen ett utseende som av en nattsvart källare. Figurgrupperingen är lyckad, med de bägge från ryggen sedda motljusfigurerna i förgrunden. Smedjerummet är av föga djup, ännu har konstnären icke förvärvat sig någon övertygande förmåga av djuprumsåtergivande.

Både under 1780- och 1790-talen förbli tysksmedjeinteriörerna tacksamma

och gärna målade motiv för Hilleströms flitiga pensel. Intressant är att finna, att han utförde smedjebilderna i pendants eller grupper: oftast förekomma de två pendants av en ankarsmedja och en tysksmedja. Men att härav draga den slutsatsen, att tysksmedjemotivet är taget från Söderfors' bruk, torde vara förhastat, ty de bägge motiven utfördes från början alldeles var för sig. Av 1780-talets tysksmedjemålningar är att nämna den från 1786 hos kammarherre Montgomery-Cederhielm, som har smideshärden till höger i fonden, samt fröken W. Undéns från 1789, där man i förgrunden ser en piprökande smed sitta, obesvärad av kamraternas arbetsiver strax bredvid — en vilofigur av samma slag, som återkommer flerstädes i detta smedjemåleri, t. ex. å Nationalmuseums stora Söderforsmålning.

En utveckling till en tonvarmare och intensivare eldskenskolorit är nådd å frih. C. G. Langenskiölds målning av 1790 (färgplansch 28). Skillnaden i kolorit mot de hårda eldskenstonerna å 1781 års målning av samma ämne (Jernkontoret) är frapperande: här fylles hela smedjeinteriören av varma krapproda färgtoner i olika schatteringar. Arbetarefigurerna äro ovanligt elegant och säkert tecknade och målade.

Under 1790-talet få de flesta av Hilleströms smedjeinteriörer denna varm-
roda helton. En tilltalande tysksmedjevariant är den från 1792 i dir. B. Johanssons ägo (färgplansch 27). Konstnären står på toppunkten av sin konst; färggivning, komposition, figurframställning visa hans säkerhet. Och här har han nått fram till att ge själva rummet ett utmärkt återgivande med »riktigt» djupperspektiv. Målningen äger trots sin »låga» realism en enkel storslagenhets, trots det skildrade pågående arbetet en viss stämning av det sävliga lugn, som man vill tro förefanns även i smältsmedjorna under »den gamla, goda tiden».

Tidigare har antytts den stora betydelse, som vallonsmidet hade för järnbruken, särskilt i Dannemora bergslag, Löfsta, Österby, Forsmark, Skebo, Strömsberg, Harg m. fl. Vallonsmidet utövades av ättlingarna till de valloner, som Louis de Géer inkallat 1643; de bibehöllo länge sitt utländska språk, sina främmande vanor, men försvenskades så småningom. Man har i litteraturen bevarade rätt noggranna upplysningar om livet och förhållandena vid de uppländska vallonbruken.¹⁷³ Här skall blott nämnas något om Hilleströms framställningar av vallonsmidet, sådant det vid 1700-talets slut utövades vid ett par av de största av dessa bruk, Löfsta och Forsmark.

Första gången man i Hilleströms målningsförteckning möter vallonsmedjemotivet är 1787: »En smedia vid Löfsta bruk» (n:r 568). Det är ett rätt märkligt förhållande, att han under sin resa 1781, som bl. a. berörde Söderfors, icke stannade vid något av de större vallonbruken, utan efter resans slut målade endast tysksmedjeinteriörer. Att han under 1787 utför tre vallonsmedjebilder efter varandra, står troligen i samband med någon detta år företagen Upplandsresa. Om konstnären utfört någon eller några av Löfsta-målningarna för brukets rike ägare, baron Carl de Géer, är obekant.

Hilleström målade 5 smedjeinteriörer från Löfsta bruks vallonsmedja. De två bästa, bägge från 1787, tillhöra fru Ulander, Motala (plansch 29) och greve N. Wachtmeister, Tistad. Man skulle nästan kunna kalla dem repliker, om icke skiljaktighet funnes beträffande smedernas rörelseställningar. Annars är smedjans inre med härdarna, hammaren o. dyl. alldeles överensstämmande. Vallonsmedjan hade som bekant, i motsats till tysksmedjan, *två* skilda härdar, smältarehärden och räckarehärden, belägna mitt emot varandra. Målaren har valt den för kompositionens klarhet tacksammaste anordningen och visar oss de bägge härdarna i förgrunden till vänster och höger, medan man i fonden har en blick mot smedjans bakgrund, där vattenhammaren är i arbete med stångjärnsuträckningen. På så sätt får bilden en symmetrisk, lugn komposition, vars rytm ytterligare betonas av arbetarefigurernas placering. Vid varje härd arbeta två smeder med tänger, spett och slägga, under det att i förgrunden en kolgosse står i motljus som en vilofigur. Arbetsscenen är livligt, nästan dramatiskt innehållsrik: det är en ögonblicksbild från den pågående, svårskötta vallonfärskningen. Smederna äro mycket väl och träffande återgivna i sina rörelser, med något av en impressionists konst att fånga ögonblicket. Belysningen från härdeldar och smältstycken är av en tilltalande klarhet och värme i, som man kan vänta, den fullmogna målningsstilens krappröda toner.

Komna hit, må ett par rader ägnas åt att meddela huvudgången av vallonsmidet. Ehuru hämtat ur ett arbete från något senare tid än Hilleströms, får man här en kort, målande skildring av väsentligheterna i smidets fortgång:¹⁷⁴

»Först framföres i *smälthärden* en tackjärnsgös, 12—14 fot lång. — Den afsmälta massan behandlas af en smältaredräng, och detta färskningsarbete kallas »göra sågen», hvarefter mästersmältaren ånyo nedsmälter det färskade jernet till en sammanhängande smälta, hvilken därefter uttages ur härden, af smältaren föres under hammaren och

hopslås till ett smältstycke, hvarefter detta öfverlämnas till räckaren för att i *räckhärden* vällas och utsmidas till stångjern. Sedan vid smälthärden tillverkats 4—5 smältor, och dessa af räckaren uträckts till lika många stänger, har i räckhärden, genom afbränning från de behandlade smältstyckena, samlat sig en smälta, kallad lupp, hvilken nyupptages, under hammaren hopslås till smältstycke samt sedermera återföres till härden för att undergå samma behandling, som de i smälthärden tillverkade styckena. — »Rafassa» (jfr franska *refaire*) kallades den operation, som vid »stortångens» användande måste företagas med ett för en god smältas erhållande allt för ofullständigt arbetadt färskjern, och bestod deri, att färskorna måste ånyo nedsmältas och uppbyggnas, man måste ånyo »göra sågen». Sedan mästersmältaren gjort 6 smältstycken och mästerräckaren dem till 6 stänger, samlar man ihop jernaffallet, som under räckningen fallit på botten af härden, och man formar ett 7:de smältstycke och deraf en 7:de stång. Sedan detta är gjort har man slutat en »turnej», under hvilken det andra arbetslaget af 6 personer hvilat sig i »labbyn». Hvarje turnej varar 3—4 timmar.»

Så torrt, som denna beskrivning gör det, har Hilleström icke målat smidet, utan han har, som den skicklige eldsmålare han var, gjort en konstnärligt förträfflig och sakligt vederhäftig arbetsbild. Man erinras om en i den samtida diktkonsten förekommande (förut icke publicerad) dikt, som i ord målar just vallonsmedernas hårda arbete i Löfstasmedjan. A. F. Skjöldebrand besökte bruket 1794, och i hans handskrivna memoarer får hexametern uttrycka en vacker bild av smidets gång:

»Under ett svartnadt tak vid flodens fallande bölja,
smeder i eldens sken, med nakna, seniga armar
ur den kolfulla härden, af hvinande pustarna glödgad,
häfva med konst, mer än mänsklig kraft, ofantliga gösen,
dem, under lyftade hammarn, gnistrande kasta på städet,
medan för vågfyllda rännan, en häfstång dammluckan upplyft.
Forsen störtar på kuggiga hjulet, som brakande kringfar,
hammarn faller och lyfts och faller, och stränderna dåna.»

En viss avmattning i stilen kännetecknar däremot de två interiörerna av Forsmarks övre vallonsmedja, opphammaren (planscher 30, 31). Man överdriver troligtvis icke, om man säger det innehållsliga värdet hos dessa pendantmålningar vara minst lika stort, eller större, än det konstnärliga. Möjligt är, att de voro beställda av brukspatronen, landshövdingen Samuel af Ugglas, och säkert ingå de bland de »hammarsmedsyirken», som enligt bevarade, ovan anförda kvitton, köptes av denne under maj och juni 1793. Den ena interiören (plansch 30) har ungefär samma härdanordning, som vi sett förekomma på Löfstainteriören från 1787, men i förgrunden har tillkommit den

i stark förkortning sedda hammaren. Den andra Forsmarksbilden, av samma smedja, men sedd från annan plats i rummet (plansch 31) är oroligare komponerad och rätt svag i figurteckningen. Den gamla, gulnade fernissan bidrager till att skänka dukarna en ful kulör i oklar gulbrun färg.

År 1781 är som tidigare påpekats Hilleströms genombrottsår som industri-målare. Icke mindre än 28 gruv- och smedjemålningar kunna dateras till detta år, och de flesta däribland förekommande innebära helt nya uppslag. Först och främst datera sig de tidigare serierna gruvmålningar från Falu gruva från detta år, målade efter konstnärens återkomst från Falun. Vidare finna vi, att det är detta år, som motivet stångjärnshammare först upptages i konstnärens oeuvreförteckning. Till detta år kan man också fastställa tillkomsten av den första duken över Söderfors' ankarsmedja, och det är högst antagligt, att Hilleström på återvägen hem genom Roslagen stannade vid Söderfors, liksom vid Löfsta bruk.

Det sammanlagda antalet av Pehr Hilleströms målningar över ankarsmidet vid Söderfors uppgår till 12 stycken, utförda åren 1781—98. På grund av den omständigheten, att fem av dem icke kunnat återfinnas inom landet, kan den slutsatsen dragas, att dessa framställningar över en av landets berömdaste exportartiklars tillverkning av en eller annan omständighet funnit vägen till utlandet. De återfunna sju målningarna ge emellertid ett alldeles tillräckligt studiematerial för bedömandet av denna intressanta grupp järnbruksmålningar.

Vad man först fäster sig vid inför dessa bilder, är att de avbilda ett och samma stora smedjerum, nämligen den större ankarsmedjan vid Söderfors' bruk. Vid 1700-talets slut funnos vid bruket två smedjor, varest de internationellt berömda skeppsankarna utsmiddes enligt en för bruket egendomlig metod, som vi strax återkomma till.

Svenska ankarsmidets historia går långt tillbaka. Före 1676 tillverkades ankarna för svenska örlogsflottan i en smedja på Skeppsholmen på så sätt, att stångjärnet med flera stänger sammanbands i knippen eller paket och för hand välldes tillhopa, s. k. paketering, vilken var den i utlandet vanliga ankartillverkningsmetoden, enligt Rinman förekommande ännu 1788 i Holland, Frankrike m. fl. länder. Men vid Söderfors använde man sig av en helt annan metod.¹⁷⁵ Ankarbrukets historia går tillbaka till Karl XI:s tid; dess privilegier äro av den 29 april 1676 och utfärdades för assessorn, sedermera bergmästaren Claes Depken, adlad Ankarström, vilken efter Karl XI:s eget initiativ anlagt bruket på Jörtsön i Dalälven i Tierps socken. Malmen hämtades från Danne-

mora gruva. Ankarström och hans arvingar tillförsäkrades uteslutande monopol på ankartillverkningen i Sverige, och bruket fick karaktär av fräsebruk. Detta monopol åstadkom, att praktiskt taget alla svenska fartyg under 1700-talet använde skeppsankare, som tillverkats vid Söderfors. Ankartillverkningen där uppgick 1700 till 580 skepp, stångjärnstillverkningen, som påbörjats 1686, till 1312 skepp.¹⁷⁶ För 1750 voro siffrorna respektive 790 och 1014 skepp., men under de båda Grillarnas ägaretid under 1700-talets senare hälft ökades produktionen i rask takt. Utom ankare och draggar omfattade tillverkningen åtskilliga slags grovsmide och finsmide för bergverken och industrin, såsom vevar, trampar, hjulnålar, järnhjul, passankare m. m.¹⁷⁷

Den kände bruksmagnaten och finansmannen Claes Grill (1705—67), ägare av Österby och Iggesund, köpte bruket 1748 av hovmarskalken Carl Broman. Claes Grill, den mest kände medlemmen av den berömda industriidkare- och köpmanssläkten, var en grand seigneur i upplysningstidens stil med stora vetenskapliga och konstnärliga intressen. Hans stora målningssalleri på Söderfors omfattade flera berömda verk bl. a. av Alexander Roslin och Gustaf Lundberg, och han förmedlade lika gärna försäljning av målningar, som av stångjärn och järnmanufakturer.

Sonen Adolf Ulrik Grill (1752—97) var bruksägare på Söderfors åren 1778—97, alltså även under det år, då Hilleström besökte bruket. Det var en utomordentligt driftig man, denne Grill, skicklig som industriledare, stor musikkvän och naturvetenskapsman, ledamot av Musikaliska akademien och av Vetenskapsakademien. Hans zoologiska museum eller »naturaliecabinett» på Söderfors omtalas som beundransvärt för sin tid och kom sedan att tillfalla Vetenskapsakademien. Hans estetiska intressen kommo honom bl. a. att 1795 anlägga en utomordentligt vacker engelsk park vid bruket, med ett tempel i grekisk stil, grottor, minnesvårdar etc. Som bruksman nedlade Grill ett energiskt arbete på ankartillverkningens ökande. Också kulminerade densamma under hans tid; särskilt 1780-talet innebar en högkonjunktur: för året 1783, under kriget mellan England och Frankrike, uppgick ankarproduktionen till 2771 skepp, men varierade annars mellan 1000—2500 skepp. Med sin betydande tackjärnstillverkning (1783 3486 skepp., 1787 5249 skepp.) och stångjärnsframställning (omkr. 1500 skepp. pr år) var Söderfors' bruk ett av de största svenska bruksföretagen på denna tid, 1700-talets senare decennier.¹⁷⁸ Uppsvinget under 1700-talets slut innebar, att det överträffade Forsmarks produktion och närmade sig Löfstas. Masugnen, vari dessutom förekom »hyttstöp» av gry-

tor etc., hade byggts 1721, men nybyggdes 1755 av Algulin, och under A. U. Grills tid byggdes därtill en slaggugn 1783, samt, vilket i detta sammanhang är viktigare att veta, den stora ankarsmedjan år 1784 samt den lilla 1786. Den driftige bruksinspektorn under Grill, Johan Schedin, ledde dessa byggnadsarbeten. Bruket fick kol dels från frälseskogar, dels i form av köpkol av skattebönder. Då A. U. Grill dog 1797 endast 45-årig begravt bruksfolket honom som »en förlorad far». J. G. Eck, som 1801 besökte Söderfors, tyckte då att »alles ist so nett, so heiter», och förmodade, att ankarsmedjan var den största i världen.

Om brukets existensförhållanden, tillverkning m. m. under 1700-talets senare hälft hava vi utförligare underrättelser bl. a. av Jars 1774,¹⁷⁹ Rinman 1788,¹⁸⁰ Johan Lundström 1791,¹⁸¹ Fortia de Piles och Boisgelin samma år,¹⁸² Johann Wilhelm Schmidt 1799,¹⁸³ J. F. L. Hausmann 1806¹⁸⁴ och andra. Några introducerande upplysningar om ankarsmidet äro här på sin plats, innan vi övergå till att betrakta Hilleströms målningar däröver.

Stora ankarsmedjan var en för den tiden kolossal verkstad med en längd av 118 alnar (70 m.), bredd $21\frac{1}{2}$ aln (13 m.) och höjd 15 alnar (9 m.). Byggd av slaggtegel, hade den 1,2 m. tjocka murar. Smedjan inrymde 8 mitt emot varandra belägna smideshårdar med 20 alnar höga skorstenar och 4 vattendrivna hammare. Taket bestod av luckor av bräder, så att det fort skulle kunna nedtagas i händelse av eldsvåda. Till stångjärnsberedningen enligt halvvallonmetoden användes 6 hårdar, till ankartillverkningen 2 hårdar. Där smiddes ankarnas skilda delar, stock eller skaft, armar, flyn och ringar, var för sig. Två motsatta hårdar och en hammare bildade tillsammans en avdelning för sig i smedjan, som alltså hade 4 sådana avdelningar, vilka hade sina städ och svängkranar invid hårdarna. Vid ankarfabrikationen använde man sig direkt av det nysmidida smältjärnet.

Ankarstocken tillverkades av smältstycken i form av kilar, som sammanvälldes och hopslogos under hammaren till ett stycke. På detta sätt tillverkades också de nyssnämnda ankardelarna, men det viktigaste och svåraste momentet i tillverkningen var hopsvetsningen av armarna, vilka tidigare hade utflickats med flyn genom smärre vällningar med handsläggor, vid själva ankarstocken på krysset eller kronan. Denna vinkelvällning var ankarsmidets höjdpunkt, och den var lika krävande och svår för smederna att utföra, som den var ståtlig för åskådarna att betrakta. Den berömde tyske mineralogen Hausmann säger därom: »Vid intet annat smidesarbete, ja, över huvud taget vid intet

annat mänskligt arbete är ett uppbåd av samlade kroppskrafter i större verksamhet, än vid ankarssidet, där smederna måste handskas med 90—100 centner (omkr. 4200—5000 kg.) tunga järnmassor.»

Vid fastvällningen av ankararmarna vid stocken kunde icke vanliga vattenhammare användas, och som handsläggor voro för svaga, nyttjades en speciellt konstruerad storslägga, en avlång klubba av järn, som gick under namnet »Hercules». Denna klubba, som man ser förekomma på alla Hilleströms Söderforsmålningar, var tjock och rund mot ena, men smal mot andra ändan samt hade en vikt av omkring 150—250 kg., enligt Rinman o. a. Hur Herculesklubban användes, får man en tydlig uppfattning av genom att betrakta Hilleströms målningar, t. ex. den å färgplanschen 35 återgivna. Klubban var upphängd i en lina av grova rep, s. k. carnat, som löpte genom ett enkelt block, fastsatt i en takbjälke ovanför städet, där hopsvetsningen skedde. Repens ändar höllos av en grupp karlar, vanligen 3—4 stycken, själva klubban av en mästersed, som dirigerade smidets gång. Hilleströms målning visar, hur denna smed till vänster håller den i repet från taket nedhängande Herculesklubban i dess skaft, under det att den samlade troppen av karlarna till höger med förenade krafter draga i carnatens linor — en vackert komponerad och målad grupp arbetare i en gemensam aktion, som spänner alla deltagarnas krafter. Här får konstnären tillfälle att på ett övertygande sätt i bild bekräfta de ovan citerade orden av ögonvittnet om smedernas kraftiga bemödanden. Den släghållande smeden riktar noggrant sin tunga klubba så, att den må falla, som Rinman uttrycker det, »ackurat på svetsande vällen, vilken således tillslås med flera slag för att fastna tillsammans med ankarstocken.» Ankaret med dess rött lysande svetsningsställe ligger i horisontalt läge på ett lågt, stål-blått städ, strax framför härden — det hölls i horisontalläge genom dess fastgörande vid en svängkran, eller byggningsvind, som en dåtida benämning löd. Dessa hävtyg funnos, som man ser på Hilleströms hithörande målningar, i ett betydligt antal i smedjan, och de användes till ankarets och ankardelarnas lyftning och transport mellan hårdarna, städet och vattenhamrarna; för sin tid inventiösa, kunde de med skötsel av blott en eller två karlar förflytta de tyngsta ankare. Sedan denna första hopvällning ägt rum, avslutades processen med en samfälld vanlig smidessläggnings på ankaret av en grupp smeder, som då samlades i en krets kring städet. Även denna arbetsprocedur avmålade Hilleström på flera målningar. Man ser där en 5—6 karlar intensivt upptagna av släggningsen — Herculesklubban har nedtagits och ligger på golvet i förgrun-

den. Denna nyhet i fråga om arbetsprocessens fortgång innebär visserligen en motivistisk förändring, men inverkar blott föga på den konstnärliga effekten, det är samma rum, samma eldsbelysning och ungefär samma rörelseställningar hos smedfigurerna.

Enligt Jars voro 60—70 arbetare i ständigt arbete i brukets ankarsmedjor, men arbetarstammen utökades ansevärt vid behov. Om dagarna pågick arbetet från kl. 6 på morgonen till kl. 6 på kvällen, men ofta arbetades även om nätterna, då dubbelt så många arbetare erfordrades. Brukssamhället hade en befolkning på 500—600 människor, där funnos kolare och kolkörare, hantverkare av alla slag och pråmkarlar, som på stora pråmar förde ankare och stångjärn till Skutskär, varifrån transporten skedde på skepp till Stockholm, en kostsam frakt, som bidrog till att höja ankarnas pris. Utlandsexporten växlade betydligt i kvantitet tid efter annan, allt efter konjunkturerna. Bland länder, som under 1700-talet köpte våra svenska skeppsankare, märktes Frankrike, Holland, Tyskland, Portugal och Spanien.¹⁸⁵ Exporten minskades allt efter som länderna införde importförbud för ankare till skydd för egna industrier.

Ankarna, som tillverkades, voro i olika storlekar; de största sorterna vägde 30—36 skepp. eller 500—600 kg.

Granskar man nu Pehr Hilleströms återfunna sju målningar från denna industri, återfinner man de två här ovan angivna momenten ur tillverkningsprocessen. Men ur konstnärlig synpunkt betyder som sagt dessa motivvariationer föga, målningarnas värde som konstverk bero på bildernas mer eller mindre fulländade utförande i deras egenskap av industrimålningar och eldskensstycken. Betraktade som sådana är deras kvalitet, som man kan vänta sig, rätt skiftande. Medan några av dem måste räknas tillhöra Hilleströms bästa produktion, äro andra rätt slätstruket och intresselöst nedpenslade på duken. Det gäller här att åter skilja agnarna från vetet, och en bedömare gör då den reflektionen, att »agnarna» i detta fall tillhöra konstnärens senare period, eller 1790-talets senare del. En 1798 målad interiör med 6 släggande smeder kring ankaret, ägare fru Helander, Krusenberg, är svagt utförd beträffande kolorit och figurbehandling, ett efterklangsarbete med något av det nyantika receptmåleriets torrhet. De tidigare bilderna i denna grupp åter intyga Hilleströms friska uppfattning av smedjemotivet, och de äga vanligen betydande konstnärlig kvalitet, även om konstnären upprepar sig.

Den tidigast målade Söderforsinteriören, som är bekant, synes vara Nationalmuseums stora duk, deponerad i Örebro läns museum, plansch 37. Utan

tvivel är den med sina för Hilleström ovanliga mått 137×185 cm. den största bruksmålning, som han någonsin utförde. I regel använde han sig av samma lilla format till alstren av denna gren av sitt måleri, som till genrebilderna och de andra »salongstyckena». Nationalmuseimålningen, utförd vid årsskiftet 1781—82, gjordes icke direkt på beställning, men torde ha inköpts av brukspatron A. U. Grill själv strax efter fullbordandet. Härpå tyder åtminstone den intressanta omständigheten, att man till höger i smedjans förgrund ser några förnäma besökare, brukspatron Grill och fru Anna Johanna Grill d. y., vilka jämte den från ryggen sedde bruksinspektorn och ett par andra besökarefigurer bära tydliga tecken av att vara tillmålade på duken, sedan hela målningen blivit färdig. Man kan t. ex. beträffande bruksinspektorn se, huru konturerna av den tidigare målade skottkärran, som en gammal smed skjuter alldeles bakom honom, framträda tvärs igenom hans långrock, och dessutom visar figuranordningen, att besökaregruppen icke varit avsedd att ursprungligen ingå i kompositionen. Saken har helt enkelt varit den, att Hilleström på eget bevåg avmålade den ståtliga ankarsmedjan och därefter fått tillfälle att visa duken för brukspatron Grill, vilken beordrat honom att ditmåla sig själv, sin fru, sin bruksinspektor och några andra personer. Att herrn i tricorne och käpp och med den kraftiga, energiska profilen verkligen är Grill, framgår av en jämförelse med övriga bevarade porträtt av honom. Målningens högra del blir härigenom kompositionellt överlastad och orolig, men blicken stannar icke där, utan söker sig in till den av släggarbetet upptagna smedsgruppen i fonden framför den starkt lysande härdöppningen. De bredbenta, framåtlutade karlarna bilda en sluten arbetsgrupp av god verkan och äro kompositionens centralpunkt. Men blicken drages till härdeldarna på högra sidan och in mot bakgrunden, där man ser den upplysta lilla ankarsmedjan. Arbetare komma och gå, hamrarna dunka, men i förgrunden sitter en karl lugnt på en bock och röker sin pipa! Ett märkligt sammanställande av rörelse och vila, av män i industriliv och i arbetspaus. Några paralleller finnas på andra håll bland dessa smedjemålningar — det är Hilleströms begåvning att sammanställa kontrasteffekter, som här går igen. Helhetsintrycket blir splittrat genom mångfalden av skilda ljuskällor, som förhindra verkan av en enhetlig lysande ljuseffekt, och de åt olika håll sig vändande figurerna understryka det oroliga intrycket. Men det kunde icke hjälpas, troheten mot verkligheten förbjöd här något teaterarrangement med flyttning och godtycklig placering av ljuskällorna. Eldsbelysningen är något monotont återgiven med en jämn gul färgton —

man kunde önskat större variation härvidlag med förekomsten av en mera varmröd eldton. Men ännu har Hilleströms ljuskolorit icke befriats från den första målarstilens kyliga toner i kallt gult. Först efter 1785 få hans smedjemålningar den behagligt varma helhetstonen i ljusrött och rosa. Man märker bäst skillnaden i koloriten genom en jämförelse med ankarsmedjemålningen av 1787, plansch 36. Men med sina antydda brister kvarstår den stora Nationalmuseitavlan som en värdefull och imponerande rik arbetsbild, som ett ögonblick kan få betraktaren att draga sig till minnes 1800-talets mest berömda industrimålning, Adolph von Menzels »Järnvalsverk» i Berlin. Sammanställningen må förefalla djärv, men en närmare jämförelse visar bildernas beröringspunkter, trots det sekel av oerhörd utveckling inom både industri och konst, som ligger emellan dem.

Den i måleriskt hänseende mest lyckade Söderforsmålningen torde vara den, som finnes i fru Ulanders ägo i Motala, plansch 36. Färgbehandlingen av belysningen från härdarnas eldar är här fullt tillfredsställande, utan att den därför fått denna allt för söta tegelröda helton, som vi tidigare funnit i andra smedjemålningar från 1780-talet. En mycket lyckad detalj är den rephållande arbetaregruppen till höger i förgrunden (erinrande om vissa grupper av klockringare i 1800-talets bildkonst), vilken gör ett fördelaktigt intryck icke minst tack vare de lätta, vackert stämde lokalfärgerna i smedsdräkterna. Vad som ännu kvarstår som visserligen kompositionellt bristfälligt, men ofrånkomligt ur innehållssynpunkt, är den splitttrade belysningen från skilda ljuskällor och smedjerummets sönderstyckande genom förekomsten av härdar och svängkranar. Inom ett annat område märker man ett betydande framsteg mot tidigare smedjemålningar: det är i gestaltningen av smedjerummet. Att skapa rum med djup och rymd erbjöd Hilleström från början vissa svårigheter, han var rokokons barn och Bouchers lärjunge såtillvida, att han i sin första stil aldrig helt lyckats med sina försök att »gå på djupet» i rumsbildningen, utan då insätter sina personer i ett scenliknande, trångt närrum. Eller modernt uttryckt, han var icke säker i det lineära perspektivets användning som rumsbildande faktor enligt renässansperspektivets lagar. Denna tidstypiska oförmåga, som låg i rokokostilens väsen, bortarbetade emellertid Hilleström under 1780-talet — man kan som ett genomgående drag märka hans strävan efter att ge en möjligast kraftig djup- och rymdverkan i förening med sökande efter uttryck för större plasticitet och rumsfrihet åt figurerna. Ur denna synpunkt är det givande att jämföra de

båda reproducerade Söderforsmålningarna för att där iakttaga den antydda utvecklingen av hans stil i perspektiviskt-plastiskt hänseende. Ännu mera slående blir jämförelsen, om den utsträcket till att omfatta Bergslagens målning av 1788 (replik hos grevinnan Cronstedt, Stockholm) samt Krusenbergs målningen av år 1798. Där har han nått en toppunkt av sin djuprumsbildande förmåga, och hans pensel ger ett rätt övertygande begrepp om det stora smedjerummets längd på 70 meter.

Bland de återstående Söderforsmålningarna märkes den från 1791 i dir. Bengt Johanssons ägo, Stockholm: den är en i varmröd helhetston hållen variant av slägg-motivet och en i stilen likartad pendant till den förut omtalade tysksmedjan å färgplansch 20.

Serien av Söderforsmålningarna utgör en typisk exponent på denne målares konstnärsskap: både hans bättre och hans sämre sidor framstå här, men i allmänhet överväga de förra, och gruppen bildar en även måleriskt sett värdefull avdelning i hans smedjemåleri. Särskilt beaktansvärda äro vissa av dessa bilder därför, att de återgiva den livligaste, folkrikaste och till belysningen mest komplicerade industriverksinteriör, som Hilleström prövat sina penslar på att söka återgiva. Att han med sin intima läggning, sin håg för den närliggande, enkla och lugna idyllen med få personer icke skulle kunna giva en alldeles lyckad lösning på det svåra problemet, som senare tidevarv skulle återupptaga, hindrar icke, att hans ansatser i denna väg måste erkännas vara berömvärda. Berömvärt är det också att finna den ärlige realistens seger över arrangören — Hilleström uppgav hellre något av eldspelets romantiska effekter, än han avprutade något av kravet på en sanningsenlig motivbehandling.

Det återstår oss nu att ägna uppmärksamheten åt ett par av Hilleströms bruksmålningar med ett ämne, som berör järngjutningen. Tackjärnet göts ännu under 1700-talet i regel i masugnarnas rådstugor och man använde sig för tillverkning av husgeråds- och prydnadsföremål, järnhällar till ugnar och monument, kanoner m. m. av det direkt ur masugnen tappade järnet — först mot århundradets slut började man mera allmänt begagna reverber- och kupolugnar för tackjärnets omsmältning. En bruksman, som nedlade stor förtjänst på vår gjuteritekniks utveckling, var den hit inflyttade engelsmannen Thomas Lewis.

Voro de svenska skeppsankarna världsberömda under 1700-talet för sin go-

da kvalitet, fanns det samtidigt en annan järnexportartikel från vårt land, som ävenledes nådde stort internationellt anseende, nämligen de svenska gjutna järnkanonerna. Brukspatron Erik Kjellberg säger 1753: »Uti denna förträffliga och för Riket högst nyttiga Giutnings konsten hafwer Norden här uti Sverige framalstrat sådane store Mästare, hwars arbeten icke allenast hos fremmande högt värderas och härifrån som oftast wackra stycker utföras, utan äro jemwäl Swenske Mästare och Konstnärer begiärte af främmande Herrskaper, at igenom deras goda insickt och skickelighet bringa denna Konst til högre fullkomlighet uti deras länder.» Några ord om den svenska styckebrukstillverkningens viktigaste förhållanden under 1700-talets senare hälvt äro på sin plats för att söka ge läsaren den för den rätta förståelsen av dessa målningar nödvändiga historiska bakgrunden.

Konsten att framställa goda kanonrör av gjutjärn och därtill hörande ammunition hade redan under Gustaf Vasas tid nått en hög grad av fullkomlighet och utvecklades än mer under 1600- och 1700-talen. Louis de Gée har förtjänsten av att ha infört den dubbelpipiga masugnen i landet, först vid Finspångs styckebruk (jämför Allart van Everdingens båda Finspångsmålningar i Trippenhuis i Amsterdam). Masugnar med två pipor byggdes vid de större styckebruken, men de mindre bibehöllo även under 1700-talet ugnen med en enda pipa, som man bland annat kan se av Hilleströms styckebruksinteriörer.

Det vill synas, som om denna industri hade haft sin bästa tid vid 1660-talets mitt. Spak uppger, att styckehandeln och -exporten kulminerade omkring 1660, då exporten från Sverige per år i medeltal uppgick till 37,460 centner eller omkr. 1,600 ton, en siffra, som icke uppnåts senare.¹⁸⁶

A. R. Aschling har 1841 uppgjort en förteckning över våra styckebruk under 1500-, 1600- och 1700-talen, och han anför namn och data för 22 olika verk, varav de flesta dock existerade under kortare tidsperioder.¹⁸⁷ Med undantag för det äldsta och förnämligaste styckebruket Finspång i Östergötland, lågo så gott som alla i Södermanland. Det största av dessa sörmländska styckebruk var Åker, även det anlagt på 1500-talet och under 1700-talets slut i ägo hos den kände storkapitalisten, kommerserådet J. D. Wahrendorff (1726—1803). Mindre styckebruk, anlagda på 1600-talet, voro i samma provins Näveksvarn, Hellefors, Stafsjö och Ehrendal. Till dessa kom det 1783 privilegierade Svärta eller Ullaberg. Utom Södermanland fanns vid denna tid i drift endast Överums styckebruk i Småland. Det sammanlagda antalet svenska

styckebruk uppgick år 1790, då Hilleström besökte och avmålade en interiör från ett sådant verk, till icke flera än åtta stycken. Det borde alltså icke möta oövervinneliga svårigheter att bestämma *vilket* bruk av dessa åtta, som vi här presenteras för, men emedan styckebrukens och den svenska kanontillverkningens historia ännu är ett oskrivet kapitel av vår brukshistoria och emedan alla andra vägledande upplysningar saknas vid en sådan efterforskning, har jag ännu icke definitivt kunnat bestämma det av Hilleström avmålade styckebrukets namn.¹⁸⁸ Ett noggrannare sammanställande av vissa bergshistoriska fakta än vad jag hittills hunnit göra, skall utan tvivel leda till en säker namnbestämmelse i detta fall. Med full visshet kan än så länge sägas, att det här gäller ett av de *mindre* mellansvenska styckebruken med en masugn med blott *en* pipa, ett styckebruk, där det 1790 förekom tillverkning av både kanonrör för export och av kanonkulor. Man kan gissa på Svärta, Stafsjö eller Ehrendal; av viss anledning förefaller det sistnämnda acceptabelt.

Som bekant användes sedan 1500-talet i Sverige gjutna kanonrör av två slag, koppar- eller metall-stycken och järn-stycken. Det är blott de senare, som här intressera oss. De svenska kanontyperna hade fastställts till storlek, tyngd etc. under Karl XII i »Kort författadt Byxmästerij» 1702. Kanontillverkningen var intill 1723 förbehållen svenska artilleriet, men styckebrukshandeln frigavs åter detta år, så att vem som ville fick mot tulls erläggande och på vissa villkor utföra kanoner och ammunition. Kanonexporten uppblomstrade åter. Spak anger för 1750-talet en exportmedelsiffra på 697 ton pr år.¹⁸⁹ Som någon statlig kontroll eller besiktning ännu icke förekom, var kvaliteten icke klanderfri, gallror, hål och blåsor i loppen förekommo, vilket förorsakade, att de svenska gjutjärnskanonerna mot slutet av 1760-talet råkade i misskredit i utlandet. Därtill kom en ökad konkurrens särskilt från Frankrikes sida. Emellertid utfärdades kungl. brev 1766 och kungl. instruktion 1770 angående kronobesiktning av här tillverkade kanoner och kulor: vid varje styckebruk skulle en artilleriofficer anställas att förrätta denna statliga kontroll rörande produktionens godhet. Både kanonrören och kulorna besiktigades och kontrollerades till kvalitet, storlek m. m. Detta hade till följd en uppgång i kvaliteten och en ökad utförsel: exporten uppgick år 1780 till 8172 skepp. (0. 1500 ton), och för 1780-talet var medeltalet per år 1115 ton.¹⁹⁰ 1780-talet var kanonexportens sista stora decennium, ty omkring 1790 sjönk den hastigt på grund av i England och Frankrike genomförda förbättringar i gjutmetoden. I detta hänseende, eller beträffande gjuteritekniken, hade de svenska stycke-

bruken icke hunnit följa med utvecklingen på kontinenten. Medan man här i regel fortfarande göto kanonrören ihåliga över en kärna med kärnstång, som efter gjutningen uttogs ur loppet, hade i utlandet den av Maritz 1713 uppfunna och av Montalembert förbättrade metoden att göra rören massiva och sedan utborra loppet i horisontalt eller vertikalt ställda borrhaskiner fullständigt slagit igenom.¹⁹¹ Den nya metoden infördes visserligen hit till Sverige 1756 av chefen för svenska artilleriet, greve Augustin Ehrensvärd, och kungl. styckegjutaren Gerhard Meijer konstruerade en lämplig borrhaskin; och visserligen förordnades genom kungl. brev 1756, att kronans kanonrör skulle tillverkas enligt den nya metoden — men det gick mycket långsamt med nyhetens införande vid styckebruken. Även på detta område gjorde sig den sega svenska brukskonservatismen gällande. Blott de större bruken synas ha inrättat borrhaskiner, vid de mindre fortsatte man ännu på 1780-talet tillverkningen enligt det äldre, välprövade sättet med kärnstång och gallippa. Den senare var en järnstång med tre armar, vilken höll kärnstången med dess cylinder i kanonens mittlinje.

Att kanonrörgjutningen vid det av Hilleström avmålade styckebruket förgick enligt det äldre manéret, framgår av en detalj: invid masugnen i fonden till höger stå två gjutformor med isatta kärnstänger i mitten. Formarna äro tydligen färdiga att användas till gjutningen av rören. Förloppet därav var, att sedan den av lera formade kanonrörsmodellen uttagits ur formen, insattes däri den cylinderformade kärnan, som bestod av en smidd järnstång överdragen med aska, mässingstrådar m. m.¹⁹¹ Formen placerades så nere i gropen eller dammen framför masugnens utslagsbröst och utslag gjordes. Sedan gjutningen verkstälts, upptogs kanonen, formen söndertogs, ojämnheter å röret borttogos, fänghål borrades, och slutligen utborrades loppet till sin rätta diameter i en borrhaskin. Det är emellertid icke själva denna rörgjutning, som man får bevittna på Hilleströms målning, plansch 32, utan han har valt att återgiva arbetet med kulstöpning i »rådstugan» vid masugnen. Ett utslag pågår som bäst under livlig gnistbildning, det röda järnet nedrinner i en grop rakt i fondens mitt. Där hämta hyttarbetarna järn i sina gjutskopor och fylla med den smältande massan de runt omkring på golvet stående kulkokillerna — låga järnformor, sammansatta av två delar eller halvor. Kokilltypen, som torde ha inkommit från Frankrike, tillät gjutning av ett flertal kulor på en gång. Varför Hilleström valde kulstöpning till sitt ämne och icke styckegjutning, berodde väl på, att det förra arbetet gav åskå-

daren en livligare och mera omväxlande syn, än det senare, ty att åse järnets nedrinnande i kanonformen i dammen var ett icke på långt när så intressant och omväxlande skådespel som att se på arbetarnas rörliga sysselsättningar vid kulstöpningen. Här ser man tre av dem, i skjortor och bredbrättade hattar till ögonens skydd, och med var sin skopa i bägge händerna: de tre karlarna gå i tre olika arbetsställningar, en upphämtande smält järn ur gropen, en annan gående till en kokill, den tredje fyllande sin kokill i förgrunden med järn. Invid denne sistnämnde ligga tvenne färdiga kanonrör, ett större (tydligt en 18-pundare) på ett mindre rör. Det intressanta är att finna ett monogram under en kunglig krona på det »långa fältet» på den överliggande kanonen. Detta utvisar, att kanonen ifråga skulle exporteras till något utländskt konungadöme, troligen till Portugal.¹⁸²

Vid de båda kanonrören står en från ryggen sedd herre i rödbrun långrock. Möjligen är detta den statliga kontrollofficeren, som med händerna på ryggen står där och åser gjutarbetet »å dragande kall och ämbetets vägnar». Ytterligare några personer ägna arbetet sitt intresse, nämligen en besökaregrupp längst till höger. Det är återigen den myndige brukspatronen med damer, och i detta fall är han en äldre, fetlagd man med käpp i handen. Detta förnäma besök hindrar emellertid ingalunda en av masugnsarbetarna att, sittande invid bäljverket till vänster, tömma ett stort stop av någon dryck, som man (efter eget skön) kan tänka sig vara vatten eller hembryggt öl.

Målningen får liv av alla dessa figurer, som synas i rörelse och i vila, och effekt får den av järnutslaget och det röda skenet därifrån, som upplyser scenen. Den av väldiga oregelbundna stenblock murade masugnen utgör här en ypperlig och imponerande fondbild, särdeles lämplig som kompositionens sammanhållande centrum med sitt starkt belysta, välvda bröst och dess inåttledande järnstänger, bördjärn. Ändock har det icke fullt lyckats målaren att här ge oss en övertygande djupillusion, masugnen verkar nästan som en tunn fondkuliss. Och på scengolvet uppträda protagonisterna, väl medvetna om att de kritiskt betraktas. Men något publikfrieri förekommer minst av allt här, lika litet som annars på den sympatiskt blygsamme Hilleströms interiörbilder. Intrycket blir rikt och fängslande genom det friska berättandet av arbetsprocessens fortgång och genom figurstaffagets variation, men tack vare den lyckade sammanhållningen av komposition och belysning blir scenens verkan på åskådaren både lugnare och mera ögonfångande, än förhållandet

är med den mångdubbelt större Söderforssmedjeinteriör, vi nyss togo i betraktande.

Styckebruksinteriören förekommer i två lika stora repliker, den bättre i ägo hos generalkonsul O. Söderberg, Stockholm, den andra i Göteborgs konstmuseum. Den förstnämnda, plansch 32, är otvivelaktigt den tidigast målade; den ingår i en serie av tre Hilleströmska gruv- och smedjemålningar, försedda med på franska avfattade rubriker, präntade av konstnären på bildernas baksidor. Serien, upptagen under n:r 682—684 i den egenhändiga förteckningen, har tydligen blivit målad i avsikt att sändas utrikes, och två av målningarna, den här omtalade över styckebruket och en nu i Bergslagens ägo befintlig bild med en kopparhytta, ha för några år sedan kommit hit från rysk ägo.

Den grupp bland alla Pehr Hilleströms smedjemålningar, som lättast torde ha vunnit popularitet och förståelse hos en större allmänhet, både av mästarens samtid och av eftervärlden, är otvivelaktigt klensmedjeinteriörerna, det vill säga bildframställningarna från de vanliga verkstadssmedjorna för enklare manufaktursmide, för utförande av hovslagning och vagnsmiden och för reparationer över huvud taget. Klensmedjor av olika slag och storlekar förekommo ju både i städerna och på landet, icke minst vid järnbruk och industriorter, ja, som vi sett till och med nere i gruvorna under jord.

I Hilleströms egen förteckning, som ofta åberopats och som givetvis är det viktigaste dokumentet till kännedom om hans produktion, förekommer icke ordet »klensmedja» (ordet är överflyttat till svenska från det tyska »Kleinschmiede», eller smedja för mindre arbeten), utan dessa motiv kallas där antingen blott »smedia» eller, om smedjan är större till omfång och arbeten, »vagnmakarevärkstad» eller »hofslagarevärkstad». Den sista benämningen är något oegentlig såtillvida, som konstnären aldrig avmålade något hovslageriarbete med hästar, så vitt hittills är bekant. I alla dessa klensmedjebilder är smeden eller smederna i sysselsättning med utförandet av samma arbete, de stå släggande kring städet framför härden.

Som i ett tidigare kapitel har påpekats, var det just med dessa klensmedjeinteriörer, som Pehr Hilleström debuterade som arbetsmålare, vilket skedde redan 1773 och »icke mot slutet av sin levnad», som en tidigare, ofta upprepad tradition, troligen skapad av Eichhorn, angiver. Målningarna i denna grupp uppgå till ett antal av 21 stycken från åren 1773—1808: motivet är alfa och omega i målarens industribildsproduktion, ty hans förteckning både

inledes och avslutas med sådana målningar. Men motiven dominera under hans första årtionde som målare, i hans första stil. Endast för åren 1773—81 förekomma 13 bilder, och därmed synes han nästan ha uttömt motivets möjligheter. Ty efter Bergslagsresan 1781 övergår han till framställandet av gruvinteriörer, stångjärnshammare, ankarbruk och ännu andra industrimotiv samt tager sedermera blott sporadiskt upp klensmedjorna.

Av de tre smedjebilderna n:r 35—37 i den egenhändiga förteckningen, vilka man kan datera till 1773, märkes en mindre målning med *en* smed i arbete, ägare skådespelare Anders de Wahl, Stockholm. Duken, som nyligen renoverats och exponerats på Liljevalchs konsthalls utställning under mars och april 1929, bär tydliga tecken av att vara ett tidigt arbete i denna genre. Smeden, sedd från ryggen, står vid härden och håller smidesstycket med en tång i ässjan samt drager samtidigt i stängen till bäljen. Till höger sitter eller står (ställningen är något oklart angiven) en smedsgosse vid några städ, ett grövre och ett sparrstäd; han betraktar åskådaren med putslustig min under luggen. Realismen är öppen hjärtlig och övertygande, men figurgruppering och komposition rätt otympliga och osäkra. Målningssättet är hastigt och med flytande penselföring, och koloriten förtjänstfull ända in i skuggpartierna, även om härdeldens kalla toner i ljusgult, vitt och rosa knappast gör rättvisa åt konstnärens renommé som eldmålare. Vad som är typiskt för Hilleströms tidiga målningssstil i denna bild, är bland annat figurteckning och perspektivbehandling — båda utvisa den vane rokokodekoratören och den ännu tämligen ovane interiörmålaren.

Till år 1778 tror jag mig kunna förlägga tillkomsten av några sinsemellan till innehållet betydligt olikartade klensmedjeinteriörer. Ämnet »3:ne Smeder i sin Smedia» motsvarar alldeles vad som d:r Carl Sahlins målning, plansch 23, framställer. De tre unga karlarna, klädda i tjocka skinnförkläden, arbeta muntert och livligt med sin tretaktssläggning, medan en i skuggan nästan dold gosse till vänster drager bäljen. Smedernas rörelseställningar äro väl studerade och effektfullt återgivna med tillbörlig variation. Målningen vinner sitt största konstnärliga värde på grund av den fint avvägda koloriten. Eldskenet lyser upp den murade härdväggen med blåa och blåroda schatteringar; metallkåpan över härden ger genom sina varma rosafärger en väl avvägd komplementkolorit, som erinrar om Hilleströms färggivning åt vissa tyger och sidenstoffer i hans samtida dräktbilder med damer.

Den samma år målade »smeden» hos fru E. Mannerstråle, Stockholm,

(plansch 21), är icke fullt så »rolig» som den föregående, men har även den betydande koloristiska förtjänster. Det kan icke hjälpas, men man tycker nästan, att den unge, prudentlige smeden står och poserar under sitt hamrande på smidesstycket. Naturligtvis förekom ofta enmansläggning, men ur både tekniska och konstnärliga synpunkter är det mera givande och intressantare med två- eller tremansläggningen. Konstnären insåg också detta.

När han efter några månader åter utförde klensmedjemotivet (n:r 275 i egenh. förteckningen, målad 1779), arrangerade han i för övrigt precis samma interiör, som den föregående målningen visar, två släggande smeder vid städet. Som målningen först helt nyligen påträffats — ägare är med. doktor Magnus Stenberg i Trosa — kunde den tyvärr varken utlånas till Hilleströmsutställningen, ej heller reproduceras i denna bok. Det sakliga innehållet med den rektangulära hårdöppningen, plankväggen till höger, städet på sin stabbe, de obeslagna hjulen, årderbillen, bocken och verktygshon på golvet etc. är alldeles överensstämmande med den nyssnämnda ensmedsmålningens — nytillkommen är blott en ung, till höger stående släggaredräng, klädd i hatt och förskinn och med små, nakna fötter. Ynglingen verkar alltför graciöst och feminint finlemmat byggd för att kunna hantera den tunga släggan med vederbörlig slagkraft. Men från smidesstycket sprakar ett regn av gnistor åt sidorna.

En förträfflig framställning i färger av tvåmansläggning ha vi i direktör Bengt Johanssons målning 1781, reproducerad å färgplansch n:r 22. Man finner i hur hög grad kompositionen vunnit jämnvikt och fyllnad genom de två, på var sin sida om städet stående arbetsfigurerna. De lyfta sina armar i takt till alternerande slag, man tycker sig uppleva rytmiken i arbetet och höra släggorna slå klingande mot järnet. Elden från kolhögen i klensmedshärden kastar ett något dystert och hårt sken i gult och gröngult mot figurerna — säkerligen har Hilleström haft någon 1600-talets ljusmålare av Caravaggio-riktningen i minnet. Lokalvalörerna äro fint sammansmälta, se till exempel den rappade fondväggen och smedsdräkternas toner i brunt och blått! »Ordonancen eller tillställningen», det vill säga komposition och gruppering, kunna icke vara klarare, fastare och mera expressiva. En detalj att lägga märke till är veckbehandlingen å smedernas dräkter — dessa något kantiga, gotiska veck äro särskilt typiska för Hilleströms första målningsstil. Som arbetsbild har den till formatet obetydliga duken i mina ögon en nästan klassisk karaktär, och det torde icke vara överord att beteckna den som ett konstverk av verkligt hög kvalitet. I denna grupp av arbetsbilder intager den givetvis ett

av de främsta rummen, och bland äldre europeiska smedjebilder finner man knappast någon, som kan göra den rangen stridig. Då hundra år senare en målare, som Krøyer i Danmark, målade alldeles samma motiv — naturligtvis utan en aning om Hilleströms gamla bild — gav han färgvalörerna en ljusare lustre, som den friluftsmålare han var, men uppnådde knappast svenskens livlighet och välbyggda figurgruppering i arbetsskildringen.

Komna till denna punkt, hejda vi oss i överblicken av målningarna och rikta den frågan: var voro dessa klensmedjor belägna, som vi här se avbildade? Svaret är icke så alldeles lätt att giva, ty smedjor av denna enkla typ sågo likadana ut överallt. Man har trott, att de Hilleströmska klensmedjorna i regel varit brukssmedjor, och menat, att då konstnären reste till bruksorterna, passade han på att studera också bruksklensmedjornas inre. Detta tror jag är oriktigt, åtminstone vad beträffar den första och största gruppen av dessa målningar. Hautelissevävaren Hilleström hade efter allt att döma icke besökt något bruk före år 1781: man vet icke ens, om han gjorde några landsortsresor över huvud taget före detta år. Ännu höllo hans väveriarbeten honom kvar i Stockholm mest hela året om. Det synes vara sannolikast, att denna första grupp på 13 klensmedjemålningar från 1773—81 avbilda Stockholmssmedjor. I huvudstaden funnos ända till 1800-talets slut, icke minst vid Smedjegatan och Hovslagaregatan, en mängd sådana större eller mindre verkstäder. Elers uppgiver, att antalet klensmeder i Stockholm år 1797 uppgick till 26 stycken, antalet hovslagare till 32 och antalet vagnmakare till 18 stycken, detta enligt skråhandlingarna för nämnda år.¹⁹² I de mindre städerna funnos däremot i regel blott två smedsskrån, klen- eller finsmeder och grovsmeder. På landet florerade, obundet av skråordningen, ett bondsmide, som omfattade finare och grövre smiden till lantbrukets behov, hästskor, söm, krampor, krokar, äggverktyg, billar samt arbetsvagnar och slädar. I varje socken funnos sockensmedjor, och herrgårdar och bruk hade i regel egna smedjor. Kjellberg säger 1753: »Den myckenhet Grofsmeder på Landsbygden uti en del orter i Bergslagerne, i synnerhet i Dalarne, hwaräst Allmogen ganska wäl förstår att smida, utom alt det grofsmide, som wid kniphamrar tillwärcas, så at på tillwärkning kan wara tillräckelig tillgång, allenast afsättning wore, hwilken endast igenom försiktige speculationer uti handelsinteressen, samt godt förråd på penningar och capital, står at hielpas.» Men redan 1760 var det vanligt, att allmogen köpte hästskor m. m. i städerna.

Hovslagarna och vagnmakarna kallades grovsmeder, men skillnaden mellan

dem och klensmederna upprätthölls icke så strängt. Enligt kungl. brev av 1742 och 1772 fingo de tillåtelse att »om vartannat arbeta hvad de lärt och kunna förfärdiga, dock utan att betjena sig af hvarandras gossar och gesäller». Om smedernas yrke säger samme Kjellberg:

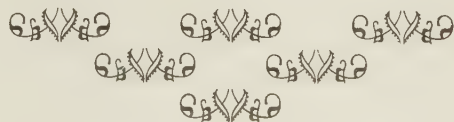
(grovsmeder kallas) »hofslagare hos oss, hofslagare, hwilka, utom det de förfärdiga allehanda gröfre arbeten til alt hwad uti ett land och stad kan behöfwat til bygnad, åkerredskap samt wagnar, hiul, kiörredskap med flere arbeten, hörer dem jemwäl til at beslå eller sko hästar och dragare, wara kiännare utaf deras siukdomar och förstå at förordna dem läkemedel, hafwa skickelighet at kunna värdera hästar efter deras sämre och bättre egenkap.» — — (En grofsmed måste känna noga til alla järnsorterna, såsom kallbräckt, rödbräckt och torrstensjärn.) »En grofsmed, han skal weta och förstå at gifwa jernet sin tilbörliga eld uti härden, kastar understundom sand, kohlstybbe, friska kol, och bestäncker med watn, at så mycket bättre holla tilsammans eldens kraft, tils jernet fådt des rätta färg och är glödgat, och sedan har goda handlag och öfning at med hammaren tilskapa och ämna hwad som skal förfärdigas.»

Efter 1781 är det icke ofta, som Pehr Hilleström åter upptager klensmedjemotiven till konstnärlig behandling. Hans intresse övergår till att återge större och mera komplicerade smedje- och gruvmotiv. Icke förrän 1790 möta vi åter detta hans gamla älsklingsmotiv, och nu under beteckningen »en hofslagare värkstad med fig.», n:r 673 i egenhändiga förteckningen. Denna bild kan man identifiera med en i d:r Carl Sahlins ägo befintlig målning, avbildad å plansch 24. Det är denna gång ett högt och djupt rum, som har en bostadslägenhet tillbyggd åt vänstra sidan, tydligen smedsbostaden. På dess vägg åt smedjan sitter högt upphängd en kolossal hästsko med öppningen nedåt — i många former trivdes vidskepelsen på denna upplysta tid, liksom den gör det ännu. En spirituell föreläsare har nyss påpekat, att vantron är egentligen det enda, som oförändrat bibehållit sig tiderna igenom, som är sig alldeles lik nu som på Gustaf III:s tid. I dörren och på trappan nedanför stå ett par samtalande kvinnor, som icke alls intressera sig för de släggande tre karlarna på höger sida av scenen, icke heller för smeden, som med kruset i handen tar sig en vilopaus. En på kant kullstjälpt åksläde av ordinär sort ligger i förgrunden och väntar på att få sina medar beslagna, liksom några vagnshjul. Eldskensbelysningen är i denna interiör något matt genomförd, och i stället för den kraftigt klarröda ljustonen, som man finner å smältsmedjebilderna, ligger över rummet en jämnt flödande brunaktig halvdager. Hilleström har försökt sig på att utvidga smedjan inåt och åt sidan, sökt anknyta verkstaden till bostadshu-

set, men han har icke fullt lyckats i sitt uppsåt att giva en sammanhållen komposition av de heterogena delarna. Vad som ger denna målning sitt värde, är de avbildade många detaljerna, sedda var för sig, och den sakliga framställningen av smedjans belägenhet och inredning.

I den »hofslagareverkstad» av år 1792 (plansch 25), som tillhör kabinettskammarherren greve Hans von Stedingk, Stockholm, har Hilleström lyckats ge en väl avvägd ämnesdisposition av fast och klar uppbyggnad. Smedjegruppen har tre släggare, som arbeta på en glödande järnstång, så att gnistorna flyga i ett regn. Men belysningen kommer lika mycket från den uppflammande ässjans koleld, vilken bälpojken med uppbåd av alla krafter får att flamma upp högt i härden. Verktygslåda, vattenbalja till härden, åksläde, sparrstäd och hjul utgöra miljöbildande accessoarer. Målningen har blott en svaghet, koloriten: nu har konstnären kommit fram till en nästan obehagligt söt tegelröd och brun ton i eldskensdagarna, alldeles motsatt det hårda eldsken i gult, som karaktäriserade hans 1700-talsinteriörer av klensmedjearbetet. Denna i tegelrött gående helton utmärker hans samma år utförda interiör från Stockholms glasbruk till vilken vi i annat sammanhang skola återkomma.

Ålderdomsmåleriet från 1800-talets början innehåller i detta fall ett kompendium eller ett repertorium av konstnärens tidigare produktion, upprepad med accentuering av de rent måleriska värdena. Från 1805 är en liten tilltalande målning av en klensmedja med två smeder, ägare bruksdisponent Tom Bergendal, Djursholm. Den skänktes av konstnären jämte ett par andra smedjebilder till sedermera generalmajoren H. G. af Melin, vilken som vän till Hilleströms svärson, kapten Schürer von Waldheim, torde ha besökt den gamle målaren i Sutherska huset. Förtjänstfull i måleriskt hänseende, återger bilden många enskildheter, som man igenkänner från äldre interiörer, men en nyhet är den släghållande klensmeden till vänster om städet. Med sin baret, sin kvicka profil, sin lediga ställning och sitt preciösa hållande av storsläggan synes han oss vara en kroppsarbetets eleganta Celadon, en charmör i smedsskjorta, som mitt uppe i novantikens bistraste tid verkar som en gengångare från rokokoidyllens värld.

S J U N D E K A P I T L E T

Kungsholms glasbruk i Hilleströms måleri

Medan den äldre svenska porslins- och fajanstillverkningen blivit noggrant studerad, har kapitlet om den inhemska glastillverkningen och omdetfordom största svenska finglasbruket på Kungsholmen ännu icke utforskats. Viktiga bidrag till kännedomen därav ha emellertid under tidernas lopp givits av bland andra Gjöding 1754, Samuel Schultze 1762, Sven Rinman 1788, Fortia de Piles och Boisselin 1791, J. F. L. Hausmann 1808, Aug. Strindberg 1882, Stråle 1884, Gerda Cederblom 1910, Magnus Eidem 1912 och Arvid Baeckström på 1920-talet, för att nämna det viktigaste av de tryckta bidragen. Närmare uppgifter om Kungsholmsbrukets fabrikation kunna inhämtas i Hallrätsberättelserna i Stockholms stads arkiv.

Svenska glastillverkningens historia sträcker sig tillbaka till medeltiden; särskilt under 1400-talet omtalas i städerna enskilda glasmästare. På 1500-talet utvecklades under renässanstidens konstliv fabrikationen, så att ett sär-

skilt glasmästareskrå 1585 erhöill privilegier i Stockholm.¹⁹³ Bruket låg på Brygeriholmen i Norrström och var i verksamhet i 1600-talets början, men torde varit av obetydliga dimensioner. Först under 1600-talets mitt och senare hälvt anläggas organiserade glasbruk med rationell drift, vilka sökte av myndigheterna ernå så fördelaktiga privilegier som möjligt i monopolsyfte. Det var på den store Axel Oxenstiernas initiativ och med drottning Christinas intresserade medverkan, som *Melchior Jung* grundade sitt glasbruk på vilket han 1641 fick så gynnsamma privilegier att man kan tala om exklusivt monopol till hans förmån.¹⁹⁴ Italienska arbetare inkallades, och fabriken anlades på dåvarande Munklägret, före 1672 som bekant Kungsholmens namn, på en tomt invid gamla bron. Efter någon tid synes glasbruket ha flyttats till en liten holme i närheten, den då s. k. Vantmakeriholmen efter det där förut belägna »Slorffens vantmakeri» eller handskfabrik. Jungens glasbruk fortsatte tillverkningen till inemot 1670-talets slut. Gamle Jungs son *Gustaf Johan Jung* grundade, uppmuntrad av faderns framgång, ett glasbruk vid Nystad i Finland, men detta brann upp redan 1685, samt därefter ett annat glasbruk på Södermalm i Stockholm, vid Glasbruksgatan, vilket omtalas omkring 1690 och synes ha upphört 1695. Men förhållandena vid de båda Jungska Stockholmsglasbruken äro icke bekanta och svåra att utforska.¹⁹⁵ Enligt Strindberg var deras produktion medelmåttig och ojämn, och finare glas måste fortfarande införas från utlandet.¹⁹⁶

Grundläggaren av Kungsholms kristallglasbruk, som Hilleström besökte och avmålade, var däremot en i vår industrihistoria beryktad person, italienske »markisen Giacomo Guagnani», sedermera avslöjad som en äventyrlig f. d. tiggarmunk Bernardino Scapitta, vilken tidigare bluffat sig fram litet varstans på kontinenten. *Guagnani-Scapittas* gästspel i Sverige har skildrats bland annat av August Strindberg i »Svenska folket».¹⁹⁶ Bedragaren lyckades dupera den annars försiktige Carl XI och fick utomordentligt fördelaktiga privilegier vid anläggandet av sitt »glaskompani» 1676. Det kungliga privilegiet av den 24 jan. 1676 tillförsäkrade bruket rättighet att allena i riket förfärdiga bergkristall jämte fönster- och spegelglas. Verkets egentliga uppgift var att tillverka »godt, fint och durabelt kristall-glas och flere glassorter.» Detta glasbruk var först beläget vid sjöstranden i närheten av och väster om Klara kyrka, enligt Gjöding på platsen för det senare Rosenbad,¹⁹⁷ men bruket flyttades 1686—88 på grund av fara för eldsvåda och efter föranstaltande av dåvarande direktören, riksvärdien *Balthasar* eller *Baltzar Grill* till samma holme, Glasbruksholmen, där

föret Jungens bruk låg eller legat, och troligen övertogs då det äldre brukets lokaler och rörelse; gamle Jung hade avlidit 1678. Scapitta hade redan avslöjats som »en Erts-Bedragare, som gjorde Wärrcket stor skada.»¹⁹⁷ Han hade förskingrat de anförtrödda medlen och rymde 1678 ur landet. Lyckligtvis fann man i Balthasar Grill den rätte ledaren och under hans chefskap hade Kungsholms glasbruk sin första stora glansperiod. Han lär t. o. m. ha tillverkat pokaler av manshöjd. Både Karl XI och Karl XII voro med som delägare, hade lotter eller andelar i verket, och de läto där tillverka praktfulla pokaler, bågare och skålar med sina namnchiffer ingraverade och etsade. Från år 1683 finnes ett reglemente för arbetarne. Glaskvaliteten var redan nu utmärkt och jämförbar med det bättre utländska glaset. Senare glasbruksdirektörer efter Grills död 1697 voro: friherre Johan Thegner till 1734, kammarrådet Jacob von Ertman till 1757 och från detta år till omkring 1770 Peter Falkenson. Omkring 1790 hette direktören Lindblom. Under åren 1760—66 hade verket en andra blomningstid. Omkring 1760 hade de gamla förfallna trähusen från 1600-talet ersatts med nybyggda stenhus. Fabrikationen gick raskt framåt, och tillverkningen ökades genom nya arbetares antagande och förbättrade fabrikationsmetoder, så att »detta glasbruk nu för tiden synes ha nått sin största höjd», säger Schultze i sitt præsidiatal i Vetenskapsakademien 1762. Förtjänsten av denna för vår konstflits höga ståndpunkt glädjande utveckling tillkom i främsta rummet en av delägarna, riksrådet greve *Carl Ehrenpreis* (1692—1760), som under 31 år, 1729—60, var »glasbrukets förnämsta stolpe och mäktige beskyddare» enligt Schultze. Bruket, som nu gick under namnet »glas- och kristallmanufakturiet», ägdes tidigare av 12, sedan 1700-talets mitt av 22 intressenter eller lottägare, som bildade den s. k. glasbrukssocieteten (jämför »brukssocieteten»). Sedan 1695 det enda glasbruket i huvudstaden, var det därjämte utan tvivel det största och förnämsta kvalitetsbruket i hela landet. Dåtidens robusta och icke just ekonomiskt insiktsfulla sedvänja att vid gästabud och fester krossa glaset och spoliera allt vad som krossas kunde, varom bl. a. den gamla visan »dåligt kalas, om intet glas går i kras» bär vittne — en sedvänja, som enligt Gerda Cederblom fortlevde i Skandinavien och delar av Tyskland till långt in på 1800-talet¹⁹⁸ — denna sed och glasens bräcklighet överhuvud har gjort, att det till vår tid bevarade studiematerialet rörande glas-tillverkningen icke är så omfattande, som önskligt vore. På de större museerna, såsom Nordiska Museet,¹⁹⁹ Nationalmuseum, Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg,²⁰⁰ Kulturhistoriska museet i Lund o. s. v. finnas dock många glas i

olika former, särskilt dryckeskärl (»hålglas») av Kungsholms kristallglasbruks tillverkning under 1600- och 1700-talen. Sedan under 1600-talets slut de venetianska glasen från Murano, s. k. flügelgläser med höga, smäckra, elegant utsirade ben i lätta former, fått tjäna som förebilder, kommo tider, då man gick efter de tunga, slipade böhmiska glasen, sådana som t. ex. remmaretypen. Under påverkan av rokokons smak blevo formerna och ornamenten åter lättare och graciösare, och glasen gjordes mindre, elegantare än förut varit fallet. Nya former uppkommo med nya bordsskick, t. ex. sockerbössorna i typisk rokokostil. Orneringen med slipad och graverad dekor, ofta med rankor, blad och blommor, ansluter sig skickligt till och omväxlar med monogram och namnchiffer, särskilt kungliga, som gärna bli en dekorens mittpunkt. Under den gustavianska perioden torde man nog kunna tala om förekomsten av en inhemsk, svensk glasstil, som gått till eftervärlden bland annat i den populära formen av brännvinsflaskor och -glas med graverad och ofta förgylld dekor och med Gustaf III:s monogram som vittnesbörd om brännvinsregalet efter 1776. Utom de äldre, kända formerna av bägare, pokaler, skålar, flaskor och remmare förekomma nu även s. k. strålaflaskor och flaskor i form av djur, såsom svin (»fyllesvin») och hundar (»fyllehundar»).201 Från utlandet, framförallt England, inkommo under 1700-talet nya impulser i stilistiskt och tekniskt hänseende, men att gå in på detta skulle bli för vidlyftigt.

Emellertid var Kungsholms glasbruk icke längre det enda i landet. Bruk för framställning av grovt glas, fönster-, butelj- och grövre hushållsglas, funnos flera i landsorten. Det viktigaste var det skånska glasbruket vid Henriks-
torp i Norra Åsbo härad, privileg. 1695, nedlagt 1762, men om kristallglasfabrikationen förekommit där torde vara osäkert och ännu icke bevisat, och i betydelse kan anläggningen knappast jämföras med Stockholms glasbruk. Det för rikets fabriksdrift ömmande hattpartiet uppmuntrade även glastillverkningen med det goda resultat, att år 1748 funnos 8 glasbruk i riket. I en trakt i Småland hade på 1740-talet flera sådana bruk anlagts, främst Kosta 1741—43, som bekant det äldsta ännu existerande i landet. På Värmdön i Uppland låg mellan 1736—85 Björknäs' glasbruk, som tillverkade både grövre och finare sorter, även kristall. I Göteborg fanns sedan 1762 J. Schultz' glasbruk med buteljtillverkning som specialitet; bruket nedlades redan 1803.²⁰² Cedersbergs bruk vid Bjärka-Säby i Östergötland, grundlagt 1782, framställde dricksglas, ofta dekorerade. Andra landsortsglasbruk voro Casimirsborg i Småland, Sandö i Ångermanland o. a.

Pehr Hilleström besökte och avmålade Kungsholms glasbruk samma år, 1781, som han varit nere i Falu gruva — detta för hans industrimåleri så rikt givande år, då bergs- och bruksmotiven fullkomligt dominerade hans konstskapande. I sin målningsförteckning skriver han under nr 380 blott »ett glasbruk». Att det verkligen är Kungsholms bruk, han avbildat, intygas av andra samtida källor. Bland annat var den sista målning, han på Konstakademiens expositioner utställde, år 1815, en glasbruksmålning, densamma, som står omnämnd i hans bouppteckning (bil. III). Han tog upp det intressanta arbetet vid själva smältugnen, brukets hjärtpunkt, till målerisk behandling, och han målade det i tre varianter åren 1781, 1782 och 1792; någon senare utförd målning därifrån omtalas åtminstone icke i förteckningen (jämför bil. V). Den målning, som utställdes på Akademien 1815, var med all sannolikhet den 1782 påbörjade, vilken då icke hade fullbordats, utan kommit att få stå kvar i ateljén och som påmålades av den gamle mästaren till nämnda utställning. Men den blev aldrig riktigt avslutad, varom man kan övertyga sig genom ett studium hos nuvarande ägaren, Sällskapet i Stockholm (plansch 39). Medan den första målningen av 1781 kommit i hittills okänd privat ägo, är 1792-års varianten den bästa och roligaste målningen med detta motiv; nu hos hertig Ch. d'Otrante på Elghammar. Innan vi gå närmare in på att skärskåda målningarna och deras innehåll, äro några upplysningar angående sättet för glastillverkningen vid Kungsholmsbruket på sin plats.

Det är först att märka, att man ansåg glasmassans sammansättning, smältningens förlopp, smältdeglarnas beskaffenhet och dylikt vara fabriktionshemligheter, som icke fingo yppas, utan på det strängaste måste förtigas. Den annars utförlige Schultze tiger i sin redogörelse 1762 som muren om dessa saker, men Rinman och Hausmann,²⁰³ båda tekniskt kunniga, lämna flera upplysningar till tjänst för den i saken intresserade. Huvudmaterialerna, som sammanblandades på bruket i den s. k. meng-kammaren (nutidsspråk: mængdkammaren) av en »materialist», voro kvarts från Roslagen, kiselmjöl (vit sand av flinta) från Skåne, salpeter och pottaska (lutsalt). Dessa voro inhemska rudimaterier. Till finare glas och kristall användes spansk soda, vidare blyvitt, arsenik, mineralsalter från Tripolis etc. Vi förbigå de förberedande bruksarbetena i siktverk, krossverk och stampverk och gå direkt till smältugnen. Glasbruket hade på denna tid under 1700-talets senare decennier blott en glashytta med en ugn i arbete. Tidigare hade funnits två ugnar, alternativt i drift, enligt Gjödings uppgift 1754.²⁰⁴ Utom glasugnen funnos några andra ugnar: två kalcinerugnar

för kalcineringen eller glödgningen av soda och pottaska, för »frittering» av kiselmjöl och alkali och för bränning av kvarts och leror till degeltillverkningen; vidare en »påttugn», motsvarande vår tids temperugn, för tempering eller förvärmning av deglarna eller, som man då kallade dem, »påttorna», vilka tillverkades vid bruket; samt slutligen den i förbindelse med glasugnen byggda kyl- eller kylarugnen, till glasens gradvisa avkylande. På Hilleströms målningar synes i fonden den viktigaste av ugnarna, smältugnen eller glasugnen, vari själva glasmassans smältning ägde rum. Ugnens form är koniskt avsmalnande uppåt, kupolliknande välvd, och med en rund eller oval grundplan — en form för glasugnarna, som enligt Agricola förekom i Venedig vid 1500-talets mitt. Ugnen måste tillverkas med stor noggrannhet, och det kunde ske på två sätt, antingen en dyrare sort av eldfast, finkornig sandsten från Roslagen, huggen av erfarna stenhuggare, då den räckte under 4 års tid, eller ock den billigare, vanligare och på målningarna förekommande ugnstypen, byggd av eldfast tegel av hessisk lera. Denna senare ugn kostade 200 rdr att bygga och varade under två eller högst tre år. Den var invändigt klädd med huggen sten från Öland, som hade den goda egenskapen att spara virket. Som av planscherne 37 och 38 framgår, funnos på ugnens mitt i brösthöjd nischer med intag i tegelmuren och ugnöppningar in till deglarna. Mellan nischerna äro bandliknande murförstärkningar, *contre-fortes*; jämför strävpelarna i gotisk arkitektur. Smältugnen hade 6 stycken sådana arbetsöppningar, så kallade verklock (av det tyska *Werkloch*), genom vilka arbetarna stucko in sina blåsrör att upphämta glasmassa ur de på insidan sittande deglarna. Inne i ugnen saknades för övrigt s. k. roster, mellan vilka lågorna slog upp mot deglarna, en förbättring, som förekom vid kontinentens glasindustri, men ännu icke hittat hit. Ugnens uppeldning, en viktig sak, som måste ske dygnet runt, skedde genom en lucka nere vid en trappa, som man ser till höger på de Hilleströmska målningarna, där en gumma i *schalett* sköter denna syssla. Glastillverkningen var i hög grad bränsleslukande. Fortia de Piles och Boisselin uppge detta glasbruks årliga vedkonsumtion till 600 famnar.²⁰⁵ Till bränsle användes blott väl torkad ved av gran eller fur, helst gran, vars rök icke anlöpte glasmassan i deglarna. Stenkol förekom icke vid bruket, ehuru det vid andra glashyttor, särskilt i utlandet, England, var det sedan lång tid tillbaka vanliga bränslet. Angående själva smältprocessen är Sven Rinmans skildring 1788 målande och lämplig att här citera:

»Från ugnen har lågan ingen annan utgång än genom 6 sidoöppningar, s. k.

verklock, innanför hvilka glaspottorna ställas på därtill murade afsättningar. Storleken af öppningarna modereras genom försatta lerskifvor eller halvmånar. Det smälta glaset uttages i små portioner med ihåliga järnrör och uppblåses till kulor, som under flera värmningar arbetas till mångfaldiga behof.»

Pehr Hilleström är som vanligt trovärdig och noggrann, och han avbildar även dessa »halvmånar» av kölnisk lera framför ugnsoppningarna. Dessa lerlock måste på grund av hettan förnyas var 4—6 månad.

Glasugnen var i konstant drift, dag såväl som natt, men över helgdagarna gjordes uppehåll. Arbetet fortgick kontinuerligt med skift om 6 timmar, då arbetarna turades om. I glashyttan voro 1762 sysselsatta 10 glasmakare, dels mästare, dels gesäller, 13 förblåsare och lärlingar samt 2 »stockare» för huggande av veden, eldningen o. dyl., summa 25 man.²⁰⁶ Hela arbetarestammen vid glasbruket uppgick emellertid vid den tiden till minst 75 karlar. Glasmakarna voro kontraktsevenligt förbundna till viss glasfabrikation per timme och avlönades med en summa per vecka samt fingo därtill vissa »accidentier», d. v. s. tillägg eller premier. År 1791 voro arbetarna i hyttan enligt Fortia och Boisgelin några och trettio stycken, och de betalades var och en med 8 skillingar om dagen. Bland de andra för brukets övriga sysslor anställda personerna märktes: 1 »materialist», som blandade glasmassans materialier, och 2 drängar, bokare och stötare, 3 glasslipare, 1 ritare och 1 klensmed för verktygen, allt år 1762. Kontorsbetjäningen bestod av 1 bokhållare, 1 kontrollör och 1 magasinsförvaltare. Till bruksfolkets tjänst funnos anställda en läkare samt en präst till lärlingarnas undervisning och hyfsning. Kamreraren Schultze uppger med stolt-het, att detta glasbruk vid nämnda tid gav föda och uppehälle åt långt över ett-hundra personer. Organisationen för glasens försäljning föll helt på brukets lott och var rätt vidlyftig. Fabriken hade i Stockholm egna glasbodar, vilka under 1700-talets senare hälvt ökades från 3 till 7 stycken i olika stadsdelar.²⁰⁷ Där såldes glasen till billigt pris efter viss taxa, i regel efter vikt, och man kunde få köpa såväl »halfkristall, frita samt gemenare glas» som helkristall. Butiks-föreståndarna kallades »glasbodhållare». Mest såldes naturligtvis det ordinära hushållsglaset, men folk med högre pretentioner kunde få köpa dyra, vackert graverade, etsade och förgyllda pokaler, gjorda »à la facon de Venise», i böhmisk eller engelsk stil. Riktigt förnäma personer beställde egna glasuppsättningar med vapen, namnchiffer, deviser och dylikt. I privat ägo och i museerna ha en eller annan återstod räddats åt eftervärlden av de sköra artefakterna. Ute i landsorten skedde försäljningen genom glasbrukets egna, kringresande glas-

förare. Den kunnige, men kritiske Hausmann avgav som omdöme om brukets tillverkningar år 1807, att dess glas visserligen vore bra, men icke fullt så bra som det engelska eller det bästa tyska och böhmiska glaset.

De båda Hilleströmsmålningarna, som vi nu skola betrakta närmare, utgöra ett par värdefulla dokument till brukets och glastillverkningens historia. Man ser olika slag av glasarbetare i deras sysselsättningar invid smältugnen och i hyttan. Där står vid ugnsmuren en »anfångare» och upphämtar med sitt blåsrör eller glasblåsarpipa en smula glasmassa, just precis lagom för ett bestämt ändamål, ur en av deglarna inne i ugnen; plansch 38. Flammorna slå ut genom de halvmånformade ugnöppningarna och kasta ett oroligt sken med starka slagskuggor i rummet. Mitt på golvet i fonden står bredbent och trygg — ställningen är känd från klensmedjemålningarna! — en förblåsare eller uppblåsare med en lustig toppmössa på huvudet och röret för munnen. Han blåser ut ett klotrunt glas. Bredvid honom sitter en glasmakare på en av de typiska glasmakarestolarna, som har låga, breda och horisontella armstöd till tjänst vid rörets hastiga rullande fram och tillbaka, under det att glaset formas med hjälp av handjärn. Alldeles likadana glasmakarestolar finna vi avbildade på de franska glasbruksinteriörerna i Diderot—d'Alemberts *Encyclopédie*.

På den andra målningen, plansch 39, ser man glasmakare i andra sysselsättningar. Två stycken äro livligt upptagna med att sätta fast foten på en pokal; dessa arbetare kallades, och kallas väl än i dag, »benmakare». En annan av dem formar sitt glas i en på golvet stående trä- eller järnform genom att kringvrida blåsröret. På denna målning i »Sällskapet» upplivas scenen av några mer eller mindre förnäma besökare, främst ett par unga damer, som stå tätt tillsammans invid den varma ugnen. En äldre man, i hatt och med händerna på sin käpp, följer benmakarens ansträngningar, en soldat till höger intresserar sig för den eldande gumman o. s. v. — alla äro intresserade åskådare, precis på samma sätt, som vi själva fångas av glasblåsningsarbetet i våra dagars hyttor. Ty i motsats till vad förhållandet är med järnindustrin, har den gamla glasfabrikationen med metoden uppblåsning för hand med rör bibehållit sig vid de många mindre kvalitetsglasbruken här i landet, som bekant. En sådan glasframställning för hand erfordrar mer än de flesta andra hantverk stor uppmärksamhet, uppövad handskicklighet, ögonblicklig precisionsförmåga och rask påpasslighet.

Glasens vidare behandling i bruket, deras avkylning, spräckning, slipning, gravering etc. är icke plats att här gå in på, enär vi icke återfinna något

sådant målat av denne konstnär. På det stora hela torde dessa procedurer ha skett på ett liknande sätt, som ännu förekommer.

Stilistiskt sett ansluta sig dessa hilleströmska glasbruksmålningar fullkomligt till hans övriga bruksmålningar, endast det motivistiska innehållet innebär en nyhet. Med den säkerhet i motivvalet, som utvecklats hos konstnären och den förmåga att framställa det ur innehållssynpunkt väsentligaste och det konstnärligt tacksammaste av bruksarbetet, som han i sitt måleri förvärvat sig, valde han från detta bruk ut blott en enda interiör och tog då motivet från den viktigaste och mest signifikativa arbetsproceduren i själva glashyttan. Smältugnen utgör rummets centrum och kompositionella stödjepunkt. Ugnens avrundade form ger målarens vilja efter plastisk djupverkan ett osökt tillfälle till en perspektiviskt verkningsfull och övertygande rumsbildning, visserligen med föga av det djup, som de stora smedjebilderna ha, men i stället av en hantverkstadslignande hemtrevnad. Arbetarefigurerna äro rätt många till antalet och varierade på ett för framställningens ämne behagligt och illustrativt sätt, där de uppträda i sina olika, av arbetet betingade rörelseställningar, än stående, än sittande. Alla gå de upp helt och hållet i sina respektive sysselsättningar, ingen poserar, ingen ser ut mot åskådaren eller småler mot honom. Tvärtom vända flera honom ryggen, äro motljusfigurer à la Vernet av det slag, som vi tidigare iakttagit i Hilleströms smedjemålningar. Framställningens stränga saklighet lämnar för övrigt intet att önska — redskap, föremål, dräkter äro utförda med målarens gamla intresse för de »döda sakerna». Medan Elghammarvarianten, målad på trä, bibehållit sin ursprungliga klarhet och lustre i färgen, är »Sällskapet» exemplar oklart och grumligt i färgtonerna, troligen beroende på att konstnären under många år, 1782—1815, låtit den stå ofullbordad i sin ateljé och först under sitt sista levnadsår med darrande hand sökt fullborda den och därvid påmålat bland annat de fult gula, oljigt oklara dagerpartierna. Denna glasbruksmålning utställdes på Konstakademins exposition år 1815 och väckte då rörelse bland den konstintresserade allmänhet, som i Hilleström hyllade en den gamla gustavianska konstens vördnadsvärde nestor. Härom skriver en pietetsfull anmälare av utställningen, obekant till namnet, i Svensk Literatur Tidning 1816:

»Anm. kan icke förbigå en i Catalogen icke upptagen tafla, föreställande en scen på Kongsholms Glasbruk, en af den för sina många lyckliga bambocicater kände professor Hilleström. Anm. kunde icke kasta sina blickar utan innerlig rörelse på denna tafla, hvilken man kan betrakta som den åldriga artistens sista skänk till allmänheten, i hvilken han

med darrande hand, men ännu leende fantasi gifvit, att jag så må säga, en tynande aftonglans af hvad han i sin ålders middagshöjd varit.»

Några avslutande ord om Kungsholms kristallglasbruks öde må tillåtas oss. Bruket hade, som Schultze 1762 riktigt framhöll, sin glanstid under 1760-talets början. De för alla inhemska industrier ödesdigra, kortsynta besluten vid riksdagen 1765 gävo en hård stöt åt tillverkningskapaciteten även vid detta bruk. Konkurrenten från landsortsfabrikerna för glas och från utlandet, bland annat England, inverkade också på produktionskvantitetens tillbakagång vid Kungsholmsbruket under 1700-talets slut. Fabrikens hela tillverkningsvärde, vilket på 1760-talet hade kulminerat med omkring 30,000 sp. per år, sjönk mer och mer: 1783 var det 9,102 rdr, 1787 blott 7,770 rdr och 1790—91 omkr. 5—6,000 rdr sp. per år.²⁰⁸ Tillbakagången fortsatte under 1790-talet, då bruket kommit i mer prononcerad privatägo, än tidigare. Vid sekelskiftet 1800 inköptes det av den judiska köpmansfamiljen Jacobsson. Grosshandlaren Moses Jacobsson gjorde vissa anstalter för tillverkningens ökande och driftens moderniserande, men han kunde icke så länge fortsätta rörelsen. Hausmann uppger dock i sin »Reise» (del III, sid. 398) — han besökte glasbruket år 1807 — att tillverkningen då var så pass stor, att den räckte till utlandsexport. På grund av ägarens undergrävda privatekonomiska ställning måste han definitivt nedlägga bruksrörelsen år 1815. Detta skedde i anledning av hans fallissement och konkurs, som i sin tur hade orsakats av den allmänna handelskrisen efter Napoleonkrigens slut, och sålunda icke på grund av glasverkets minskade avkastning.

Om bruksbyggnadernas öde efter nedläggelsen förmäler fröken Wargentín i sin dagbok 1817 följande:²⁰⁹

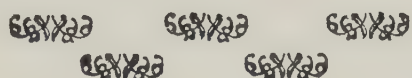
»1817, juli 15. De vackra husen, som af Juden Jacobson desse åren blifvit byggde på den holmen invid Kongsholmen, där glasbruket varit, äro nu af Konungen inlöste till et Chirurgiskt Institut, hvarest general directeuren Hagström, som bor på stället, håller allmänna föreläsningar i Chirurgien.»

Det var för det 1815 grundade Medico-kirurgiska institutets, nuvarande Karolinska institutets, räkning, som kronan 1816 inköpte glasbruket för en summa av 66,666 rdr b:co. Samma år inflyttade institutet i brukets hus på holmen. Sjelva glashyttan, en envåningsbyggnad nära sjön, fick inrymma kemiskt laboratorium och stora auditorium. Dessa gamla glasbruksbyggnader funnos kvar ända till 1865, då de revos för att lämna rum åt mittdelen av det nuvarande komplexet för Karolinska institutet. Glasbrukets byggnader re-

vos alltså icke 1816, som ibland uppgives; en huslänga vid Glasbruksgränden torde än i dag ha traditioner från brukets tid.

Det nedlagda glasbrukets inventarier bortauktionerades 1819, och därmed var ett kapitel i den svenska konstflitens historia slut.

Hur det yttre av glasbruket tog sig ut, kan man få en föreställning om av samtliga målningar och vyer, bland annat av en 1808 utförd målning av Louis Belanger.²¹⁰ Brukskomplexet framträder där som en samling några för sin tid stora verkbyggnader av sten, tydligen desamma, som Moses Jacobsson byggt i århundradets början, liggande grupperade omkring en hög, rykande fabriks-skorsten.

Å T T O N D E K A P I T L E T

Pehr Hilleström och kritiken

Det är alltid en mycket tacksam och lönande uppgift att undersöka, hur konstkritiken under olika generationer mottager och bedömer alstren av sådana konstnärer, som icke genom storheten av sin konst eller styrkan av sin personlighet redan under livstiden nått ett allmänt erkännande och ett stadgat rykte. Medan en undersökning angående till exempel kapitlet »Sergel och kritiken» icke skulle bli av så särdeles intressant och för honom belysande art, emedan denne artist redan i livet blev en berömdhet och hans konst redan då tillerkändes ett värde av klassisk överlägsenhet, blir förhållandet ett helt annat, om man för utförandet av en sådan undersökning väljer någon icke större, icke värderikare, men i sin konstalstring mera originellt och oppositionellt personlig och därför omstridd konstnär, till exempel en Mathias Grünewald, en el Greco eller en Delacroix. Män som dessa blevo icke utan vidare accepterade som värdeskapande storheter under sin levnad, utan fingo då oftast se sina verk negligerade eller oförstådda, och diskussionen om deras måleri kan

ännu i dag bli häftig. Deras verk ha ännu icke kanoniserats och förlänats erkännandet av stor fulländning av klassiskt värde. Därför kan studiet av deras vedersakares uttalanden bli upplysande icke blott för kännedomen om deras konst som sådan, utan ett sådant studium blir också givande för kännedomen om skilda tiders, nationers och individers konstuppfattning i sig. Man utläser i konstkritiken tidssmakens karaktär och dess begränsning.

Nu kan man med bästa vilja icke kalla Pehr Hilleström varken så originellt personlig eller så omstridd i sin konst, som nämnda storheter i den allmänna konsthistorien. Hans liv och verksamhet inneburo ingenting märkvärdigt eller uppseendeväckande. Men för att vara en svensk och stockholmsk konstnär av själv markerad tillbakadragenhet och liten berömdhet utåt under sin egen samtid, utgör Hilleström i alla fall ett intressant exempel på den nyss anförda tesen om konstkritiken som hjälpkälla vid studiet av en viss konstnärs väsen och egenart. Genomgår man noggrant de om honom och hans måleri fällda yttrandena, skall man finna, att skilda tidsepokers smakdomare fällt omdömen, som, jämförda sinsemellan, ofta förefalla vara alldeles disparata och motsägande. Orsaken till detta förhållande är icke svår att finna; i de varandra avlösande generationernas divergerande omdömen om samma konstverk från en äldre tid avläser man lika tydligt, som i tidskonsten själv, smakens förändringar, och tidsstilarnas — nota bene, att kritiken icke berör klassiskt erkända storverk, vilka sedan de en gång fått sin klassiska gloria sedermera stå upphöjda över all kritik. Hovmålaren Hilleströms omkring 1100 målningar ha icke uppnått en liknande ära, de äro icke erkända som några höga, oantastliga mönster, utan de ha tvärtom under de senaste 150 åren fått en synnerligen växlande kritik, än välvillig och erkännksam, än besk och nedgörande, för att icke säga partisk och elak. Att taga del av dessa kritikastrars och domares utsagor är samtidigt att följa konstuppskattningens variationer och den estetiska smakens fluktuationer under dessa 150 år av svenskt konstliv. De växlande synpunkter, som därunder kommit till tals rörande vår konstnärs betydelse, avspegla känsligt konststilarnas skiftningar från rokoko över novantik, nyantik, borgerlighet, halvrealism, »fin de siècle», fram till vårt eget århundrades historiecism och »nya saklighets»-period.

Man kan med vetskap om Hilleströms tillbakadragna karaktär icke vänta sig några utförligare omnämnanden i den samtidiga tidningspressen. För övrigt var det blott högst sällan, som uttalanden om konstalster och om de estetiska frågorna fingo upptaga något utrymme i de små, tunna tidningsbladen på

1700-talet i Sverige. Medan de estetiskt-filosofiska spörsmålen mot århundradets slut på grund av det då starkt ökade litterära intresset hos den bildade allmänheten förorsakade både vidlyftiga presspolemiker och tidskriftsdiskussioner, förekom det endast sällan, att man publicerade artiklar angående de samtida sköna konsterna och deras tillstånd i in- och utlandet. Under 1700-talet var det heller icke allmänt bruk att anordna offentliga utställningar av någon viss konstnärs arbeten. Det gavs därför för en sådan en viss svårighet att bli allmänt känd och uppskattad. Konstskapandet hade fortfarande en aristokratiskt förnäm avstängdhet utåt och fanns till egentligen blott för de högre klasserna. Väl voro konstnärerna då som nu ofta framgångsamma ur enkla förhållanden, särskilt ur konsthantverksskretsarna. Prinsar och adelsmän voro konstdilettanter, icke konstnärer, utan på sin höjd amatörer: särskilt bildkonstens exklusivitet gjorde, att den på denna tid kan förliknas vid en utifrån inflyttad och i svensk jord inplanterad drivhusplanta, som förblev obekant av den stora massan. Konstens popularisering förstod man sig icke på, men de förmögnare borgarna började inköpa konstföremål, särskilt porträtt. Ett stort steg i riktning mot utbildandet av ett folkligt populärt måleri tog Pehr Hilleström, då han djärvt trotsade traditionerna och till sin egen förnöjelse målade bönder, arbetare och hantverkare i deras vardagsarbeten.

Hilleström fick på hösten 1781, som nämnts i kapitel IV, någon god vän, som tyvärr förblivit anonym, men som var en duktig stilist, att skriva den tidigare i denna bok citerade långa artikeln i »Dagligt Allehanda» för den 6 nov. 1781 om de då nyss målade och till salu utbudna gruv- och smedjemålningarna. Detta var icke blott första gången, som Hilleströms konst fick ett publikt omnämnande, utan det var också den kanske i svensk press tidigast förekommande konstkritiska artikeln om en inhemsk målares arbeten. Vid genomläsandet därav finner man, att den okände skribenten är i högsta grad välvillig och berömmande i sina yttranden om »bergvärkstyckena» i fråga. Han blir först frapperad av det nya och oväntade i motiven hos tavlorna, som äro »alle så wackra, att de wäl också utrikes torde tilwinna sig de störste kännares loford». Det gör en modern läsare gott att finna lovord uttalade i förutsättningslöst varma ordalag, givna i Stockholm om en stockholmares konstverk — månntro man i en granntyckt tid, som vår, kan hitta ett omdöme som detta: »de ypperlige arbeten i Måleri, som kommit från denne berömde Konstnärs mästerliga hand.» En den klaraste föreställning om 1780-talets blick på och uppfattning av genremåleriet ger denna mening om en

smedjebild: »Om utkastet, som troligast synes, blifwit gjort efter naturen, eller om vår Konstnär nyttjat inbillningsgåvan, kan wara lika mycket: men det som är utom all wedersägelse är, att Ordonnancen eller tilställningen ej är mindre lyckelig, än sjelfwa Coloriten ojämförligt förträffelig.» Så svagt utvecklade var ännu 1781 kravet på realism i konsten, att kritikern utan förbehåll jämställer konstnärens »inbillningsgåva», det vill säga fantasi och fabuleringsförmåga, i värde med det direkta naturstudiet! Om det förekom mera fantasi, än verklighet i det avmålade smedjearbetet, det kunde vara lika mycket. Huvudsaken var, understryker vår okände sagesman med en senare tids uppskattning av de rent konstnärliga förtjänsterna, att »ordonnancen eller tilställningen» var lyckad, och koloriten »förträffelig». Med de först citerade konstbegreppen förstod kännarna under denna franskpåverkade tidsepok ungefär detsamma, som vi nu kalla komposition och figurgruppering.

Några år senare eller 1785 möta vi nästa omdöme om Hilleströms måleri. Det förekommer i Gahm-Perssons i bilaga I anförda levnadsteckning. Den gode samlaren och kammarskrivaren brukar i regel avhålla sig från konstkritik i sina biografier, men känner sig så tilltalad av Hilleströms målning över igenkänningsscenen ur »Helmfelt eller Den återfundne sonen, dram af Gustaf III», att han ger bilden de amplaste lovord: den är

»icke allenast wälgjord, utan ock det som är dygden och det förnämsta i alla sådana målningar, att alla Passioner äro här på det lifligaste uttryckta; så att man tydeligen igenkänner Fadrens häpenhet wid det att Sonen sig upptäcker.»

Man kan finna det paradoxalt, att en hatare av det teatraliska gustavianska tidevarvet, som Gahm-Persson kallade sig, här berömmar som en figurmålnings förnämsta dygd och värde, att »alla passioner äro på det lifligaste uttryckta». Han har rätt, den annars i sina interiörer så lugne hovmålaren Hilleström möter man här som skildrare av den »stora scenen», där protagonisterna ge tillkänna känsloutbrotten med förvridna anleten och högt upp- eller framåtsträckta armar. Detta är ju ett i våra ögon anti-klassicistiskt drag och i ännu högre grad anti-rokoko. Det påminner i stället om barockens stiltendenser och om impressionismens, detta att återge en teatertablå av starkt scenisk och dramatisk effekt, fångad i handlingens mest spännande ögonblick. Hilleströms naturell låg visserligen icke, så lugn och mediterande som den innerst var, åt detta håll, och man kan ju icke kalla hans målade figurer — hovmän, pigor, teaterfolk, bönder, unga fruntimmer, borgare, arbetare — psykologiskt fördjupade och intressanta, lika litet som deras passioner i vanliga fall icke äro uttryckta på det

livligaste. Men i det mångsidigt schatterade andliga livet på Gustaf III:s tid, med dess egendomliga blandning av ytligt effektsökeri, mysticism och utilitetsfilosofi, framträdde den på högsta ort så högt gouterade och omhuldade teaterdramatiska litteraturen som en för bildkonsten starkt inspirerande faktor, som till och med kunde äga förmåga att uppliva en intimt lagd hemskildrare av Hilleströms art och att väcka genklang hos en flitig kammarlär, som Gahm-Persson var.

Samme okände, välvillige kritiker, som skrivit lovorden om »bergvärksstyckena» 1781, återkom 1791 i Stockholms Posten med en minst lika varmt hållen artikel om Hilleströms då nyss avslutade stora ceremonimålning över »Mönstringen av Stockholms stads borgerskap på Adolf Fredriks torg».²¹¹ Artikelns publicerande skedde ungefär samtidigt, som man i samma tidning fick läsa dispasshören Lucas von Bredas kända artikelserie om utländska målningar i svenska samlingar. Att det icke kan vara Breda, som var Hilleströms goda talesman, framgår tydligt nog av inledningen till åsyftade tavelanmälen:

»Man har i Stockholms Posten ej utan upeldade känslor sedt af en ypperlig penna, liksom med Artistens egen lifgifwande pänfall, flere måleriskt förtiusande skönheter updagat, och mästarnas namn (allas namn hafwa warit utlänningar) med wärdighet där intaga sina ställen.

Hilleströms Tafla föreställande *Mönstringen af Stockholms Stads Borgerskap på Adolph Fredriks torg* är ett mästestycke, som täflar med de bästa Flamandska stycken, i en lyckelig efterföljd af en Wouwermans eller Rugendas förträffeliga konst. Tekningen är correct, färgblandningen liflig, och genom en god hållning är hwar och en af de många figurerna satt i behörig dag. Måleriets Genius tyckes hafwa wakat öfwer varje penseldrag på denna utmärkt sköna tafla.

Wår Hilleströms särskilda talens i eldstycken har långt före detta ådragit sig ögats hänryckande upmärksamhet, hwarföre ock dessa, som andra hans glada och leende målningar, ornera flere utländska cabinetter.

Skada om af ovanligt föräckt för swenskt arbete, denna högtidliga målning af Stockholms Stads Borgerskaps mönstring, skulle inom fäderneslandet sakna samtidas acktning och belöning, samt sluteligen efter några Tidehwarf ur ett främmande Cabinett Swensk man med stolthet utbiudas, men aldrig i mening att kunna lösas.

Denna Tafla tyckes till sin natur berättigad, åtminstone täflande om ett ypperligt rum bland de dråpeliga taflor, som nu bepryda Rådhusalen, att där beundras och för en efterwerld bewaras.»

Samma lovord alltså, som tio år tidigare och samma enträgna rekommendation till tavlans försäljning. Den placerades på ett lämpligt ställe, ty Stockholms stad inköpte den stora duken för en summa av 700 rdr, troligen det högsta pris, som Hilleström någonsin fick för en målning; nu är »mönstringen» en pryd-

nad av värde särskilt ur platshistorisk synpunkt i Stockholms stadshus. Den ovanstående något svassande hållna, men väl formulerade annonsen är ett gott stycke konstkritik från tredje Gustafs tid. Författaren skyr ej en jämförelse med »de bästa Flamandska stycken» och nämner både Wouwerman och Rugendas som förebilder. Detta är ju för oss litet svårt att förstå. Att Hilleström i sitt måleri påverkats av flamländare som Teniers, Jan Steen, Ostade är ju tydligt, men med häst- och bataljmålare som de två nyssnämnda hade han knappast några beröringspunkter. Förklaringen till att tidningsförfattaren, som var bättre som stilist än som konsthistoriker, anför dessa namn, är helt enkelt den, att Lucas von Breda omnämnt några av deras målningar i ett strax föregående nummer av samma tidning. Det så enkelt påfunna och okritiskt anförda påståendet blev med rätta bestritt av författaren till en artikel om Hilleström i H. Hofbergs biografiska lexicon, möjligen C. Eichhorn.

Samma ceremonimålning besågs år 1791 i konstnärens egen ateljé av de bägge förut citerade franska adelsmännen Fortia de Piles och de Boisselin, vilka ävenledes funno densamma vara mycket lyckad, »du plus joli effet possible».²¹²

De hittills anförda yttrandena om Hilleströms konst fälldes av konstnärens vänner och kunna därför icke anses som ett säkert vittnesbörd om hans allmänna konstnärsrykte under samtiden. Långsamt, men säkert växte emellertid erkännandet av de goda kvaliteterna hos hans små bilder, detta ehuru den officiella konstsmaken och kritiken blev mer och mer deciderat antikvänlig och rokokofientlig under 1790-talets lopp. Samtidigt som man efter Gustaf III:s bortgång kan märka ett minskat intresse för konsten från de styrandes sida, samtidigt inträffar i samband med vissa kända politiska företeelser en radikal förändring av konstskapandet i demokratisk riktning. Den förnäma hovkonsten, manifesterad särskilt i porträtt och ceremonitavlor, tvinar bort i brist på uppmuntran, och en våg av diletterantiskt måleri, ofta med mer litterär, än konstnärlig anstrykning, får ersätta den ojämna, till kvaliteten sjunkande officiella konsten. Konstakademien blir nu en allmänt populär institution, icke minst sedan man från och med 1794 påbörjat anordnandet av de årliga utställningarna, eller expositionerna, av lärare och lärjungars arbeten. Hilleström blev som professor vid Akademien en livlig tavelutställare, näst efter Carl Fredrik von Breda den ivrigaste, vilket noggrant framgår av expositions katalogerna²¹³ (jämför bil. V). Då utställningarna få publikt omnämnande i pressen, äro anmälarnas omdömen om den gamle gustavianens måleri hållna i välvillig ton. Nu

uppträder akademiens myndige, men till lynnet något ojämn sekreterare *Thure Wennberg* som man kan säga officiellt protegerad utställningsrecensent. Det var en originell och självmedveten karl, som icke skydde att ställa sig i opposition mot flera av de ledande akademiherrarna. Så blev han t. ex. överintendenten C. Fr. Fredenheims envist bittre vedersakare, och i dennes dagbok hittar man många elaka och häftiga utfall mot Wennberg, »det okynnesdjuret». Akademisekreteraren var en i vida kretsar avskydd och hatad person, icke minst av konstnärerna. Det framgår med all önskvärd tydlighet av följande yttrande i ett manuskript av sedermera överintendenten Axel Nyström d. ä.:²¹⁴

»Han ansågs såsom elak, intrigant och hersklysten, var under många år den onda principen inom Akademien och hatades cordialt af allt hvad konstnärer hette. — Liten och undersättsig, var han den fulaste människa, jag någonsin sett — en komplett babian.»

Men som konstkritiker gjorde denne »babian» en betydande insats, fastän hans artiklar av Lorenzo Hammarsköld 1815 kallades för »tomt och haltlöst pladder».²¹⁵ Wennberg hade i sitt skriftställarskap mycket av den gustavianska världsmänniskans sirliga, överdrivet artiga uppträdande, åtminstone officiellt: han framförde sin alltid välvilliga kritik, som Böttiger säger, med lätta bugningar och dolde alltid sitt ris i en stor bukett doftande rosor.²¹⁶ Den blide Hilleström kom väl överens med den fule och svassande Wennberg, och denne underlät icke att i sina expositionsanmälningar berömma hans målningar. Hilleström var representerad redan på den första Akademiutställningen 1794 med 5 målningar, detta enligt Wennbergs recension i Stockholms Posten (någon tryckt katalog fanns ännu icke):²¹⁷

»Herr Professor Hilleströms lyckliga gåfva, såväl i målning af eld, som historierade compositioner, igenfinnes äfven här i 5 taflor. Sujetterne: en skogseld, en scene utur dramen *Helmfeldt*, en grupp af spelande barn samt 2:ne fruntimmer, det ena vid sitt thébord, det andra vid sitt arbete.»

I Wennbergs »Reflexioner över expositionen i Kongl. Målare- och Bildhugare-Academien år 1796» återfinner man denna väl svarvade och svulstigt artiga fras om de då utställda 5 »tablåerna» av Hilleström:

»Detta offer åt Konsterna, detta nit för Ungdomen, denna aktning för Allmänheten, som flere år utmärkt Herr Professor Hilleström, är denna gången förnyat i 5 *tableaux*, innehållande ämnen förefallande i dagliga sammanlefnaden, hvilkas mångfaldighet, natur och behaglighet så i sammansättning som i utförning är för talande att behöfva annat loford än själva arbetets.»

I detta sammanhang kunna icke ens antydast de stridigheter och pennfejder, som fördes under 1800-talets första decennier i vissa svenska tidskrifter röran-

de konstakademien och konsten över huvud taget. Wennberg deltog i deras början som en akademiens vapendragare och försvarare mot en författare i *Litteratur-Journalen*, troligen P. A. Wallmark, som angripit akademien. Man trodde allmänt, att signaturen »von K.» i »*Nya Posten*» dolde Thure Wennberg, men det förefaller osäkert, och själv förnekade han det vid ett tillfälle. Den där förekommande artikelserien år 1811 är välskriven och omfattar bl. a. en värdefull, kortfattad svensk konsthistoria, som förefaller vara för sin tid ovanligt saklig och trovärdig, flera år tidigare alltså än Lorenzo Hammarskölds mera omtalade konsthistoriska översikt av 1817. Man finner en kort, men mycket träffande värdering av Hilleströms konst i följande erkännsamma ord: »den mest naiva framställning af dessa i dagliga samlefnaden förefallande händelser, utförda med en sanning, ett behag, som i alla tider tilldelar Pehr Hilleströms arbeten ett högt värde.»²¹⁸ Ännu i sitt sista tryckta konstkritiska arbete »Strödda anteckningar rörande vitterheten, fria konsterna och antiqviteterna inom fäderneslandet», Stockholm 1815, framkommer Wennbergs välvilja mot Hilleström. Anledningen var det porträtt över akademidirektören, som hans lärjunge *Anders Johan Hansson* (1769—1833)²¹⁹ då nyligen hade utfört som receptionsstycke åt akademien, och som utställdes på akademiexpositionen 1815:

»Dess utförning är liksom originalets karaktär, värdigt, men anspråkslöst: i den forskande milda blicken, i den åldrade, undervisande handen, i den lifligt framlysande välmeningen — vem igenkänner icke den aktningvärda Hilleström, af hög ålderdom stängd från utöfningen af konsten (som) honom ett stadgadt minne berett — af årens mängd icke tillbakahållen från verksamhet i det kall, han såsom teckningskonstens närmaste vårdare med osvalnat nit förvaltar.»

Detta är både sant och vackert sagt, porträttet torde vara det bästa, som den rätt obetydliga Hansson någonsin utfört.

Vi lämna Wennberg och vända oss till den också som estetisk skriftställare flitige *Gustaf Abraham Silfverstolpe*, vilken under 1800-talets första decennier utövade en mångsidig journalistisk verksamhet. Han hade liksom Wennberg flera tillfällen att vid expositionerna granska Hilleströms ålderdomsmålningar. Som kritiker är han mera saklig och uppriktig, än Wennberg. I »*Journal för svensk litteratur*» för 1801 läser man:

»På Herr Professor *Hilleströms* förtjenst såsom Målare, och hans nit, at aldrig brista i den aktning hvår och en Konstnär är skyldig Allmänheten, voro de många taflor han denna gång upsatt åter et nytt bevis. De voro åtta til antalet. En af dem, N:o 8, föreställde et Fruntimmer i hvit sidensarge klädnad, som läser et bref och lämnar en ring åt et annat Fruntimmer, som följer henne, under en promenad i en skogslund. Detta var den största

taflan, och den hade en verkliga god effect, men däri öfverträffades den af flera af de mindre. Ibland dem förtjenar den i synnerhet at nämnas, som föreställde et Fruntimmer i gul sidenklädning, hvilket låter en Lappska spå sig i handen. Mycket sannt uttryck fann man i tre andra taflor, den ena föreställande et ungt Fruntimmer, som skrifver en billet, för at bortskicka den med sin kammarjungfru, den andra, et äldre Fruntimmer, som upptäcker correspondancen, och blifver deraf både brydd och bestört, den tredje, samma unga Fruntimmer, som derföre erhåller förebråelser af sin Gouvernante. Effecten i detta sidstnämnda är beundransvärd, och det unga Fruntimret i en vid sidenklädning synes just utom taflan. Herr *Hillerströms* eget portrait var både likt och väl måladt.»

Av de långa tavelbeskrivningarna framgår i hur hög grad Hilleströms måleri omkring 1800 hade blivit litterärt och anekdotmässigt orienterat: tavlorna med de unga fruntimren, som avbildas i diverse mer eller mindre intressanta och viktiga sysselsättningar, inrymma som synes bland annat en hel liten kärlekshistoria, berättad i tre samhörande målningar. Alltså en följetong i färger! Det hindrar icke kritikern från att beakta de estetiska förtjänsterna hos »ett ungt fruntimmer i vid sidenklädning», hon synes »just utom tavlan». År 1801 var tidssmaken, här uttryckt av Silfverstolpe, så nyklassiskt inriktad, att det ansågs som en förtjänst hos en målning, att en där avbildad figur syntes liksom utanför tavlan, det vill säga var förlänad största tänkbara plasticitet.

Nästa gång vi återfinna uttalanden om Hilleström av Silfverstolpe är i den- nes »Läsning i Et och Annat» för 1807. Där är en lång, belysande akademiexpositionsrecension i form av en dialog mellan en konstkännare och en landsortsbo, en resande smålänning, vilka antagas tillsammans besöka utställningen och då diskutera verken:²²⁰

»Nr: 4 — 15. Målningar af Kongl. Academiens Rector, Professoren och Kongl. Hofmålaren, Herr Pehr Hilleström. — Kännaren: När man dömmar dessa arbeten, bör man påminna sig at de äro gjorda af en ganska gammal man, om hvilken man bör undra, at han ännu kan bibehålla en nog liflig inbildningskraft och en nog stadig hand för at frambringa så goda arbeten som dessa. Han har under sin bästa ålder varit utmärkt känd för så kallade Bambochader, hvaraf n:o 13, 14 A, 14 B och 15 äfven nu bevittna, at detta slag är det som egentligen utgjort hans kallelse. Det är en vigtig och nästan af all erfarenhet besannad anmärkning, at konstnärer, vid den tiden, som de borde taga handen ifrån duken, tro sig om en förmåga, som de icke äga, och välja ämnen för sina arbeten, som aldrig varit passande för deras *inbildningskraft*. När sådant händer unga konstidkare, borde en klok man råda dem at aldrig lägga sig på konsten. Hos en gammal konstnär är det en svaghet, som medföljer sjelfva ålderdomen, och som den billige granskaren bör glömma, och anse sådana arbeten som en förströelse och en hvila, för et snille, som utmärkt sig i en annan väg. Så dömmar jag dessa alfvarsamma historiska stycken af Hr Hilleström, och förer Er gerna til de Skalkagtiga af samme mästare, der, om ni skulle finna penselen något *osäker och tung*,

ni säkert glömmet denna brist för den *sanna naïveté* både i tanka och föreställningssätt, som deri framlyser. —

Allt detta förstod jag icke rätt väl, men det är vist och sannt, at jag nödgades gapskratta åt vingåkersboerna, som dansade, at jag kände igen vår Sockns brännvins-Advocat i den lagkunnige mannen, som författade en skrift för et fruntimmer, och at bägge taflorna med pigorna föreföllo mig så naturliga, at jag tror minsann han haft någon piga framför sig, när han målade dem.»

Att Hilleströms historiska kompositioner med ämnen ur svenska historien redan vid debuten mottogos ogynnsamt, förvånar oss knappast. Men som det var som framställare av »skalkagtiga stycken», utmärkta för »sann naïveté både i tanka och föreställningssätt», som han hade stor popularitet. Den rustike utställningsbesökarens reflexioner inför de vardagliga bonde- och pigmotiven äro dyrbara som uttryck för förtjusning för den burlesk, breda genren i gammalholändsk bondestil: smålänningen måste gapskratta inför de dansande vingåkersboerna, han känner igen sin sockens brännvinsadvokat och han finner pigorna så naturliga, att han tror att målaren verkligen haft en levande piga till modell! Vid nästa års exposition på akademien utställde Hilleström icke mindre än 12 målningar (jämför bil. V), men, säger Silfverstolpe, »den personliga aktningen och aktningen för ålderdomen förbjuda en noggrann granskning däraf». Den därpå följande spetsiga kvickheten, som ofta citerats, om »konsten, som lik en qvinna skyr en bedagad dyrkare», är en lustighet med personligt riktad udd, som nog torde ha sårat den gamle, men ännu så produktive Hilleström:²²¹

»N:r 1—12 åtskill. målningar af Kongl. Academiens Rector Professorn och Kongl. Hofmålaren Pehr Hilleström. — Den personliga aktningen och aktningen för ålderdomen förbjuder en noga granskning däraf. Hr Hilleströms anseende och värde är väl bestämt genom hans arbeten i yngre år. Här ser man hans bemödande att uttrycka sin kärlek för konsten: konsten, lik qvinnan, synes däremot sky en bedagad dyrkare.»

Rätt naturligt är det, att en konstnärs umgängesvänner gouter hans målningar. Det gjorde *Sergel* med Hilleströms och gav honom sin starkt uttryckta beundran i följande ord: »en djävul i bambochaden».²²² Detta är den store antikdyrkarens oförblommerade omdöme om Hilleströms som sagt rätt oantikt hållna genremålningar. En annan stor konstnär och tavelexpert, *Carl Fredrik von Breda*, analyserar i sin »Catalogue raisonné des Tableaux de Sturehof», Stockholm 1814, några i denna samling ingående Hilleströmsdukar på ett sätt, som kännetecknar den konsthistoriskt bildade connaisseur. Om en interiör med en tjänsteflicka hållande ett ljus (kat. n:r 54) säger han: »par l'effet de la lumière et la beauté du tout, ce tableau peut etre comparé à ceux de Schalcken».

Ännu bättre är beskrivningen på Hilleströms »slotter-öhl», det vill säga drottning Lovisa Ulrikas vid Svartsjö slott givna fest för traktens bönder: »56. Vue du chateau de Svartsjö, où la Reine Douairière d'Adolphe Frédéric donne une fête aux paysans de ce canton. Un des chefs des paysans boit à la santé de sa Majesté et à celle de sa cour pendant que les autres dansent et boivent. La composition de tout ce tableau, par la grand quantité et par les mouvemens des figures, ferait meme honneur à Teniers». Den kunnige Breda påpekar alltså redan 1814 Hilleströms beroende av några kända 1600-talsmålare, Teniers och Schalken. Att han har rätt är otvivelaktigt och har understrukits av senare Hilleströmsforskare. Breda behövde icke gå långt för att finna jämförelsepunkter, ty det värdefulla Sturehofsgalleriet inrymde 2 »eldstycken» av Schalken (n:r 405, 406) och 3 figurmålningar av Teniers (n:r 117—119).

Av tidigare författare har det påståtts, att den novantika tidsandan omkring 1800 skulle ha vänt sig mot Hilleströms »bambochader» och dömt dem med förakt. Detta var icke förhållandet. Visserligen räknades hans motiv ur »den dagliga samlevnaden» till de s. k. låga ämnena, *men* i detta uttryck låg icke något föraktfullt eller något nedsättande om konstarten som sådan — tvärtom voro både holländarnas och flamländarnas genrebilder fortfarande mycket högt skattade — utan uttrycket betonade endast ett motsatsförhållande till de »höga» ämnena, det vill säga sådana av religiös, mytologisk eller historierad art. Tidsmakens förändringar medförde, att en häftig reaktion gjorde sig gällande mot den franska rokokokonsten, särskilt mot Boucher. Den svenske målsmannen för detta rokokoförakt var som bekant romantikern *Lorenzo Hammarsköld*, vilken i sitt »Utkast till De Bildande Konsternas Historia i föreläsningar», Stockholm 1817, med vredgat sinne och verklig avsky fördömer »den infame fransosens liderliga konst». Kanske visste icke Lorenzo, att Hilleström varit Boucherlärjunge; hade han gjort det, borde hans omdöme om denne blivit ett mera ogynnsamt, än det i samma bok är. Vi finna nämligen, att fosforisten och romantikern kan uppskatta den gamle gustavianens konst: »en stor mängd bambocciater och caricatur-taflor i olja alla utmärkta af liv och qvickhet».²²³

Lika sympatiskt stämd är *Marianne von Ehrenström*, född Pollett, i sina kända »Notices sur la littérature et les beaux-arts en Suède 1826»: »Hilleström, directeur de l'académie, était anciennement tisserand aux Gobelins. On verra toujours avec plaisir ses scènes comiques et variées de la vie domestique peintes à l'huile. Non seulement on trouve dans ces tableaux de la vivacité et beaucoup d'imagination, mais on y distingue la charmante figure de sa fille aux

beaux yeux bleux languissants, qu'il a su rendre d'une manière si ingénieuse. Il est mort en 1806.»²²⁴ Att citera årtal rätt var inte så viktigt, åtminstone inte under romantiken.

Den lärde *Fredrik Boye* har i sitt »Målare-lexikon» av 1833 givit en koncentrerad karaktäristik av Hilleströms måleri, som tar fasta på de stilistiska förtjänsterna i detsamma: »H. komponerade och grupperade väl, hans teckning är god, uttrycket sant, de liflösa föremålen alltid återgifna med en oöfverträffelig natursanning och coloriten behaglig. Han var ganska arbetsam under sin 83-åriga konstnärsbana och till sin personlighet högt älskansvärd.»²²⁵ Dessa både välvilliga och sanna omdömen föll under en tid av efterklang och stagnation i konstens värld. Icke alla konstkännare hade Boyes förmåga att uppskatta gustavianen Hilleströms konst. Snart därefter kom en samling hårda domslut, som stodo i fullkomlig motsats till den tidigare uppskattningen. Men låt oss först höra några utlänningars omdömen. Tysken *Johan Meermann* befann sig i Stockholm i februari 1798, då Konstakademiens exposition hölls öppen, och i sin »Reise durch den Norden und Nordosten von Europa» beskriver han utställningen, som hade 4 salar fullhända med målningar:²²⁶

»Hillerström, der sich ebenfalls einige Zeit im Auslande aufgehalten hat, kann mit Recht zu der Zahl der einsichtsvollen und angenehmen Maler gerechnet werden. Er komponiert im Kleinen historische Gegenstände und groupirt mit Geschmack; ihm glücken nicht nur ruhige Darstellungen, sondern am meisten die Wirkungen des Lichts und Schattens beim Feuer, wie z. B. bei Schmiede-Werkstätten und Feuersbrünsten. Ich fand mehrere Stücke bei ihm, die bestellt, aber nicht abgeholt worden; unter andern die Abbildungen der Statuen des Königl. Museums, die ich gegenwärtig besitze.»

Vad man här fäster sig vid, är att tysken särskilt uppskattar smedje- och eldsvådemålningarna. Denna smakriktning delade han med några andra utlänningar, bland andra den danske konstkritikern, kammarjunkaren och godsägaren *Tønnes Christian Bruun-Neergaard*. Denne har skrivit några värdefulla artiklar om svensk konst och svensk kultur vid sekelskiftet 1800, vilka märkvärdigt nog icke tidigare uppmärksammats av svenska konstforskare. Den i svenska konstförhållanden mycket initierade *connaissseuren* skrev en artikelseerie om svenska konsten och dess utövare i den av K. L. Rahbek redigerade tidskriften »Minerva» i Köpenhamn år 1804. Bruun-Neergaard finner Hilleström fulländad som genremålare, berömmar hans utomordentliga accessoarmåleri och framför allt hans eldskensstycken.²²⁷ Vad som för oss är roligt att finna, är denna sats: »hans forestillinger af Gruber samt alle de Beskieftigelser, deri fo-

retages til metallernes Forædling, ere mesterlige.» Märkligt finner Bruun-Neergaard, att Hilleström ännu 1804 — vid 72 års ålder — gör stora framsteg i sitt konstskapande: han tecknar bättre, än han gjorde tidigare, hans kolorit är mindre gråaktig, hans pensel behagligare:

»Professor Hilleström vilde i andre Lande finde faa Rivaler, i Sverrig slet ingen, han forener til en Grad af Fuldkommenhed flere af *Peintre de genre's* Egenskaber, som man sielden finder forenede. Hilleström gör landlege Conversations-Stykker, hvortil han gjerne bruger et eller andet svensk Distrikts Costumer, han opliver gjerne Scenen ved een eller anden Handling, saa at man kan sige, at han historierar den; anbringer han Glas, Kobber, Messing eller Jern-Kar, saa troer man, at det er Naturen selv, saa overraskende er det.

Hilleström har gjort flere Ceremonie-Stykker med flere Figurer. Personerne ere for det meste lignende, uden at de have siddet for ham. Man kan vel kalde denne Konstner den anden Schalcken, naar det gjelder om Effekter, frembragte ved Ilden — ja, endogsaa mere — hiin frembragte dem blot ved Figurer, denne frembragte det ved Alt. Hans Ildebrandsstykker ere fortreffelige — saavel som den Virkning, Lyset kan frembringe paa Figurer. Hans Forestillinger af Gruber, samt alle de Beskueftigelser, deri foretages til metallernes Forædling, ere mesterlige. Hilleström tegner og maler godt Heste, siden Lembke har man ingen havt her, som gjorde dem bedre. Naar der forekommer ophængt Linned i hans Stykker, saa er det godt; er Baggrunden et Landskab, saa er det i en stor Maneer.

I det historiske Fag, hvor han undertiden har forsøgt sig, har han efter min Meening ei været saa heldig; dog har Statssekretair Lagerbring et historiskt Stykke af ham, der forestiller en Scene af Bibelen, der har gjort mig megen Fornøielse.

Hilleström var Hautdelys-Vaeffer, og har først omtrent ved 40 Aars Alder begyndt at male; dette forundrer mig ei saa meget, som at han endnu i en temmelig høi Alder hver Dag, saa at sige, gör Fremskridt, jeg synes endog at have set det paa den korte Tid, jeg har opholdt mig her. Her i Byen er mange Malerier ef denne flittige Mand, men jeg ønsker, at man blott dømmer denne værdige, tjenstfærdige Konstner efter nogle af hans senere Arbejder, som man altid kan faae at see hos ham; han tegner bedre, end han gjorde før, hans Kolorit er mindre graaagtig, hans Physionomier mere varierede og hans Pensel maaske behageligere. Mange af denne Mesters Arbejder, naar Alderen engang faaer sat sin Stempel paa dem, skal placeres der, hvor blot deres Ungdom ikke endnu tillader dem at hænge.»

I hela artikeln framkommer den danska konstsmakens böjelse för genrekonsten. Bruun-Neergaard var dock tillräckligt klarsynt, att redan 1804 kalla Elias Martin för »den störste landskapsmålare, som Sverige har frambragt».

Mera berömd än denne Bruun-Neergaard som kulturpersonlighet blev *Christian Molbech*, som visar sig vara en grundlig kännare av svensk litteratur, konst och övrig odling i artiklar i den av honom utgivna tidskriften »Athene» (Köpenhamn 1813—17) och i sina »Breve fra Sverrige i Aaret 1812». Någon vi-

dare kännare av Hilleström är han dock icke, utan upprepar egentligen endast Bruun-Neergaards uppgifter:²²⁸

»Hilleström skal ogsaa have malet meget gode Ildebrandsstykker, Forestillinger af Grube Arbeider, af Metallernes Smeltning og Tilvirkning, og skal overhovedet være meget heldig i den Effect, som frembringes ved Ilden.»

I »Athene» för 1816, eller konstnärens dödsår, förekommer Hilleström sammanställd med Lauréus:²²⁹

»Den ældste af disse, endnu levende værdige Mestere er den fortiente Professor Hilleström, hvis Bambocciader, skjøndt udførte i en noget udelicat Manéer, udmærke sig ved deres Naivitet og træffende Charakteristik af den svenske Landalmues og smaastædernes Indbygges Levnet. Dog er han nu overgaaet af den geniefulde Laureus, der synes at være oplivet af en Bellmansk Aand. Godt og frappant forstaaer han ogsaa med sin raske Pensel at give den Udtryk, i sin lysænde Farveblandning og ved sin siældne Evne til at behandle Lysskinnet. Det er blot Skade, at han i senere Tider synes at have begyndt at faae Tilbøjelighed til det stygge Boudoir-Maleri, og at Hovederne paa Figurer stundom blive alt for store og uformlige.»

Några årtionden senare eller 1831 skrev *J. P. Miller* i sin översikt av den svenska konsten följande:²³⁰

»Hilleström, död 1806 som Directeur for Kunstakademiet. Af denne udmærkede Kunster har jag seet endeel historierede Malerier, i hvilka han for det meste ved at anbringe et bar, malede med en let, kjæk Pensel, Hans fleste Malerier ere Genre- eller Conversations-Stykker; dog har man ogsaa endeel historiska, ihvorvel af mindre Værd end hine. Til det sidste Slag hører en Fremstilling af det store Carousel, som Gustaf III gav paa Drottningholm 1785, og adskillige af Sveriges Historie, blandt disse Dronning Christine, som tilbyder Oxenstjerna og Brahe Hertigsværdigheden, som de ei vilde modtage, samt Gustaf den III i det Øieblik han den 19:de August 1772 forlad sine Gemakker for at fuldføre den mærkelige Revolution. Hilleström havde i sin Ungdom været Gobelins-Væver, og var alt temmelig til Aarene, da han begyndte at male. Man beundrer i hans Malerier foruden en ypperlig Tegner, en blomstrende Indbildningskraft og et levende Udtryk af Livet i de ringere Klasser. Hans Heste er siden Lembkes Tid de bedste man har af nogen svensk Maler. En stor Deel af hans Malerier have dessuden lokal Interesse ved de i dem anbragte Costumer.»

Efter Bruun-Neergaard få Hilleströms »hästar» beröm att vara de bästa i Sverige sedan Lembkes tid; men vet någon var dessa »hästar» nu finnas?

Pehr Hilleströms konstnärsrykte hade på 1830-talet nått utlandet. Den flitige *Georg Kasper Nagler* upptager honom i sitt »Neues allgemeines Künstlerlexikon» 1838 med visserligen högst felaktiga årtal (1775— o. 1825!), men har ett par raders karaktäristik om hans konst:²³¹ »höchst anmutlige und naive Darstellungen, die mit Leichtigkeit und reinlich behandelt sind. Sie tragen das Ge-

präge einer reichen Einbildungskraft und sind von eigenthümlicher Laune». Mot denna tyska uppfattning av Hilleströms måleri ställa vi en fransk av senare datum. I »La grande encyclopédie», Paris 1894, skriver märket B—s, som torde vara den unge Maurice Barrès, en kort biografi över Hilleström, som avslutas med:²³²

»Son dessin est précis, le groupement naturel, le coloris harmonique.

Il cultiva aussi le paysage, mais réussit moins bien dans les sujets historiques et religieux où dans les peintures de carrousels et de solennités.»

För att återvända till Sverige, finna vi ännu under 1830-talet Hilleströms måleri hälsat med sympati. Uppsaladocenten *Carl Julius Lénström* säger i sitt lilla arbete »Sveriges litteratur- och konsthistoria i utkast», 1841, att Hilleströms »lifliga genre- och eldstycken» äga »stor natursanning och träffande uttryck, men han är sällan nog smakfull».²³³

Samma år, eller 1841, höll Stockholms konstförening en uppmärksammas utställning över svenska målares arbeten, och Hilleström representerades av 17 oljemålningar, mest genre. Då uppträdde protokollsekreteraren *Nils Arfwidsson* som en uppstigande stjärna på konstkritikens fält, och i Uppsalakalendern »Frey» lämnade han samma år en ingående granskning av utställningen. Arfwidsson är icke rädd att bruka riset och den, av alla utställarna, som fick känna svedan mest, var — Pehr Hilleström:²³⁴

»Af ingen konstnär hade Expositionen så många taflor, som af Pehr Hilleström. De funnos der till ett antal af 17 stycken; man kunde nästan säga, det var 17 för mycket. Han målade i sin tids smak, och det var förmodligen det, han hade att tacka för ett icke obetydligt rykte; ty hans utmärkthet såsom artist måste åtminstone *vi* erkänna oss ur stånd att inse. Hvad han tyckes egt sinne för, är behandlingen af färg och ljusdunkel, dock röjer sig deri ingen tanka på åstadkommande af stora poetiska effekter. Hans skuggor äro klara, dagrarne i hans interiörer och hans Stilleben i allmänhet oklanderliga; men de förra på ett simpelt sätt, och de sednare utan det mästerskap, som egentligen förlänar målningen af döda föremål ett värde. I utförandet af de lefvande röjer sig den totalaste brist på både snille och all högre åsigt af konsten. Genremålningen fordrar oundgängligen naivitet och qvickhet, om den skall blifva någonting, och ingendera hade Hilleström i någon högre grad. Dessa fadda, tanktoma, uppnäsiga physiognomier väcka leda hos åskådaren; man vänder sig omedvetet ifrån dem för att uppsöka ett ansigte, der man kan finna, om icke ädelhet, åtminstone ett rent och gott tycke. I klädedrägter var Hilleström smaklösare än sjelfva tiden. Några bland de klädningstyger, hvari han höljt sina fräcka, kortlifvade qvinfolk, äro så ytterst fula till färg och mönster, att vi tvifla att någon qvinna, äfven af de lägre klasserna, skulle välja sig ett sådant. 'Det var modernt då', svarar man oss kanske — vi tro det, ty Hilleström skulle ej kunnat uppfinna ens något fult, men det finnes i alla tider moderna saker, som äfven det obetydligaste smaksinne hos fruntimren vet att undvika, och ingen-

ting ursäktar då konstnären, som använder det. Hans karnation är i allmänhet icke ful, ehuru glatt och föga naturfrisk, men hans rodnad på kinderna är sminkets, icke den blodets omlopp ger; ty dessa röda klickar sitta löst utanpå, sällan sammansmälta de med ansiktets grundfärg. Hans »Läkarekonsultation» tro vi vara hans bästa tafla i den vägen bland de exponerade. Vål saknar den, genom de båda förnämsta hufvudenas tomhet, den betydelse, som i den kunnat läggas, men Barberarens figur, hans bekymmerslösa ans af instrumenten, är dock något både riktigt tänkt och återgifvet; ställningar och teckning äro ock bättre, mindre affekterade än vanligt.

Utom genremålningen var Hilleström kanske ändå mindre lycklig. I hans »Spisning på hofvet» tyckes hela hofsocieteten utgöra en enda slägt, så lika äro hufvudena, och belys- »Skogselden», likasom hans duglighet i färgbehandling här sviker honom. Taflan är litet gulningen har heller ingenting utmärkt. Hans ringa konstsinne visar sig kanske tydligast i färg bland svarta träd. Intet spår af någon artistisk uppfattning utaf en så fasansfull naturscen.»

Det kan man kalla en avrättande kritik, värdig någon av vår tids tidningskritikastrar! Här sägs klart ifrån, att den älskvärde konstnärens alster äro urusla både till innehåll och form. Att Arfwidsson angriper t. o. m. de avmålade kvinnornas klädedräkter — »de klädningstyger, hvori han höljt sina fräcka, kortlifvade qvinfolk» — antyder, att han ringaktade den gustavianska epokens kultur överhuvudtaget och särskilt densammas klädselssmak. Därför fördömer han Roslins porträtt, men gillar Pilo:

»En ypperlig genretafla är »Skomakaren» och visar hvad Pilo var i denna väg. Den naiviteten och godlynthet utan all effekt, som ligger i figurernas uttryck, intager på det högsta.»

Elias Martin har hans fulla gillande, och han drager sig icke för att göra en jämförelse med dennes genremålningar till nackdel för Hilleströms:

»Äfven i genremålningen var han utmärkt; det visa N:o 162 och 163. Dessa taflor äga en vacker, sann och lefvande kulör, som sticker temligen starkt af mot produkterna af den med Martin samtida s. k. 'utmärkta genremålaren Hilleström'.»

Men detta ensidiga förakt för Hilleströms konst var icke ett utslag av tidens allmänna anda, ty både i »Biographiskt Lexicon» och i H. G. Mellins förut (sid. 226) citerade arbete om »Sveriges store män», båda från 1840-talet, får den gustavianske hovmålaren ord av erkänsla och uppskattning.

Under 1800-talets senare hälft blir den kritiska inställningen mot genremålaren tydligt uttryckt från akademiskt håll i prof. C. G. Estlanders »De bildande konsternas historia» 1867. Denne annars välsinnade konsthistoriker har av någon anledning fått ett horn i sidan till Hilleström: »han hade en viss lätthet att sammanställa, men uppfattningen var lika flyktig, som utförandet vårds- löst och manéren i hans taflor mångfaldiga. H. var en slarvig, torr och trivial

härmare af verkligheten, som kom långt efter Hörberg.» Stackars Hilleström. Nyss hade han satts bakom Pilo och El. Martin, nu får han komma efter även bondemålaren Hörberg. Men i *Chr. Eichhorn* vinner hans konst en gynnande vän. Med anledning av Konstföreningens utställning 1870 av äldre svenska mästareshistorier, gör Eichhorn i »Svenska studier» II ett par riktiga och viktiga påpekanden om det Hilleströmska måleriet:²³⁵ han betonar det starka franska grundlaget för detta måleri, även där konstnären, som i sina senare tavlor, ger det ett ganska svenskt innehåll. Eichhorn talar vidare om Hilleströms »äldsta, en smula slickade, men omsorgsfulla manér», som var »stelt och utan egentlig virtuositet». Sin kunskap om Hilleström sammanfattade Eichhorn i en ypperlig artikel i Nordisk familjeboks första upplaga, 1883, det bästa, som hittills skrivits om dennes liv och konst. På detta sätt karaktäriseras Hilleströms bästa stil: »som från mitten af 1780-talet framträdde i en liflig skildring af hvardagslivet, en lätt, men precis teckning, enkel, naturlig gruppering, en ljus, men likväl harmonisk och behaglig färg samt stor trohet i alla bisaker».

I »Tidskrift för Bildande Konst» utgiven av Lorens Dietrichson, finner man i årgång 1876 några rader av *Georg Göthe*:²³⁶

»Af den alstringsrike Hilleström funnos fyra taflor, två interiörer (nr 26, 159) samt en »gumma, som syr» (nr 158) och en »gumma, som håller döda foglar» (nr 59). Med sin torftiga färgskala och sin prosaiska uppfattning intresserar likväl Hilleström här, som annars i viss grad genom sin trogna skildring af verkligheten, dock hälst den mest hvardagliga och påtagliga. Stundom händer då, t. ex. i framställningen af den »döda naturen» i sistnämnda tafla, att till och med färgen får tämligt djup och kraft.»

John Böttiger gav i sin doktorsavhandling över Bengt Erland Fogelberg 1880 en översikt av konsten vid 1800-talets ingång, och Pehr Hilleström, med lärjungen Lauréus i släptåg, kunde naturligtvis icke förbigås:²³⁷

»Genrestycket bearbetades flitigt. Hilleströms fruktbärande pensel har framställt en öfverraskande mängd motiv, hämtade ur alla lifvets förhållanden. Han har genomgått och utställt en stor del af de kvinnliga handslöjderna (såsom spinna, häfla, karda, sticka, stryka, märka linne) — alla under titeln »en qvinna, som» etc. För öfrigt åtnöjde han sig icke med dylika ämnen af mindre högstämnd natur, ty han utställde i början af århundradet äfven en »Kristi förklaring» — ehuru han visserligen på samma gång exponerade favoritämnet »tvänne pigor» inbegripna, naturligtvis, i en eller annan huslig förrättning. Hans flitiga pensel återgaf äfven historiska scener; dessa sträfvade dock alltid öfver på genrens område, såsom då han målade »Gustaf den tredje i afsigt att sätta sig bredvid en soldat». Hilleströms småscener fortsattes af Lauréus, ehuru med något mer omväxling. I produktivitet täflande med Hilleström var Linnell. —»

Böttiger påvisar, att Hilleström i den citerade Gustaf III-bilden går så långt, att han sträcker sig ända till avsikten hos de uppträdande personerna. Ett bevis, till andra, på bildkonstens tjänareställning till litteraturen vid 1800-talets början.

C. R. Nyblom har omnämnt Hilleström på ett par ställen i sina böcker, bl. a. i följande ord:²³⁸

»Hilleström, som från Hautelisse-väfvare, med bibehållande för all tid af den hans första konststart tillhörande blekheten i färg och obestämdheten i kontur, vardt periodens genremålare och sträckte sin verksamhet långt fram i nästa sekel.»

Aug. Strindberg uppträdde icke ofta som konstkritiker, åtminstone icke för äldre konst, men har i »Svenska folket» ett kort, kärnfullt, bra uttalande om konsten i 1700-talets Sverige. Han påpekar, hur konstens beroende av franska förebilder förstörde dess nationella egenart, och slutar med: »Hilleström och Hörberg voro åtminstone svenska».²³⁹

Men under 1880- och 1890-talen inkom i konstsmaken en förnyad svaghet för den franska konsten, en svaghet, som f. ö. ännu rätt ofta återkommer i vissa konstforskares och konstkritikers artiklar. Man kan utan svårighet finna, att denna beundran, denna undfallenhet för det fransyska återspeglas i litteraturen och inverkar också på konstkritiken, som med stor iver grep varje tillfälle att påpeka både möjliga och omöjliga influenser från franskt håll. Satsen, att de flesta svenska 1700-talskonstnärerna hämtat sina uppslag och sin stil från Paris, överdrevs och generaliserades så, att dessa stackars konstnärer ofta icke tillerkändes ett enda inhemskt tonfall i vad de skapat; åtminstone beträffande det stilistiska. Bland dessa franskvänner äro Levertin, Kruse, Sirén, men redan *Ludvig Looström* hade i »Den svenska konstakademien» av 1890 en sträng och akademiskt noggrann vidräkning med Hilleströms måleri:²⁴⁰ det saknar fantasi, har värde blott ur kultursynpunkt, har en ganska svag teckning o. s. v., alltsammans omdömen, som upprepas av många personer ännu i dag. En jämförelse med Desprèz bidrager naturligtvis att belysa Hilleströms underlägsenhet som historiemålare. Slutligen har Looström ett alldeles sant påstående, det att både Hilleström och Elias Martin stodo främmande för det antikiserande elementet i tidens konst. Detta är alldeles riktigt, men i stället för att vara en brist, som författaren synes vilja hävda, är just denna självständiga, personligt utpräglade ställning dessa två stora målares förnämsta dygd. För dessa tvås vidkommande är man tacksam, att de höllo sig fjärran från att efterapa tidsmodet, att de gingo sin egen väg: först därigenom fingo deras arbeten en personlig prägel, en

nationell särart. Detta insågs i viss mån av *Oscar Levertin*, som i sin kända *Lafrensenbok* 1899 har några intressanta ord om Hilleström: »fransk anda och svensk uppfattning ha i hans konst ingått en olöslig förening. Denne anspråkslöse konstnär, som knappa 2 år var i Paris och sedan näppeligen kom långt utom Stockholms tullar (!), är en av de mest nationella sedemålare Sveriges konst någonsin ägt. Han hade förmåga att till oförliknelig svenskhet omprägla de parisiska intrycken. Om hans färg ej sällan är tråkig och torr, och hans teckning osäker, hur varmt kunna ej hans rum leva med dunkla skuggor och ljussken. Ännu omkring 1800 målade han lika flitigt och lika ojämnt, ena dagen en förtjusande interiör med fint insatta figurer, omgifna af böljande dunkel, och den andra afskyvärda tidsillustrationer af en tölpaktighet utan like.»²⁴¹

Det var den retrospektiva utställningen 1898 på Konstakademien av svenskt måleri till 1875, som på nytt väckte intresset för 1700-talsmåleriet. *John Kruse* utgav som bekant en vacker publikation om denna utställning; vi finna bl. a. några ord om vår målare: »den mångsidige Pehr Hilleström, vars många scener från borgerligt lif, smedjor, bondstugor o. s. v. äro af ett oskattbart och trovärdigt intresse. Genom massproduktion fingo de ett mycket olika värde i konstnärligt avseende. Målarens oförfalskade kälkborgerlighet och snustorra nykterhet potentieras ibland till dygder, då skildringen utmärker sig för en intagande enkelhet och naturlighet, och koloriten blir fin och god. Ljusskensmotiv, sådana som de gamla 1600-tals-holländarna, en Gottfried v. Schalcken, en Toussaint Gelton älskade, utförde Hilleström på ett alldeles mästertligt sätt.» Detta är ju uppskattande ord, men Kruse återkom samma år 1898 till Hilleströms måleri i en artikel i »Ord och Bild» på ett något överlägset sätt:

»Af genialitet har den mångsidige Per Hilleström icke många uns. Hans självporträtt — i synnerhet det förträffliga och mycket roliga, som finnes i bibliotekarien Segersteens samling i Linköping — presenterar honom med ett utseende som en liten skomakare, som sträckt upp sig, och hans konst bevarar nästan alltid ett omisskänneligt skomakaredrag. När han vill vara riktigt fin, drager han gärna ut sina eljest satta och korta gestalter till en gänglig smalhet, som lifligt påminner om den samtida danske målaren Abildgaards figurer. Så i bilderna från Gustaf III:s karuseller, i det tédrickande sällskapet hos kommerserådet Mül-ler m. fl. Men eljest kan han vara riktigt trefflig och någon gång rent af intagande i sina öfversättningar till oförfalskad svenska af Chardin, de små genrebilderna från kök, toaletterum och förmak, hvilka äro af ett stort kulturhistoriskt intresse, och kanske allra mest i sina stilleben med deras verkligt nobla franska hållning. Den här återgivna rumsinteriören med Hilleströms dotter är en förträfflig kulturbild från »upplysningens» tid. Den unga damen, klädd à l'anglaise i schäferhatt och hvit slät klädning, har slagit sig ned vid sitt skrifbord

och studerar med ett flyktigt och frivolt intresse en bok af någon bland de samhällsomsörtande nye »filosoferna» eller kanske läser hon en satirisk »conte» af själfve mästaren Voltaire, som in effigie synes i hörnet bakom, vakande öfver sin discipel med sitt sluga och kvicka leende.»

Hilleström som en liten skomakare, och hans konst som skomakeri, detta är mera lustigt än vackert och värdigt sagt.

I samma anda, som ovanstående uttalanden av Looström, Levertin och Kru-se återspeglar, är *Osvald Siréns* Hilleströmsbok 1900 skriven. Han upptager skickligt äldre uttalanden om fransk och 1600-tals-holländsk påverkan, men påpekar även, att Hilleström äger betydelse som nationell pionjär och som finnare av nya ämnesområden. Medan Sirén erkänner det värdefulla i genre- och hemlivsmålningarna, går han oförstående förbi de flesta andra grenarna av Hilleströmsmåleriet, bonde- och hantverksscenerna, gruv- och bruksinteriörerna, eldsvådorna; hans kritik av dessa målningar är ensidigt ringaktande. Bokens största värde ligger i den litterärt formade presentationen av konstnärens liv och verksamhet, och i katalogen. Sirén återkommer några gånger i sitt senare författarskap till Hilleström. I en artikel i »Ord och Bild» 1901 om ett besök på Östergötlands museum kommer han i tillfälle att jämföra denne och Lafrensen, och finner Hilleström »borgerligare, trögare till sitt gemyt än Lafrensen». ²⁴³ Om den stora betydelse, Sirén tillmäter den franska 1700-talskonsten som inspirerande för vår svenska samtida konst, talar dessa ord: »Blott i förbigående fick han (Hilleström) läppja ett tag på det pärlande vinet i den parisiska rococokonstens snäckbägar». I sin katalog 1912 över Stockholms högskolas tavelsamling gör Sirén en jämförelse mellan El. Martin och Hilleström; den senare är »kanske icke lika begåvad, som Elias Martin, men jämnare, gedignare som målare». ²⁴⁴

Georg Nordensvan ger i sitt kända arbete om den svenska 1800-talskonsten en introducerande överblick av det gustavianska skedets målare och övriga konstnärer och framhåller Hilleströms skolbildande betydelse. Nordensvan finner genremålningarna vara den »mest torra prosa» och framhåller det i svensk konst nya, som Hilleström i sitt ljusmåleri bringar; »men för ljusets lek, för övergångstoner och reflexer har målaren ingen känslig blick, skuggpartierna äro svarta och döda. Så är förhållandet även i hans interiörer från smedjor och gruvor —». ²⁴⁵ Att denna kritik av eldskensmåleriet blott är delvis riktig, torde ha framgått tydligt nog av detta arbetes tidigare kapitel.

Andra konstförfattare i 1900-talets början betona till överdrift det förment

franska draget i Hilleströms måleri: man t. o. m. ser imitation. Det är tydligt, att man då fäst sig vid detaljer — t. ex. att ett ansikte eller en rumsinteriör påminner om Boucher, en hushållsmadam om Chardin etc. — medan man alldeles icke förstått uppskatta det märkliga i Hilleströms syfte som målare, hans bildvilja. *Johnny Roosval* har emellertid i »Svenskt konstgalleri» 1912 en fullt träffande jämförelse mellan Hilleströms hemlivsbilder från 1700-talet och Carl Larssons akvareller med liknande ämnen från 1800- och 1900-talen.²⁴⁶ *Axel Gauffin* betonar i »Svensk konsthistoria» 1913 det kulturhistoriska värdet och säger om »eldskensstyckena» icke alldeles riktigt: »På äldre dagar sysslade Hilleström med eldskenseffekter i smedjor och rumsinteriörer. Dessa utslag av en torr romantik äro hårda och döda i färgen».²⁴⁷ En jämförelse mellan Marcus Larssons eldsvådemålningar och Hilleströms vittnar om förefintligheten av en ungefär lika stor »romantisk» ådra hos bägge, endast att Hilleström är noggrannare och mer trovärdig än sin efterföljare inom eldskensmåleriets område. *Carl G. Laurin* kunde i »Nordisk konst» knappast förbigå Hilleström, men förebrår hans bilder »borgerlig tyngd, ett drag av tafatthet och valhänthet, som oftast berodde på ren oförmåga i det konstnärliga. — I sina smedjebilder lyckas han då betydligt bättre, och de passa förträffligt i salongerna på de svenska bruken och herrgårdarna — vissa ha verkligen artistiska kvaliteter. Det finns dock tillräckligt många av den sorten, för att man ej skall sörja, om flertalet är kvar hos enskilda».²⁴⁸ Uttalandet lider av samma brist som övriga uttalanden om Hilleströms bruks- och bergverksmåleri: författaren har genom målningarnas befintlighet i privat ägo icke varit i tillfälle att se dem.

Aug. Hahr behandlar Hilleströms verk, såväl gruv- och smedjemålningar i katalogen 1921 över Stora Kopparbergs Bergslags A.-B:s tavelsamling, som heminteriörer i boken »Konsthistoriska strövtåg» 1928, och skänker målarens produktivitet och mångsidighet sitt erkännande.

Av 1900-talets yngre konstförfattare gå de flesta mer eller mindre i Siréns fotspår, såsom *Torsten Stjernschantz* i sin *Lauréusbok* 1915, som har en jämförelse mellan Hilleström och hans lärjunge *Lauréus* som eldsmålare,²⁴⁹ *Emil Hultmark* i boken om C. F. von Breda samma år,²⁵⁰ *Bertil Hintze* i arbetet om Robert Wilhelm Ekman 1926,²⁵¹ *Aron J. T. Borelius* i boken om Johan Fredrik Höckert 1927 — där Hilleströms »lappar» kallas »rena tablåfigurer, kulissarrangerade i landskapsfonden»²⁵² — och *Mauritz Beijerstein* i avhandlingen om Johan Gustaf Sandberg 1928.²⁵³ *Sixten Strömbom* tillägger däremot i sin porträtthistoriska översikt i *Kunstmuseets aarsskrift* 1921—23 Hilleströms må-

leri ett betydande värde ur rent konstnärlig kvalitetssynpunkt.²⁵⁴ Strömbom påpekar särskilt de koloristiska förtjänsterna: »beträffande färgen framstår Hilleström till sist kanske som den friskaste och omedelbaraste av dem alla. Hans färggivning är alltid smakfull, ibland långt mer än så, dock finnes en märkbar kvalitetsskillnad de olika verken emellan». Strömboms artikel tillkom i anslutning till den svenska målningstställningen i Köpenhamn 1921. Även i samband med den stora Hilleströmsutställningen i Liljevalchs konsthall våren 1929, till vilken förslaget först framlades av förf. till dessa rader, hördes några, men högst enstaka uttalanden om Hilleströmsmåleriets värde ur konstnärlig synpunkt; men för de flesta framstod den gamle mästaren fortfarande som skapare till en stor mängd »kulturhistoriska planscher».

För att slutligen kasta en blick på utlandskritiken, finna vi, att erkännande och kritik är förekommande på samma heterogena sätt som i den svenska kritiken. *Emil Hannover* upprepar i sin bok om »Svensk Kunst» 1916 de äldre uttalandena om Hilleström som Chardin-imitatör,²⁵⁵ och *Karl Madsen* har också samma stående, blott delvis sanna påverknings-uppgift i förordet till katalogen över den nyssnämnda svenska konstutställningen i Köpenhamn 1921:²⁵⁶

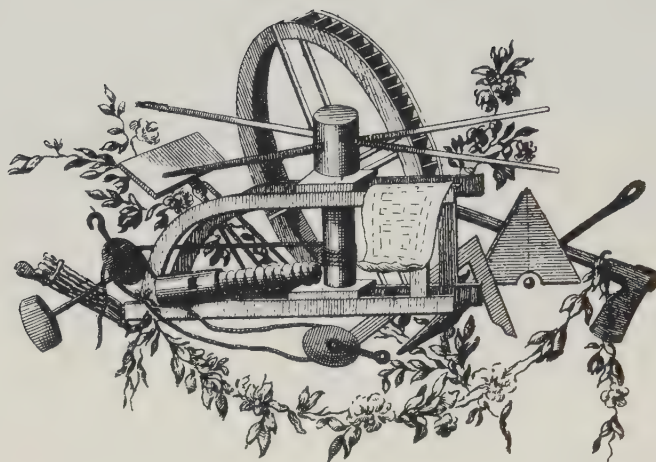
»Hilleströms Malerkunst er ikke altid lige fin, oftest kun jævn og hyggelig, men hans nøjagtige og paalidelige Skildring af de gustavianske Interiører giver hans Billeder af denne art en høj kulturhistorisk Værdi. Af Chardin har han lært at se med Interesse paa de borgerlige Hjem og de smaa Motiver, endog at male nydelige Nature morte-Billeder, der nærmer sig til Chardins mesterværker af denne Art.»

»Svensk Malerkunst fra det 18. Aarhundrede forekommer saa indfiltret med fransk og engelsk Indflydelse, at det egentlig kun er Pilo, som synes oss ren og typisk svensk.»

Albert Dresdner känner icke mycket till Hilleströms konst,²⁵⁷ men *Pierre Lepinasse* har i sin översikt av de svenska 1700-tals Parismålarna i »Bulletin de la Société de l'histoire d'art français» 1927 några rätt träffande anmärkningar, som naturligtvis tar fasta på Hilleströms franska konstförbindelser.²⁵⁸ Denne var habil och intelligent samt målade »dans le même sentiment, les mêmes tonalités grises et argentées», som Chardin. Sant torde följande vara, som utmynnar i en reflexion om läggningen för det allvarliga hos unga svenska konstnärer:

»Si le souvenir de Boucher et peut-être celui de Greuze se retrouvent dans ses toiles d'apparat, celui de Chardin est plus manifeste encore dans ses toiles d'intimité. Là encore on peut remarquer que le sérieux plus que le frivole plaisait aux jeunes artistes suédois.»

Slutord

*T*idsmakens förändringar, generationernas växlingar och konstdomarnas subjektiva läggning ha föranlett de mest skiftande uttalanden om Pehr Hilleströms måleri. Vad den ene har ogillat och förklarat betydelselöst, har den andre skänkt sin beundran. Vad är bra och vad är dåligt i Hilleströms konst? Liksom i allt konstskapande överhuvudtaget gäller här, att de bästa verken äro de, där konstnären tydligast och klarast lyckats uttrycka sin starka personliga upplevelse av den företeelse, det ämne, han velat ge form åt. Hilleström var icke något geni, icke någon stor personlighet, men han ägde talang, intelligens och företagsanda nog att gå sin egen väg. Det är sällsynt att vid 1700-talets slut finna en konstnär, så självständig, så oanfäktad av den även i Sverige på denna tid starkt omfattade hyllningen av antiken och den antika stilen. Hilleström frågade föga efter de klassiska idealen, lika litet som han

var någon torr akademiker. Han var en anspråkslös och godhjärtad man, utgången ur enkla borgerliga kretsar och själv från början konsthantverkare. Lika litet som han var märkvärdig i sitt liv, framträder han i sin konst med någon pretention på originalitet. Han undvek allt offentligt framträdande, och hans målningar äro hållna i en stil av enkelhet, tillbakadragenhet, för-synthet. Men de ha allesammans en subjektiv livsvärme, en »calor genialis» av säregen, blygsam behaglighet. Ehuru han började sitt måleri med intryck från den franska rokokons stil, och ehuru han sedermera fann mycket nöje i studiet av de holländska småbildsmästarnas intimt hållna målningar, skapade han sig vid 1780-talets början en fullt personlig stil av markerad svensk karaktär. Jämte Elias Martin och i viss mån Pehr Hörberg är han den mest nationellt betonade svenske konstnären på Gustaf III:s tid, detta i såväl fel, som förtjänster. Ju mer man fördjupar sig i hans måleri, desto klarare framträder hans typiskt nordiska kynne. Enkelheten, uppriktigheten och naiviteten i hans konst är av ett ofta rörande slag: han är en 1700-talets »intimist» och »naivist», men naturligtvis utan något uttalat program för sitt konstupövande. I all sin enkelhet är han en god representant för den fria konstnärstyp, som till valspråk tager: »Så jag målar, donna Bianca, ty så roar mig att måla». Men han var alltför fast förankrad i verklighetens mark för att tillåta sig några överdrifter i romanticistisk anda. Den stränga, klara saklighet, han i sina verk gör sig till talesman för, har icke tilltalat en och annan senare konst-domare, som beskyllt honom för torr och trivial stil, för borgerlig tyngd. Må vara, att han ibland är tafatt och klumpig, någon gång kanske till och med smaklös, men hela hans konst återspeglar en uppriktighet och en ärlighet, som är förbehållen åt de stora konstnärerna.

Han var ett barn av rokokons och upplysningens tidevarv så tillvida, att han aldrig tröttnade på att studera naturen och människolivet omkring sig. På sitt sätt sökte han att förverkliga tendenserna hos den realistiska strömningen i 1700-talets andliga liv, denna strömning, som till sin uppgift ställt att »s'impatroniser du vrai», att söka och göra sig till herre över det sanna i tillvaron. Sanningskravet är Pehr Hilleströms förnämsta personliga kvalitet — en viktig egenskap hos en målare av hemliv, folkliv, kroppsarbete! Han älskade att uppöva sin blick för det karaktäristiska hos de mångskiftande tingen i omvärlden, hos livets realiteter. Vål voro dessa »låga ämnen» föraktade av litterärt betonade, förnämsta konstkritiker som Diderot och Ehrensvärd, men Hilleström frågade icke efter deras tycken och teorier, utan må-

lade för sitt eget nöjes skull frukter och grönsaker, metaller och föremål, tygstoffer och redskap, djur och människor, så noggrant, klart och vackert, som bara han kunde det i norra Europa på sin tid. Människorna som sådana intresserade honom icke mycket i och för sig, han låter sina figurer gå upp i något arbete, i någon aktion. Han målar helst arbetslivet för dess egen skull, både de kvinnliga arbetarna i hemmen och de manliga i verkstäder och gruvor. Detta kan man finna vara en för denna tid starkt demokratisk tendens, särskilt märklig, då den framfördes av en hovmålare hos den aristokratiska och upplysta despoten Gustaf III. Men Hilleströms arbetsbilder sakna all tendens i denna riktning av socialt patos, han är realist, men icke socialist; som J. F. Millet hundra år senare. På arbetsbildens område var Hilleström ett århundrade före sin tid, ty först med Millet och Meunier komma de besjälade arbetsframställningarna i den nyare bildkonsten. Pehr Hilleströms icke minsta förtjänst är att ha varit deras direkta föregångare, ehuru hans insats på området, på grund av det lilla svenska rikets avskiljdhet utåt, icke beaktades eller uppskattades till sitt rätta värde.

På saklighetsdyrkan följer romantik. Det är märkligt att finna hur den noggranne verklighetsskildraren på sin ålders dagar axlar eldsdensromantikens kapp och blir den förste store eldsmålaren i vår konst. Han kände och uppskattade elementet elden bättre, än en vetenskapsman skulle kunna göra i våra dagar. Han blev en dyrkare av elden i vilken form, den än mötte honom. Han blev en vän icke minst till den metallurgiska elden, som så starkt, så intensivt och så välsignelsebringande brann i vårt land på hans tid. De flämtande blossen och de flammande eldarna i gruvrum, smedjor och hyttor ha genom hans bruks- och bergverksmålningar fått något av den stora konstens evighetsvärde, i lika hög grad som vaxljusens irrande lågor i hemmens ombonade rum, visthusbodas och kök på andra av hans verk.

A SUMMARY IN ENGLISH

*Pehr Hilleström's paintings of mines, forges and other industrial works
with subjects from the Swedish industry in the time
of king Gustavus the Third*

*T*he art of painting in Sweden rose to a zenith during the eighteenth century which has not been equalled before or after. There were several reasons for this, inter alia increased national prosperity, the foundation and development of a Swedish academy of arts (the Royal Academy for Painting and Sculpture) and, last but not least, the liberal patronage of the fine arts by the State and Regents. Not only was there a rich school of painting in Sweden, but also those Swedish artists who emigrated succeeded in becoming appreciated and famed even in France, the home of art by preference at that time. There Swe-

dish painters such as Niclas Lafrensen Junior (or Lavreince), Alexander Roslin and Peter Adolf Hall made highly respected names for themselves. It is only natural that those who practised art in a small country like Sweden during the same epoch did not attain such great international fame as those three. It is only of late years that serious attention has begun to be given to the many painters who rallied round King Gustavus III and worked during the reign of that famous and art-loving king, 1771—1792. Well-known names among those Gustavian painters are Carl Gustaf Pilo, Jean Louis Desprèz, Per Krafft Senior, Lorens Pasch Junior, Elias Martin, Masreliez and Pehr Hilleström. Of these this article will deal with the last mentioned artist and his art, special attention being given to a branch of his work that has previously been ignored, i. e. his paintings with subjects from the Swedish mining and metal works industry during the latter half of the eighteenth century.

Pehr Hilleström's life, 1732—1816, was in no way especially remarkable. He began his career as a tapestry weaver and was employed in this respect in the furnishing of the Royal Palace of Stockholm, which was built during the earlier half of the eighteenth century. During a trip to Paris for studies, 1757—58, he took up painting there under François Boucher and received very strong impressions from Jean Baptiste Siméon Chardin's small, sensitive oil paintings with subjects from bourgeois home life. When Hilleström took up the art of painting in earnest as a profession at the commencement of the seventeen-seventies, he adopted for his subjects the same sphere as the renowned French painter of home life and became a Swedish equivalent to Chardin. He was appointed Gustavus III's court painter in 1776 and executed in that capacity several pictures of festivals and incidents at the royal court. The theatre-loving king commissioned him to paint the so-called carousels, which were held in the park of the Palace of Drottningholm near Stockholm, splendid tournaments and representations with subjects from novels dealing with medieval knighthood, which were acted by members of the royal family and the ladies and gentlemen of the court. Pehr Hilleström also executed many stage pictures of the actors in their costumes from contemporary dramatic theatrical performances. This modest artist, who was attached to his home, did not however care for the court circles, but preferred to represent calm interiors from the homes of noblemen and burghers of the Gustavian epoch and, above all, such interiors from his own home, just as Chardin did. He began as early as the seventeen-seventies to devote himself to producing pic-

tures from quite a new domain of subjects: he studied and reproduced in colours situations from labour life in mines, smithies, forges and iron workshops, smelting-furnaces, foundries and glass-works. It is to those representations of an industry of by-gone days, which have hitherto been imperfectly known, that it is the immediate aim of this work to call attention and to deal with.

In order rightly to understand Pehr Hilleström's output of industrial paintings, we must take into consideration the rapid development of Swedish mining during the eighteenth century. Even during the seventeenth century Sweden was able to produce such large quantities of copper and iron that a considerable export of those important metals had arisen. The famous old copper mine of Falun, also called Stora Kopparberget's mine in Dalarne, was undeniably the largest and most productive copper mine in the world about the middle of the seventeenth century, and the proceeds from it accrued in the first place to the Swedish State. Thanks to this »treasury» and »jewel» the latter was able to equip the armies which helped to extend the country's territories during this period of Sweden's greatness and made the country a large and mighty kingdom. Unfortunately, however, in 1687 a slip which occurred in the copper mine caused a considerable falling off in the mining there, with disastrous consequences. From the high mining figure of 4.000 tons in 1650 the output fell to only 1.400 tons in 1760, to take the production figures for a couple of years.

The Falun copper mine continued, during the eighteenth century, however, to be a national source of wealth of very great importance in the economy and industry of the country. Its fame spread all over the world and it was visited by a large number of foreigners, even including Chinese. We can therefore understand that an artist with so great a predilection for reproducing industrial works and subjects with firelight as Pehr Hilleström had devoted his interest to this mine. He went up to Falun in the spring of 1781 and descended into the main opening on the 28th of June that year, according to an entry in the mine's book of visitors, which is still preserved. He did not mind the bother connected with such a descent, but went down to a depth of about 270 metres and while there made drawings of the different branches of the work in the mine, such as boring by hand, the transportation and raising of ore, the sharpening of bores and the life of the miners down there. This was undoubtedly a remarkable undertaking for a court painter who was

fifty years of age! On his return to Stockholm the same year he completed, with the help of the sketches he had made on the spot, some ten oil paintings with the subjects just mentioned. The chief of those mine-pictures are reproduced in our Plates Nos. 1—9. We can see the passages and working chambers far below the surface, where the only light consists of the glare from the torches of resinous wood which the miners hold in their hands or in their mouths or have lying on the wheel-barrows which they use for the transport of the ore. Those men were obliged, on account of the heat, to work as lightly dressed as possible; they wore, as a rule, only a pair of trousers or went about quite naked (women were not allowed to descend into the mine). The fluttering light from the torches falls on the sinewy, nude bodies of the miners, as they move forward bending over their ore-laden barrows in the subterranean chambers. The mining was exceedingly heavy and trying bodily labour which wore out those engaged in it before their time. The ore was mined principally by means of hand-boring and blasting with powder, but older methods by roasting with fire-wood were still being used. We can see in Hilleström's paintings sometimes how some workers are standing high up on ladders along the walls of the mines engaged in boring (See Plate No. 2 for example). The men wander along the wooden stairs with their torches held high up. It was the only means of illumination down there in those days, because no steady light had yet been introduced in this mine during the eighteenth century. Several travellers with scientific education made descents into the Falun copper mine during the eighteenth century, and they have described in their books how hopeless the interior of the mine appeared to them to be: the great darkness, which was dispersed occasionally by the fluttering light of the torches, the paths, stairs and mine-walls damp with vitriol-water; the steep ladders which led down slopes and abysses; the various mining chambers, galleries, adits and shafts in which were heard the echoes of the blasting, the creaking from the raising of the ore and human shouts, which filled the chambers and corridors and the ever present danger from falling ore; the strenuous work of the miners; the atmosphere, which was sometimes icy cold, sometimes boiling hot. All this contributed towards making it a hazardous and risky undertaking to stay in those »unhappy chambers», as Carolus Linnaeus says in his *Iter Dalecarlicum*. (He visited the mine in 1734.) The number of workers at the ending of the eighteenth century was about 500. There were about twenty horses down there to help with

the transport of the ore: one horse-whim will be seen in the paintings (Plates 4 and 5).

Viewed from an aesthetic point of view, Pehr Hilleström's paintings of mines are, perhaps, not so particularly important or epochal. But we observe his strictly realistic representation of his subjects, his happy capacity for design and his unsurpassed skill in reproducing firelight. Especially this last mentioned talent, his capacity as a painter of light, made him renowned and appreciated in his own time, even by foreigners. In spite of the nature of the period being so much talked of as one of »enlightenment», subjects that aimed at effective lighting in a mystic-romantic atmosphere were highly appreciated in wide circles. As a painter of light Hilleström had followed in the footsteps of such seventeenth century masters as Caravaggio, Honthorst and Schalken. Like them he liked painting a hard light with dark shadows and strong contrasts between light and shade. During his later activity however he forsook this and gave his clair-obscur instead a warmer and more picturesque character. The six coloured plates accompanying this book give examples of his colour treatment during different periods and for different subjects. An example of his earlier style of painting may be seen in the picture of Plate 22, while the other coloured plates reproduce examples of his later style, which is warmer in colouring.

Hilleström studied and painted also the smelting processes, which the copper ore had to undergo in the smelting houses near the copper mine at Falun. When the ore had been pounded it was then roasted with wood in pits in the open air and underwent thereafter a first smelting, the »sulu» smelting, by which it was intended to remove the coarsest defects, such as sulphur etc. The smelting was carried out in low shaft-furnaces constructed of stone with charcoal as fuel. Hilleström has expressed in the painting in Plate 10 what this first smelting process looked like. Some smelters are engaged at the furnace in the background of the smelting-house. A high, yellow flame of fire rises up towards an opening in the roof above. The man who is bending forward in front of the furnace is removing some caked cinders with a fork, while another man on the right is going up wooden steps to fill the furnace with charcoal from above. The second and final smelting of copper (»crude copper smelting»), resembled the first very much outwardly and was practised in similar copper smelting-houses. This latter smelting process is illustrated in three paintings by Hilleström (Plates 11—13). We see the owner of the works

with his ladies just paying a visit to watch the interesting work in his smelting-house. As paintings of fire-light those interiors fully answer the claims the artist himself placed upon them, because they possess »life and effect» in a high degree. The strong high flame of fire in the background throws its restless light out across the interior of the smelting-house on to the human figures there. A modern person experiences, in spite of the objective content, a feeling of romance at the sight of the colossal, living pillar of light in what is otherwise a dark workshop.

As may be supposed, the kings of Sweden sometimes paid visits to the great Falun copper mine, which was one of the most valuable national possessions of the Swedish State. Gustavus III made three descents, the most important being on 20th of September 1788. Sweden was at war with Russia and Denmark when this happened, and the king had hurriedly proceeded up to Dalarne to place himself at the head of a general armament, which was, as a matter of fact, successful. He had an opportunity of descending into some of the chief chambers of the mine. In »the council chamber» (Rådsalen) at a depth of 210 metres a halt was made, during which the king signed the privileges for newly established silverworks at the mine. This is the occasion which Pehr Hilleström represented in several pictures, inter alia those reproduced in Plates 14 and 15. The King is seated there in the background of the illuminated, grotto-like room in the rock, which is lit by lamps, padellas and torches, and he is signing the letters of privilege, while the manager of the mine stands in front of him. Other persons, the royal suite, mine-owners and mining officials are seated at the tables along the sides. In one of those paintings, Plate 14, one can see the work being carried on in galleries to the right and left. In the foreground there is some of the machinery for pumping the water or crankshaft and a track for transport of the ore with horse and waggon.

A similar royal visit was made to the same mine on 14th of July 1794 by the young king, Gustavus IV Adolphus, the son of Gustavus III and his successor on the throne, in company with the uncle-regent, Duke Charles of Sudermania. The great festive meal which was given on that occasion in honour of the exalted persons in the »Neptune» gallery at a depth of 292 metres has also been immortalized by the industrious Pehr Hilleström (See Plates 16 and 17). The mining company had raised a colossal, illuminated figure of burning lamps forming the monograms of the king and the duke. An estrade is raised in the foreground with several tables. The king and duke are seated by themselves

at the middle table, the royal suites, mining officials etc. are seated at the longer tables to the left. The enormous mining chamber is illuminated, inter alia, by a huge crystal chandelier suspended from the roof. In the background miners are engaged in boring and driving ore. The whole scene makes a fine and imposing impression. Another festive meal, though not quite so grand, is seen in Plate 19; it was given in 1798 in honour of some high officials in the State Department of Mines, called the Mining Board («Bergskollegium»).

Hilleström had begun to paint interiors from smithies as early as in the seventeen-seventies, commencing with the simple lock-smithies for lighter work, and coachbuilders' and farriers' shops. They were subjects it pleased him very much to paint, and they afforded him opportunities of reproducing fire-light effects which gave a magnificent air to his pictures. Five of the best of his smithy interiors are reproduced here in Plates 21—25. One single smith, a young man, stands in front of the forge and hammers the glowing piece of forging on his anvil. It was more usual to represent two men using sledge hammers, as will be seen from colour-plate 21. Both the men with the hammers are dressed in white shirts, leather aprons, knickerbockers, and have pointed caps on their heads. They stand there with legs wide apart and belabour the piece of iron with ringing blows of the hammer, while a boy works the handle of the bellows — a fine illustration of work from the year 1781. Work in the smithy was still more effective when there were three men, as can be seen in Plates 23—25. The larger smithies manufactured carriage springs, wheel-rings, plough shares, iron implements and such like. In one of the illustrations, Plate 24, we find that the smithy is built on to the smiths' dwelling to the left, up to which steps lead. Corresponding contemporary pictures to those are, inter alia, two compositions by the English painter *Joseph Wright of Derby* (1734—1797), «An iron forge» and «A smith's shop» from 1771—1772. These latter are known in engravings from a couple of mezzo-tints by Richard Earlom. Of other artists who produced quite realistic forge and industrial pictures during the eighteenth century, mention should be made of the Belgian *Léonard Defrance* of Liège (1735—1805). But no painter of the past has devoted such precise work in representing industrial labour as this very Pehr Hilleström.

A short survey is given in the first chapter of the existence of pictures with subjects from mines, smithies and iron workshops in European art right from classical art up to about 1800. Worthy of special notice as far as the sixteenth

century is concerned are some paintings with smith-work and mining by *Herrimet de Bles* and *Jan Breughel*, and, during the seventeenth century, the tree brothers *Le Nain's* famous painting »La forge» in the Louvre and Velazquez' »Apollo in the forge of Vulcan» in the Prado, Madrid. But all of those paintings are of a purely episodical nature, like those by Wright and Defrance just mentioned. The fact of the matter was, as we know, that paintings of physical labour occupied a position of contempt in art at that time. They were counted among the so-called »bambocciades», who with their »low subjects» correspond to what we now call genre-paintings (*peintures de genre*). Not even the famous Dutch and Flemish painters of the seventeenth century cared very much to reproduce human, coarse physical labour. It is only with the development of industrialism and the triumph of Democracy during the latter half of the nineteenth century that representations of physical and industrial works received a place of honour in art, with known works by Millet, Meunier and Menzel. Pehr Hilleström is the direct forerunner of those depictees of industrial labour, and as such he occupies an absolutely unique position in the history of the art of painting. It is the object of this book to point out the value of his, in this respect, pioneer paintings.

Hilleström's pictures with subjects from the Swedish iron industry during the eighteenth century are exceedingly valuable both from the point of view of historical art and technique. If the copper output of the country had decreased in quantity at that time, the production of iron had instead made progress and developed in a very emphatic manner. An institution that was, ever since 1747, the support of the Swedish iron industry in a technical as well as an organisatory sense, was »Jernkontoret» (The Corporation of Swedish ironmasters, compare the British »Iron and Steel Institute»). During the former half of the eighteenth century the British production of bar-iron had rapidly fallen off owing to the scarcity of wood as fuel: coal had not yet been begun to be used. Great Britain was therefore forced to import large quantities of bar-iron to form supplies for her manufacture of iron and steel. The greatest part of this iron was fetched during the latter part of the eighteenth century from Sweden and Russia. Bar-iron was Sweden's leading article of export during the whole of that century. The export amounted to about 50—60,000 tons per annum, and half of that was exported to Great Britain. This exportation of iron considerably enhanced the national income of Sweden and great economic prosperity arose at the many iron-works and in the towns from which the iron was ship-

ped. It is even told that there was a period of high general culture at the mansions and works, which gave rise to the term »brukskultur» and which has formed the subject of many literary publications. It is certain that the pursuit of the manufacture of iron gave rise to culture and civilisation in large parts of the kingdom of Sweden, and that many poets, writers, artists and scientists have come from the mining districts (Geijer, Tegnér, John Ericsson, Selma Lagerlöf and others). Interest in the culture and pursuit of the fine arts was enhanced in a high degree in consequence of the prosperity of industry. The period of Gustavus III implied, in reality, a golden age in the whole of Swedish life, an age so strong, homogeneous and tasteful that there has been nothing corresponding to it before or since.

Viewed against this background of a period of development in the life and customs of the nation, on the basis of the progress in industrial life and elevation to greater refinement and better appreciation of the national values, it is not surprising that one of the king's court painters, such as Pehr Hilleström was, found it worth his while to travel in the provinces and visit the works where the iron that was of such importance to the prosperity of the entire country was produced and manufactured. He made journeys to the most important places in the iron industry, especially in the provinces of Uppland and Södermanland. During the seventeen-eighties and -nineties he executed a number of oil paintings of work in blast-furnaces, foundries, smelting-furnaces and factories. Taking them all round those pictures represent a unique encyclopædia of illustrations of the Swedish iron industry, such as it revealed itself in the different processes of production during that said period.

If we study those paintings from the point of view of the technics they illustrate, we first find some interiors from the smelting-houses or blast-furnaces. The Swedish blast-furnaces, used for the smelting of the iron ore with charcoal as fuel, had attained a high degree of constructive perfection and producing capacity at that time. They were often built in a very solid and lasting manner. This applied not least to the blast-furnace built in 1755 at Berkinge at the Forsmark Ironworks, in the north of Uppland. The great mining technician, Sven Rinman, introduced there the novelty of making a vault with blocks of stone in the wall of the furnace (like a semi »conus truncatus») in the lower part of the smelting-house just where the pig-iron is tapped or discharged. Hilleström's painting, (See Plate 33) reproduces the moment of discharging or tapping the iron. The red iron is running into the moulds in

the sand below and throwing up sparks. The glare from it lightens up the large stone vault just mentioned, so that it gives the scene a grand and effective setting. The upper storey of the same smelting-house («kransen»), from which the furnace is filled with ore and charcoal, is also represented, in Plates 34 and 35. A large yellowish red flame rises up towards the roof from the round middle opening of the furnace. The furnace has just been charged and the foreman labourer is seen standing there discussing the matter with the owner of the works. From a colouristic point of view the painting has great merits, with the flashing flame of fire as a brilliant central feature.

The pig-iron produced in the smelting-houses was carried to the smelting-forges where the bar-iron was manufactured. This was done according to several different methods in Sweden during the eighteenth century. The chief of these were the »German forging» and the »Walloon forging». The names indicate from which countries the knowledge of the performance of the smelting processes was originally acquired and brought to Sweden. At the ironworks around the famous iron-mine of Dannemora in the northern part of the province of Uppland there still lived descendants of the Walloon smiths who had been called into Sweden during the seventeenth century by the great industrialist and financier Louis de Geer, the friend and favourite of Gustavus Adolphus and Axel Oxenstierna. It was especially those ironworks that Hilleström visited, and there he studied during the 1780's and 1790's the smelting processes in the manufacture of bar-iron. He executed a total of some twenty interiors with the forgers at their work at forges and anvils. The 6 plates Nos. 26—31 show some typical examples. Nos. 26—28 show the forging of iron according to the German method, Nos. 29—31 the same process of work according to the Walloon method. The paintings are rather similar in their general arrangement and looking in towards the forgers working in the shops, but the details of implements and objects are different and change according to the method of forging that has been represented. The chief difference between the two said processes of smelting was that in the German forging only one forge was used, in the Walloon, on the other hand, there were two smelting forges, one for smelting the pigs, the other for fining the forgings (See Plate 29). It was heavy and, physically, very trying work that the forgers had to undertake in their duties with pliers and hammers. The iron blooms were hammered out, which we see being done in the background of the forge, by large, heavy hammers driven by water-power. There were

several hundred iron-works in Sweden. They were situated in all parts of the country near water-courses and forests, which gave them wood for the production of charcoal. Great care was bestowed on producing an iron of fine quality, and the Swedish bar-iron was acknowledged to be the best in the entire world. It is strange that the old-fashioned Walloon forging, which gave the best imaginable iron for the manufacture of steel, should have survived as a forging process at the works in Uppland right up to our own day. The German forging was substituted as early as the beginning of the nineteenth century for the so-called »Lancashire forging» process introduced from England.

Among the products for export which the Swedish iron industry specialised in during the eighteenth century we notice two which became world renowned: cast iron guns and forged ship anchors. The art of making good gun barrels was an old one in Sweden and had reached a high degree of perfection. The manufacture was carried on both at the State foundries (»Crown Works») and at private works controlled by the State. Guns were exported to most European countries, inter alia France, Spain, Portugal and Holand. During the eighteenth century the casting of the gun barrels was done round a central kernel. The method had not yet been adopted of making the cylinders massive and then drilling the bores. Ammunition, cannon balls and other foundry products were also manufactured at the gun factories. Pehr Hilleström has given us, from 1790, a scene from the casting of small cannon balls in moulds; so-called »coquilles». (See Plate 32.) We see the workers fetching the iron, which has run from the furnace in the background to a central hollow, with their scoops and filling the moulds standing in the foreground. A government officer is inspecting the work as it proceeds, and in the background, near the blast, with two bellows, is a man seated drinking a stoup of ale. The forgers become very thirsty at their warm and heavy work. To the right in the painting reproduced is a group of distinguished visitors, evidently the owner of the works himself with ladies. From the point of view of composition the painting is very effective. The casting of the cannon balls is executed against the fine background of the furnace with its heavy stonework lit up by the fire. One can almost imagine that the interior has features which make it look like the illuminated stage of a theatre.

The Swedish ship-anchors were, however, still more famous during the eighteenth century than the Swedish iron cannons. They were exported and

sold to a number of countries. There was only one works, Söderfors in Uppland, which manufactured those anchors. It had, so to speak, a monopoly of the manufacture. Hilleström visited this factory in 1781 and he has reproduced the work of forging in the large anchor foundry in several pictures. (See Plates 36 and 37.) When the various parts of the anchor had been manufactured separately, they were welded together by hand in a manner peculiar to this foundry. A heavy iron sledge hammer, called the »Herculean club», was used; it was suspended by ropes and pulleys and was lifted by several men. The club was dropped by a master-forger just on the spot (the crown) where the welding was to be done between the shank and the blades. This is seen in Plate 37. It is a large painting with lots of figures and is owned by the National Museum in Stockholm. The anchor foundry at Söderfors was in its day a great industrial establishment, the prosperous period of which occurred about the middle of the eighteenth century.

The most important of this painters' pictures with subjects from the Swedish iron industry in the time of Gustavus III have now been dealt with. There remain to be mentioned two representations of the work at the Kungsholm Glass-works in Stockholm by the same master. They show the interior of the smelting-house at the glass-works (Plates 38 and 39). The furnace itself is situated in the background and has a number of openings in the shape of a half-moon with niches for fetching out the glass-pulp which lay in the crucibles inside the wall. Flames of fire are bursting forth from some of those openings. The glass-workers are in the act of catching and blowing out the glass-pulp into glass on their blow-pipes. One of the blowers is standing there with his legs wide apart, a conical cap on his head, and blows out a round glass, while other workers are sitting on the chairs specially constructed for this purpose and form their glasses while rolling their pipes. A warm light from the furnace flames gives an attractive brick-red tone to the room and the workers. Everything is reproduced with the greatest fidelity to reality. It may be of interest to know that the same hand-method is still used at most of the Swedish glass-works.

If we now try to obtain a comprehensive survey from this hasty summary of the collected material, we find that in spite of the many varied subjects there are certain qualities in those hundred oil paintings — Pehr Hilleström painted in all 125 mining and forge pictures — which clearly bear evidence that

they are all works by *one* painter with a Swedish-French training during the eighteenth century. It is true, however, that this artist is in no way strikingly original. Just as he was a simple and unassuming person in his private life, who avoided appearing in public and loved his quiet family life, equally so are his paintings kept in the same unobtrusive, intimate style. Nearly all of them are executed in a small size, like the Dutch seventeenth century painters' and Chardin's works, and Hilleström had undoubtedly received impulses from those sources. He began his painting with impressions from the style of the French rococo, but about 1780 he created quite a peculiar style of pronounced Swedish character. He was a child of the rococo and period of enlightenment in this much that he never tired of studying nature and human life round about him. He tried in his own way to realise the tendencies of the realistic current in eighteenth century painting, this current which had as its aim »s'impatroniser du vrai». The craving for truth is Hilleström's chief personal attribute — verily an important characteristic in a painter of home life, the life of the people and of industrial work! His ability in reproducing metals, cloths, dresses, furniture, implements, fruits and vegetables, in one word »still-life», is worthy of admiration. As a painter of still-life he has been considered one of the leading ones in Sweden. He loved to train his eye for what was characteristic in the great variety of things in the surrounding world, in the realities of life. He may, on the other hand, be reproached for not having had much knowledge of humanity and interest in psychology. As a painter of portraits he is, as a rule, uninteresting, and the faces often appear to be lifeless, expressionless. He therefore prefers to compose his figures into some work, in some action. Just as well as he understood how to reproduce women's work in the home, and the life of the peasants in the country cottages and inns, equally convincing are his descriptions of miners and forgers as they toil away in their strenuous labours. They are all active and moving, fully taken up with the work in hand. Nobody turns round towards the onlooker and poses with a smiling face, as the distinguished persons in contemporary portraits seem to do. Hilleström paints, instead, a life of work for the sake of the work itself. It is not therefore the people who are the essential thing in those paintings, nor the room and the surroundings, but physical labour as such, just as it was carried on in that industrial surrounding. This may be said to be a strong, democratic tendency for that period, especially remarkable when it is from the hand of a court painter to the aristocratic

and enlightened despot, King Gustavus III. As an artist Pehr Hilleström was a century before his time, because it is only during the latter half of the nineteenth century that the same realistic strivings to glorify physical work again appear. Hilleström was not only a realist, however, but also had a strong tendency towards romanticism, being in this respect like Joseph Wright of Derby. Like the latter he loved to paint fire, and as a painter of firelight pictures he was most highly appreciated by his own age. Although to begin with he set out by painting clair-obscur in the manner of Schalken and Honthorst, he developed a varied style of his own which embraced the different possibilities of light-painting — we can even trace certain reminiscences from Rembrandt's studies of light. While paintings with subjects such as »A servant examining eggs in candlelight», or »A lady warming her legs before the fire» remind one of the Dutch seventeenth century school, he is nevertheless quite independent in his treatment of the light effects in mines, forges and workshops. He does not even shun the reproduction of the brilliant metallurgical fires, which shone so brightly, so strongly in blast-furnaces and iron-works in this country during his century. All of those paintings are aflame and lighted up by fires, the glare is at one time warm and pleasant, at another hard and cold, but it is always living fire which throws its reflections on to the human figures. We of the twentieth century who have electric light with its steady glow as an easy source of light can scarcely realise how people of by-gone days appreciated the living flame of fire, which gave both heat and light to humanity and made it possible to extract and manufacture metals. Pehr Hilleström was, in his artistic talent, a worshipper of fire in which ever form he encountered it. He was, one might say a fire-light romanticist who knew the nature and characteristics of this element better and appreciated them more than a scientist would be able to do in our day. The fluttering torches and flames from the hearts in the mining chambers and forges have been given something of the eternal value that indicates great art in the same eminent degree as have the flickering flames of the wax candles in the snug and cosy rooms of homes, pantries and kitchens in others of his paintings.

It is rather unusual to find an artist at the end of the eighteenth century who was so independent, so unaffected by the worship of the antique and the antique style which was so pronounced also in Sweden at that time. Hilleström did not bother about classical ideals, any more than he was a

dry academician. He was, in all his simplicity, a god representative of the free type of artist who adopts as his motto: »Thus I paint, Donna Bianca, because thus it pleases me to paint» — the words are those of our great writer C. J. L. Almquist.

Although by no means a really great artistic personality or pioneer, Hilleström nevertheless created several new spheres for the development of the national school of painting in Sweden. He was appointed professor at the royal Swedish academy of painting and sculpture in his old age, in 1794, and was later elected director of that same academy. As a teacher of art he exercised great and good influence on the training of the younger generation, though not, it is true, in the spirit of the new classical movement. Among his pupils are to be noted Alexander Lauréus, Johan Gustaf Sandberg, Per Ulmgren, Elis Chiewitz, Pehr Hörberg, and, indirectly, the famous painter of fires, Marcus Larsson, who was active between 1862—64 and died in England, was his pupil.

This artist has been almost entirely forgotten and ignored for a long time, but he was rehabilitated as the result of a large exhibition in Stockholm in the spring of 1929. — Among the Swedish literature which has been published about him, mention should be made of: »Pehr Hilleström Senior», by Oswald Sirén, Stockholm, 1900, and »Pehr Hilleström as a describer of culture», I—II, by Gerda Cederblom, Uppsala, 1927—29.

The chapters of this book contain:

Chapter 1. Survey of mining and forge pictures in European pictorial art	Page 179
Chapter 2. Pehr Hilleström's life and personality	193
Chapter 3. Pehr Hilleström's artistic talent	227
Chapter 4. Survey of Hilleström's mining and forge paintings, viewed in their relation to iconography and history of art	242
Chapter 5. Hilleström's paintings from Falun Copper Mine in the eighteenth century	264
Chapter 6. Hilleström's ironworks' paintings	285
	369

Chapter 7. Kungholm Glass-works in Hilleström's painting	<i>Page</i> 319
Chapter 8. Pehr Hilleström and criticism	330

As appendices are printed, beginning on Page 387, some biographies by contemporary writers of Pehr Hilleström, the inventories of the artist and his wife, a descriptive catalogue of his mining and forge paintings and a list of paintings by him appearing at public exhibitions 1798—1929 etc.

(Translation by mr. G. A. Urquhart.)

N O T E R

NOTER

Första Kapitlet

1. Wreszinski, Atlas zur altägyptischen Kulturgeschichte; betr. utomeuropeiska smedjebilder, jfr K. Bücher, Arbeit und Rhythmus 1909, pl. XI (jap. smältverk) o. text s. 424.
2. Paul Brandt, Schaffende Arbeit und bildende Kunst, I s. 61 f. Om arbetsbilder under antiken, jfr Neuberger, Die Technik des Althertums, 1919, avd. s. 51 o. a.
3. Jfr Brandt a. a. I s. 70, avd. 75, 75 a och 76; Neuberger a. a. s. 14 o. 22 f.
4. Jfr Brandt a. a. I s. 109 f., Neuberger a. a. s. 53 f., Louis Ménard i Gaz. d. b. arts 1875, I s. 164.
5. Brandt a. a. I. avb. 414—21 visa 8 Eligiusframställningar. Jfr E. Mummenhoff, Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit, avb. 11, 15, 17, 32. Särskilt rolig är S. Eligius av »Mästaren till kärleksträdgårdarna».
6. Om Petrus Christus' Eligiusmålning jfr Alfr. Woltmann, Der heil. Eligius von Petrus Christus, i Rep. für Kunstwiss. 1879, och den senare litt. om det primitiva holl. måleriet.
7. Målningen avbildad i Brandt a. a. I, s. 305.
8. Jfr J. H. v. Hefner-Alteneck, Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften etc., del II, 1881, tavla 142.
9. Icke minst i miniatyrernas bildvärld kan man hitta medeltida smedjebilder: t. ex. i Labanus Maurus' »De originibus» (Montecassino, Cambridge) från 1023, i ett London-ms. från 1100-talet (British Mus.); jfr Salzmann, English industries of the middle ages, 1923. Jfr Georg Grupp, Kulturgesch. des Mittelalters, I—IV, 1907—14, del II s. 378, en släggande smed, som illustr. till Gamla testamentet, i Haartems bibl. och från tidig medeltid. I Rudolf von Ems' »Weltchronik» synes en klensmed. Viktiga även som konstverk äro Balthasar Behems »hovslagare» och »klockgjutare» i hans skråordning, »Codex picturatus» av 1505, i Krakaus bibl. Jfr Alwin Schulz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhunderten, I—II, Wien 1892. — Jfr H. Martin, Les joyaux de l'Arsenal, Le Romuléon; pl. V visar i bakgr. till Roms bygande en masugn i drift, ett gott ex. på hur en medeltida miniatyr, avsedd till illustration av en klassisk text, kan upptaga scener från det samtida arbetslivet.
10. Om musikens legendariska sammanhang med smedjeslägningen, jfr. Fr. Palmquist i Vetenskapsakad:s handl. 1748 s. 162 (Pythagoras hörde i en smedja, att den ena hammarens ljud var en fullkomlig oktav mot den andras). Sambandet mellan smideskonsten och musiken understrykes av Karl Bücher, a. a. s. 383.
11. Ludwig Baldass, Das Künstlerkreis Kaiser Maximilians, Wien 1923.
12. Jfr C. Becker, Vie et oeuvre de Jobst Amman, Leipzig 1854.
13. Passavant, Le peintre-graveur, III, s. 438.
14. Crowe och Cavalcaselle, Titian, London 1877, s. 384 f.
15. Corn. Schuts målning avbildad i Brandt a. a. II, s. 57.
16. Om Velazquez' smedjemålning, jfr C. Justi, Diego Velazquez, 1888, I, s. 30 f., K. A. M. Stevenson, The art of Velazquez, 1896, E. Michel i »Études sur l'histoire de l'art», 1895, s. 1 f., E. Faure, Velazquez, Paris 1904, W. Gensel, Velazquez (i Klasiker der Kunst), Stuttgart 1908, A. Mayer, Diego Velazquez, Berlin 1923, A. de Beruete, Velazquez, Paris 1898.
17. Om bröderna Le Nains »smedjan», jfr Champfleury's 4 skrifter 1850—65, J. Guiffrey i Nouv. Arch. de l'art franç. 1876, A. Valabrégue, Les frères Le Nain, Paris 1904, Ernst Goldschmidt, Frankrigs malerkunst I, 1914, s. 94 f., Paul Jamot i Gazette d. b. Arts 1922—23, Jens Thiis i Fransk

- aand og Kunst II, 1927 m. fl. — Félibien, Entre-
tiens etc. Paris 1688, Mariette, Abécédario III s.
136 f., Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis IV, s. 123.
18. Om Herri met de Bles, se A. Bequet, Henri Bles,
peintre bouvignois, i Ann. Soc. arch. Namur VIII-
IX, 1863—66, Fiorillo, Gesch. d. zeichn. Künste
in Deutschl. II, s. 453. Jules Helbig, L'art mosan
I, s. 142 f., art. om Bles av Hymans i Thieme-
Beckers Lexikon IV, s. 113 och Wurzbach, Nie-
derl. Künstlerlex. I, s. 106.
19. För Jan Brueghels smedjelandskap, se bl. a. Wurz-
bach, Nederl. Künstlerlex. I s. 110, L. Bleyne,
Jean de Velours, Toulon 1868, Michiels Hist. de
la peinture flamande, del V, s. 367, M. Rooses,
Gesch. der Malerschule Antwerpens, 1881, s. 134,
Ch. Ffoulkes, A craft picture by Jan Brueghel, i
Burlington Mag. XIX, 1911, art. Brueghel i Wurz-
bach, Niederl. Künstlerlex. I och i Thieme-Beckers
Lexikon IV.
20. Jfr C. Hofstede de Groot, Beschreibendes u. krit.
Verzeichniss d. Werke d. hervorragendsten holl.
Maler des XVII. Jahrhunderts: Om bröd. Ostade,
del III, n:r 404 d., 131—135 b. Om Decker, jfr
Bangel i Der Cicerone 1915.
21. Hofstede de Groot a. a. II, Wouwerman n:r 116
—169, tills. 92 st. hovslagare- och klensmedje-
målningar.
22. Hofstede de Groot a. a. I, Metsu n:r 219—220.
Nationalmus:s måln., n:r 512, har tillhört Gustaf
III som kronprins.
23. Hofstede de Groot a. a. I, Jan Steen n:r 278—
279.
24. Om Wright of Derby, jfr. Will. Bemrose, Life of
Wright of Derby, London 1886, Redgrave, A cen-
tury of painters I s. 256 f., Fiorillo, Gesch. d.
zeichn. Künste von ihren Wiederauflebung, V, 1808,
Bryan, Dictionary of painters, 1895, II s. 733, A.
Graves, A dictionary of artists, 1760—1893, Lon-
don 1901, G. K. Nagler Neues allg. Künstlerlex.,
IV, 1905, s. 26, art. Wright i Encyclopaedia Bri-
tannica, Michel utg., Hist. de l'art, VII: 2, Paris
1926, s. 696. — Redan före Wright målade Ed-
ward Penny i England o. 1770 en *litterär* smedje-
bild, näml. »The English Smiths», en scen ur
Shakespeares King John; mezzotintgravyr av Rich.
Houston.
25. Om L. Defrance, se F. Bogaerts, Esquisse d'un
hist. des Arts en Belgique, Bruxelles 1840, Ch.
Gobert utg., Autobiographie d'un peintre liégeois,
Liège 1906, J. Helbig, L'art mosan, 1911, art. De-
france av G. Jorissenne i Thieme-Beckers Lexikon,
etc.
26. Målningen är avbildad bl. a. i Johannsen, Gesch.
des Eisens, Düsseldorf 1924, s. 77.
27. J. Helbig, L'art mosan, II, s. 103 f.
28. En emblematisk smedjebild finnes i Fridericus
Frisius' Cereemoniel der Schmiede (i hans Cere-
monial-Politica), 1708: kring ett städ med släggor
och tång synas ett par vinjetter med en klensmed
och en hovslagare. Texten är: »dum ferrum cau-
det, cudendem est.»
29. Wilh. Engelman, Dan. Chodowieckis sämtliche
Kupferstiche, 1857—60, förtecknar i n:r 667 som
ett av Ch:s stick till Ziegenhagens Verhältnisslehre
»Die Schmiede», av 1791.

Andra Kapitlet

30. Målaren prof. Pehr Hilleström har genom sin
yngre son, kapten *Johan Gustaf*, 1771—1820,
några nu levande ättlingar i rakt nedstigande led.
Denne son var i sin ungdom löjtnant vid arméns
flotta, hade under ryska kriget 1788—90 deltagit
med visande av stort personligt mod i slaget vid
Svensksund, men övergick senare till handelsflot-
tan och företog som kofferdikapten (coopwärdie-
kapten) utländska resor, särskilt på England. Gift
sedan 1791 med Hanna Bergström, död 1830, hade
han sonen *Pehr Gustaf*, 1792—1865, som ävenle-
des blev sjö- eller coopwärdiekapten och bosatte
sig i Härnösand. Av bevarade brev att döma var
han en man med humor. Gift med Anna Maria

Bystedt hade han sönerna *Otto Hilleström*, även-
ledes sjökapten, *Gustaf* och *Magnus*. Den först-
nämnde avled barnlös, den andre däremot var
fader till nu levande sjökaptenen i Göteborg *Gus-
taf Hilleström*, född 1876, och den tredje var
fader till tre i England nu levande söner, *Gustaf*,
Alec och *Magnus Hillestrom*. Eftersom både kap-
ten Hilleström i Göteborg och mr Alec Hille-
strom i St Helens, Lancashire, äro gifta och ha
manlig avkomma, synes man ännu icke behöva
hysa farhågor för att Pehr Hilleströms släkt skall
utdö på svärdssidan. Egendomligt är ju det för-
hållandet, att hans ättlingar i fyra led valt sjö-
mansyrket, då konstnären själv icke intresserade

sig för sjön eller någonsin målat någon marinbild. — För dessa upplysningar tackar jag fru Josefa Hilleström, Stockholm, kapten Otto Hilleströms änka. I hennes ägo finnes, utom målningar av fadern Hilleström och sonen Carl Petter, även bevarade familjebrev av dottern, fru Charlotta Ulrika Schürer von Waldheim, av 1830, avtryckt i »Arte et Marte» 1922—23, s. 26, under rubrik »Ur portföljen, Ett gammalt brev». Beträffande denna Hilleströms enda dotter, född 19. 3. 1770, död 3. 3. 1835, är det bekant, att hon 10. 10. 1798 i Stockholm gifte sig med dåv. stabskaptenen Johan Schürer von Waldheim, född 1762 i Stockholm och son till en förmögen nipperhandlare Schürer av tysk adel. Han blev 1787 stabslöjtnant, 1792 stabskapten, 1803 major, 1809 överstelöjtnant i Svea Artilleriregemente, adlades samma år med namnet Schürer von Waldheim, blev 1823 överste i artilleriet, 1833 generaladjutant i armén och avled 1836. Han bevistade 1788—90 års fälttåg i Finland under ryska kriget och skrev där-om en samling brev av stort värde, nu i Uppsala Universitetsbiblioteks handskriftssamling, nr W. 302. Säkerligen var det dessa hans skildringar, som kommo Pehr Hilleström, hans svärfader, att i oljefärger på duk rekonstruera vissa bataljscener från detta krig, t. ex. slaget vid Valkiala, en reträtt med broupprivning etc. Schürer von Waldheim var en mycket intresserad och uppsatt ordensbroder, blev redan 1785 väpnare till »riddarne av St: Helenae och det hel. försoningskorsets orden», blev senare framstående inom Timmermansorden, som 1830 lät gravera hans porträtt, och i Arla Coldinuorden m. fl. Med Charlotta Ulrika Hilleström hade han 6 söner, födda 1800—1815, vilka kommo att bekläda militära poster och hov-charger. — Dessa upplysningar har benäget förmedlats av hans ättling major Max Schürer von Waldheim, Stockholm.

31. Om Pehr Hilleströms förfäder, jfr O. Sirén, Pehr Hilleström d. ä., 1900, s. 2 f.
32. Vilket år är Hilleströms födelseår? Något skriftligt dokument, som intygar konstnärens födelse, synes icke existera. I »Wäddö sockens födelse- och dopbok» för åren 1732—33 (Landsarkivet i Uppsala) förekommer alls ingen anteckning där-om, ehuru bokföraren, prosten Andreas Hilleström, var broder till fadern; troligt är, att denne icke var skriven i Wäddö socken. Däremot var äldste brodern, mantalskommissarien Elias Hille-

ström, skriven och bosatt där, och enligt nämnda födelse- och dopbok fick han i okt. 1733 en dotter Margareta, som döptes den 28 okt. detta år. Vid detta tillfälle var »fru lieutenantskan Hilleström», d. v. s. modern till konstnären, i kyrkan närvarande dopvittne. Skulle Pehr Hilleström ha fötts 1733, som Gahm-Persson och efter honom bl. a. Sirén uppgiver, är det otroligt, att modern blott ett par veckor före hans födelse uppträtt vid en kyrklig akt. — Ett annat, starkare belägg på att födelseåret verkligen är 1732, föreligger i form av den etsade och förgyllda inskriptionen på en kristallpokal (säkerligen tillverkad vid Kungsholms glasbruk), som torde ha skänkts till Pehr Hilleström på hans femtioårsdag 1782. Pokalen, ett vackert, tidstypiskt glas med lock och i böhmisk stil med etsad, förgylld dekor, har å framsidan inskriften: »Pehr Hilleström — Född 1732». — Ett tredje belägg är notifikationen om hans död i »Inrikes Tidningar» 1816, där han den 13 aug. säges ha avlidit i sin »84 års ålder»; han skulle ha fyllt 84 år den 18 nov. 1816, om han hade levat. — Att det av Gahm-Persson uppgivna årtalet är oriktigt, förvånar oss icke, ty flera andra av honom angivna årtal äro bevisligen felaktiga. — Om Gahm-Persson, jfr Carlander, Sv. bibliotek o. exlibris II, 2.

33. Den anon. levnadsteckningen i Kungl. Biblioteket (se bil. II) uppger Hälsinge regemente, men Gehm-Perssons citerade uppgift torde vara den rätta.
34. Uppgift i en inlaga av löjtnant (kapten) Hilleström till Kungl. handels- och manufakturdeput. av 2 aug. 1756 (Riksarkivet).
35. I en böneskrivelse till Slottsbyggnadsdeputationen 1752 omtalar fadern, att familjen varit nödsakad »att uthi en liten wedbod wijd St. Johannis kyrka oss upphålla under största besvär och trängsel».
36. Jonas Ludvig Blixenstråle, 1719—88, hovjunkare och understallmästare; se Anrep—Elgenstierna, Sv. adelns ättartavlor. — Om lånet från kapten Hilleström, se två handl., den ena en utmätnings-handl. av 8 maj 1754, i Kungl. Bibliotekets handskriftsaml. (Eichhornska saml.)
37. Om Stockholms invånareantal m. m. på denna tid, jfr Pehr Wargentins uppgifter i Vet. ak:s handl. 1769 och 1782, samt C. Eichhorn, »Stockholm i kung Fredriks dagar», i Svenska studier I, 1869. S. Lagerbring, Sammandrag etc. 1778 anger siffran 80,000 för invånareantalet 1757, en alldeles för hög siffra.

38. J. G. Rüdling, *Det i Flor stående Stockholm*, Sthlm 1731, s. 3.
39. Om Nic. Tessin d. y:s initiativ till Konstakademien grundande, framfört i ett brev till sonen C. G. Tessin 1718, se bl. a. Fr. Sander, *Om kungl. Akademiens för de fria konsterna inrättande och organisation*, i *Konstakademiens Festskrift* 1897, s. 57 f., och Looström, *Konstakademien*, s. 42.
40. Friherre Carl Hårleman, 1710—1753, en av sin tids mest representativa konstnärspersonligheter, se Å. Stavenow, *Carl Hårleman*, 1927, o. a.
41. P. Lespinasse, *Les voyages d'Hårleman et de Tessin en France 1732—42*, i *Bull. Soc. Hist. Art franç.* 1910.
42. Taraval, rokokomåleriets egentliga införare i vårt land, var lärjunge till Lemoyne och Audran, men *icke* till Boucher. Taraval reste till Sverige redan 1732, innan Boucher, nyss återkommen från Italien, blivit känd; jfr Lespinasse i *Gaz. d. b. arts* 1910, s. 218 f. Boucher och Taraval måste i stället räknas som jämnåriga parallellföreteelser i sitt närbesläktade konstnärsskap.
43. Enligt ett ms. i Konstakad:s arkiv var dess lokal under 1735—40 ett rum i övre våningen av slottets norra länga, ett rum som senare blev Gustaf III:s audiensrum. Jfr C. F. Adelcrantz' *Tal i Konstakademien* 1795, s. 4, och Looström i *Konstakad:s Festskrift* 1897, d. d. f. — Sirén har i a. a. s. 18 den felaktiga uppgiften, att den nyssnämnda, första akademilokalen användes ännu under Hilleströms elevtid.
44. C. R. Berch i *Anmärckningar wid Swenske Posttidningarne* år 1735.
45. Jfr *Nya Posten* för 22. 7. 1811, Weinwicks *Kunstner-Lexicon* o. a. Bland andra vid slottet anställda konstnärer, som verkade som lärare under akademiens första tid, märktes enl. Looström, *Konstakad.* s. 59, Johan Pasch, J. H. Scheffel, P. Wallrave och Olof Arenius.
46. Korn utförde utom komponerade landskap även porträttlandskap av stort värde, som betydligt överträffa Sevenboms och ibland gå upp mot El. Martins.
47. Mila Hallman, Målare och urmakare, flickor och lösdrivare, Sthlm 1907, s. 154. Hennes källor ha varit hallrättsprotokollen i Stockholm Stads arkiv och skråhandlingar i Nordiska museet. Av hallrättsprotokoll 22. VII. 1747 framgår, att löjtn. Hilleström d. 7. III s. å. fått Komm:koll:s res. på sonen Pehrs elevskap på 6 år hos Duru.
48. Jfr F. U. Wrangel, *En knippa solfjädrar*, 1901, s. 91: enl. ett meddelande av J. Böttiger var Fehmer verksam med sitt tapetmåleri till år 1769. I vad mån några solfjädrar, tillverkade och bemålade av honom och av Hilleström, äro bevarade, vet jag icke.
49. Jean Eric Rehn blev hovintendent vid kungl. överintendentsämbetet 1756, vilket ämbete han innehade till sin död, 1793.
50. Jfr P. Lespinasse, *L'art français et la Suède de 1637 à 1816*, Paris 1913, s. 87.
51. Jfr A. Lindblom, Jacques Philippe Bouchardon, 1924, s. 63. Esprit Serre verkade som slottsvävar 1743—59 och överflyttade då till Ryssland. Anekdoten om Rolland är hämtad ur Lindblom, a. a.
52. Jfr Sirén a. a. s. 24 och om mellanhavandet med Duru, s. 29.
53. Slottsbyggnadsdeputationens protokoll för 17 jan. 1752 (Slottsarkivet).
54. Jfr Sirén a. a. s. 32 f., s. 37.
55. Gahm-Perssons levnadsteckning (bil. I).
56. En uppgift i Sirén a. a., s. 42 att Hilleström vid utlandsresan använt »ett gammalt kofferdiskepp» motsäges av konstnärens egen uppgift till Gahm-Persson: »en wandring till Franckrike».
57. Bland den omfattande Boucherlitteraturen må nämnas: art. Boucher av G. Geffroy i *Thieme-Beckers Lexicon* IV, de Goncourt, *L'art du 18:e siècle*, 1881, Paul Mantz, *François Boucher, Lemoyne et Natoire*, 1880, E. Wattier, *François Boucher*, 1885, Em. Dilke, *French painters' of the XVIII-th century*, London 1899 och A. Michel, *François Boucher*, Paris 1907. — Boucher var sedan 1752 »adjoint à recteur» (vicerektor) vid franska konstakademien.
58. Enligt Mantz, Boucher, 1880.
59. Om Roslin, jfr O. Levertin, *Alexander Roslin* 1901, och uppsatser av P. Lespinasse, A. Gauffin och B. A. Mattisson.
60. Jfr Lespinasse, *Le portraitiste Roslin etc.*, i *Bull. Soc. Hist. Art. franç.* 1926, s. 197.
61. Om P. Krafft d. ä., Aug. Hahr, Per Krafft d. ä., 1898. Ett arbete om Kraffts verksamhet i Frankrike förberedes av B. A. Mattisson.
62. S. Strömbom, *Porträttmålaren Lorens Pasch d. y.*, 1915.
63. Fr. Hazelius i *Tidskr. f. Konstvet.* 1923—24.
64. Enl. Lespinasse a. a. 1927, s. 238.
65. Om Mandelberg, jfr A. A. F. Hennings, *Essai historique sur les arts et leur progrès en Danne-*

- marc, Köpenhamn 1778, s. 125, och senare arbeten.
66. Jfr Levertin, Gustaf Lundberg, 1902, s. 36, Lespinasse, Le pastelliste Lundberg etc., i Bull. Soc. Hist. Art. franç. 1925.
 67. Om Chardin, jfr art. Chardin i Thieme-Beckers Lexicon VI, Em. Bocher, Catalogue de l'oeuvre de Chardin, Paris 1876, de Goncourt a. a., Em. Dilke a. a., L. de Fourcaud, J.-B.-S. Chardin, Paris 1900, A. Dayot och L. Vaillat, L'oeuvre du Chardin et Fragonard, Paris 1907, A. Dayot, J.-B.-S. Chardin, Paris 1908. — Chardin var sedan 1755 skattmästare (trésorier) vid akademien och organiserade dess utställningar. Att Hilleström måste ha känt honom, är alltså tydligt. Om Hilleströms namn förekommer i »Régistres des admissions d'élèves à l'académie», är osäkert.
 68. Om Joseph Vernet, bl. a. Léon Lagrange, Joseph Vernet, Paris 1864, A. Dayot, Les trois Vernet, Paris 1898 och Fl. Ingersoll-Smouise, Joseph Vernet, I— II, Paris 1926.
 69. Jfr Sirén a. a. s. 50, 54.
 70. Stockholms Posten nr 154, 1791.
 71. Wilh. Wohlfart, Konstsinne och konstsamlingar i Sverige, i Taflor af sv. konstnärer II, 1858, s. 1 f.
 72. Kongl. Commerce Collegii underdån. Relation om Manufacturerne til Riksdagen 1769, Sthlm 1770, s. 96.
 73. N. M:son Mandelgrens samlingar om sv. konstnärer, Kungl. Bibliotekets handskriftssaml.
 74. Enl. Stockholms Stads Calender för 1773—94. Om Hilleströms bostad och atelje, se H. G. Runemarks »Vägisare genom Stockholm» 1790, där han är upptagen på två adresser.
 75. Hilleströms utnämning till kungl. hovmålare 1776 har kunnat fastställas genom granskning av uppgifterna i Stockholms Stads Calender. Titeln förekommer för första gången i 1777 års kalender, som trycktes i okt. 1776; alltså bör utnämningen skett tidigare samma år eller möjligen redan i slutet av år 1775. Något arkivaliskt dokument över utnämningen finns icke bevarat.
 76. Uttalandet citerat närmast efter Looström, Konstakademien, som citerar det efter Acerbis Reise.
 77. Bästa källan för kännedom om Pehr Suthers liv är Gahm-Perssons handskrivna levnadsteckning (Uppsala Universitetsbibliotek). Jfr ock Carlander, Sv. bibliotek o. exlibris II: 2, s. 516, samt O. Granberg, Den rike Per Suther och hans konstskatter, i Sv. Dagbl. 29. I. 1922. Suthers drag äro bevarade till eftervärlden i Pasch d. y:s porträtt och i Gillbergs utmärkta stick efter detta.
 78. Se Hörbergs levernesbeskrivning, utg. av Atterbom 1817, s. 39.
 79. Suther skrev sig själv under 1780-talet för »Directeur wid Målare- och Bildhuggareakademien» och tilldelades samma titel i sin bouppteckning 1790. Tydligt fick han denna titel direkt av Gustaf III, ty i Konstakademiens historia är han icke känd som dess direktör. Hans bouppteckning av d. 2. III 1790 (Rådhusarkivet) upptager bl. a. 14 sidor målningar och estamper. Av Pehr Hilleström ägde han en 40—50 målningar, bl. a.: en gosse, som skurit sig i fingret; en västgöte och en månglerska; en spåkåring; ett sjukt fruntimmer med en doktor och en fältskär, som slår åder (tydl. fru Schröderheim); ett fruntimmer med en gosse, som blåser vattenbubblor; 10 st. »costumer af svenska landskaper» (värderade till 1 rdr pr st.); 22 st. stilleben; en tvätterska och en kökspiga; en Helmfeld; ett fruntimmer som läser ett sorgbrev; en ankarsmedja (värderad till 3 rdr); en flicka, som loppar sig; en gosse, som ritar; en flicka, som binder ett strumpeband; en, som spinner vid ljus, etc.
 80. Jfr G. M. Silfverstolpe, Bellmans diktvärld i bildkonsten, i Bellmansstudier I, 1924, s. 40.
 81. Jfr Konstakad:s handlingar och Fredenheims dagboksutdrag (Konstakad:s arkiv); samt pressen, t. ex. Nya lärda tidningar 7. II. 1774. År 1800 hade akad. 176 elever, varav 112 i principskolorna.
 82. Fortia de Piles och L. de Boisgelin, Voyage de deux français etc., II, s. 131 f.
 83. Majoren Pehr Niclas Suther, enl. Carlander, a. a. IV, s. 82 en »roué», begick självmord i Hamburg d. 23. VI. 1803. Rör. hans slut skriver m:lle Chr. Jul. Wargent in i sin dagbok (häradsövding E. Bredberg, Sthlm): »han var en vacker och artig man, som rest mycket och egde genie och kunskaper, men som igenom spel och slöserie på 4 år förstörde sitt ansenliga arf, och satte sig i grufvel. skuld. Han var ogift, men hade med en Maîtresse flere döttrar. Hans stora egendom på Hornsgatan emellan Maria kyrka och Adolph Fredr. torg såldes till grosshandl. Grefvesmühl för 19,500 Rd. Rg. Hans kropp lät man i Hamburg utföra på en afrättsplats, där den låg blott och bar i 5 dagar, till dess den af de svenska blef i tysthet begrafven.»
 84. Jfr Granberg a. a.

85. N. M:son Mandelgrens Samlingar om svenska konstnärer, handskrift i Kungl. Biblioteket, n:r I, 52: 2.
86. Axel Nyströms Samlingar till sv. konstens historia, handskrift i Nordiska museet. — Friherre Carl Gustaf Schultz von Ascheraden var 1796—98 minister vid preuss. hovet i Berlin.
87. Handskrift hos major M. Schürer von Waldheim, Sthlm. Hos samme ägare den förut omnämnda glaspokalen med Hilleströms födelseårtal 1732 samt en mängd personhistoriska handl. om översten Johan Schürer von Waldheim.
88. H. G. Mellin, Sveriges store män, Sthlm 1840—47.

Tredje Kapitlet

89. Jfr Edm. Pilon, Watteau et son école, Bruxelles och Paris 1912, s. 67.
90. Citaten äro hämtade ur A. Dayot, J.-B.-S. Chardin, Paris 1908.
91. Om Tessins inköp av Chardins o. a:s målningar från Paris till sv. samlingar, jfr försäljningskatalogen över hans egen målningssamling, Fr. Sander, Nationalmuseum, I, s. 79 f., Statens konstsamlingar 1794—1894, s. 32 f., H. Rabén, J. B. S. Chardin i sv. samlingar, i Tidskr. f. konstvet. 1928, m. fl.
92. Om Gerard Dou, jfr W. Martin, Gerard Dou, Paris 1911, och Gerard Dou, i Klassiker der Kunst, Stuttgart 1913. — En av hans små målningar betalades 1793 i Frankrike med 34,850 francs.
93. C. F. von Breda, Catalogue raisonné des tableaux de Sturhof, Sthlm 1814, s. 14.
94. Om Caravaggio, jfr E. Fornoni, Michelangelo da Caravaggio e le sue opere, Bergamo 1907, art. Caravaggio i Thieme-Beckers Lexikon V, s. 570 f., L. Venturi, Il Caravaggio, Rom 1921 och M. Marangoni, Il Caravaggio, Florens 1923.
95. Om Honthorst, se G. J. Hoogenwerff, Gerrit van Honthorst, Haag 1924, Wurzbach, Niederl. Künstlerlex. I s. 709 f.
96. Om Schalken jfr Wurzbach, Niederl. Künstlerlex. II, s. 567. — År 1841 funnos, enl. utst.-kat. till Konstföreningens utst. detta år, »eldstycken» av Schalken i ägo bl. a. hos grevinnan Taube, exp.-sekr. Ulmgren, greve af Wetterstedt och greve M. Brahe; trol. funnos hans målningar i Stockholmsägo på Hilleströms tid; möjl. finnas de ännu så i vår.
97. I Gustaf III:s målningssamling på Stockholms slott, som Hilleström hade tillfälle studera, ingingo en stor mängd holländska genremålningar, t. ex. »En kökspiga» av Snyders, »En tabagie» av Teniers etc. Av Hilleström själv ägde konungen på Stockholms slott »En lappska», »Den publika spisningen på Stockholms slott»; på Drottningholms slott hade han två »Carouseller», på Gripsholm de 22 teatermålningarne (Bouppt., Riksarkivet). — Man bör emellertid akta sig för att tro, att 1600-talsholländarna voro omtäckta av alla på Gustaf III:s tid. Enligt de novantika konstreglerna, uttryckta framförallt av C. A. Ehrensvärd, fördömdes deras »låga styl» och talades om deras »trälsamma efterapning af naturen». Tydligt är, att Ehrensvärd fått dessa ord från Diderot, som i samma ordalag förkastade de »dégoutant»-a genremotiven 1768 i sin »Essai sur la peinture».
98. I Chr. Hammers samling (förs. kat. 236) ingick ett till Hilleström attribuerat porträtt av Joh. Tob. Sergel, sittande rökande i helfigur framför C. A. Ehrensvärds byst. Men dels upptager Hilleströms egen fört. intet Sergelporträtt, dels visar en reproduktion, att porträttet måste ha målats av Elias Martin. Det bästa av Hilleströms mansporträtt torde vara självporträttet av 1794, nu i Nationalmuseum (n:r 1378), men urspr. givet av konstn. till fru C. S. Alstedt i Karlstad. Detta porträtt utmärkes av ett elegant utförande och en spirituell uppfattning: konstnären, i skjortärmarna, ser vänligt leende mot åskådaren.
99. Betr. Hilleströmsmåleriets likheter med Bellmans dikter, är en jämförelse givande mellan den förras klensmedsmålningar och vissa ställen i den senares dikter, där smedjearbetet skildras.
100. Ett motiv som detta erinrar om att bondemåleriet, d. v. s. det genremåleri, som behandlade allmogens sysselsättningar, förekom i fransk konst under 1600- och 1700-talen hos flera konstnärer. Bl. a. finns en teckning av Edme Bouchardon, »le semeur», som tydligt föregriper J. F. Millets kända bild 130 år senare. Vid 1700-talets slut ägnade sig bl. a. Fragonard åt bondegenren: utom »le dindon» och »la cuisine de Fréjus» de två arbetsbilderna »le laboureur» och

- »le jardinier». Debu-court ägnade sig åt liknande genre-uppgifter från bondelivet.
101. Naturligtvis kan man finna många paralleller till Hilleströms »eldsvådor»: möjligt, att Joseph Ver-net var den, som väckte hans böjelse för äm-net. Holländare som Aert van der Neer hade liknande eldsvådeeffekter i sv. samlingar.
102. Bl. a. T. Stjernschantz, Alex Lauréns, 1915, kat. nr 111, 168, 205; L. Wennervirta, Finlands konst, 1926, m. fl. Av de klensmedjemålningar, som förekomma från L—s' första period, fram-går, att han rätt nära anslöt sig till Hilleströms med samma motiv, men att han icke höll så noga på verklighetstroheten, som denne, utan generaliserade framställningen i akademisk riktning, i stil med »Vulcanus och hans cykloper», och huvudsaken blir för honom ljusfördelningen.
103. L. A. Ekmark i Klytia 1813, s. 84.
104. Jfr Pehr Hörbergs levernesbeskrivning, 1817, Wilh. Bergsten, Per Hörberg, o. a.
105. Mauritz Beijerstein, Johan Gustaf Sandberg, Lund 1928.
106. De flesta uppgifterna om Hilleströms lärjungar och deras verk ha hämtats ur Konstakademiens expositions-kataloger och förteckningar.
107. Jfr S. Rönnow, Svenska järnbruk i landskapskonsten, i Jorden Runt 1929.

Fjärde Kapitlet

108. S. Rönnow, Jernkontorets samlingar av svenska bergshistoriska bilder, Uppsala 1925, s. 8 f.
109. Carl F. Sæve, Sigurdsristningen på Ramsundsberget och Gökstenen, Sthlm 1869.
110. Henrik Schück, Sigurdsristningar, i Nordisk Tid-skrift, Sthlm 1903, och Studier etc., 1904.
111. Jfr K. Ahlenius, Olaus Magnus och hans fram-ställning av Nordens geografi, Upsala 1895, s. 318.
112. Sigurd Wallin, Läsånå bruksherrgård på Karl XI:s och Anton von Boijs tid, i En bergsbok till Carl Sahlin 1921, s. 241 f.
113. Avb. i S. Rönnow, a. a. s. 11. Sticket finnes i K. Biblioteket och har utgivits i ett sällsynt se-paratträck av G. E. Klemming.
114. Herman Sundholm, »Ett egendomligt bildmotiv», i Blad för Bergshandteringens Vänner XVIII, 1925, s. 238.
115. Jfr Artur Salén, Om träsnitt och träsnidare i Sverige, Sthlm 1914.
116. Om Pehr Hörbergs Vulcanusbilder, jfr Wilh. Bergsten, Per Hörberg, 1904, s. 36, där F. S. Silfverstolpes yttrande om hans i trä skulpterade portalfigurer vid Finspong citeras. Dessa figurer, sedan länge spolierade, föreställde, den ena Vulcanus smidande vapen, den andra en cyklop, bägge idealiserade, kraftiga gestalter, »dristigt exequerade», enligt Linnerhjelm. År 1809 målade Hörberg i »templet» vid Adelsnäs en plafond över ämnet »Olympens gudomligheter under stödjande gruvarbetarna i deras strävanden», en målning, som ännu är i dåligt skick bevarad och som enl. reproduktion bl. a. upptager en mycket schwangfullt utförda Vulcanussmedja med cykloper i livliga rörelseställningar.
117. På de gjutna ugnsplattornas hållar förekomma under 1600- och 1700-talen reliefbilder med smedjor, masugnar o. dyl., men icke av svensk tillverkning, utan t. ex. norsk eller tysk: jfr Grevenor i »Norsk kunsthistorie», I, Oslo 1925, s. 434, och II s. 224; Kippenberger, Die Kunst der Ofenplatten, Düsseldorf 1928.
118. Jfr G. Selling, Arthur Hazelius' födelsehus I, i Fataburen 1925.
119. John Böttiger, Från de kungliga slotten, Sthlm 1925, pl. 48—49.
120. Uttrycket »ordonancen eller ställningen» före-kommer i konstkritiska uttalanden av Carl Gustaf Tessin i »En gammal mans bref till en ung printz» 1751.
121. Aug. Hahr, Stora Kopparbergs Bergslags Aktie-bolags porträtt- och tavelamlingar, Uppsala 1921. Inköpet skedde genom förmedling av as-sessorn i Bergskollegium C. J. Lundström, som för att genomdriva detsamma tillskrev inflytel-serika personer i Falun. Priset blev 100 rdr. sp.
122. Jfr Linnés ord i Västgötaresan: »Vulcani bleke skjortgossar dundrade och släggade med mer än handkrafter långt bort vid hamrarna». Metaforen återkommer under romantiken t. ex. hos Geijer och Böttiger.

Femte Kapitlet

123. En fullständig förteckning över gruvans kopparproduktion sedan 1633 finnes i Riksarkivet.
124. Göran Wallerius, Tankar o. Rön om smältproc. vid kopparverken, i Vet. akad:s handl. 1743.
125. (Pehr Hedenblad), Om St. Kopparbergs grufvas forna o. nuv. tillstånd samt om nödvändigheten af någon förmedling uti afgifterna, 1769.
126. Arbetareantalet i gruvan vid 1700-talets slut uppges rätt olika av ol. förf. Linnerhjelm uppges i Bref 1797, s. 20, 600 st. i gruvan och 400 i smälthyttorna, vilket torde vara täml. rätt; Büsching, Neue Erdbeschreib. 1807, s. 200, 400—500 st. i gruvan.
127. Citatet sammanställt ur Linnés »Iter ad fodinas —» och »Iter Dalecarlicum», båda tryckta i Linnés Ungdomsskrifter, utg. av Ährling, 1889, II, s. 203—232. Jfr Th. M. Fries Linné, I, s. 129.
128. Jfr C. Sahlin, St. Kopparberget och Falu stad i reseskildringar, Falun 1897.
129. J. C. Linnerhjelm, Bref under resor i Sverige, Sthlm 1796.
130. J. W. Schmidt, Reise durch einige Schwed. Provinzen, Hamburg 1801, s. 131 f.
131. E. M. Arndt, Reise nach Schweden 1804, II; jfr Sahlin a. a.
132. Orten hade anlagts 1716 och bearbetades till 1815, då den inställdes.
133. Hästvindars förekomst nere i Falu gruva omtalas av Linné 1734, men redan 1685 funnos sådana underjordiska hästvindar i Sala gruva (jfr Sahlin i Bl. f. B. V. 1928, s. 117). Hästarnas antal i Falu gruva var under 1700-talets slut omkr. 20 st. Meermann omtalar i sin Reise 1800, II, s. 254, arbetet med hästvind, Linnerhjelm, Bref, s. 23, omtalar malmtransporten med kärra i rädda.
- Betr. belysningen i gruvan, förekom ännu blott torrvedsbloss, någon fast belysning saknades. Vid en del arbeten höllo gruvkarlarna, som man ser det på Hilleströms målningar, blossen i mun med hjälp av en s. k. tåtarpinne (tåtar = mun). Jfr N. Hedberg, Belysningssätt i sv. grufvor, i Bl. f. B. V. 1907.
134. »Myrbadet» är omnämnd i gruvrelationerna (St. Kopp. Bergslags A. B:s arkiv, Falun) redan under 1600-talet och var en stor arbetsort nära Stöten.
135. Borrar funnos av ol. typer (kron-, svans-, mejselborrar) och voro förstälade. Borrsläggorna av smidesjärn. Jfr S. Sandel i Vet. akad:s handl. 1769, s. 283 f.
136. Jenningsänkningen (Hilleström skriver felaktigt Jennings ort) låg i närheten av Kon. Fredriks schakt och hade anlagts 1757. Sedan 1777 var dock sänkningen »igenbottnad och öfverfylld», och något gruvarbete pågick ej längre.
137. Prins Gustafs ort hade anlagts 1748 vid Brors sänkning söder om Fredriks schakt och utmed Prins Gustafs sköl. Namnet fick både orten och skölen eft. kronprins Gustaf (III).
138. Falsänkningen låg mera österut än de tidigare omnämnda gruvrummen och i närheten av Liljenbergs sköl. Under 1772—96 utfördes där en omfattande förbyggnad av trä till gruvkonstens understödjande. Som av målningen framgår, förekommo järnlänkskettingar vid malmtransporten redan 1781, alltså betydligt tidigare än vad man förut trott (B. Rydberg, i Bl. f. B. V. XIII). Även i literaturen om Falu gr. omnämnes under 1700-talets slut bruk av järnlänkskettingar nere i gruvan.
139. På grund av den sinande malmtillgången i Falu gr. föreskrev Bergskollegium 1764 användandet av »Fürstenbau»-arbeten (takbrytning med igensättning) såsom varande den tjänligaste metoden», att vinna åtkomst av den i band och fästen lämnade malmen». De lösbrutna bergspartierna måste för den lösa malmklyftens skull igensättas med fyllnadsberg, hämtat fr. närbelägna orter o. sänkningar. Men pall- och strossarbetena användes fortfarande i regel, där klyften var fast. Jfr ock A. A:son Swab, Om grufvetrytning i Sverige, 1780. — Skottkärror på plankvägar var det i gruvan vanl. transportmedlet för lättare bergfrakt till 1872, då de första rälsbanorna under jord där började byggas.
140. Rådsalen hade tidigare kallats Sprutorten, men brytningsarbetet där nedlades 1717, och gruvrummet fick därefter på grund av sin nya uppgift som sammanträdeslokal ett nytt namn. Salen låg strax s. o. kon. Fredriks schakt och kom 1739 i kommunikation med Kronorten, som bekant den arbetsort i gruvan, där den första sprängningen med krut hade gjorts 1729. Rådsalen omnämnes av de flesta reseförfattarna under 1700-talet, t. ex. Linnerhjelm, Bref —, s. 22, J. Meermann, Reise etc., II, s. 254, De la

- Tocnaye, Promenade d'un français en Suède, 1801, I, s. 246, talar om oväsentet av arbetet i närheten: »le bruit effroyable répercuté dans les différentes galleries, en eût imposé au général Souwarow lui-même! Schubert, Reise etc. 1817, III, s. 78, skiljer på gamla och nya Rådsalen, den senare anlagd 1816.
141. Smältningsförfarandet hade förbättrats under 1700-talet, bl. a. efter anvisningar av assess. N. Ph. Lybecker d. y. och assess. Göran Wallerius (jfr den senares art. i Vet. akad:s handl. 1743, s. 257).
142. På suluugnarna gick framväggens nedre del, bröstet, icke ned till botten, utan slutade något ovanför, där ugnsbotten bildade en liten bas-säng, framhärden. Genom denna öppning under framväggen framträngde efter urtappningen av slaggl eller skärsten lågorna av de brinnande träkolens förbränningsprodukter och bildade ett dekorativt lysande lågknippe vid ugnsfoten, som man ser på Hilleströms målning. (För upplysn. om kopparugnar har jag att tacka ing. G. Hesselén, Falun). Om råkopparsmältningen, jfr även Linné i Iter ad fodinas, där Garbergs kopparverk beskrives.
143. Om Gustaf III:s besök 1788, jfr E. Hammarström, Märkvärdigheter vid St. Kopparberget, I, s. 257—272. *Bernhard Berndtson*, född Brunnelius (1729—1804) blev bergshauptman vid St. Kopp. samma år 1788.
144. Hammarström, a. a. s. 269.
145. Fahlu Weckoblad 1788. De la Tocnaye, denne originelle 1700-talets »Wandervögel», omtalar 1798 Rådsalen och Hilleströms målning däröver: »la gravure qu'on a faite de ce festin dans cet antre ténébreux, ressemble assez à celle de Lucifer au milieu de ses pairs». Även J. Meermann, Reise II, s. 252, omtalar Hilleströms måln.
146. Gustaf III:s silververk, med smältverket inne i staden, tillverkade 300—400 löd. marker pr år (J. W. Schmidt, Reise 1801, s. 144.)
147. Av de Gustaf III 1788 medföljande herrarna var frih. *Hans Henrik von Essen* (1755—1824) kon:s kände gunstling på senare år, hade trots sin ungdom 1787 utnämnts till överste i armén, blev senare riksståthållare i Norge m. m. Kammarjunkaren *Jean Georg de Besche* (1748—1825), en tid ståthållare på Sthlms slott, var en osympatisk personlighet, gjorde sig skyldig till simoni m. m. Fänrik *Otto Reinhold Möllersvärd* (1763—1802) blev senare överstelöjtnant. Kaptenen vid Svea livgarde *Erik August Tersmeden* (1759—90), en populär och duglig officer, blev överste för Dalafrikären, men dog redan 1790. — Man saknar favoriten *G. M. Armfelt*, han ankom till Falun dagen efter och gick ned i gruvan samma väg, som Gustaf III, och har präntat sitt namn och sina titlar med stor fåfänga strax efter konungens ant. i gruvboken (Bergslagens mus., Falun). — Namnen på de Gust. IV Ad. och hertig Carl 1794 medföljande herrarna ha hämtats dels ur Skjöldebrands memoarer, dels ur gruvboken med namnteckningarna.
149. Under besöket i Ornässtugan 13. VII. 1794 stodo kon. och hert. faddrar till geschworne Schultzes nyfödda dotter, som kon. frambar till dopet i »fateburen» och som döptes till — Gustava Carolina.
150. Fahlu Weckoblad, nr 5—6, 1794.
151. Jfr A. F. Skjöldebrand, Gustaf Eriksson Vasa, hjältedikt, Sthlm 1823.
152. Wilh. von Rosenheim, Fahlu Grufwa, Ode, Falun 1794.
153. Gruvandakten citerad efter Geislers original i den första gruvboken, Bergslagens museum.
154. Orten Neptunus hade anlagts 1771 »uti Stöten vid 16 famnars djup norrut uti malmen» och bearbetades varje år vid 1700-talets slut.
155. Orten Lovisa Charlotta hade anlagts samma år, 1798, »utmed Prins Gustafs sköl att följa skölen efter i sydost», men redan året därpå inställdes arbetet i orten, emedan kvartsen befunnits vara ofyndig där.

Sjätte Kapitlet

156. Adolph Modéer, Försök t. en allm. hist. om Svea rikes handel, I—II, Sthlm 1770, och W. F. Palmblad, Histor. blick öfver den sv. näringsflitens utveck., i Skandia, Upps. 1834—35.
157. Jfr H. Nelson, En bergslagsbygd, i Ymer 1913, samt arbeten av Boethius, Heckscher, Furuskog o. a.
158. Chr. Polhem, »denne store konstnär och mecha-

- nist», framförde redan 1720 förslaget om inrättandet av ett JernContoir, och återkom i sitt 1744 hållna presidietal i Vet. ak. till samma sak: »ett Jern Contoir här hemma bör inrättas, på det att den svenska bergsmannen må en gång slippa det utländska oket af sina axlar.» Han ansågs under 1700-talet som denna institutions eg. grundare. Om Jernkontorets inrättande se f. ö. Modéer a. a. s. 181, Nordencrantz, Bekymmerslösa stunder, s. 28, Agardh-Ljungberg, Försök t. en statsek. beskr. I, s. 155 f., Sam. Clason i Jernk. Annalers festskr. 1917, etc.
159. För siffror rör. stångjärnstillv. och exporten under Gustaf III:s tid, jfr, utom Modéers och Palmblads a. a., Lillienberg, Tal om Sv. bergshandts förmåner, 1776, J. Jepson Oddy, European commerce, 1805, s. 297 f., Cantzler, Mémoires etc., J. P. G. Catteau-Calleville, Tableau général de la Suède, 1790, H. Scrivenor, A comprehensive history of the irontrade, London 1841, s. 146 f.
 160. Erik Zettersten, Om allm. handelshistor., 1769, s. 231.
 161. Jfr Carl Gustaf Tessins ord i sin Dagbok 1765 om den då förhärskande »l'agromanie».
 162. Den insiktsfulle E. Th. Swedenstjerna säger i sitt praesidietal om Sv. järnhandt:n i äldre och nyare tider, 1810, s. 37: omkring 1750 märkes inom Sv. järnhanter. »en corporationsanda, som hade en för järnhandteringen mindre förmånlig verkan. — Bättre hade varit att lämna den både ohulpen och ostörd för att med egna krafter arbeta sig fram.»
 163. J. P. G. Catteau-Calleville, Tableau général de la Suède, 1790, s. 52.
 164. Ferdinand von Gall, Reise durch Schweden im Sommer 1836, II, s. 88.
 165. C. W. Böttiger. Svenska sommarbilder, i Samlade dikter.
 166. Hj. Braune, Om utvecklingen af den sv. masugnen, i Jernk. Annaler 1904.
 167. Jfr C. Forsstrand, Sven Rinman, 1919.
 168. John Jennings, Beskrifning öfver en Masugns byggnad, som ånyo blifvit anlagd vid Berkinge i Roslagen år 1755, i Vet. ak:s handl. 1756, s. 186. masmästeriet, 1816, II, pl. XI, fig. 10.
 169. J. C. Garney—C. J. Lidbeck, Handl. uti sv. masmästeriet, 1816, II, pl. XI fig. 10.
 170. S. Rönnow, Jernkontorets saml:ar av sv. bergshistor. bilder, 1925, s. 24.
 171. J. Jennings, a. a. s. 191 f.
 172. Framställningen av tysksmidet är baserad på E. Rinmans båda i texten nämnda arbeten samt på Em. Svedenborgs De ferro, 1734 (§ 2 om hammarsmedjor), Lars Rosberg, Underrätt:r rör. stångjärnssmidet, 1809, o. a.
 173. Se C. G. Rollin, Beskrifning öfver Österby bruk, Uppsala 1841, P. Pehrsson, Ur Österby bruks och vallonernas krönika, 1899, och skrifter av E. W. Dahlgren.
 174. Upplands herregårdar, utg. av Klingspor och Schlegel, häft. 11, 1879, s. 15. Jfr Vandermonde m. fl., Afhandl. om jernet 1796, s. 7.
 175. Joh. Lundström, Söderfors ankarbruks historia, Uppsala 1791, § 1.
 176. Siffrorna huvudsakl. efter H. Rosmans artikel om brukshanteringen i Uppland II, 1908, s. 186 o. 235.
 177. Enl. Salvius, Om Upland, 1741.
 178. Jfr Klingspor-Schlegel, Upplands herregårdar, Söderfors, med en tab. öfver tillv. 1686—1875. Ankartillv. kulminerade 1802 med en prod. av 2,889 skepp.
 179. Jars, Voyages mét. 1774, s. 126 f.
 180. S. Rinman, Bergwerkslexicon I, 1788, art. ankar-smide.
 181. J. Lundström a. a.
 182. Fortia de Piles och de Boisgelin, Voyage, II.
 183. J. F. Schmidt, Reise, 1801.
 184. J. F. L. Hausmann, Reise, IV, s. 287 f.
 185. J. Elers, Stockholm III, 1801.
 186. F. A. Spak, Öfversigt öfver Artilleriets uppkomst o. utveckl., 1881, s. 138.
 187. A. R. Aschling i K. Krigsvet:sakad:s handl. 1841, s. 159 f.
 188. En av mig i Jernk. Annaler 1925 (Jernk:s saml. s. 33) gjord bestämning till Finspångs styckebruk ber jag nu få återtaga. Vid Ehrendals styckebruk, under 1700-talets slut tillhörigt brukspatron Hahr, hade Sv. Rinman redan på 1750-talet byggt ett utslagsbröst med valv.
 189. Spak, Vägledning för besökare i Artillerimuseum, II, 1914, s. 26.
 190. Siffrorna ur Aschling a. a. tab. s. 93, och Spak, Vägledning etc., II, s. 27.
 191. Jfr Spak, Öfversigt, 1881, s. 139 f.
 192. Kanonexporten omkr. 1790 från svenska styckebruk gick till ett flertal utländska konungarikar, men att döma av det på det avbildade kanonrörets »långa fält» synliga monogrammet torde det vara avsett för Portugals räkning.

Sjunde Kapitlet

193. Jfr M. Eidem, Berätt. ur den äldre glasindustri-
ens hist., 1912, s. 127, och J. Elers, Stockholm,
III, s. 159, 350.
194. O. Gjöding, Kongsholms Minne 1754, s. 30 f.,
och Stråle, Alingsås' manufakturverk, 1884.
195. Av G. J. Jung finnes i Upps. Univ. bibl:s hand-
skriftssaml. (n:r D 1616) en ur industrihistorisk
synpunkt värdefull »glasbruksbok», vari han med-
delar sina rön om glastillverkning, redskap etc.
på 1680- och 1690-talen, med teckningar.
196. Aug. Strindberg, Sv. folket, II, 1882, s. 1 f.
197. Gjöding a. a. s. 145.
198. Gerda Cederblom, Något om Sveriges äldsta
glastillverkning, i Fataburen 1910.
199. Jfr Nordiska Museets s. k. stilböcker, Sthlm 1924
—26.
200. Jfr G. Munthe, Sv. konstslöjd und. 1700-talet,
avb. 73—77.
201. G. Cederblom, a. a. s. 161, avb. 1—21.
202. Jfr G. Bodman, Fabriker och industrier i det
gamla Göteborg, 1925, s. 292 f.
203. S. Rinman, Bergverks Lexikon s. 617, och Haus-
mann, Reise, III, s. 398.
204. Gjöding a. a. s. 147.
205. Fortia de Piles och Boissgelin, Voyage, II, s. 160.
206. S. Schultzes Tal om Kungsholms glasbruk (Vet.
ak:s præsidiatal), Sthlm 1762.
207. A. Baeckström, Kungsholmglas, i G. Upmarks
festskrift, Sthlm 1925.
208. Enligt Hallrättsberättelserna, Sthlms stads arkiv,
Jfr Fortia de Piles-Boissgelin, Voyage, II, s. 159.
209. Chr. Jul. Wargentins dagbok för 22. XI. 1815:
»Många, som anförtrött penningar i dessa skäl-
mars händer, blefvo totalt Ruinerade. Juden Ja-
cobson, egare till Kungsholms glasbruk, häftade
ensam för 1 Million.»
210. Målningen publicerad av A. Baeckström i Svensk
Nyttkonst 1926.

Åttonde Kapitlet

211. Stockholms Posten för den 12 okt. 1791.
212. Fortia de Piles och Louis de Boissgelin, Voyage
de deux Français etc., II, s. 131.
213. Pehr Hilleström utställde på akademiexposition-
erna 1798—1810 över 100 målningar, C. F. von
Breda nära 150, enligt katalogernas uppgifter.
Jfr Looström, Konstakademien, s. 271.
214. Axel Nyströms samlingar till svenska konstens
historia, handskrift i Nord. museet, s. 30 om
Wennberg, s. 79 om Edelcrantz och Silfverstolpe.
215. Lor. Hammarssköld i Journal för Svensk Littera-
tur 1815.
216. J. Böttiger, Bengt Erland Fogelberg, Gbg 1880.
217. Th. Wennberg, Ang. expositionen på K. Målare-
och Bildhuggareacad. detta år, i Stockholms Pos-
ten 1794 n:r 28—29, för 4—5 febr. d. å.
218. »Bref från von K—» i Nya Posten, Sthlm 1811,
den 11. VII, 1811.
219. Om Hansson, jfr Ad. Anderberg, Anders Johan
Hansson (1769—1833) i Malmö Museums års-
berättelse 1925, Malmö 1925.
220. G. A. Silfverstolpe, Bref ifrån en Resande Små-
länning under hans wistande i Stockholm, til en
hans vän i Wernamo, i Läsning i Et och Annat,
V, Sthlm 1807.
221. G. A. Silfverstolpe, Anmärkningar i anledning
af Kungl. Målare- och Bildhuggareacademiens
exposition år 1808, Sthlm s. å.
222. G. Göthe, Johan Tobias Sergel, 1898, s. 286.
223. Lorenzo Hammarssköld, De bild. konsternas hi-
storia i föreläsningar, 1817, s. 437.
224. Marianne d'Ehrenström, Notices sur la littérature
et les beaux-arts en Suède, 1826, III s. 35.
225. Fredrik Boye, Målare-Lexikon, 1833, s. 170.
226. Johan Meermann, Reisen durch den Norden und
Nordosten von Europa in den Jahren 1797 bis
1800, Weimar 1810, I s. 362 f.
227. T. C. Bruun-Neergaard, Breve om de bildende
Kunster i Sverrig, i »Minerva», Köp. 1804; bre-
vet daterat d. 28. II. 1804.
228. Chr. Molbech, Breve fra Sverrige i Aaret 1812.
229. Anon. svensk förf. i »Athene» 1816, VII s. 337.
230. J. P. Miller, De skjönnestilstand i Sverrig
fra Gustaf den Tredies Thronbestigelse indtil
den nyeste Tid, Köpenhamn 1831, s. 29.
231. G. K. Nagler, Nenes allgemeines Künstlerlexi-
kon, VI, München 1838.

232. La grande Encyclopédie, XX, Paris trol. 1894, s. 83.
233. C. J. Lénström, Sveriges litteratur- och konst-historia i utkast, Uppsala 1841, s. 234.
234. Nils Arfwidsson, Bildande Konst, i Frey, Upp-sala 1841, s. 144 f.
235. Chr. Eichhorn, Svenska studier, II, 1872, s. 70 f. o. 79, och i Nordisk Familjebok, I uppl., VI, sp. 1236.
236. G. Göthe i en uppsats om Scharpska tafvelsam-lingen i Tidskr. f. bild. Konst 1876, s. 161 f.
237. J. Böttiger, Bengt Erland Fogelberg, Gbg 1880, s. 21.
238. C. R. Nyblom, Minnesskrift vid 150-årsfesten i Kongl. Akad. för de fria konst., Uppsala 1885, s. 24. Samma ord återfinnas i Nybloms tal över frih. C. Fr. Adelcrantz i Sv. akad:s handl. V, 1890.
239. Aug. Strindberg, Svenska folket, II, Sthlm 1882, s. 367.
240. L. Looström, Den svenska konstakademien, 1887—91, s. 471.
241. O. Levertin, Niclas Lafrensen d. y. och förbin-delser mellan svensk och fransk målarekonst un-der 1700-talet, Sthlm 1899, s. 51.
242. John Kruse, Från den retrospektiva Konstutställ-ningen i Stockholm 1898, Sthlm 1899. Samme förf., Om måleri och skulptur i Sverige till bör-jan av 1800-talet, i Ord och Bild 1898, s. 394.
243. O. Sirén, Ett besök på Östergötlands museum, i Ord och Bild 1901, s. 338.
244. O. Sirén, Beskrifvande förteckning öfver Stock-holms Högskolas tafvelsamling, Uppsala 1912, s. 42.
245. Georg Nordensvan, Svensk konst och svenska konstnärer i 19:de århundradet, Sthlm 1926, s. 57.
246. Johnny Roosval, Svenska konstgalleri, Sthlm 1912, inledn. s. XII—XIII, pl. s. 79.
247. Axel Gauffin, Frihetstidens och gustavianska ti-dens måleri i Svensk konsthistoria, Uppsala 1923, s. 410.
248. Carl G. Laurin, Nordisk konst, I, Sthlm 1821, s. 376.
249. Torsten Stjernschantz, Alexander Lauréus, Borgå 1915.
250. Emil Hultmark, Carl Fredrik von Breda, Sthlm 1915, s. 34.
251. Bertel Hintze, Robert Wilhelm Ekman, Hälsing-fors 1926, s. 16.
252. Aron J. T. Borelius, Johan Fredrik Höckert, Sthlm 1927, s. 174.
253. Mauritz Beijerstein, Johan Gustaf Sandberg, Lund 1928.
254. Sixten Strömbom, Ett sekels svenskt porträttmå-leri, i Kunstmuseets Aarsskrift 1921—23, Köpen-hamn 1924, s. 243.
255. Emil Hannover, Svensk Kunst, Köp. 1916, s. 34.
256. Karl Madsen, förord till katalog över Konstför:s i Köpenhamn utställning av sv. 1700-talskonst, Köp. 1921.
257. Albert Dresdner, Schwedische und Norwegische Kunst seit der Renaissance, Breslau 1924, s. 26.
258. Pierre Lespinasse, Les artistes Suèdois en France pendant la seconde moitié du XVIII:e siècle i Bull. Soc. Hist. Art. Franç. 1927, s. 243—245, samt densamme, La peinture suédoise contempo-raine, 1928, s. 22.

BILAGOR, MÅLNINGSFÖR-
TECKNINGAR

S. L GAHM-PERSSONS BIOGRAFI ÖVER
PEHR HILLESTRÖM

Författad år 1785 efter konstnärens egna uppgifter. Manuskript i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling (nr X 219).

»Kongl. Hof-Målarens och Historie-Wäfvarens Herr Pehr Hilleströms Lefwerne, sammankrifwit i Stockholm på den tredje stora Bönedagen, som inföll på Första Söndagen Trinitatis, efter bewistad Otte-Sångs Predikan i Sanct Jacobi kyrcka den 29 Maji 1785, af S. L. Gahm Persson, Hatare af nuwarande Theatraliske Tidehwarf.

Grunden till denna Biographie är tagen af Herr Kongl. Hofmålarens egna den 26 förfluten Maji kläcka half till VIII om morgonen mig meddelte skriftelige underrättelser, hwilka likwäl sedermera äro här något förökte. Gahm.

*

Denne berömde konstnär föddes til werlden den 18 November år 1733. Wäddö prästgård i Roslagen är den ort, på hwilken herr Hofmålaren Hilleström först anlände på den allmänna Skåde-Platsen. Fadern Pehr Hilleström blef, efter många utståndne krigs-besvärligheter och uthärdad fångenskap, wid hemkomsten till Fäderneslandet placerad som Expectence Lieutenant wid kongl. Lif-Regementet; men år 1740 kallad till tjänstgöring såsom Capitaine wid Jämtlands Regemente. Swaga wilkor och många barn förhindrade honom att företaga en så lång och kostsam flyttning —, hwarföre han ock måste afstå denna kallelse.

Wår Hilleströms kära moder war fru Charlotta Gréen, dotter af Inspektoren wid Avestad Crono-Bruk Gréen. Capitaine Hilleström, som ägde goda Studier, underwiste sjelf sin sohn i de nödvändigaste stycken; så att unga Hilleström således icke fått eller behöft någon underwisning i de allmänna Lärohusen. På det 10:de året, eller år 1743, kom han till Stockholm. Kongl. Hofmålaren Taravall och nuwarande Hof-Intendenten och Riddaren af kongl. Wasa Orden, den snälla och muntra Johan E. Rehn woro den unga Hilleströms första Läromästare i teckningen. Färgblandningen skall han hafwa lärt af den snälla och ännu lefwande landskapsmålaren herr Korn. ÖfverIntendenten Baron Carl Hårleman, en nitisk Befordrare och Wän af Wetenskaper och Fria konster, satte honom sedan 1745 till en Fransos wid namn Duru, att lära Hautelisse wäfnaden wid Kongl. slottet. Att så mycket

mer winna fullkomlighet i denna ädla konst, samt äfven att blifva kunnig i den så kallade Savonerie wäfnaden, täncker Herr Hilleström på en utländsk Resa. För unga konstnärer äro utländska Resor nödwändiga.

År 1757 företog Herr Hilleström sig en wandring till Franckrike, understödd, efter egen utsago, *med ett nog tarfweligit underhåll* af Kongl. SlottsByggnads Deputationen och Manufactur Contoiret. (I en not:) Herr Hofmålaren Hilleström njuter ännu där Löhn 400 Dal:r Smt, och 2000 daler Dito mynt af kongl. SlottsByggnadsmedlen. — Huru mycket herr Hilleström fick i resepenningar, wet man icke; troligt är likwäl, att det warit af något värde; fast icke öfwerflödigt. Det vet man med fullkomlig säkerhet, att herr Hofmålaren Hilleström till och med Martii månad år 1777 har endast fått af Manufactur fonden i Resepenningar, Löhn och Præmier 37.878 daler kopparmynt. (I en not:) Kongl. Commerce Collegii underdåniga Skrifvelse till Kongl. Maj:t, daterad Stockholm den 8 Aprilis 1777, är den grund, hwarpå denna uppgift är byggd. — Lägger man nu härtill hwad han fått af SlottsByggnads medlen; så lærer han icke hafwa minsta orsak att wara missnöjd.

Men åter till den utländska Resan, hwilken anstältes till Frankrike och Paris. Där öfwade han sig i målning halftannat år hos den stora kongl. franska målaren Boucher. Han bewistade ock flitigt Kongl. Målare- och Bildhuggare-Academien, och sökte således att på alt sätt göra sig skickelig till fäderneslandets tjänst. Herr Hilleströms wistande på främmande Botten war allrämest i twänne år, under hwilken tid han besåg Nederländerna och Holland.

År 1759 återkom således vår unga Wandringsman till ett älskat fädernesland. Drottning Lovisa Ulrica (här äro några ord omsorgsfullt överstrukna i manuskriptet) war i synnerhet wid hemkomsten herr Hofmålare Hilleströms Minerva. Icke mindre gynnades han af nuwarande kongl. Öfwer Intendenten och Commendeuren af Kongl. Nordstjerne Orden, Baron Carl Fredric Adelcrantz.

Knapt war vår unga konstnär hemkommen, förrän han begynte på att täncka bygga hjonelag. Tancken wärckställes ock; ty år 1759 ingick han en kär och äckta förbindelse med Mademoiselle Ulrica Lode, kyrkoherdens wid Harmånger och Jättendahls församlingar, Herr Carl Lodes dotter, som skänckte sin herre 2:ne Söner och en dotter. Sonen *Carl Petter* föddes 1760, dottren *Charlotta Ulrica* kom till werlden 1769 och sonen *Johan Gustaf* inträdde på Werldenes Theatraliske Wädjobahn år 1770. Sedan fru Hilleström försett sin herre med dessa kärleks panter, afsomnade hon i Herranom år 1779, endast 42 år gammal, och lærer det warit den enda gång, som hon gjorde sin herre och kära maka sorg. Herr kongl. Hofmålaren Hilleström lefwer ännu en sörjande, och twiflar man på, att han någonsin mera bygger hionelag. Han förnöter emedlertid sin tid ganska stilla, och bor uti det stora Suterska huset på Södermalm, i den flygelen, som wetter åt Adolph Friedrichs torg och där 2:ne stenpelare wisa sig wid ingången. Där har han många rum i nedersta wåningen, försedda med wackra mästaresh arbeten och andra målade Skilderier. Han arbetar nu för egen ro och räkning endast Schener utur wissa Operer; och just nu, då denna Biographie skrifwes och förfärdigas, målar han ett Stycke, hwilket föreställer gamla Borgmästare Grundell i Stockholm, som igenkänner sin förrymde och återkomne Son Simon Grundell,

sedermåra känd som swenskt Riksråd och Fältmarskalck, under namn af Helmfelt, och sluteligen slagen i striden wid Landscrona den 14 Julii 1677. Denna Tafla gör herr kongl. Hofmålarern Hilleström mycken heder; ty den blir icke allenast wälgjord, utan ock det som är dygden och det förnämsta i alla sådana målningar, att alla Passioner äro här på det lifligaste uttryckta; så att man tydeligen igenkänner Fadrens häpenhet wid det att Sonen sig upptäcker.

Herr Hofmålarern Hilleström är medelmåttig stor till växten; ganska artig, stilla och öfvermåttan höflig man; och lærer nu roa sig med sina kära barns upfostran. I yngre åren war han nog mager; men är numera stadigare till kroppen.

År 1771 blef herr Hofmålarern Hilleström Ledamot i kongl. Målare- och Bildhuggare Academien; men Receptionsstycket, hwilket efter författningarne bordt inlämnas till Kongl. Academien, är ännu icke ingifwit, och det står ännu i wida fältet och är mycket owist, om något framdeles blifwer aflämnat. Ingen påminner icke heller derom.

*

Att denna af mig författade Lefwernes Beskrifning är aldeles enlig med upgifna underättelser och andra tillförlitliga handlingar, betygat,

Stockholm, midsommardagen, efter bewistad Ottesång-Predikan i Stora Kyrckan, år 1785.

S. L. Gahm Persson.»

(Härefter följa 4 st. bilagor: 1) Protokollsutdrag från Secreta utskottets sammanträde den 12 oktober 1756. 2) d:o från Manufactur Deputationen den 13 okt. 1756. 3) Utdrag ur Dagligt Allehanda den 6 nov. 1781 — finnes återgivet efter källan å sid. —, samt 4) utdrag ur Stockholms Posten den 12 okt. 1791, ang. målningen öfver Stockholms stads borgerskaps mönstring, se sid. .)

B I L A G A I I

KORTFATTAD BIOGRAFI ÖVER PEHR HILLESTRÖM

*Handskrift av anonym förf. i Kungl. Bibliotekets
handskriftssamling (n:r I 65 a)*

»Pehr Hilleström född i Roslagen och Weddö Socken 1732 den 18 November. Fadren Pehr Hilleström, Capitaine wid Helsinges Regemente, och Modren Hedvig Charlotta Gréen. Uppfostrades uti sina Föräldrars hus tills han war 15 år gammal, då han reste med sin Fader upp till Stockholm i afsigt att wälja något yrke. Han blef där bekant med en Fransos wid namn Du Rús, den enda som i Sverige wäfd Hautlisse och Savonerie; hos honom gaf han sig i lära, men då han warit där i 3:ne år, dog nämde Fransos, och med honom hadde denne konst i Sverige gått förlorad, om icke Hilleström wisat mycken skicklighet häruti. Likväl för att winna så mycken större färdighet anslog Regeringen ett Stipendium åt honom för att kunna resa till Frankrike och der vidare evertuera sig. Han reste då 1753 till Paris, der han inhämtade fullkomlig kjännedom af alt, som tillhörde både det wackra och waracktiga i denna wäfnad. Men under det han med all flit arbetade på derwarande stora Hautlisse Fabriquen, började äfven hans snille i Målare konsten utveckla sig. Han begynte med att måla Portraiter i Pastell, som lyckades wäl och som i hans medellösa belägenhet skaffade honom någon förtjenst. Sedan han uti 3:ne och et haft år uppehållit sig i Frankrike, reste han 1757 till Holland för att efter de stora Holländska mästarne kunna bilda sig till en skicklig målare uti Oljefärg. Han walde då Historie målningen.

1758 återwände han till Fäderneslandet, der hans första updrag blef att lära dåwarande Drottning Lovisa Ulrica Hautlisse wäfnaden, hvarföre han åtnjöt en listids pension. Flera beställningar af Tapeter för Hofvets räkning gjordes hos honom, hvilka ännu torde finnas på Slottet i Stockholm. Hennes Kongl. Höghet Prinsessan Sophia Albertinas Portrait wäfd han uti Gobelin, som war henne förundranswärdt likt. Men sluteligen uphörde aldeles denna wäfnad, och han fick tillfälle att helt och hållet ägna sig åt Målningens konsten. Under Konung Gustaf den 3:djes tid war hans lyckligaste Period. Denne Konung, som war Konsterns och Wettenskapers beskyddare, lämnade icke Hilleströms talent obemärkt. Han gaf honom flera ämnen att måla, ibland andra Carousellerna på Drottningholm, hvilka taflor ännu förwaras

på Slottet derstädes. Han besökte honom ofta och upmuntrade honom med flera nådebetygelser. År 1773 den 12 Augusti blef Hilleström af Kongl. Akademien för de Fria Konsterna wald till Ledamot och kort derefter Kongl. Hofmålare. Efter slutat krig 1790 hade Borgerskapet Mönstring på Adolf Fredriks Torg. Detta ämne updrogs åt Hilleström att afmåla, och denna Tafla köpte Stockholms borgerskap för att uppsätta uti de 50 Äldstes Rum på Beursen. På sednare tider målade han Eldstycken, uti hvilken genre han lyckades förträffligt, äfven så (som) husliga scener, uti hvars naivité få öfverträffa honom. 1794 blef han Professor för teckningen, 1805 d. 11 Maij Rector och 1810 den 12 Maij Directeur för de fria Konsternas Academie. 1815 utnämndes han Riddare af Kongl. Wasa orden.

Flit och redlighet woro hans följeslagare genom detta lifvet och beredde honom kärlek och högacktning efter döden. Han slutade sin lefnad den 13 Augusti 1816, 83 år och 9 månader gammal. Han gifte sig 1758 med Ulrica Lode, dotter till Prosten Lode. Med henne hade han Sex barn, hvaraf 3:ne dogo i deras späda år, och 2:ne Söner, då de woro äldre. Men en dotter öfverlefver honom.

Enligt hans egna Annotationer upgår antalet af de Taflor han förfärdigat till 1000 st.»

B I L A G A I I I

BOUPPTECKNINGEN EFTER FRU ULRICA HILLE- STRÖM, FÖDD LODE, DÖD DEN 30. 8. 1779.

Original i Rådhusarkivet, Stockholm.

År 1780 den 29:de Februari, närwarande Rådmannen Johan Adolph Paqualin, Assisten-
ten Gustaf Bergman och Notarien Axel Backmarck, uprättades Inwentarium efter profes-
soren wid Kongl. Målare- och Rit Academien Herr Pehr Hilleströms hustru, fru Ulrica
Lode, som den 30 sistledne Augusti död blifvit: til rättelse för mannen och deras 3:ne barn:

- 1:o) Sonen Carl Peter, 20 år, Elève hos sin fader,
- 2:o) Dottren Jungfru Charlotta Ulrica, 11 år, och
- 3:o) Sonen Johan Gustaf om 8 års ålder.

Efter påminnelse om riktigt angifvande, upgaf mannen som följer

Contant

wid dödstiman

rdr specie 100:—:—

Jowveler

1 liten ring med äkta sten	2:—:—
1 d:o mindre	1:16:—
1 hals kors af oäkta stenar	1:16:—
1 pr örbucklor, d:o	2:—:—
1 hårnål, d:o	—:8:—

6:40:—

Silfver

1 förläggas sked	} 61 1/2 lod à 16 sk.	20:24:—
1 Pounsche glas		
9 st. matskedar		
6 st. theskedar		
1 sockertång		

Koppar

3 st. kittlar	10 p.	
2 st. pannor	4 p.	
1 thepanna	3 p.	
1 Caffekanna		
2 st. Caffepannor		
17 p. à 4 sk.		1 : 20 : —

Tenn

3 st. små skålar	8 p. à 4 sk.	— : 32 : —
1 stort fat		
4 st. ljusstakar		

Messing

1 kittel	— : 16 : —
----------	------------

Malm

1 mortel	— : 24 : —
2 st. liusstakar	

Jern

3 st. grytor	— : 32 : —
2 st. pannor	— : 16 : —
2 st. pankaks d:o	— : 4 : —
1 munckpanna	— : 4 : —
1 wåffeljern	— : 24 : —
1 råjern	
1 stekspett	— : 8 : —
2 st. trefötter	— : 16 : —
1 kiöttgaffel	— : 8 : —
1 pankaks spade	
2 st. saltknifwar	
4 st. lius saxar	1 : 24 : —
1 ¹ / ₂ duss. knifwar och gafflar	
3 : 40 : —	

Gångkläder

2:ne klädningar af swart Carlé	
à 12 rdr	24:—:—
1 negligé af gros de tour	5:—:—
	Trpt. 29:—:—

	Trpt. 29:—:—	
1 d:o af skiftat taft	4:—:—	
1 swart saloppe	6:—:—	
1 pelisse af siden sarge	10:—:—	
		49:—:—

De öfriga gångkläderna äro bortgifna åt mannens syster för hennes besvär under den aflednas sjukdom.

Linnekläder

9 pr lärfts lakan à 40 sk.	7:24:—	
6 st. div. dukar à 32 sk.	4:—:—	
3 dussin Servietter à 1 Rdr	3:—:—	
1 duss. handdukar	—:32:—	
12 st. örngotts war à 8 sk.	2:—:—	
10 par gardiner à 32 sk.	6:32:—	
		23:40:—

Sängkläder

6 st. fiäderbolster à 3 Rdr	18:—:—	
4 st. hufwudbolster à 1 Rdr	4:—:—	
3 st. örngott à 24 sk.	1:24:—	
2 st. små d:o à 12 sk.	—:24:—	
3 st. Cattuns täcken à 1 Rdr	3:—:—	
1 småbolster	—:24:—	
1 fiäderdyna	—:16:—	
1 ylletäcke	—:12:—	
		28:4:—

Husgeråd

1 Pendule	16:32:—	
2 st. stora Speglar med förgyllda ramar tills.	40:—:—	
3 st. små d:o tills.	2:—:—	
1 nattduks spege	—:24:—	
1 Bureau fanerad med stenskifva	10:—:—	
1 d:o af furu	2:—:—	
2 st. bord med förgyllda fötter à 1 Rdr	2:—:—	
2 st. matbord à 32 sk.	1:16:—	
3 st. andra bord à 16 sk.	1:—:—	
		Trpt. 75:24:—

	Trpt.	75 : 24 : —
3 st. Thebord à 16 sk.		1 : — : —
3 duss. karmstolar à 16 sk. st.		12 : — : —
1 Canapé med tageldynor		5 : — : —
30 st. div. målade taflor		30 : — : —
1 laquerat skrin		— : 16 : —
1 helt litet Bureau skrin		— : 16 : —
1 matt Commode		— : 32 : —
2 st. rifjern	}	— : 8 : —
1 tratt		
2 st. girarter		
1 durchslag	}	— : 16 : —
2 st. Kiöksbord		
1 halftun så		
2 st. fiärdings d:o		
3 st. ankare	}	— : 12 : —
1 hackho		
1 fiskbräde		
1 kiöksskåp		
1 tobaks hylla	}	— : 8 : —
1 baktråg		
2:ne brödspadar		
		124 : 44 : —

Porcelaine

8 st. fat	}	3 : — : —
2 st. Såppskålar med lock		
4 duss. talrickar		
5 st. små assietter		
1 smörask		
3 st. Opie-åmnar		
2 st. Pounschrålar	}	1 : 36 : —
21 par äkta thekoppar à 4 sk.		
		4 : 36 : —

Kiörredskap

1 Chaise	6 : — : —
----------	-----------

Fordran

Af Kongl. Hofvet	200 : — : —
	Summa Inwent:ii 571 : 32 : —

Afgår

Förmyndare Kammarens provi-
sion $\frac{1}{3}$ procent
Fattigafg. $\frac{1}{8}$ d:o

1:43:6

—:34:3

2:29:9

Betalande skuld

Begravnings Kostnaden och sorg-
kläder

101:16:—

$\frac{1}{2}$ års hushyra

38:42:8

140:10:8

Mannens fördel afföres til 20:de
delen av behållningen

21:21:3

Af det öfriga äger han hälften
i giftorätt

203:33:2

Af barnen den andra hälften i
mödernearf, hwardera 67 Rdr
43 sk. $\frac{2}{3}$ r., eller alla 3 tills.

203:33:2

Summa 571:32:—

Således wara angifvet, värderat och förrättat, betygar, Stockholm år och dag som förr
skrifvet står.

Job. Ad. Paqualin

Gust. Bergman

Axel Beckmarck

At ej något är med wilja och wettskap dölgt eller utelemnadt, betygar med edelig förplik-
telse

Pehr Hilleström

BOUPPTECKNINGEN EFTER PEHR HILLESTRÖM

*Original i Rådhusarkivet, Stockholm (Kungl. Maj:ts
nedre borgrätts bouppteckningar)*

År 1816 den 16:de September uprättades af undertecknade Hof Auditeur och Hof No-
tarie denna Bouppteckning efter Directeuren vid Kongl. Akademien för de fria konsterna,
Kongl. Hofmålaren, Professoren och Riddaren af Kongl. Wasaorden, Herr Pehr Hilleström,
som den 13:de Augusti i Enklingstillstånd afledit och efterlämnat En Son, Coopwaerdie

Capitainen Johan Gustaf Hilleström, wistande i England, hwars fru Johanna Bergström war tillstädes, och En Dotter Charlotta Ulrica Hilleström gift med Herr Öfwerste Lieutenanten och Riddaren Johan Schürer von Waldheim, bägge härvid närvarande. Qwarlåten-skapen upgafs af den aflidnes Syster Mademoiselle Elsa Hilleström och befanns som följer:

Penningar

Contant vid Dödsfallet	— : 22 : 8	
2:ne Månaders Lån från Kongl. Stats Contoiret	66 : — : —	
3:ne Månaders Arfvode från Kongl. Academien för de fria Konsterna	25 : — : —	
		91 : 22 : 8

Guld

Ett fickur	25 : — : —
------------	------------

Silfwer

1 Förläggssked med träskaft	7 lod	
6 Matskedar, oräfflade	26 d:o	
6 Théskedar	5 d:o	
1 Sockertång	2 d:o	
1 Brännvinsglas	3 d:o	
	S:a 43 à 24 sk.	21 : 24 : —
1 pr Knäbandsspännen med oäkta stenar		— : 24 : —
		22 : — : —

Plaiter

1 pr Ljusstakar	2 : — : —	
1 Mugg	— : 16 : —	
		2 : 16 : —

Tenn

1 Tvättskål	3 st. à 8 sk.	— : 24 : —
1 pr Ljusstakar		

Koppar

1 Kettel med handtag och lock	8 mkr
1 Större Kastrull	7 d:o
1 Mindre d:o	5 d:o
1 Saucepanna	1 1/2 d:o

1 Vatnflaska	4 d:o
1 Caffepanna	2 $\frac{3}{4}$ d:o
1 D:o mindre	1 $\frac{1}{2}$ d:o
1 Caffé kanna	1 d:o
S:a 30 $\frac{3}{4}$ mrk à 12 sk. 7:33:—	

Malm

1 Mortel med stöt	4 $\frac{1}{2}$ mk.
1 pr Ljustakar	2 $\frac{3}{4}$ d:o
1 pr d:o mindre	1 $\frac{3}{4}$ d:o
S:a 9 mkr. à 14 sk. 2:30:—	

Mässing

1 Vatnhämtare	2 $\frac{1}{4}$ mk.
1 pr Gardinhållare	1 $\frac{1}{4}$ d:o
S:a 3 $\frac{1}{2}$ mk à 16 sk. 1: 8:—	

Järn och Bleck

1 Tackjärnsanna	}	—: 16:—
1 Munkpanna		
1 Kakform		—: 4:—
1 Caffekokare		—: 12:—
1 Trefot		—: 2:—
1 Stekpanna		—: 2:—
1 Caffébrännare		—: 4:—
1 Strykjärn med 2:ne lod		—: 24:—
1 Wåffeljärn		—: 8:—
1 Stekspett		—: 2:—
1 Hallster		—: 2:—
1 pr Hackknifvar		—: 12:—
2:ne Eldgafflar		—: 12:—
1 Eldtång	}	—: 24:—
1 Refjärn		
1 Qvartersmått		
1 Jungfrumått		
2:ne små Trattar		
1 Thédosa		
1 Brödform		
1 Yxa		—: 4:—
2:ne Plåtar till Skorpors torkning		—: 4:—

2:36:—

Porcellaine och Glas

1 Pounschrål söndrig		— : 8 : —
1 Soppskål	}	
1 Fat		
2:ne smärre d:o		
7 Djupa Tallrickar		1 : 16 : —
17 flata d:o		
1 Spilkum	}	
1 mindre d:o		
1 Pocal med lock	}	
6 Winglas		1 : — : —
4 Dricksglas		
2 Brännvinsglas		
6 pr Thékoppar söndrige		— : 24 : —
1 Svart Thékanna		— : 32 : —
4 Brännvinsflaskor	}	
1 Ättick-Carafin		
2:ne Saltkar af Cristall		— : 24 : —
1 Mindre flaska		
6 Diverse Bouteller		
1 Mindre d:o	}	— : 32 : —
12 Diverse flaskor		
7 d:o Burkar	}	
1 Bläckhorn		— : 4 : —
1 Sanddosa		
1 Uringlas		
3:ne fogelglas		— : 4 : —

5 : — : —

Linne

3:ne gl. Borddukar	3 : — : —
16 Gla. Servietter	1 : 16 : —
6 Handdukar	— : 8 : —
3:ne pr Gl. Huslärfslakan	3 : — : —
2:ne Örngottshufwor	— : 24 : —

8 : — : —

Sängkläder

1 gl. Räckbollster med fjäder	5 : 16 : —
1 d:o d:o sämre d:o	4 : 16 : —

Trpt. 9 : 32 : —

	Trpt.	9:32:—
2:ne Örngott		2:—:—
1 Större d:o något sämre		1:—:—
1 Sängtäcke af Kattun		1:—:—
2:ne gl. d:o d:o		—:24:—
		14: 8:—

Gångkläder

En Galladrägt, bestående af kappa, Jacka, Wäst, Byxor och Escharpe	5:—:—
En Svart Nationaldrägt, bestående af Jacka, Wäst, Byxor, Sidenkappa och Escharpe	3:16:—
1 Trekantig Hatt med Guldträns	1:—:—
2:ne gl. Runda Hattar	—:16:—
1 Academie Unieforms frack	3:16:—
1 Väst d:o	
1 Svart Frack	2:—:—
1 Grå d:o	—:32:—
1 d:o något ljusare	—:32:—
1 Värge med Mässingsfäste	1:—:—
1 d:o med Stålfäste söndrig	
1 Gehäng af Svart läder	
1 Bamburör med knopp af Elfenben	
1 Svart Väst af Sidentyg	1:16:—
4 Vita Västar	
1 Randig d:o af Engelskt tyg	—:16:—
1 pr Gl. Byxor af kläde	
1 pr Svarta Knäbandsspännen	—: 4:—
1 Kappa af blått kläde	8:—:—
1 Brun Surtout	1:16:—
1 Grå d:o	—:32:—
2 pr Gamla handskar af sämsk	—: 4:—
1 pr Grå Silkeswantar	—:12:—
15 Skjortor	7:24:—
8 Trekantiga hallsdukar af Cambrick	2:—:—
3:ne Nattmyssor	—: 8:—
9 Näsdukar af Lärft	—:12:—

Trpt. 39:16:—

	Trpt.	39:16:—
1 d:o af Bomull		—:4:—
1 pr Vita Silkesstrumpor	}	—:32:—
2 pr gla Swarta d:o		
5 pr Ullstrumpor		—:12:—
1 pr Stöflar	}	1:—:—
1 pr gl. Skor		
1 pr gl. Galoscher		

41:16:

Meubler och Husgeråd

1 gl. Ljuskrona, gamalmodig	3 : 16 : —	
1 Förmakslampa med botten af Vitt glas	6 : 32 : —	
1 Pendul	10 : — : —	
1 Salslyckta	2 : — : —	
1 Större Spegel, gamalmodig	12 : — : —	
1 d:o d:o	10 : — : —	
1 Toilettsspegel med låda	— : 32 : —	
1 fanerad Mahogny Chiffonier med Grå marmorskifwa	13 : 16 : —	
1 Bureau, med d:o	5 : 16 : —	
1 Thébord af Mahogny	10 : — : —	
1 Matbord med 2:ne skifvor, gulmålat	— : 32 : —	
1 Pelare bord förgylt, och med grön marmorskifva	6 : 32 : —	
1 d:o mindre d:o	6 : — : —	
1 Spelbord med Ekskifva	1 : — : —	
2 Smärre Bord Gulmålade	1 : — : —	
1 d:o, Skifvan pärlfärgad	— : 16 : —	
1 Brädspel, faneradt med Elfenben och Ebenholtz samt brickor af Ebenholtz	2 : 16 : —	
1 Säng med tak och öfwerdrag af rutigt lärft	1 : 16 : —	
1 Säng utan öfwerdrag	— : 24 : —	
1 Soffa	}	20 : — : —
6 Stolar		
2:ne Taburetter perlfärgade, stoppade med tagel och Kattunsöfwerdrag		

Trpt. 113:8:—

	Trpt.	113: 8:—
6 Stolar, Brunmålade, dynorne stoppade med hår samt öf- werdrag af Kattun		1: 24:—
1 Armstol, dynan stoppad med Ull, och öfverdrag af Kattun		—: 12:—
1 Armstol, med Schaggsöfverdrag		—: 16:—
8 Stolar, Gulmålade, dynorne stoppade med hår, och öfver- drag af rutigt lärft		2: —:—
5 Stolar gulmålade, dynorne stoppade med hår, och öfver- drag af målad wäf		1: 12:—
1 Thébord, af Ahlrot		—: 32:—
1 litet Bord, omålat		—: 4:—
1 Mahogany Sockerskrin, fane- radt		—: 24:—
1 Syskrin af Ek		—: 8:—
2 pr Fönster Gardiner af Net- telduk, söndrige		—: 24:—
1 Caffeqvarn		—: 8:—
1 Lanterna	}	—: 18:—
2 gl. Handlycktor		
1 Laqueradt Thebräde		—: 4:—
6 pr Knifvar och Gafflar med skaft utaf trä		1: —:—
5 pr d:o Gamla		—: 24:—
1 Tumstock	}	—: 4:—
1 Lineal		
1 Förstoringsglas		—: 8:—
1 Plånbok af rödt Saffine		—: 8:—
1 Korkskruf	}	—: 12:—
3 pr Glasögon		
1 Papp maché dosa		
1 pr Stöfwelkrokar	}	—: 32:—
1 Nageltång		
1 Hammare		
1 Hoftång		
1 gl. Rakknif		
1 Betsman ordinairt		
1 Lodbetsman		
1 Klädesborste		

Trpt. 123: 42:—

	Trpt.	123:42:
1 Vatntunna af Sten	—: 8:—	
2:ne Stenkrus	—: 2:—	
1 Fotbunke		
2:ne Vatnämbare		
4 Byttor		
1 Hackho		
1 Skurlåda	—: 24:—	
1 Bär Ok		
1 Brödkafvel		
1 Drickskanna		
1 Klädkorg		
1 liten Brödkorg	—: 4:—	
1 Sax	—: 2:—	
2:ne Ljussaxar	—: 4:—	
1 Trädstol		
1 Nattstol	—: 12:—	
1 Bokhylla		
2:ne Handbrödspadar		
1 Saltkar af Träd	—: 8:—	
1 Spottlåda af d:o		
1 Papegoybur		
1 Häckfogelbur	—: 4:—	
1 Annan d:o		
		125:14:—

Målare Verktyg

3:ne Staffeliner		
2:ne Pailletter		
22 Diverse penslar		
3:ne Färglöpare	1:16:—	
3:ne Rifstenar af glas		
1 d:o af Marmor		

Gipser

En Statue föreställande Gudin- nan Ceres på en Piedestal af träd	3:16:—	
2:ne Statuer, föreställande Gos- sar, på Piedestaler af träd	—: 24:—	
		Trpt. 3:40:—

	Trpt.	3 : 40 : —
En man, som stöder sig på en hög Stubbe		1 : — : —
1 liten Statue		— : 12 : —
1 Buste föreställande Konung Gustaf den Tredje		1 : — : —
1 Buste af Konung Carl den Trettonde		1 : — : —
1 d:o af Hertig Fredric Adolph	}	8 : — : —
1 d:o af Voltaire		
1 d:o af Seneca		
1 d:o af Schackespear		
1 d:o af Milton		
2 d:o d:o Okända Manspersoner		
2:ne d:o d:o Fruentimmer		
1 d:o d:o d:o		
1 d:o föreställande ett Fruen- timmer		
1 Större Medaillon föreställan- de Sculpteur l'Archeveque och dess Fru Bronzerade		
1 d:o Öfwer Intendenten Baron Adelcrantz		
1 d:o Hof Intendenten Grefve Cronstedt		
1 d:o Cancellie Rådet Nicander		
1 d:o Directeuren P. Suther	}	— : 12 : —
2:ne Mindre Medailloner, före- ställande Konungarne af Preussen Fredrich den 2:dre och Friedrich Wilhelm		
En liten Medaillon föreställande Konung Adolph Fredrich		
1 d:o Drottningen Sophia Mag- dalena	}	— : 24 : —
		17 : 40 : —

Taflor i Oljefärg

En Tafla föreställande Konung Olof Skötkonung samt Rag- wald Jarl, och Lagman Torg- ny med flere af deras Suite vid Allhärja Ting år 1023, ej färdig	2 : — : —
---	-----------

	Trpt.	2 : — : —
En Tafla föreställande Carou-		
selle å Drottningholm år		
1785, d:o	1 : 16 : —	
En d:o Konung Adolph Fredrik,		
som tager i sin Vagn en fattig		
afdånad man på Wägen wid		
Loka Brunn	10 : — : —	
En d:o af Dramen Helmfeldt,		
då fältmarskalken igenkännes		
af sin Fader Borgmästaren		
Grundel	10 : — : —	
En d:o föreställande Glasbruket		
i Stockholm		
1 d:o En Masugn, ej färdig	15 : — : —	
1 d:o d:o Eldsvåda		
1 d:o d:o Vintertiden		
1 d:o d:o mindre		
1 Tafla föreställande en Elds-		
våda, liten	1 : — : —	
1 d:o d:o med svarta ramar	1 : — : —	
1 Tafla föreställande en Flicka,		
som matar höns		
1 d:o d:o En Gosse och En Flic-		
ka, samt några Gäss		
1 Vue af Stockholms Norra Sida		
i 17:de Seculum		
1 d:o d:o Västra sida i 17:de Se-	2 : — : —	
culum		
1 d:o d:o af Skepsholmen		
1 Tafla föreställande Åskan, som		
slår ned i en Galge		
1 d:o föreställande ett Fruentim-		
mer, som läser ett Bref vid		
ljus, ofärdig	3 : — : —	
1 d:o Ett Fruentimmershufvud		
med Turbant		
1 Tafla föreställande Ruiner af		
Kronobergs Slott		
1 d:o d:o Frälsaren med Törne-		
kronan		
1 d:o Konung Carl den Elloftes		
Portrait buret af de 3:ne Gra-	3 : — : —	
cerne		
1 d:o föreställande en Blomster-		
korg		
1 d:o Ett kålhufvud och en lök		

	Trpt.	48 : 16 : —
1 Tafla föreställande En Spelman som stämmer en Viol	}	6 : — : —
1 d:o d:o Ett litet Landskap		
1 d:o d:o En gosse, som matar ett får		
1 d:o d:o Riddare i Carousellsdräkt		
1 d:o d:o Carelsk Bonde		
7 d:o d:o Hästar i åtskilliga ställningar, utan ramar		

Taflor en Gouache

1 Tafla föreställande Skatelöfs kyrka, Småland	}	1 : 16 : —
1 d:o Ett landskap		
1 d:o d:o d:o		
1 d:o d:o d:o		
3 d:o d:o Diverse ämnen, utan ramar		

Diverse Taflor

2 Taflor föreställande Skånska och Småländska Bönder, graverade och colorerade af Herr Professor Martin	— : 24 : —
1 d:o d:o Kron Printsens Carl Johan, graverade	— : 32 : —
1 d:o d:o Kejsar Pauls Barn	— : 16 : —
En Tafla föreställande F. Bouschers Portrait	— : 12 : —
1 d:o d:o Ett landskapsstycke, Laverat i Touche	— : 12 : —

76 : 40 : —

Böcker

In Quarto

Swenska Bibelen tryckt 1729	1 : — : —
Jesu Christti Historia af Bälter	— : 24 : —
Berättelse om Kongl. Swenska Mynt Cabinettet af J. Hallenberg	— : 8 : —
Fundation för Danska Bildhug-gare Academien	— : 4 : —

Trpt. 1 : 36 : —

	Trpt.	1 : 36 : —
Werkstale der heutigen Künste oder die neue Kunsthistoria 1761		— : 8 : —
Kurtzer Begriff der theoretischen Malerkunst af du Fresnoy		— : 24 : —
<i>In Octavo</i>		
Söde Tanker om Gud, af Heiler		— : 2 : —
Historiska Anmärkningar öfwer Uppenbarelse Boken af J. Hallenberg, 3 tomer		— : 36 : —
Histoire du Ciel		— : 2 : —
Första Grunden till Mathema- tiken af Schultz		— : 8 : —
Wolfens Mathematik på Tyska		— : 12 : —
Introduction à l'Histoire Gene- rale et Politique de l'Univers par Puffendorff, 1, 2, 3, 5, 6, 7 och 8:de Tomen		2 : — : —
Periodus Imperiorum, eller om de 4:ra fordna Stora Rikens upphof, tillväxt och under- gång, af Doctor J. Loccenius		— : 16 : —
Histoire Universelle tryckt 1650		
Konung Eric XIV:des Historia, af Celsius		
Kejsar Carl V:tes Historia, af Robertsson, öfversättning af C. Eckerbom, 3:dje delen		— : 32 : —
Kort Utkast till Konung Carl Gustafs och dess Gemåls Lef- wernes Beskrifning		
Sonninis Resa i Egypten		
De la Perouse Resa omkring jor- den		
Le Paillant's senare Resa, förra delen		1 : — : —
Jacob Bruces Resa, andra delen		
Samlingar till Skånes Historia, af N. H. Sjöborg, 1:sta Häf- tet		
Geographisk Beskrifning öfwer Palestina, af Karmbli		— : 24 : —
Hübners Geograhie		
Tunelds d:o		
	Trpt.	8 : 8 : —

	Trpt.	10:24:—
Entretien sur les Vies et sur les ouvrages les plus Excellens peintrés anciens et Modernes, par Felibien, tom 4:ra		—:32:—
Mémoires sur la Peinture l'En- caustique et sur la Peinture à la Cire par le Comte de Cay- lus		—:16:—
Manuel des Artistes et des Ama- teurs, par le Petity, tom 3		—:24:—
Traité de Vernis, l'an 1723		—:4:—
Nachrichten von Franckfurter Kunstern und Kunstsachen	}	—:24:—
Der wohlanfürende Mahler, von J. M. Cröckern		
Sejour de Paris, af Timenler, på tyska		
Les Moeurs, tryckt 1751		
Observation Historique et Criti- que sur les Erreurs des Pein- tres, Tom 2		—:16:—
Mémoires de Monsieur d'Ablin- court et de Mademoiselle de Saint Simon		—:4:—
l'Observation Anglois, 3:dje To- men		—:8:—
Les Annales de la Bienfaisance		—:4:—
Reveillen för Svenska Folket, eller sanna uplysningar om vår inre hushåldning, af P. A. Schön		—:8:—
Den Engelska Vägvisaren		—:12:—
Slaget vid Dennevits, Episkt Poem		—:4:—
Le Decameron Anglois, 4 & 5 Delen, tom 2		—:8:—

Transport 439: 3: 8

Afgår

Fattigavgift 3/8 dels procent af Summa Inventarii	—:26:4
Begravningskostnaden	129:40:—
Läkare lön	10:—:—

Trpt. 140:18:—

	Trpt.	140:18:—	
Contribution till Kongl. Ma:t och Kronan		8:41; 6	
Kostpenningar åt Pigan till Wå- ren, 7 månader à 5 Rdr 16 sk.		37:16:—	
Ett halft års lön d:o		10:—:—	
Sorgkläder åt Tjenstefolket		14:21: 4	
			211: 1: 2
Behållning Rdr Banco			228: 2: 6

Stockholm ut supra

På Embetes vägnar:

(sign.) *E. M. Kuylenstierna*

J. J. Platin.

Att något utur denna Bouptekning icke blifvit med vett och vilja uteslutet, utan alt rätteligen upgifvet, betygar under edsförbindelse

(sign.) *Elsa E. Hilleström.*

BESKRIVANDE FÖRTECKNING ÖVER PEHR HILLESTRÖMS BRUKS- OCH BERGVERKSMÅLNINGAR

1. Orten »Myrbadet» i Falu gruva 1781. Se beskrivningen till plansch 1!

2. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men figurerne äro delvis andra och detaljerna något olika. Bakom den i förgrunden till höger sittande karlen är ett klippblock med inskriptionen: »En ort i Fahlu Grufva kallad Myrbadet på 258 alnars Diup» (jämför text till plansch 5). I mitten synas några gruvarbetare med bloss. En av dem skjuter en skottkärra, en annan tömmer ett stop. På en trappa upp till vänster går en annan arbetare med ett blossom.

I fonden och till vänster kraftiga, knuttimrade stockförtimringar. Upptill två utblickar in i arbetsorten. Däruppe gå gruvdrängar kring med bloss i handen. På ett par höga stenar äro två karlar i arbete med tvåmansborrning vid skenet av ett blossom. Till höger en ortsdrivning inåt. Eldsbelysning blott från blossen.

Oljemålning på duk, målad 1784. Bildyta 51×44 cm. Ej signerad. Påskrift på själva målningen, se ovan. — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun. Har förr tillhört bergmästaren m. m. Frans von Schéele (1795—1863) och senare Fin-

spångsamlingen, se G. Göthe, Tafvelsamlingen på Finspång, kat. nr. 159. — Konstnärens egen förteckning 465. Siréns kat. 304.

3. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men har i förgrunden äro dock något varierade. Stenen till höger med inskriften saknas här, likaså borrharna uppe på stegarna i bakgrunden.

Oljemålning på trä, målad 1780—81. Bildyta 39×32 cm. Signatur och påskrift på baksidan: »En ort i Fahlu Grufva kallad Myrbadet på 86 famnars diup, målad af Hilleström 1780, — Ägare 1929: Änkefru Marianne Bohnstedt, född Åkerhielm, Stockholm. Har förr tillhört grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen förteckning 373.

4. *Samma motiv.* Är i huvudsak överensstämmande med föregående målningar. Förgrundsfigurerne äro dock något varierade, och ur öppningen i förtimringen i fonden komma några gruvarbetare med bloss. I orten i bakgrunden saknas de två höga stegarna med borrharna vid bergväggen.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 18×23 cm. Signerad på baksidan:

- »Målad af Hilleström». Annan påskrift där: »En ort i Fahlu Grufva, kallad Myrbadet, på 86 famnars diup». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen förteckning 957. Siréns kat. 305.
5. *Allmänna vägen genom Myrbadsänkningen i Falu gruva 1781*. Se beskrivningen till plansch 2!
6. *Samma motiv*. Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, dock äro figurerna i förgrunden här varierade i någon mån.
Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 19×23 cm. Ej signerad. Påskrift på baksidan: »En ort i Fahlu Grufva, kallad Almänna vägen genom Myrbadsänkningen på — famnars diup». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen förteckning 959. Siréns kat. 316.
7. *Trappvägen i »Falkorten» i Falu gruva 1781*. Se beskrivningen till plansch 3!
8. *Samma motiv*. Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men figurerna äro något varierade. Sålunda saknas den ene av de två skottkärrsdragande arbetarna till vänster i förgrunden.
Oljemålning på duk, målad 1784. Bildyta 50×42 cm. Ej signerad. På en sten i förgrunden står följande inskrift: »Falkbryggan, en ort i Fahlu grufva på 354 alnars diup». — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun. Har fordom tillhört bergmästaren m. m. Frans von Schéele och senare Finspångsamlingen, se G. Göthes citerade katalog nr 161. — Konstnärens egen förteckning 464. Siréns kat. 307.
9. *Samma motiv*. Är i huvudsak överensstämmande med föregående målningar. Figurerna äro här emellertid rätt avsevärt varierade. I förgrunden synas två gruvarbetare gå, den till vänster hållande ett bloss, den till höger med blosset i munnen och dragande efter sig en skottkärra. Bergväggen i bakgrunden har här utformats till två valv.
Oljemålning på trä, målad 1788. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »En ort i Fahlu Grufwa, kallad Falktrappan, på 118 famnars diup». — Ägare 1929: Kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare ägts av änkefru Selma Bohnstedt, född Cassel, Stockholm (död 1922) och fordom av grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen fört. 585.
10. *Samma motiv*. Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men figurerna i förgrunden äro här rätt avsevärt varierade. Sålunda synas till vänster tre gruvarbetare skjuta sina skottkärror mot en öppning i förtimringen längst till vänster.
Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 18×23 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »En ort i Fahlu Grufva, kallad Falktrappan, på 118 famnars diup». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 960. Siréns kat. 308.
11. *Nedre Bergmästare-orten i Falu gruva 1781*. Se beskrivningen till plansch 4!
12. *Samma motiv*. Se beskrivningen till plansch 5!
13. *Samma motiv*. Överensstämmer med föregående målning, dock äro figurerna i förgrunden efter vanligheten något varierade. Vid stenpelaren till höger stå blott

två stycken blosshållande arbetare, och inskriften å pelaren saknas här.

Oljemålning på trä, målad 1788. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Nedre Bergsmans-orten i Fahlu Grufva på 126 famnars diup». — Ägare 1929: Kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare tillhört änkefru Selma Bohnstedt, född Cassel, Stockholm, och ännu tidigare grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen förteckning 586.

14. *Samma motiv*. Oljemålning på duk. Bildyta 52×42 cm. — Målningen tillhörde år 1900 överstelöjtnant Carl Henrik Mannerstråle (1829—1918) i Stockholm. — Den torde ha försålts av hans ättlingar, men upplysningar därom ha icke stått att få. Konstnärens egen fört. 372. Siréns kat. 311.

15. *Samma motiv*. Är i huvudsak överensstämmande med föregående målningar. Dock synes till höger i förgrunden blott en gruvarbetare, och inskriften å pelaren saknas.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 19×23 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm.

16. *Jennings-orten i Falu gruva 1781*. Se beskrivningen till plansch 6!

17. *Liknande motiv*. Se beskrivningen till plansch 7!

18. *Samma motiv*. Överensstämmer i huvudsak med föregående målning. Figurerna äro här dock i betydlig grad varierade. Det är sålunda tre karlar, som i fonden stå och slägga runt städet (tremanssläggning). Till vänster om dem står en arbetare med en knippa borrar under armen, vilka skola

vässas. I förgrunden samma två halvnakna sittande gruvarbetare, som å föregående målning; dock sitta de här på längre avstånd från varandra. Längst till vänster är en avbalkning för tråkolen. På denna avbalkning har konstnären roat sig med att ditmåla en påskrift med uppgift om vad målningen avbildar: »Jenings ort i Fahlu Grufva på 330 aln. diup». (Jämför texten till plansch 5.)

Oljemålning på duk, målad 1784. Bildyta 51×44 cm. Ej signerad. Påskrift å själva målningen, se ovan. — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun. Har förr ägts av bergmästaren m. m. Frans von Schéele och senare ingått i Finspångsamlingen, se Göthes ovannämnda katalog n:r 160. — Konstnärens egen fört. 462. Siréns kat. 301.

19. *Samma motiv*. Överensstämmer nästan alldeles med föregående målning, dock äro de tre släggande smedernas ställningar något varierade. I förgrunden synes blott en sittande arbetare. Inskriften å avbalkningen till vänster saknas.

Oljemålning på duk, målad 1788. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Jenings Orten i Fahlu Grufwa på 110 famnars diup». — Ägare 1929: Änkefru Marianne Bohnstedt, född Åkerhielm, Stockholm. Har förr ägts av grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. — Konstnärens egen förteckning 584.

20. *Samma motiv*. Utgör en till motiv och format identisk replik till föreg. n:r, men har en något mörkare, rödare kolorit. — Oljemålning på trä, målad 1781. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Ingeniör Carl-Wilhelm Ramsay, Stockholm. I dennes ägo sedan 1911, har målningen tidigare ägts av Ernst Jederholm

och C. D. Jederholm. — Konstnärens egen fört. 371.

21. *Samma motiv*. Överensstämmer i huvudsak med målningen å plansch 6, men de två sittande gruvarbetarna i förgrunden saknas här. I stället synes till vänster en arbetare gående med upplyftat bloss.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 18×24 cm. Signerad nere till höger: »P. H.». Påskrift å baksidan: »Jenings ort i Fahlu Grufva på 110 famnars diup». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare tillhört direktörs-assistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 956. Siréns kat. 302.

22. *Prins Gustafs ort i Falu gruva 1781*. I fonden en i zick-zack gående trappväg, som gick genom denna ort och tillhörde den långa s. k. Prins Gustafs väg. På trappan, som är stöttad med höga, kraftiga bjälkar, vandra flera gruvkarlar, hållande bloss i händerna, i olika riktningar. — I förgrunden sitter till vänster en arbetare i slokhatt, skjorta och byxor, på sin upp- och nedvända skottkärra och håller i händerna sitt blott. Bakom honom är en mur med en välvd port till passage inåt orten.

Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Prins Gustafs ort i Fahlu Grufva på 110 famnars diup». — Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo. — Konstnärens egen fört. 368. Siréns kat. 297.

23. *Samma motiv*. Överensstämmer alldeles med föregående målning, men här har tillkommit i förgrunden en halvnaken arbetare, skjutande sin skottkärra. På en sten till höger står inskriften: »Prins Gustafs ort på 330 alnars Diup i Fahlu Grufva. Måhlat af Hilleström 1784.»

Oljemålning på duk, målad 1784. Bildyta 52×44 cm. Signatur och påskrift på själva bilden, se ovan. — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun. Har förr tillhört bergmästaren m. m. Frans von Schéele och senare Finspångsamlingen, se Göthes katalog n:r 158. — Konstnärens egen fört. 461. Siréns kat. 298.

24. *Samma motiv*. Se beskrivning till plansch 8.

25. *Samma motiv*. Se beskrivning till plansch 40!

26. *Gruvarbetet i orterna »Sirén» och »Torsken» i Falu gruva 1781*. Se beskrivning till plansch 9!

27. *Samma motiv*. Uppvisar rätt avsevärda motivistiska förändringar, huvudsakligen peroende på det på denna målning använda höjdformatet, som tvingat konstnären att ge gruvrummet en mer sammanträngd form.

I förgrunden några samtalande gruvdrängar med bloss. Längre in är plankvägen med de två halvnakna skottkärrsskjutande karlarna. Längst till vänster utmed bergväggen några stegar, uppbärande ett plankgolv, men utan figurer.

I fonden Torskbandet med de två borrarerna i arbete uppe på stegarna. Till höger därom försiggår upphissandet av malmkaren; en arbetare fyller det ena karet med malmstycken. Till vänster lejdaren och upptill orterna »Sirén» och »Torsken», där gruvarbetare, lysta av bloss, synas vandra.

Oljemålning på trä, målad 1788. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Fursten arbetet i Sirén och Torsken i Fahlu Grufva. På — famnars diup.» — Ägare 1929: Kammarherren Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare tillhört änkefru Selma Bohnstedt, född Cassel, Stockholm, död 1922, och förr grosshandl.

- och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkeby. — Konstnärens egen fört. 608.
28. *Samma motiv.* Ansluter sig närmast till nr 24, plansch 10. Figurerna äro som vanligt delvis andra och varierade.
- Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 18×23 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Fürstenarbetet uti Sirén och Torsken, i Fahlus Grufva, på — f:s diup». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare tillhört direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 961. Siréns kat. 315.
29. *Interiör av en kopparhytta med sulu-smältning i Falun 1781.* Se beskrivningen till plansch 10!
30. *Interiör av en kopparhytta med råkopparsmältning i Falun 1781.* Se beskrivningen till plansch 11!
31. *Samma motiv.* Överensstämmer nästan alldeles med föregående målning. Även figurerna äro desamma. I förgrunden har tillkommit en vattenså.
- Oljemålning på duk. Bildyta 78×65 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Kungl. Kommerskollegium, Stockholm. Av ålder i dess ägo. — Konstnärens egen fört. 366. Siréns kat. 313.
32. *Samma motiv.* Se beskrivningen till plansch 12!
33. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men figurerna äro delvis andra. Sålunda saknas mannen till vänster och i hans ställe synes dels den sittande, spetthållande gossen, dels en grupp av en hyttarbetare och en pekande man i uniform.
- Besöksgruppen till höger består även här av en dam och två herrar, men de äro av annan klädsel och återgivna i andra ställningar än vad som förekommer å den föregående bilden. Öppningen i taket för härelden är här betydligt större, annars äro detaljerna med ugnen etc. desamma.
- Oljemålning på duk. Bildyta 51×44 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Änkefru Lisen Hennings, född Lychou, Stockholm. Inköptes av hennes föräldrar på en auktion i trakten av Rosersberg i Uppland på 1880-talet. — Konstnärens egen fört. 374.
34. *Samma motiv.* Se beskrivningen till plansch 13!
35. *Samma motiv.* Utgör en replik till ovanstående målning och överensstämmer med den i alla detaljer.
- Oljemålning på duk, målad 1790. Bildyta 49×61 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». Å baksidan är en felaktig påskrift på danska: »Gustaf III besöker kobber-gröberna i Fahlun 1788». — Ägare 1929: Bergsingeniör Erik H:son Kockum, Ronneby. Förr i dansk ägo, varpå den angivna, felaktiga påskriften tyder. Inköpt av nuvarande ägaren 1927 i Fritzes hovbokhandel, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 678.
36. *Samma motiv.* Ansluter sig till närmast föregående målningar med komposition på bredden. Dock förekomma på denna ålderdomsmålning blott två figurer, mannen med »forken» och karlen till höger som bär kolfatet. Den långa stegen har här kommit mer i förgrunden.
- Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 19×23 cm. Ej signerad. Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 964. Siréns kat. 314.
37. *Konung Gustaf III:s besök i Rådsalen i Falu gruva den 20 sept. 1788.* Se beskrivningen till plansch 14!

38. *Samma motiv.* I fonden är Rådsalen, där två långbord med blågröna dukar äro placerade. Konungen sitter vid det vänstra bordets kortsida och underskriver privilegierna på »Konung Gustaf III:s silververk», medan bergshauptmannen Bernh. Berndtson, en medelålders, korpulent man, står framför honom. Konungen har plymagerad hatt och Serafimerordens band och kors. Hans ansikte är å denna målning övermålat. Vid bordet till höger sitta de fyra herrarna i konungens svit, under det att grupper av bergsmän stå till vänster och längre till höger.

Kring väggarna brädfodringar med ramper av marschaller. Från taket nedhänger en krona med tre lågor. I valvet står till höger konungens nyss gjorda inskrift: »Gustaf d. 20 Sept. 1788».

I förgrunden synes en del av stånggången med en bugare. Längst till vänster står en kvinna, rödklädd och i stor hatt, hållande en bunke eller korg och tillredande vinbål vid ett bord. Eldsbelysning från lampor, marschaller och ljus.

Oljemålning på duk. Bildyta 39×33 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs. Har tidigare ägts av änkefru Ellen Arfwedson, född Bohnstedt, Stockholm, och förr av hennes farfar, grosshandl. och brukspatronen Carl Fredrik Bohnstedt, Stockholm och Rinkesta. Denne ägde, som av det föregående framgått, 9 st. lika stora gruv-målningar av Hilleström, vilka numera äro uppdelade i ägo hos några av hans ättlingar. — Konstnärens egen fört. 588. En replik i samma storlek äges av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, se nästa n:r.

39. *Samma motiv.* Överensstämmer alldeles med föregående målning, till vilken den är en replik, varför samma beskrivning gäller.

Oljemålning på trä. Bildyta 40×33 cm. Ej signerad. — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Inköptes dit år 1789 för en summa av 100 riksdaler specie. Se härom utförligare i Aug. Hahr, »Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelssamling», Uppsala 1920, kat. n:r 15. — Konstnärens egen fört. 589.

40. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvudsak med föregående målning, men har i förgrunden utom stånggången även malmköraren till vänster.

Oljemålning på duk. Bildyta 59×75 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström f:t 1788». Påskrift av konstnären å dukens baksida:

»Under Hans Kongl. Maj:ts Höga wistande i Falu stad åhr 1788, den 20 Sept., behagade Kongl. Maj:t, ledsagad af Dess Suite, jemte Bergslagets Ämbetsmän, bese Grufvan, då Kongl. Maj:t under warelse wid den så kallade Rådsalen, på 118 famnars diup under jorden, icke allenast i nåder biföll Bergslagets underdåniga supplik att framgent få wara befriad från afgiften till Kongl. Maj:t och Kronan af det Silfwer-Wärk, som nu står under inrättning af Silfwer- och blyhaltiga malmer, utan ock täcktes med Egen hög hand i Grufboken anteckna följande:

Sedan jag wid 9 åhrs ålder 1755 första gången nedsteg i Fahlu Grufwa, och som Sweriges Kron Prints nu i dag jemt 20 åhr sedan den 20 Sept. 1768 andra gången geck ned i Fahlu Grufwa, har Jag i dag som Sweriges Konung för tredie gången besökt denna för Riket wicktiga Skatt, och gått til 118 famnars diup i Rådsalen i Stora Grufwan den 20 Sept. 1788.

Gustaf.

Med Mig woro följaktiga, utom Bergs-
Ämbets-Män: Min första Hof-stallmästare,
Secreteraren af alla Mina orden och
Öfwerste i Arméen samt Öfwerste-lieutenant
af Mina lätta Dragoner, Friherre
Hans Essen, förste kammarpagerna, major
J. G. de Besche, fänrik O. R. Möllersvärd
samt kapten E. A. Tersmeden.»

Ägare 1929: Landshövding Axel Ekman,
Mariestad. Har fordom tillhört bergmästaren
m. m. Frans von Schéele och senare
Finspångsamlingen, se Göthes kat. n:r 163.
— Konstnärens egen fört. 591. Siréns kat.
288.

41. *Samma motiv.* Se beskrivningen till
plansch 15!

42. *Samma motiv.* Ansluter sig till de föregående
målningarna, ehuru den visar några
olikheter. Sålunda stå vid stångången i för-
grunden till höger två gruvdrängar, hållande
bloss i händerna. Till vänster är
malmvagnen synlig.

På denna variant synes Rådsalen vara
ett mera brett, än högt rum. Från taket
nedhänger den lilla kronan i antik stil
(pompejansk), och på bergsväggen till höger
läses inskriften: »Gustaf d. 20 Sept. 1788». Vid
de båda långborden sitta, utom konungen,
medlemmar av hans svit.

Oljemålning på duk, målad 1790. Bildyta
49×62 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström».
Påskrift på dukens baksida av konstnären:
»Un endroit dans le Mine à Cuivre à Fahlun où le
Roi de Suède a etez L'an 1788, profondeur de
cette place est 50 toises.» — Ägare 1929:
Göteborgs Konstmuseum, Göteborg. Gåva 1872
till Museet av Friherre Oscar Dickson jämte
två andra Hilleströmsmålningar (se n:r 62 och
76). — Konstnärens egen fört. 682. Siréns
kat. 290.

43. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvud-

sak med närmast föregående målningar. På
bergsväggen till höger är inskriften: »Gustaf
d. 20 Sept. 1788». Grupper av stående
bergsmän saknas dock å denna variant.

I förgrunden till vänster är malmvagnen
samt några arbetare.

Oljemålning på trä, målad 1789. Bildyta
32×38,5 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan
av konstnären: »Målad och förärad af
undertecknad (till) H:r Marckschidern
Bergström. Stockholm 1789, Martii 18:de.
Hilleström. — Rådsalen i St. Kopp:bergs
grufva, föreställande Konung Gustafs nedgång
i Grufvan d. 20 Sept. 1788, då äfven
Silfverks privilegierna underskrefvos». —
Ägare 1929: Notarien G. B. Ihrman, Falun.
Har tidigare tillhört nuv. ägarens fader,
samlaren av Faluminnen, rådman Gustaf
Ihrman i Falun. Den man som denna
målning ursprungligen förärades till av
konstnären (se ovannämnda påskrift) var
markscheidern i Falun Gustaf Bergström
(1753—1828), vilken tydligen var Hilleströms
personlige vän och hade gjort honom tjänster,
kanske i samband med inköpet till Bergslaget
i juli 1789 av konstnärens målning med
samma motiv, se n:r 38 här ovan. Bergström
blev undermarkscheider vid St. Kopparberget
1778, kronoavrådsinspektör där 1792 och
markscheider 1811. — Konstnärens egen fört. 590.

44. *Samma motiv.* Överensstämmer i huvudsak
med närmast föregående målningar, men å
denna ålderdomsmålning synes till höger en
del av orten »Falktomten». Inskriften på
bergsväggen saknas, liksom även takkronan,
och över huvud har konstnären undvikit alla
detaljer.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta
18×24 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan:
»Rådsalen i Fahlun Grufva, på 118
famnars diup. I denna ort i grufvan var

Konung Gustaf III, år 1788 d. 20 September». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. Konstnärens egen fört. 962. Siréns kat. 292.

45. *Parti från Rådsalen år 1781*. I fonden en av fackelsken belyst bergvägg, sam har följ. inskription inhuggen: »G. d. 20 September 1768» under en kunglig krona. Denna skrift å bergväggen gjordes av Gustaf III, då han som kronprins besökte Rådsalen 1768. Tre karlar, av vilka tvenne iklädda mörka, snygga kläder tydligen äro gruvbesökare, stå framför väggen och lysa med sina bloss på inskriften. Längre till v. står en gruvdräng med sitt brinnande bloss i handen och med en knippa nya bloss under v. armen. Man ser här tydligt hur stickorna sammanhållas av kopparringar. Från blossen slår en rödgul eldsbelysning upp mot bergvalvet.

Oljemålning på duk. Bildyta 56×47 cm. Signerad nere till h.: »Hilleström f. 1781». Å baksidan av ramen är senare ditsatt en lapp med felaktig påskrift: »Konung Gustaf III besök i Fahlu grufva, målad af Hilleström». — Ägare 1929: Statens samlingar, Drottningholms slott (en av flygel-paviljongerna). — Konstnärens egen fört. 328.

46. *Konung Gustaf IV Adolfs och Hertig Carls besök i orten Neptunus i Falu gruva den 14 juli 1794*. Se beskrivningen till planscherna 16 och 17!

47. *Samma motiv*. Ansluter sig till den föregående, större målningen, men flera skiljaktigheter finnas dock. I förgrunden är estraden med det furstliga bordet i fonden. Men konungen sitter här på bordets *högra* sida och samtalar med den bugande stiga-

ren Steffenburg, under det att hertigen-regenten sitter till vänster.

Till vänster synas de två långborden för den kungliga sviten och bergsmännen, vilka låta sig väl smaka av den rikliga maten och drycken. Vid borden stå åskådare och gruvfolk med bloss i händerna. Till höger även en figurrik grupp. Några tjänare komma med stekfat och vinkorgar. Vid bergväggen en ramp med marschaller.

I bakgrunden utblick till själva arbetsorten. På fondväggen lyser de furstliga gästernas namnchiffer i illumination. Till *höger* arbeta uppe vid bergväggen några borrar. Nere på marken gruvdrängar med skottkärror och bloss.

Den å föregående målningen avbildade, från taket nedhängande ståtliga ljuskronan saknas här. Eldsbelysning från ljus, bloss och marschaller.

Oljemålning på duk, målad 1794. Bildyta 88×118 cm. Signatur och påskrift å dukens baksida: »Åhr 1794 den 14 Julii täcktes Konung Gustaf Adolph samt Hans Kongl. Höghet Hertig Carl af Södermanland jämte deras Suite nedgå till detta ställe i Fahlu Grufwa kalladt Neptuni ort på 164 famnars diup, hwarjemte en stor måltid för Dessa Höga Personer och de i Grufwan warande Herrar och Bergsmän war tillagad. Taflan är målad 1794 af Pehr Hilleström». Samma påskrift finnes på en platta å ramens framsida med tillägget: »Konungen synes tala till Stigare Steffenburg». — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Av ålder i dess ägo. — Konstnärens egen fört. 770. Siréns kat. 293. Aug. Hahr, »Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelssamling», kat. n:r 16.

48. *Samma motiv*. Ansluter nära till föregående målning i samma ägo, varför samma

beskrivning gäller även för denna målning. Vissa figurer äro, som vanligt, delvis varierade i uttryck och ställningar.

Oljemålning på duk, målad 1798. Bildyta 51×74 cm. Ej signerad. Å en platta på ramens framsida läses: »År 1794 den 14 Julii täcktes Konung Gustaf Adolph samt Hans Kongl. Höghet hertig Carl af Södermanland jämte deras Suite nedgå till detta ställe i Fahlu Grufva, kalladt Neptuni ort på 172 famnars Diup, hvarest en stor Måltid för Desse Höga Personer och i Grufvan varande Bergsmän var tillagad». — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Har tidigare ägts av greve Samuel af Ugglas och såldes på af Ugglas' s. k. Virsbo-auktion samt inköptes då av disp. d:r E. J. Ljungberg i Falun och tillföll efter hans död genom donation, jämte en pendant över Gustaf III:s besök, nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 862, Siréns kat. 295. Aug. Hahr, cit. arbete, kat. n:r 18, med plansch.

49. *Samma motiv*. Ansluter sig närmast till målningen n:r 45, pl. 15, så att samma beskrivning gäller även för denna bild, som kan anses vara en senare utförd replik av den förra.

Oljemålning på duk, målad trol. 1802. Bildyta 35,5×53 cm. Anteckning på baksidan: »Måladt och skänkt till G. Bergström af Pr: Hilleström. Föreställande orten Neptunus i Fahlu Grufva». — Ägare 1929: Notarien G. B. Ihrman, Falun. Har tidigare tillhört nuv. ägarens fader, Falusamlaren, rådman Gustaf Ihrman i Falun. — Konstnärens egen fört. 910.

50. *Samma motiv*. Ansluter sig till de föregående målningar, dock saknas på denna ålderdomsmålning de furstliga namnchiffren å fondväggen. Takkronan finnes dock kvar.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 18×24 cm. Ej signerad. Påskrift å baksidan: »Neptuni ort i Fahlu Grufva, på 164 famnars diup. Konung Gustaf Adolph jemte Hans Kongl. Höghet Härtig Carl behagade spisa frukost på detta ställe i grufvan d. 14 Juli 1794.» — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare ägts av direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 963. Siréns kat. 296.

51. *En festmåltid i arbetsrummet »Lovisa Charlotta» i Falu gruva 1798*. Se beskrivningen till planschen 19!

52. *Interiör av en klensmedja med en smed i arbete, 1778*. Se beskrivningen till plansch 21!

53. *Interiör av en klensmedja med två smeder i arbete, målad 1779*. I fonden härden med brinnande koleld. Två smeder, en äldre och en yngre, stå och slägga på det på städet liggande, glödgade smidesstycket, varvid gnistor utslungas. En gosse till vänster i dunklet sköter bälgen.

Oljemålning på duk. Bildyta 54×43 cm. Signerad i nedre vänstra hörnet: »Hilleström». — Ägare 1929: Med. d:r Magnus Stenberg, Trosa. Tillhörde till år 1885 fru Sophie Wärnhjelm, Stockholm, varefter målningen såldes på Bukowskiauktion 1886 (kat. n:r 28). Den ägdes 1900 av brukspatron Carl Stenberg, Arboga, och övergick därefter till hans dotter, g. m. nuv. ägaren. — Konstnärens egen fört. 275. Siréns kat. 324.

54. *Liknande motiv, 1781*. Se beskrivningen till plansch 22!

55. *Interiör av en klensmedja med två smeder, 1773*. I fonden den öppna härden med en i gult och ljusrött flammande låga från hårdkolen. En smed iklädd förskinn och sedd från ryggen, står till vänster om här-

den och håller i sin högra hand en tång med ett rött smidesstycke i elden, under det att han med vänstra handen drager bäljstängen. Till höger i förgrunden står det grovt formade städet på sin stabbe. En smedpojke med rufsigt hår och leende min står eller sitter bredvid och håller bägge händerna på släggan mot stabben. På golvet en verktygslåda och ett sparrstäd, delvis synligt längst till höger. Eldsbelysning från flammorna i härden.

Oljemålning på duk. Bildyta 48×39 cm. Icke signerad. — Ägare 1929: Skådespelare Anders de Wahl, Stockholm. Köpt av Konstsamlareföreningen. — Konstnärens egen fört. 37.

56. *Klensmedja eller hovslagareverkstad med två smeder i arbete*. I fonden stå de två karlarna, av vilka den till höger håller smidesstycket på städet och samtidigt bearbetar det med hammaren under stark gnistbildning. Smeden till vänster har för ett ögonblick hört upp med släggningsen och håller sin slägga med båda händerna i vila. Till höger är härden, därinvid pojken vid bäljstängen. Över härden som vanligt en träslå med smidesstänger. På golvet en på kant kullstjälpt åksläde, till vänster ett mindre sparrstäd på sin stång samt hästskor, skenor, järnbitar. Till vänster ett trapphus med trappa till våningen över. Några hjul stå resta. Eldsbelysning blott från härdelden.

Oljemålning på trä, målad 1805. Bildyta 19,5×24,5 cm. Signerad nere till höger: »P. H.». Påskrift på baksidan: »Målat och skänkt af Professor P. Hilleström år 1805 till H. G. Melin». — Ägare 1929: f. Bruksdisponenten Tom Bergendal, Djursholm. Har ursprungligen givits som present av konstnären till sedermera general-majoren m. m. Henrik Georg af Melin

(1769—1839), vilken före adlandet 1806 hette Melin. — Konstnärens egen fört. 955 (»Hofslagare verkstad»). Siréns kat. 329.

57. *Interiör av en klensmedja med tre smeder i arbete*, 1778. Se beskrivningen till planschen 23!

58. *Interiör av en klensmedja eller hovslagareverkstad med tre smeder i arbete*, 1790. Se beskrivningen till plansch 24!

59. *Samma motiv*, 1792. Se beskrivning till plansch 25!

60. *Interiör av en stångjärnssmedja, en s. k. tysksmedja, med herrskapsbesök*, 1781. Se beskrivningen till plansch 26!

61. *Samma motiv*. Denna målning ansluter sig nära till föregående, i Jernkontorets ägo befintliga duk. I fonden till vänster är smideshärden med elden flammande ur träkolshögen. Några järn äro instuckna till uppvärmning.

En smed lyfter med sin tång ett smältstycke och går till hammaren till höger. Till vänster om härden bäljverket, nästan osynligt i mörkret.

I förgrunden stå, som å föreg. plansch, herrn och damen i samma klädnad och ställningar. Längre till höger kommer kol-drängen, snyggt klädd i rock och hatt, dragande efter sig på en bår en korg kol. I bakgrunden är till höger hammaren i gång och en smed smider en »kolv» på städet.

Till höger om honom de fyra andra förnämna besökarna, två damer och två her- rar, vilka betrakta arbetet. En herre i slängkappa pekar med fingret för en dam i pelisse och muff.

Oljemålning på duk, målad 1781. Bildyta 83×130 cm. Signerad på en av tackjärnsstyckena i förgrunden: »Hilleström». — Ägare 1929: Generalkonsul Olof Söderberg, Stockholm. Har inköpts 1919 från

rysk ägo. Målningen är betydligt mörknad.
— Konstnärens egen fört. 364.

62. *Interiör av en tysksmedja, 1786.* I fonden smideshärden till höger. En smed bryter bland kolen med ett spett, en annan har med sin tång fattat ett glödande smältstycke och går därmed fram mot hammaren. Ett par andra karlar stå och åse arbetet. En koldräng kommer dragande med en korg kol.

I bakgrunden till höger är hammaren i gång. En bredbent stående smed håller på att utsmida en »kolv», med bägge händerna hållande i stångens andra halva. Bakom honom synes hjulstocken, med tryckaren ovanför hammarskaftet. Till höger är hammarställningen med grova stockar och på dragsstången till vattenhjulet. Eldsbelysning från hårdflammorna. Har bibehållit sig klar och ljus i färgen.

Oljemålning på trä. Bildyta 38×45 cm. Icke signerad. — Ägare 1929: Kammarherren Rob. Montgomery-Cederhielm, Seger-sjö, Närke. Målningen har, jämte en pendang över Söderfors ankarsmedja, förr tillhört familjen Nordenfeldt på Björneborgs bruk i Värmland. — Konstnärens egen fört. 551.

63. *Samma motiv, 1788.* I fonden den öppna härden med flammande eld ur träkolshögen. En framåtlutad smed griper med sin tång en rödglödande smälta, och en annan lyfter med tången ett smältstycke och går därmed i riktning mot hammaren till vänster.

Till höger, knappt synligt i den täta skuggan, är bäljverket. Därinvid står en karl och tömmer ett stort stop öl. Till vänster kommer en koldräng dragande med en korg kol mot härden. På golvet i förgrunden en tång med tångring.

I bakgrunden till vänster är hammaren

i drift. En smed utsmider på det grova städet en »kolv». Bakom honom hjulstocken till vattenhjulet. Till höger om och ovanför hammarskaftet är hammarställningen med tryckare, slagträ, överslag m. m. Eldsbelysning i rött från hårdelden. Målningen är i hög grad mörknad.

Oljemålning på trä. Bildyta 48×61 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». På dukens baksida är av konstnären antecknat följande: »Un forge où on fait des Barres de Fers à la manière Allemande». — Ägare 1929: Generalkonsul Olof Söderberg, Stockholm. Inköptes 1919 ur rysk ägo genom Bukowskis konsthandel jämte 4 st. andra gruv- och smedjemålningar av Hilleström av vilka två finnas i ägo hos Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. — Konstnärens egen fört. 607.

64. *Samma motiv.* Utgör en lika stor replik till föregående målning, varför alldeles samma beskrivning gäller för denna.

Oljemålning på duk. Bildyta 49×62 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». — Ägare 1929: Göteborgs Konstmuseum, Göteborg. Målningssamlingen n:r 103. Gåva till museet år 1872, jämte två andra Hilleströmsmålningar (styckebruk och Gustaf III:s besök i Falu gruva), av friherre Oscar Dickson. — Konstnärens egen fört. 727. Siréns kat. 325.

65. *Samma motiv, 1791.* Se beskrivningen till plansch 27!

66. *Samma motiv, 1789.* I fonden härden med sin eldsflamma. Två smeder äro där i arbete. Den ene, framåtböjd, fattar med sin tång den röda smältan, den andre lyfter en smälta ur härden och går åt höger till hammaren. Bägge tångerna ha tångringar. Till vänster om härden de två stora bäljarna med vågstänger och järnkettingar m. m. Mitt i smedjan sitter en karl på en

träbock och röker lugnt sin kritpipa. Bredvid honom en koldräng med en korg kol. I bakgrunden till höger är hammaren med sin stabila hammarställning. En smed utsmider en »kolv» på städet. Eldsbelysning huvudsakligen från händelen.

Oljemålning på trä. Bildyta 33×40 cm. icke signerad. En felaktig anteckning på baksidan har förr tillskrivit målningen åt prof. C. J. Fahlerantz! — Ägare 1929: Fröken Wisen Undén, Gävle. Har förr tillhört hennes fader, bruksförvaltaren Undén på Elfsbacka bruk (Östanås) i Värmland, vilken möjligen fått den, jämte en pendang över furstenarbetet i »Sirén» och »Torsken» i Falu gruva, som gåva av dåvarande ägaren av detta bruk, kammarherre Croneborg. — Konstnärens egen fört. 616.

67. *Samma motiv*, 1790. Se beskrivningen till planschen 28!

68. *Samma motiv*, 1804. I fonden är smideshärden med sin flammande eld. Ett par järnstänger äro instuckna i träkolshögen till uppvärmning. En smed i arbete, som håller en smälta eller ett smältstycke med en tång med tångring kring skänklarna.

Till vänster om härden de två bäljarna med vågstänger m. m. Framför dem en koldräng, dragande en skottkärra med två kolkorgar till härden.

Till höger hammaren med sin ställning av tvärs över smedjan gående grova bjälkar. En framåtböjd smed håller på städet en stångjärns-»kolv» till utsmidning. Eldsbelysning från händelflammorna. Starka belysnings- och färgkontraster i denna åldersmålning i typisk Hilleströmsk åldersstil.

Oljemålning på trä. Bildyta 19×32 cm. Signerad å baksidan med följande påskrift: »Målat och skänkt af Professor Hilleström

år 1804 till H. G. Melin.» (Generalmajor H. G. af Melin.)

Ägare 1929: f. Bruksdisponenten, fil. d:r Carl Sahlin, Djursholm. Har fordom, enligt konstnärens nyss citerade påskrift, ägts av generalmajoren m. m. Henrik Georg af Melin (1769—1839), vilken före adlandet 1806 hette Melin. — Konstnärens egen fört. 954.

69. *Interiör av vallonsmedjan vid Löfsta bruk i Uppland år 1787*. Se beskrivningen till plansch 29!

70. *Samma motiv*. Ansluter sig i huvudsak till föregående målning, men uppvisar vissa skiljaktigheter beträffande smedernas ställningar, redskap m. m.

Vid den högra händelen, den s. k. smältarehärden, äro två smeder i arbete. Den ene av dem böjer sig framåt och slår med en handslägga på det glödande smältstycket, som den andre smeden håller i sin tång. Strax bredvid kommer en koldräng med en korg kol.

Från händelen går i riktning mot hammaren i bakgrunden en från ryggen sedd karl, hållande en järnstång, utsmidd i ena halvan till en »kolv».

Denna smedjeinteriör upplivas alltså av icke mindre än sju arbetande karlar.

Oljemålning på trä. Bildyta 32×38 cm. Signerad på baksidan genom följande anteckning av konstnären: »En smedia vid Leufsta bruk, af Hilleström». — Ägare 1929: Greve Nils Wachtmeister, Tistad, Larslund. Har tidigare ägts av brukspatron Knut Michaelson på Schebo bruk i Uppland och efter honom av friherrarna Carl och Louis de Geer på Löfsta bruk, varefter målningen år 1926 genom arv kom i den nuv. ägarens händer. — Konstnärens egen fört. 569. Siréns kat. 327.

71. *Interiör av vallonsmedjan vid Forsmarkes*

- bruk 1793. Se beskrivningen till plansch 30!*
72. *Annan interiör av samma vallonsmedja vid Forsmarks bruk 1793. Se beskrivningen till plansch 31!*
73. *Samma motiv, målat 1804. Se beskrivningen till plansch 40, undre bilden!*
74. *Samma motiv, målat 1803. Utgör en replik till föregående, varför samma beskrivning gäller också för denna. — Oljemålning på trä. Bildyta 19×32 cm. Signerad på baksidan »P. H.». — Ägare 1929: Kapten Kjell Francke, Stockholm. Har med all sannolikhet tillhört porträttmålaren Per Krafft d. y. — Konstnärens egen fört. 938.*
75. *Interiör av vallonsmedjan vid Löfsta bruk, 1788. Ansluter sig till målningen n:r 65, pl. 29, men är mera summariskt utförd, har troligen varit dörröverstycke. Vid de bägge hårdarna till vänster och höger äro vid vardera två smeder i arbete, desamma som synas å planschen. Även hammaren i bakgrunden med smeden där är ungefär samma. Denna målning är mörkare i färgen och verkar ofullbordad i figurernas behandling.*
Oljemålning på duk. Bildyta 34×76 cm. Ej signerad. Ägare 1929: Fru Märta von Platen, Stockholm. Har tidigare ägts av hennes farfar, major Adolf König, Stockholm (d. 1880). — Konstnärens egen fört. 575.
76. *Interiör av en smedja. Oljemålning på duk. Bildyta 20 tum×1 aln 3 tum (= 50×67 cm.).*
Ägare 1929: Nationalmuseum, Stockholm, målningssaml. n:r 1357.
Ingick i donation av den von Engeströmska samlingen till Nationalmuseum år 1861. Målningen utgallrades dock 1876 och har sedan icke utställts, utan magasin-
- rats. Den har emellertid icke kunnat återfinnas i Museet! ? — Konstnärens egen fört. ?
77. *Interiör från masugnen vid ett sörm-ländskt styckebruk år 1790. Se beskrivningen till planschen 32!*
78. *Samma motiv. Utgör en replik av föregående målning, varför samma beskrivning gäller även för denna.*
Oljemålning på duk. Bildyta 49×62 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». — Ägare 1929: Göteborgs Konstmuseum, målningssaml. n:r 104. Gåva, jämte två andra Hilleströmsmålningar, tysksmedja och Gustaf III:s besök i Falu gruva, till Museet år 1872 av Friherre Oscar Dickson. — Konstnärens egen fört. 728. Siréns kat. 326.
79. *Interiör från »kransen» i Berkinge masugn vid Forsmarks bruk år 1792—93. Se beskrivningen till plansch 33!*
80. *Samma motiv. Se beskrivningen till plansch 34!*
81. *Samma motiv, målat 1793. Ansluter sig till föregående n:r, men uppvisar någon olikhet beträffande figurerna. I förgrunden till vänster sitter på en bock en piprökande hyttarbetare. Till höger en grupp personer, masmästaren (»masen») i vit skjorta, gör en pekande gest mot kransöppningen och den uppfammande vitröda lågan för tre bredvidstående herrar av vilka en i röd långrock står med ryggen mot åskådaren. En annan herre är klädd i grönbå, lång uniformsrock; den till höger stående, i ljusblå uniform med en ordenskraschan på bröstet, är trol. avsedd att framställa bruksägaren, överståthållaren, landshövdingen m. m. greve Samuel af Ugglas. Bortom denna grupp ett par arbetare, den ene döljer ögonen med handen och håller i handen en hålmåls- eller*

uppsättarepiska, ett mätinstrument av järn på ett träskäft, använt till att nedräckas i kransöppningen för att kontrollera, hur långt ned uppsättningen sjunkit (enligt Garney-Lidbecks Masmästeribok II, sid. 178, och plansch XI, fig. 12). Till höger en sittande, rökande hyttarbetare med hatten i hand. Övriga detaljer överensstämmer med de föregående målningarna med detta motiv. — Oljemålning på duk. Bildyta 42×57 cm. Ej signerad, men av konstnären påtecknad å dukens baksida: »Krantzen af Berkinge Masugn, hörande till Forsmarks Bruk 1793». — Ägare 1929: Amiralsskan Lizinka Dyrssen, född af Ugglas, Öråker, Uppland. Har ursprungligen ägts av bruksägaren på Forsmark, ovannämnde greve Samuel af Ugglas, som köpte denna och andra målningar av konstnären. — Konstnärens egen fört. 741.

82. *Interiör av »rådstugan» i Berkinge masugn vid Forsmarks bruk.* Se beskrivning till plansch 35!

83. *Interiör av ankarsmedjan vid Söderfors bruk 1787.* Se beskrivningen till plansch 36!

84. *Samma motiv, 1788.* I den rymliga smedjan synas tre fristående härdar, en till vänster och två bakom varandra till höger, med flammande härdeldar. På ett stöd framför den vänstra härden vilar ett stort skeppsankare, vars båda armar just fastsvetsas vid stocken, vilken är upphängd i en ketting till en svängkran. En bredvid härden stående mästern med manövrerar den stora i talgar och tåg upphängda Herkules-klubban, så att den skall träffa rätta punkten vid svetsningsstället, och tre karlar draga längre till höger med fasta tag i replsladdarna. En i motljus sedd smed står bredvid, hållande en slägga. Bakom honom är den vänstra härdens båda bäljar. Till

höger kommer en koldräng, skjutande en skottkärra med tre korgar kol. Från taket nedhänger en vågbalans av järn.

Bakom ankaret är en räcksmed i arbete vid en stångjärnshammare med en »kolv» under hammarhuvudet. I bakgrunden är lilla ankarsmedjan, upplyst av härdeldar och flera smeder äro där i arbete. Ett par svängkranar avteckna sina konturer, liknande galgar, mot väggarnas eldsbelysning.

Den väsentliga färgtonen över denna målning är en i tegelrött gående rosaton. »Ett brunaktigt dunkel behärskar tavlans övre parti, medan därunder eldhärdarna och det rödglödgade järnet kasta sitt sken över rummet och gestalterna. Dock är denna eldsbelysning tämligen matt genomförd» (A. Hahr i nedannämnda arbete).

Oljemålning på trä. Bildyta 47×60 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». — Ägare 1929: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun. Inköptes hit jämte ett par andra Hilleströmsmålningar 1919 från tidigare rysk ägo. En replik äges av Änkegrevinnan Maria Cronstedt, Stockholm, se nästa n:r. — Konstnärens egen fört. 606. Aug. Hahr, »Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelssamling», Uppsala 1921, kat. n:r 19.

85. *Samma motiv, 1789.* Utgör en replik av ovanstående målning, varför samma beskrivning gäller även för denna.

Oljemålning på duk. Bildyta 49×61 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström». — Ägare 1929: Änkegrevinnan Maria Cronstedt, född Ingelson, Stockholm. Har tidigare tillhört kabinettskammarherren greve Otto Casimir Cronstedt, död 1907. — Konstnärens egen fört. 617.

86. *Samma motiv, 1781.* Se beskrivningen till plansch 37!

87. *Samma motiv, 1786.* På denna variant

äro två härdar synliga till vänster och till höger. Framför den vänstra äro sex bredbent stående smeder i arbete med att slägg på det på städet liggande ankaret, under det att gnistorna spraka runt omkring. Den s. k. Herkules-klubban är nedtagen, liksom på den föregående målningen, och ligger på golvet i förgrunden.

Till vänster synas bäljarna med sina vågstänger. Till höger kommer en gammal, gråskäggig arbetare, skjutande en skottkärra med två korgar kol. Bredvid honom går en yngre smed, hållande en slägga, ut åt höger sida. Över honom är en blott delvis synlig vågbalans hängande.

I bakgrunden smedjans bortre del och lilla ankarsmedjan, delvis skymd av mellanstående svängkranar. Kraftiga tvärbjälkar gå under taket. Eldsbelysning från härdeldarna m. m. Denna variant har bibehållit sig ovanligt ljus och ren i färgen, på trä. Bildyta 38×45 cm. Icke signerad. — Ägare 1929: Kammarherre Rob. Montgomery-Cederhielm, Segersjö, Närke. Målningen har, jämte en pendang (tysksmedja) fordom tillhört familjen Nordenfeldt på Björneborgs bruk i Värmland. — Konstnärens egen fört. 552.

88. *Samma motiv, 1792.* Två smideshärदार äro här synliga med sina gulflammande härdeldar. Av den starka elden i den vänstra härden belyses den bakom varande plankväggen och de båda bäljarna med sina vågstänger m. m. Därframför en svängkran. Fem smeder stå och slägga på det framför härden liggande ankaret och en sjätte står bredvid, hållande sin slägga i handen. Till höger kommer en i långrock och hatt väl klädd arbetare, skjutande en skottkärra med tre korgar kol. Ovanför honom synes en del av den nedhängande vågbalansen, och i förgrunden äro några

vikter. Mitt i förgrunden ligger Herkules-klubban och en slägga m. m. Under taket grova bjälkar.

I bakgrunden är blick in i lilla ankarsmedjan. Man skymtar tre smeder invid ett i en svängkran upphängt ankare, och längre till höger står en fjärde smed framför den öppna härden. Eldsbelysningen från härdarna ger en varm tegelröd rosaton åt interiören.

Oljemålning på duk. Bildyta 48×60 cm. Signerad nere till höger: »Hilleström 1792». — Ägare 1929: Direktör Bengt Johansson, Stockholm. Har tidigare tillhört direktörsassistenten Gustaf Åkerman, Stockholm. — Konstnärens egen fört. 719. Siréns kat. 318.

89. *Samma motiv.* Här synas tre härdar med flammande eldar. Framför den vänstra stå sex smeder och slägga på det på städet liggande ankaret, under det att en sjätte smed står bredvid och åser arbetet med sin slägga på axeln.

I förgrunden ligger Herkules-klubban, några släggor, träbjälkar m. m.

Till höger kommer en koldräng skjutande en skottkärra med två korgar kol. Intill honom står en barhuvad smed samtalande med två herrar i uniform. Över dem en nedhängande vågbalans och längst till höger dörren. I bakgrunden lilla ankarsmedjan med några gående smeder. Eldsbelysning från härdflammorna.

Oljemålning på duk. Bildyta 51×66 cm. Icke signerad. — Ägare 1929: Fru Signe Melander, född Ström, Krusenbergs gård, Uppland. Har tidigare tillhört greve Samuel af Ugglas på Forsmark och friherre Emanuel Cederström på Krusenberg. — Konstnärens egen fört. 840. Siréns kat. 323.

90. *Interiör av glashyttan vid Kungsholms glasbruk i Stockholm, 1792.* Se beskrivningen till plansch 38!

91. *Samma motiv, 1782.* Se beskrivningen till plansch 39!

92. *Samma motiv, 1781.* Den första av Hilleströms glasbruksmålningar, tyvärr i för mig obekant privatägo.

Oljemålning på duk. Bildyta 48×61 cm. Signerad till höger: »Hilleström». — Sål-
des på A.-B. Hoving & Winborgs konst-
auktion den 2 och 3 maj 1916 och inköp-
tes då för ett kontant pris av kr. 205:—
av obekant köpare, enl. auktionsprotokol-
let i Stockholms stads arkiv.

B I L A G A V

PEHR HILLESTRÖMS GRUV- OCH SMEDJEMÅLNINGAR upptagna i hans egen målningsförteckning för åren 1773—1810. (Konstakademiens arkiv).

Nr. i fört.	Motiv enligt Hilleström	Målad sannol. år	Anmärkingar
35—36	En smedia och en vagnmakare värkstad med fig.	1773	
37	En smedia med figurer	1773	äg. skådesp. A. de Wahl, Sthlm.
85	En smed i dess värkstad	1774	jämför nr 253 nedan
149	En smedia, med fig.	1776	
230	3 ^{ne} Smeder i sin Smedia	1778	äg. dr. Sahlin, Djursholm
253	En smed	1778	äg. fru Mannerstråle, Sthlm.
275	En smedia med 3:ne fig.	1779	äg. med. d:r M. Stenberg, Trosa.
289	En smedia	1780	
309	En koppar hytta	1781	i Falun. Äg. major v. Post, Lund.
323	Bergsmans orten i fahlu grufva	1781	
328	En ort i fahlu grufva	1781	Drottningholms slott.
329	En koppar hytta	1781	äg. kammarherre von Horn, Hjälmarsnäs.
346	En smedia med 3 fig.	1781	
353	En smedia med 3 fig.	1781	
357	Smedia med 3 fig.	1781	äg. dir. B. Johansson, Sthlm.
360	En koppar hytta med 3 fig.	1781	» » »
361	En ort i fahlu grufva kallad myrbadet	1781	äg. Kommerskollegium, »
362	En d:o kallad Jeningsorten	1781	» » »
363	En d:o kallad bärgsmansorten	1781	» » »
364	En stångjernshammare	1781	äg. gen.-kons. Söderberg, »
366	En kopparhytta med 3 fig.	1781	äg. Kommerskollegium, »
367	En ort i fahlu grufva kallad Falktrappan	1781	» » »
368	En d:o kallad Prins Gustafs ort	1781	» » »
369	En stångjernshammare	1781	äg. Jernkontoret, »
370	En hofslagare värkstad	1781	
371	En ort i fahlu grufva kallad Jeningsorten	1781	äg. ing. C.-W. Ramsay, »

<i>Nr. i fört.</i>	<i>Motiv enligt Hilleström</i>	<i>Målad sannol. år</i>	<i>Anmärkningar</i>
372	En d:o kallad nedra bärghmansorten	1781	äg. Mannerstråle (Sirén 311).
373	En d:o kallad myrbadet	1781	äg. fru M. Bohnstedt, Sthlm.
374	En kopparhytta	1781	äg. fru L. Hennings, »
375	Prins Gustafs ort i fahlu grufva	1781	
376	En stångjerns hammare	1781	
377	En ort i fahlu grufva heter Falktrappan	1781	
378	En hofslagare värkstad	1781	
379	En stångjerns hammare	1781	
380	Ett glas bruk	1781	Kungsholms glasbruk f. f. g.
381	En ankar smedia	1781	Söderfors' ankarsmedja f. f. g.
402	Söderfors Ankar Smedia	1782	äg. Nationalmuseum (Örebro slott).
403	Glas bruk	1782	äg. Sällskapet, Sthlm.
461-67	Målat 6 diferanta orter i fahlu grufva, jemte en Kopparhytta	1784	förr på Finspong, nu äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun.
551	En stångjernshammare	1786	äg. kammarh. Montgomery-Cederhielm, Segersjö.
552	En ankar smedia	1786	äg. kammarh. Montgomery-Cederhielm, Segersjö.
567	Söderfors Ankarbruk	1787	äg. fru Ulander, Motala.
568	En smedia vid Löfsta bruk	1787	» » » »
569-70	d:o d:o	1787	äg. greve N. Wachtmeister, Tistad.
571	Prins Gustafs ort i fahlu grufva	1788	äg. kammarherre von Horn, Hjälmarsnäs.
572	En kopparhytta	1788	
575	En smedia i Löfsta	1788	äg. fru M. von Platen, Sthlm.
584	Jeningsorten i Fahlu grufva	1788	äg. fru M. Bohnstedt, Sthlm.
585	Falktrappan i d:o	1788	äg. kammarherre von Horn, Hjälmarsnäs.
586	Nedre bergsmans orten i d:o	1788	äg. kammarherre von Horn, Hjälmarsnäs.
587	Ribblingsorten i d:o	1788	
588	Rådsalen i d:o	1788	Gustaf III:s besök 1788. Äg. kammarh. von Horn, Hjälmarsnäs.
589	d:o	1788	äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B. Falun.
590	En d:o i större format	1788	äg. notarien G. B. Ihrman, Falun.
591	En ännu större	1788	äg. landshövd. A. Ekman, Mariestad.
595	En stor tafla föreställande 3:ne orter i Fahlu grufva neml. Rådsalen, Kron- orten och Falktomten	1788	äg. fru Ulander, Motala.
606	En ankar smedia	1788	äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B., Falun.

<i>Nr. i fört.</i>	<i>Motiv enligt Hilleström</i>	<i>Målad sannol. år</i>	<i>Anmärkingar</i>
607	En stångjerns hammare	1788	äg. gen.-kons. Söderberg, Sthlm.
608—09	Tvänne orter i F. G. det ena Fürsten arbetet i Sirén och Torsken, det andra Almenna vägen genom myrbad-sänkningen	1788	äg. kammarherre von Horn, Hjälmarsnäs och fru M. Bohnstedt, Sthlm.
611	3 orter i F. G., Kronorten, Rådsalen och Falktomten	1788	
616	En stångjärns hammare	1789	äg. fröken W. Undén, Gävle.
617	En Ankar smedia	1789	äg. grevinnan Cronstedt, Sthlm.
619	En ort i fahlu grufva	1789	äg. fröken W. Undén, Gävle.
622	En ankar smedia	1789	
670	En Ankar smedia	1790	
671	En stångjerns hammare	1790	äg. frih. C. G. Langenskiöld, Sthlm.
672	En ort i fahlu grufva kallad Fallktrappan	1790	
673	En hofslagare verkstad med fig.	1790	äg. d:r Sahlin, Djursholm.
674	En ankar Smedia	1790	
675	Visar Valon Smidet	1790	(Löfsta bruk.)
678	En koppar hytta	1790	äg. ing. E. Kockum, Ronneby.
682	Rådsalen i fahlu grufva	1790	äg. Göteborgs Konstmuseum.
683	En koppar hytta	1790	äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B.
684	Ett Canon giuteri	1790	äg. gen.-kons. O. Söderberg, Sthlm.
698	Stångjerns hammare	1791	
699	Ankar smedia	1791	
705	Stångjernshammare	1791	äg. dir. B. Johansson, Sthlm.
719	En Ankar Smedia	1792	» » »
721	Glas bruk	1792	äg. hertig Ch.d'Otrante, Elghammar.
724	Hofslagare verkstad	1792	äg. greve H. von Stedingk, Sthlm.
727	Stångjernshammare	1792	äg. Göteborgs Konstmuseum.
728	Masugn	1792	» » »
729	Krantsen af en dylik	1792	äg. bergsing. Eug. Lundin, Sthlm.
730	Stångjerns hammare	1793	Forsmark. Äg. fru Helander, Kru- senberg.
735	Hofslagare verkstad	1793	
739	Rådsalen i fahlu grufva	1793	
740	Stångjernshammare	1793	Forsmark. Äg. fru Helander, Kru- senberg.
741	Krantzen på en masugn	1793	äg. amiralskan L. Dyrssen, Öråker.
744	Masugn	1793	» » »
760	Wagnmakare	1794	
765	Neptuni ort i Fahlu grufva	1794	Kungl. besöket. Äg. disp. Sund- holm, Djursholm.
770	Neptuni ort i fahlu grufva	1794	äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B.

<i>Nr. i fört.</i>	<i>Motiv enligt Hilleström</i>	<i>Målad sannol. år</i>	<i>Anmärkningar</i>
791	Smedia	1795	
839	En stångjerns hammare	1798	
840	Ankar smedia	1798	äg. fru Helander, Krusenberg.
861	Rådsalen i Fahlu grufva	1798	äg. St. Kopparbergs Bergslags A.-B.
862	Neptuni ort i d:o	1798	» » »
863	Krantsen af en masugn	1798	äg. herr B. Beckman, Sthlm.
910	Neptuni ort i Fahlu grufva	1802	äg. notarien Ihrman, Falun.
938	Stångjerns hammare	1803	äg. kapten Kjell Francke, Sthlm.
950	Kopparhytta	1804	
951	Stångjernshammare	1804	äg. fru de Laval, Sthlm.
954	Stångjerns hammare	1804	äg. dr. Sahlin, Djursholm.
955	Hofslagare värkstad	1805	äg. disp. Bergendal, Sthlm.
956	Jennings orten i fahlu grufva	1805	äg. dir. B. Johansson, Sthlm.
957	Myrbads orten i d:o	1805	» » »
958	Prins Gustaf ort i d:o	1805	» » »
959	En ort i d:o kallad Allmänna vägen ge- nom Myrbadet	1805	» » »
960	Falktrappan i d:o	1805	» » »
961	Fürstenarbetet i d:o	1805	» » »
962	Rådsalen i d:o	1805	» » »
963	Neptuni ort i d:o	1805	» » »
964	Kopparhytta	1805	» » »
1003	En hammar smedia	1807	KA:s utst. 1808, nr. 12.
1028	Hofslagar värkstad	1808	KA:s utst. 1809, nr. 12.

Sammanlagda antalet av dessa gruv- och smedjemålningar utgör 124 stycken, varav 59 stycken äro med motiv från Falu gruva.

MÅLNINGAR AV PEHR HILLESTRÖM,
UTSTÄLLDA PÅ OFFENTLIGA UTSTÄLLNINGAR.

1. På Konstakademiens expositioner åren 1798—1809.

1798.

11. Ett Vingåkers Bonde-samqväm, i deras stadgade dräkt. — Egenh. fört. 822 Vingåkers folk.
12. Ett Skånskt Bonde-samqväm, äfven i deras vanliga Costume. — Egenh. fört. 824 Blekings folk.
13. Nicodemi Besök hos Frälsaren, om natten, då han blir undervisad om vägen till Saligheten. Joh. 3, v. 2. — Egenh. fört. 817 Frälsaren och Nicodemus.
14. Tvänne Fruntimmer, som synas granska ett stycke Sidentyg. — Egenh. fört. 820 Ett fruent: syr på ett stycke taft och en annan resonerar deröfver.
15. En Uppasserska, som under sopningen i ett rum betraktar och sammansätter uptagne stycken af en Billett. — Egenh. fört. 819 En piga som under det hon sopar uptar bitar af en sönder rifven billett och söker at se dess innehåll.
16. En dito, som härflar, och i ordning sätter tråden. — Egenh. fört. 831 Ett fruent: spinnande, igensöker den afgangna garn ändan.
13. 3:ne Målningar af Costumer, neml. A Dahlefolk, B Carelare och C Lappar. — Egenh. fört. 847 Dahl folk, 842 Carelare och 841 Lappländare.
14. Tvänne Vingåkers Quinnor, med bär och frugt. — Egenh. fört. 850 2:ne Vingåkers qvinnor, den ena med en bärskappa, och den andra med ett knyte fullt med äpplen.
15. Et Fruntimmer, läsande et Bref, vid ljusken. — Egenh. fört. 845 Ett fruent: läser bref vid ljus.
16. En Månglerska med Bakelser. — Egenh. fört. 837 En mångelska, och en gässe som handlar.
17. 2:ne Hushållsstycken, A Et med Spånad, och B Et Linhäckling. — Egenh. fört. 846 Ett fruent: som jemte det hon syr, tittar ut genom fönstret, och 836 En piga häklar lin, skadat sitt finger på häklan.
18. Et Fruntimmer, som torkar, och en Piga, som tvättar porcellaine. — Egenh. fört. 853 En piga tvättar och en annan torkar Porselin.
19. Et Fruntimmer sköljande bouteiller, och en Piga som skurar knifvar. — Egenh. fört. 856 En piga sköljer bouteiller.
20. En häst, framförd af betjenten, til dess Herre. — Egenh. fört. 854 2:ne hästar, samt Herre och dräng.

1799.

12. Frälsaren och Samaritanska Qvinnan. Joh. Evang. C. 4. — Egenh. fört. 830 Cristus & Sammaritiska qvinnan.

1800.

10. Pluto, bortröfvande Proserpina; composition i olja. — Egenh. fört. 878 Pluto et Proserpina.
11. Eldsvåda i en bondegård; dito. — Egenh. fört. 864 Elds våda på landet.
12. En bonde, som till en piga säljer qvastar. — Egenh. fört. 872 En bonde säljer qvastar åt en piga.
13. En qvinna, tillagande smörgås åt en liten flicka; dito. — Egenh. fört. 880 En gumma ger en flicka smörgås.
14. Ett åldrigt fruntimmer, som varnar ett yngre; dito. — Egenh. fört. 882 Ett gammalt fruent: förmanar ett ungt.
15. En Man, som låter raka sig. — Egenh. fört. 868 En som låter raka sig.

1801.

8. En Tafla, föreställande et Fruntimmer gående uti en skogslund och erhåller, genom sin Suivant en tilsänd billet och ring, hvilken sednare med nyfikenhet betraktas under det Fruntimret läser billetten. — Egenh. fört. 901 Ett fruent: med en liten hvit hund, läser ett bref i en skog.
9. En dito, som visar et Fruntimmer, hvilket låter spå sig i handen af en Lappländska; samt en Dame med bok i handen. — Egenh. fört. 903 Ett fruent: låter en lappgumma spå i sin hand.
10. En Dame, som sitter vid sin söm och be-
tragtar oskulden hos en liten flicka, som leker med sin docka. — Egenh. fört. 906 Ett fruent: syr, och hennes dotter leker med en docka.
11. En Mor, som lär sin dotter at läsa i bok. — Egenh. fört. 907 Ett fruent: lär en flicka at läsa.
12. Et ungt Fruntimmer, som skrifvit en billet, och därmed bortsänder sin Kammar-

jungfru. — Egenh. fört. 902 Ett fruent: bortsänder sin kammariungfru.

13. Correspondancen upptäcket af et åldrigt Fruntimmer, som blir både brydd och bestört. — Egenh. fört. 898 Ett fruent: som uti en annans sypung funnit kiärlecks bref.
14. Det unga Fruntimret blir, för sin brev-
växling, förebrådd af sin Gouvernante. — Egenh. fört. 896 Ett gammalt fruent: förebrår en ung flicka.
15. Herr Professor Hillerströms eget Portrait.
Ofvanstående Stycken äro målade i olja.

1802.

9. Carrousellén vid Drottningholm, år 1785, föranstaltad af Högst Sal. H. Maj:t Konung Gustaf III. Målad i Olja. — Tydli-
gen den mindre målningen, som nu äges av major Th. Jakobsson, Sthlm.
- 10 a. En Tafla, föreställande ett Samqväm omkring ett Bord. Gästerna klädde uti Blekingska costumen. — Egenh. fört. 913 Blekings boer.
- 10 b. En dito: ett Fruntimmer som handlar band af en Västgöthe. — Bägge föregående målade i olja. — Egenh. fört. 915 En västgöte handlar med ett fruent: i en skog.

1803.

9. Christi förklaring. Matth. 17 Cap., v. 1, 2 och 3. Målad i olja. — Egenh. fört. 928 Christi förklaring.
10. Tvenne pigor, af hvilka den ena skurar kopparkärl, den andra knifvar. Målad i dito. — Egenh. fört. 936 2:ne pigor skurar koppar kiärl.
11. Tvenne pigor, äfven i hushålls-gjörömmål. Målad i dito. — Egenh. fört. 935 2:ne pigor, den ena tvättar, och den andra stryker.

12. En piga, som på gatan läser dagpapper, dem hon lånt af en bredevid stående gosse. Gossen synes villja tysta en gumma, som utropar svafvelstickor. — Egenh. fört. 920 En gässe lånar en piga dagl. allehanda att läsa på gatan, och en gumma med svafvelstickor.
13. Tvenne unga Fruntimmer, vid ett fenster, hvilka kalla en äldre Fru från Thébordet, att se hvad som passerar på gatan. — Egenh. fört. trol. 924 Ett ungt fruent: ärnar med ett gammalt gå i kiörkian. Gerda Cederblom bild 90.

1804.

6. Konung Gustaf III, i afsigt att nedsätta sig bredevid en Soldat. — Då Konung Gustaf den III:dje den 21 Julii 1789 var den delen af Arméen följagtig, som camperat vid Likala, och då återmarscherade, satte sig Hans Maj:t, under det några Man hvilade på ett vid vägen kullfallit träd, på ena ändan deraf, samt kvarhöll en Soldat som ville lemna sit ställe, böd honom sitta stilla, på det han någon gång för de hemmavarande skulle kunna berätta, att han på ett sådant ställe setat vid sin Konungs sida; hvarvid äfven föreföll åtskilligt, som Hans Maj:t då högst nådigt täcktes yttra och fråga: Ibland annat berättade Soldaten, på nådigste tillfrågan, sitt namn vara Grén, under N:o 11 af Calix Compagnie, vid Vesterbottns Regemente. — Egenh. fört. 973 Konung Gustaf III till säger en soldat, som ärnade vid Konungens ankomst upstiga, att sitta stilla vid Dess sida.
7. Högstbemälte Konung Gustaf III träffar Sin General-Adjutant, Grefve Wachtmeister sårad, uti Affairen vid Valkiala. Historiskt stycke, målat i olja. — Attaquen samt segren vid Valkiala, under Hans Maj:t K. Gustaf III:s anförande, gick för sig den 29 April 1790. — Konungen fant bäst att anfalla fienden i dess högra flanke. Marchen fortsattes, vägen krökte i början kring ett berg genom en dæld. — Konungens General-Adjutant, Gref Wachtmeister, som under General-Majorerne Pollet och Pauli hade egenteliga detaillerna af Attaquen, satte sig i marche för Têten af Collonnen; men hann knapt göra några steg, förr än han blef bleserad i högra armen. Konungen, som förmärkte någon halt i Collonnen, begaf sig genast fram till têtén, att ärfara orsaken; då Han mötte Grefve Wachtmeister, som afsteg från sin häst och halfdånad dignade ned vid en sten; dock som han snart åter kom sig före, upgaf han åt Konungen hvad som ännu fattades i de ordres, som han hade utgifvit. Konungen anbefallte då genast Dess äldsta tillstådes varande General-Adjutant af flygelen, Friherre Otto Wrede, att utföra det, och återställa ordning, som ock skedde. — Egenh. fört. 972 Slaget vid vall Kialla d:o.
8. Carousellen vid Drottningholm; år 1785; föranstaltad af Högstsälige H. Maj:t Konung Gustaf III. — Målad i olja. — Egenh. fört. 943 Carousellen som åhr 1785 anställdes på Drottningholm. Skissen till denna målning utställd på 1802 års Akademii-utställning, se ovan.
9. Interieuren af Kongliga Museum vid K. Slottet, hvarest föreställes Högstsal. Konungen, granskande en Byggnads-Ritning, presenterad af framlidne Herr Öfver-Intendenten m. m. Fredenheim. — Målad i olja. — Egenh. fört. 948 Konung Gustaf Adolph och Öfver-Intendenten Fredenheim i Museum.
10. Eld-stycke, föreställande en eldsvåda, uti en Kyrko-by. — Målad i olja. — Egenh. fört. 966 Elds våda på landet.

11. Vinter-Stycke; föreställande Vårdshus uti en Skogs-lund, samt resande, som färdas dit och derifrån. — Målat i olja. — Egenh. fört. 967 Vinter stycke.
12. Ett Hushålls-Stycke; föreställande åtskilliga sysslor i köket. — Målat i olja. — Egenh. fört. 965 Glas tvättning, med 3 fig.
13. Ett dito; en Piga och en Flicka, som gifva hönsen mat. — Egenh. fört. 974 En flicka matar höns.
14. Ett dito; föreställande Tvätterskor. Målad i olja. — Egenh. fört. 944 En qvinna öser vatten i en mässing kittel, en hänger up våta kläder.

1805.

10. Tvänne Skånska Bönder, som dricka och röka Tobak. — Målad i olja. — Egenh. fört. 979 3:ne Skåningar.
11. En Man, som lagar en gammal bristfällig Vagga, under det en Qvinna påskyndar Arbetet. — Målad i olja. — Egenh. fört. 984 En man lagar vaggan åt ett fruent.
12. En Qvinna, som vid ett vatten skurar Koppar-käril; och en annan, som vid samma vatten ärnar tvätta Kläder. Dito. — Egenh. fört. 980 En qvinna skurar en kittel vid et vatten, och en står med ett ämbar.
13. Ett Fruntimmer, som sitter och spinner. Dito. — Egenh. fört. 976 En som spinner.
14. Ett Fruntimmer, som sitter och härflar. Dito. — Egenh. fört. 977 En som härflar.
15. En Qvinna, som spinner Bomull. Dito. — Egenh. fört. 981 En spinner bomull.
16. Ett Fruntimmer, som kardar; samt dess Piga, hvilken står bredevid och stickar på en strumpa. Dito. — Egenh. fört. 983 En kardar, och en stickar.
17. Ett fruntimmer, som stryker Kläder; och dess Piga, hvilken emedlertid inlägger varmt lod i ett Stryk-järn. Dito. — Egenh. fört. 975 En stryker, den andra lägger varmt lod i ett strykjern.
18. Ett Fruntimmer, som sitter och märker en Linne-duk; samt tvänne andra, hvilka betragta hennes arbete. Dito. — Egenh. fört. 978 Ett fruent: sitter och syr iemte 2:ne andra.
19. En Dame, som Fete-Tisdagsmorgonen står och värmer sig vid Spiselden, under det en Gumma inkommer, utbudande Fastlagsris. — Målat i Olja.

1806.

1. En icke aldeles fullbordad Tafla, föreställande Konung Gustaf IV Adolps besök uti Kongl. Målare- och Bildhuggare-Academien, den 26 Januari 1797, då Hans Maj:t försäkrar Henne om Sitt höga Beskydd, genom nådigt Svar på ett Tal, hållet af Hans Kongl. Höghet Hertig Fredric Adolph af Östergöthland. — Målad i olja. — Egenh. fört. 881 Konung Gustaf Adolphs besök i M:B: Akademien 1793.
2. En Tafla, som föreställer ett Rum, uplyst af ett ljus, och hvaruti synas tvänne Soldater; den ena med en drickeskanna i handen, och den andra, som spelar kort med Värden, hvars dotter bjuder dem brännvin. — Målad i dito. — Egenh. fört. 986 2:ne karlar, och en qvinna på en krog.
3. Ett krogstycke, äfven med ljus, hvarest en af Gästerne begärer ett stop dricka på Räkning, som Vårdinnan nekar af ordsak, att han redan förut står i skuld. — Målad i olja. — Egenh. fört. 987 1 d:o med 3 figurer.
4. En Vådeld, hvarest flere Byggnader synas nedbrända och andra ännu brinnande, hvarutur folk söker att utflytta, och bärga sitt husgeråd. — Dito. — Egenh. fört. 993 En elds våda.

5. Ett Fruntimmer, som i kall väderlek varit ute, och vid hemkomsten aftagit sina lappskor, värmer sina fötter och ben vid Eldbrasan under det hon talar vid sin Kammarjungfru. — Dito. — Egenh. fört. 992 Ett fruent: värmer sina ben vid kakelugnen, iemte ett annat.

1807.

4. Engelbrecht Engelbrechtsson infinner sig hos Konung Erik i Köpenhamn med Rådets Skrifvelse och Dahl-Allmogens Klagomål emot Danske Fogden Jösse Ericsson. — Måladt i olja. — Ofvannämnde Engelbrecht, Odalman från Kopparbergs tracten (efter andras mening Ridders-man) blef Dahl-Allmogens Ombud i detta ärende, och infant sig 1433 hos Konungen (Erik XIII af Pommern), som då var i Dannemark, med ofvan nämde Skrifvelse och Klagomål: Konungen uptog detta med onåd, och tilsägelse vid Lifsstraff att ej mera tala om denna sak; Icke desto mindre lofvade Engelbrecht att, i fall Hans resa ingen verkan hade, än en gång återkomma. — Denna Composition, tillika med de 8 följande, till och med N:o 12, utgöra en del af den samling af Anecdoter uti Svenska Historien, hvarmed Herr Rectoren och Professoren nu är sysselsatt. — Egenh. fört. 1017 Engelbrecht och K: Eric XIII.
5. Riksföreståndaren Sten Stures änka, Christina, försvarar inför Konung Christjern sin afledne Gemål och flere, emot Ärke Biskopen Gustaf Trolles klagomål. — Måladt i olja. — Konung Christiern II förordnade en Domstol af Andeliga och Honom tillgifna Män, dels främlingar, dels inländske. Gustaf Trolle förde ordet, och var tillika Angifvare: Biskop Otto i Westerås och Mäster John, Domherre i Upsala, voro Parter och Bisittare. Den förre klagade

öfver sitt Fängelse, och sin Biskops-Gårds Sköfving: Den sednare öfver Ärke Biskop Jacob Ulfssons ofärd: Sturens Änka och de öfriga Anklagade skulle för en syn skull höras: Christina framgeck för Tyrannen med ett ädelt mod; påminte om Hans dyra löften att icke bedröfva ett värnlöst fruntimmer, som intet hade öfrigt annat än sine tårar: Hon upviste till sitt och Rådets försvar det enhälliga Riksdags-beslutet och Domen öfver Gustaf Trolle: Men beslutet var just ett närmare steg till de oskyldigas förderf. — Egenh. fört. 1019 K: Christian II och Christina Gyllensierna.

6. Gustaf Ericsson Wasas ankomst i Dahlkarls-kläder till Ornäs. — Dito i olja. — Ornäs ägdes och beboddes af Arent Padersson (Örnflygt), då Gustaf dit anlände. Han var derstädes i fara att af Arent Padersson blifva förrådd och lemnad i de Danskes händer; men blef af dess Husfru, Barbro Stigsdotter, varnad samt med Häst och Släda forthulpen derifrån. — Egenh. fört. 1021 Gustaf Vasa på Ornäs.
7. Gustaf Vasa vid Mora Kyrka i Dahlarne, håller ett Tal till Allmogen. — Dito i olja. — Ifrån Ornäs reste Gustaf Ericsson till Mora sokn i Dahlarne, hvarest Han uti ett bevekande Tal föreställer Rikets olyckliga belägenhet och Invånarens betryck: Anmanandes derföre Dahl-Allmogen om bistånd och hjälp, för att stöta Christjern från Thronen, och befria Riket från Danska Regeringen, som medfördt så mycket våld och Tyranni mot dem och alla deras Landsmän och Medbröder. — Egenh. fört. 1020 Gustaf Vasa vid Mora kiörkia.
8. Hans Classon Bjelkenstjerna och Jöran Persson förkunna Hertig Johan och Dess Gemål deras förestående Arrestering: Dito i olja. — Då Hertig Johan med sin Gemål anlönt från Åbo till Vaxholmen, infunno

- sig på K. Eric XIV:des Befallning ofvannämde Konungens Sändebud, att förkunna Hertigen dess förestående Arrest, jemte löfte, det skulle Hertiginnan njuta Furstelig stat, om Hon vore nögd att lefva skild från sin Gemål: Men Hertiginnan tog Vigningsringen af sitt finger, och till svar visade Jöran Persson de uti samme Ring ingrafne orden: *Ingen utom Döden*. — Egenh. fört. 1012 Hertig Johan och Dess Gemål på vaxholmen. Jämför n:r 996.
9. Konung Eric XIV mördar Nils Sture uti Fängelset. — Dito i olja. — Konung Eric inkommer 1567 den 4 Maj med mycken ifver uti Gref Nils Stures fängelserum på Upsala Slott: Konungen kallade Honom i första tilltalet *Förrädare*; Den unge Grefven kastade sig genast på knä för Konungens fötter: Men Konungen, hvilken icke mera var mäktig öfver sitt sinne, stötte Honom med en dart igenom armen. Sturen visade äfven vid sista ögnablecket af sin lefnad en Hans stånd värdig frimodighet; Han drog sjelf darten af såret, afströk blodet med armen; kyste på darten och öfverlämnade Honom till Konungen, hvilken åter sårade Honom och lät sin Kammartjenare Pehr Wiljamson fullborda dråpet. — Egenh. fört. 1000 K: Eric sticker Sturen.
10. Hertigarne Johan och Carl ingå Förbund emot Konung Eric. — Måladt i olja. — Hertigarne ingingo 1568 med hvarandra ett munteligt förbund, att gemensamt och med lika myndighet regera Sveriges Rike, i fall de kunde öfvervinna Deras Broder, K. Eric XIV. Öfverenskommelsen skedde under en Ek; och till åminnelse buro de och deras Hofmän, en lång tid, Eklöf på sina hattar. — Egenh. fört. 1014 Hertigarna Johan och Carl sluter förbund sigsmellan.
11. Arf-Printsen Carl Gustafs samtal med Drottning Christina angående Deras tillämnade Förmälning. — Dito i olja. — Innan Carl Gustaf begaf sig till kriget i Tyskland, var Han i ett hemligt samtal med Hennes Maj:t Drottningen, om den tillämnade Förmälningen: Hvarvid ingen, utom Grefve Magnus Gabriel de la Gardie och Biskop Johannes Matthiä var närvarande: Hennes Maj:t förklarade då, som till förene, att Hon, i fall Hon förmälde sig, skulle utvälja Prinsen Carl Gustaf och ingen annan. — Egenh. fört. 1013 Drott: Christina och Prins C: Gustaf.
12. Konung Carl XI bifaller och beslutar Carlsrona Stads anläggning. — Dito i olja. — År 1678 behagade K. Carl XI, sedan Han sjelf tagit belägenheten i ögnasigte, bifalla Baron (sedermera Grefven) General Amiralen Hans Wachtmeisters förslag, att i Blekinge Skärgård, vid Trotsö, anlägga Staden Carlsrona till en bekväm och säker hamn för Svenska Örlogsflottan. — Egenh. fört. 1006 Konung C XI och Vachtmeister.
13. En Tafla, föreställande ett Rum, uplyst af Ljus, hvarest en Skrifvare eller Lagkunig Man synes författa en Skrift åt ett Fruntimmer. — Måladt i olja. — Egenh. fört. 1004 En advocat, och en gumma vid ljus.
- 14 a. En dito, med en Piga, som säljer Mjölke åt en annan. — Dito, dito. — Egenh. fört. 1002 En mjölkpiga, och en som handlar.
- 14 b. En dito, med tvenne Pigor, som hålla Sällskap på gatan. — Dito dito. — Egenh. fört. 1001 2:ne pigor.
15. En dito, föreställande åtskillige Wingåkers-Boar, i deras vanliga Costume eller Dräkt; af hvilka tvänne dansa och en spelar på Harpa. — Dito, dito. — Egenh. fört. 1009 Vingåkers folk.

1. Upsala-Konungen Ingiald Illråda till bords med Fylkis- eller Under-Konungarne, dem han sammankallat till Arf-öl efter sin Fader, den då nyligen afledne Konung Anund. — Denne Konung Ingiald, hvilken (likasom vanligen Upsala-Konungarne) var Öfver-Konung i Sverige, och blef för sitt försåtliga mord på Lyd- eller Små-Konungarne kallad Illråda, lät i Upsala tillreda ett stort Gästabud att fira sin Faders Anunds begrafning och sitt tillträde till Riksstyrelsen, omkring år 760 och ditbjuda desse Lyd-Konungar, i vilkas länder eller provinser Öfver-Konunga-magten varit mera inskränkt: dertill uppfördes ett särskilt hus med en stor Sal, hvaruti jemte sjelfva Thronen insattes sju Högsäten för de sju Landskaps-Konungar, som han låtit ditbjuda. Här skulle nu Ingiald fägnas och förgöra sina Gäster. Emedlertid och så snart den nye Öfver-Konungen vid detta tillfälle, efter gammal, vid Regeringars tillträdande af ålder bruklig plägsed, emottagit Dryckes-hornet, eller den så kallade Brage-bägaren och dervid skulle göra det äfven vanliga Konungalöfte, försäkrade han sig skola föröka sitt Rike till hälften på alla kanter, eller ock deröfver tillsätta lifvet. Derpå utdrack han Bägaren. Konungarne, hvilka icke funnit tvetydigheten uti Ingialds gjorde löfte, gingo slutligen till deras anvisade hvilorum uti denna byggnad, hvilken om natten, på Ingialds föranstaltande, blef antänd, och Gästerne dels inbrände, dels under flykten nedergjorde. — Lagerbrings Svea Rikes Historia I Del, p. 120. — N. B. Denna Composition, tillika med de tio påföljande, utgör sviten af den samling Anecdoter i Svenska Historien, hvarmed Herr Acad. Rectorn och Professoren ännu är sysselsatt; och hvaraf de, som förra året varit exponerade, ännu kunna beses i Academiens hus. — Egenh. fört. 1037 K: Ingiald illråda.
2. Konung Olof Skötkonung blir döpt af Biskop Sigurd, vid Husaby Källa. — Denne Sigurd, eller som han af somliga Scribenter kallas, S. Sigfrid, skall från Norrige komma till England, och derifrån år 1001 till Sverige, att här förkunna Evangelium, och derefter, vid Husaby Källa i Vestergöthland, verkligen döpt nämnde Konung Olof, hvilken således blef den förste Svenske Konung, som aldeles antagit och låtit fritt predika Christna Lärnan uti detta rike. — Lagerbr. Sv. R. Hist. I Del. p. 521. — Egenh. fört. 1016 K: Olof Skötkonung döpes, eller 1026 K: Olof Skötkonungs dödelse.
3. Fred emellan de tre Nordiska Riken stadfäst genom Konung Magni Giftermål med Svenska Prinsessan Margaretha. — Konung Magnus Barfot i Norrige hade år 1095 infallit i Vestergöthland för att utvidga sitt Rikes gränser; men vann ej annat än ett blodigt krig, som ändtligen slutades medelst Congressen i Kungahäll år 1100, der alla tre Nordiska Konungarne, Inge Stenkilsson från Sverige, Eric Eyegod från Danmark och Magnus Barfot eller den Stridsamme från Norrige, voro närvarande. Underhandlingarne slutades med K. Magni och Svenska Prinsessan Margarethas Trolofning — hvilken Prinsessa i anledning deraf sedermera utmärktes med tillnamnet Fridkulla. — Lagerbr. Sv. R. Hist. II del. p. 34, 35. — Egenh. fört. 1025 Prinsessan Margareta fredkulla.
4. Jarlen Birger Magnusson af Bjälbo yttrar missnöje öfver det i hans frånvaro skedde Konungaval; men ärhåller svar af Ivar Blå. — Under Birgers vistande i Finland uti Rikets ärender dog K. Eric Ericsson vid

Kyndelsmässo-tiden år 1250: Riks-Föreståndaren Ivar Blå af Gröneborg med flere, som funno oroligheter tillställas af de många Thronsökande, anställde i största hast nytt val, som utföll så, att Birgers son Waldemar blef antagen till Konung. Jarlen, som hade åstundat att före sin Son bära Svenska Kronan, frågade vid sin hemkomst, hvilken understått sig i hans frånvaro utse en Konung? hvartill Ivar Blå svarade sig varit dertill behjelpelig; och om ej Birger vore nöjd med sin Sons val, kunde man snart veta råd till en annan; och på Birgers tillfrågan, hvar den då skulle finnas? Under denna mantel, svarade Ivar, kan man väl ock få en Konung: hvarpå Birger genast stadfäste sin Sons val, och utfäste sig at förestå Riket under dess minderårighet. — Lagerbr. Sv. R. Hist. II del., p. 473 etc. — Egenh. fört. 1018 Birger Jarl och Ivar Blå.

5. En sårad Riddare inkommer till Konung Waldemar, uti Ramundaboda, med tidning om deras Krigshärs nederlag emot Hertig Magnus. — Ofvannämnde Konung Waldemar var föranlåten att år 1276 föra krig emot sin Broder Hertig Magnus, men med sin vanliga sorglöshet; så att han drog sig ifrån arméen till Ramundaboda, der han med sin Drottning och Hofffolk skötte sina nöjen, sömn och bekvämligheter, när han fick budskap om sina illa anförda troppars nederlag och sin egen fara. Drottningen, som vid Schackspelet fick denna tidning, skyndade sig som hastigast undan till nästa kloster; och K. Waldemar flydde med några sine tjenare till Värmeland. — Lagerbr. Sv. R. Hist. II del., p. 536. — Egenh. fört. 1031 K. Valdemars flygt.
6. Konung Birgers Förlikning med sina Bröder. — Hertigerne Eric och Waldemar, K. Birger Magnussons Bröder, som funnit Ko-

nungens och deras Förmyndare, Torkel Knutsson, mycket försigtig och vaksam för Konungens interesse, sökte och vunno förlikning med Konungen, med det villkor, att den skulle beseglas med Torkels undanrödjande. Han blef halshuggen år 1306. Lagerbr. Sv. R. Hist. III del., p. 33, 34. — Egenh. fört. 1024 K: Birger och Dess Bröder.

7. Drottning Margareta besvarar högmodigt de Svenske, som beropade sig på hennes Försäkran och gifne Privilegier. Denna Drottning, som tillförne styrt Dannemark och Norrige, intog äfven Svenska Thronen, sedan K. Albrecht blifvit öfvervunnen och derifrån afsatt. Hon var vid samma tillfälle emot de Svenske mycket frikostig på Privilegier och försäkningar; men under detsamma lagade så, att hon genom Författningar eller köp fick under sin vård de mest befästa Slott och säkraste ställen i Riket: och när de Svenske Herrarne slutligen, år 1399, klagade öfver deras och allmogens tunga och förtryck, samt åberopade hennes bref och löften, skall hon gifvit det påckande svar: Försvaren I mine Bref, jag skall försvara Edra Slott och Fästen. Erics Ol. Hist. p. 149. — Egenh. fört. 1030 Drottning Margareta.
8. Konung Carl VIII utnämner på sin Sotsäng Sten Sture till RiksFöreståndare. — Konung Carl VIII Knutsson, af Bondeätten, uppdrog vid sin död Regeringen åt sin systerson, Sten Sture den äldre; men afrådde honom tillika att sträfvä efter Kronan, sägande: Den ärelystnaden har bräckt min lycka och kostat mitt lif. — Varierande Compositioner af detta ämne äro förledne åren, 1805 och 1806, af annan Konstnär på Academiens Exposition uppsatte: och är å nyo uti ny sammansättning utförd. — Egenh. fört. 1034 K: Carl VIII och

Sturen. — Sista meningen syftar på historiemålaren Gustaf E. Hasselgrens åren 1805 och 1806 på Akademien utställda två oljemålningar med samma ämne som ofvanstående. Han blev till dem inspirerad, enligt expositions katalogens uppgift, av en skildring i P. A. Granbergs Äreminne öfver Sten Sture den äldre.

9. Drottning Christina tillbjuder Hertige-Titul åt Grefvarne Oxenstjerna och Brahe, hvilken nådebevisning Oxenstjerna på bägges vägnar afrådde. — Ett nytt prof af särdeles nåd för Högre Svenska Adelen visar denna Drottning, då hon vid ett tillfälle ville göra ofvannämnde Herrar till Hertigar; men då de derom blefvo tillsagde, yttrade sig Riks-Drotsen, det han i underdånighet erkände Drottningens nåd; men dock icke kunde annat än i underdånighet afstyrka Hennes Maj:t från denna, ehuru högst nådiga, Författning. — Se Lagerbr. Sammandr. af Sv. R. Hist. 3:dje Del p. 101. — Egenh. fört. 1032 Drott: Christina tillbiuder Oxenstierna och Brahe att blifva Hertigar.

10. Konung Adolph Fredrich låter upptaga och i sin egen vagn inrymma en på vägen funnen Sjuk och afdånad man. — När denne i ypperlig måtto hulde och godhertade Konung var stadd på en resa till Loka Hälsobrunn, sågs vid förbifarten en ensam lemnad, omkullfallen och afsvimmad Vandringsman; Konungen befaller straxt hålla stilla och upptaga den sjuke samt för honom i egen vagn till Läkarens hus, hvar-est patienten vederqvickt uppvaknar och igenkänner sin Välgörare i sin Konung. Se Lagerbr. Sammandr. af Sv. R. Hist. 5:te Del. p. 34. — Egenh. fört. 1050 K: Adolph Fredric vid Loka då Han låter upptaga, och i sin vagn inrymma en sjuk man och förer honom till läkaren. — Jämför 1809 års

Akademiutställning n:r 5, då Hilleström utställde en upprepning av samma motiv.

11. Konung Gustaf III lemnar sina rum, för att verkställa 1772 års Regements-Förändring. — När högstbemälte Konung, den 19 Augusti 1772, på förmiddagen gick ur sina rum för att börja den bekanta Revolutionen, behagade Han till sin Kammarherre, hvilken derstädes qvarblef, lemna detta höga yttrande: Om Jag är så olycklig att förlora lifvet i dag; så säg min Bror Carl, att Jag icke omkommit genom Svensk Manna åtgärd. — Se Lagerbr. Sammandr. af Sv. R. Hist. 5:te Del. p. 47. N. B. Hela denna Försättning af Händelser ur Svenska Historien är af en och samma storlek, och målad i olja. — Egenh. fört. 1015 K: Gustaf III i Gardes rapport sal.

12. En Smedja, upplyst af eldskenet från ässjan och glödgade jernet. — Äfven i olja. — Egenh. fört. 1003 En hammar smedia.

1809.

5. En Qvinna, som matar höns; och en Gosse, som retas med tuppen. — Målad i olja. — Egenh. fört. 1059 En Qvinna matar höns, och en gässe retar tuppen.

6. Ett Fruntimmer med sin lilla Son i en skog och vid vatten, hvarest Frun blifvit öfverfallen af en hund, och Gossen oroas af några gäss. — Målad i dito. — Egenh. fört. 1058 Ett fruent som anfalles af en hund och hennes son af gäss.

7. Ett Fruntimmer vid sitt Thébord afhörande sin Dotters läxa, och ett annat Fruntimmer, som står och syr. — Målad i olja.

8. Ett Fruntimmer vid sin Toilette, och hennes Kammarjungfru med en fruntimmershatt. — Dito, dito. — Egenh. fört. 1055 Ett fruentimmer vid sin toilette.

1809.

Konstakademiens utställning i juni månad år 1809 vid tillfälle af Riksens Ständers sammankomst.

4. Christi förklaring. — Även utställd 1803, egenh. fört. 928.
5. Konung Adolph Fredric låter upptaga, och i sin egen vagn inrymma en på vägen funnen afdånad man. — Egenh. fört. 1051, jämför 1808 års utställn. n:r 10.
6. Konung Carl XII dicterar Bref för sin Secreterare vid tillfälle då en Bomb slog ned i huset. — Egenh. fört. 1061 K: Carl XII i Strahlsund.
7. Helmfeldt och Borgmästaren Grundel.
8. En Gosse, som tält och skurit sig i fingret. — Egenh. fört. 1052 En gässe tält och skurit sig i handen och en flicka förbinder.

9. En Advocat och en Qvinna. — Egenh. fört. 1004 En advocat, och en gumma vid ljus.
10. Ett Fruntimmer, som vid ljussken läser Bref. — Egenh. fört. 1056 Ett fruent: som läser bref.
11. Tvänne Berg-Skottar och Dahlkarlar. — Egenh. fört. 1062 Bergskottar och Dahlfolk.
12. En Hofslagare-Verkstad. — Egenh. fört. 1028 Hofslagar verkstad.
13. Åskväder och Blåst, nattetid. — Egenh. fört. 871 Ett landskap med åska.
14. Carrousell anställd vid Drottningholm 1785.
15. En Qvinna, som matar höns. — Även utställd 1809, N:r 5.
16. Ett Fruntimmer öfverfallen af en hund. — Även utställd 1809, n:r 6. — Ofvanstående 13 Nummer äro målade i olja.

II. Konstföreningens offentliga exposition 1841 av svenska målares arbeten.

123. Konversations-stycke. Ägare Hofkamr. Sterky.
124. Konversations-stycke. Ägare Hofkamr. Sterky.
125. Genre-tafla. Ägare Kamr. Borggren.
126. Genre-tafla. Ägare Kamr. Borggren.
127. Genre-tafla. Ägare Tandläkare Collin.
128. Genre-tafla. Ägare Tandläkare Collin.
129. Genre-tafla. Ägare Grossh. Scharp.
130. Konversations-stycke. Ägare Kamr. Brogren.
131. Konversations-stycke. Ägare Konst-Akademien.
132. Porträtt af skalden Bellman. Ägare Just. Rådet Peterson.
133. Läkare-consultation. Ägare Prof. Gestrin.
134. Vinterlandskap med fackelsken. Ägare Statsråd. Grefve af Ugglas.
135. Vinterlandskap med fackelsken. Ägare Statsråd. Grefve af Ugglas.
136. Skogseld. Ägare Assessor Carlqvist.
137. Publik spisning vid Gustaf III:s hof. Ägare Drottningholms slott.
138. Fruktstycke. Ägare Konst-Akademien.
139. Porträtt af konstnärens mor. Ägare Lif-med. Sjöbeck.

III. Konstföreningens utställning 1870 av äldre svenska mästares målningar.

(Katalogen utarbetad av Chr. Eichhorn.)

12. Gosse, som läser i en notbok. O. på trä. Ej sign. Tillhör Amanuensen C. Eichhorn.
13. Interiör af en atelier; en gosse står på knä på en stol och tecknar, en ung man sitter bredvid med en uppslagen portfölj. O. Sign. »Hilleström». Receptionsstycke. Tillhör Konst-Akademien.
14. Frukoststycke; på ett bord med duk stå framsatta en stekt fogel med en gaffel uti, saltkar, gurkor och ett glas vin m. m. O. Sign. »Hilleström». Tillhör Öfver-Intendenten F. von Dardel.
15. Grönsaker, rötter och frukter m. m., upplagda på ett bord. O. Sign. »Hilleström». Tillhör Konst-Akademien.
16. Interiör i stats-secreteraren Elis Schröderheims hus, N:o 9 Nybrogatan; spelparti med porträtter af Grefve Mauritz Armfelt, Baron Armfelt, Erkebiskop Lindblom, prinsessan Sofia Albertina, »de tre gracer-na», m. fl. O., ej sign. Tillhör Musik-Direktör C. E. Löwegren.
17. Interiör i Kommerce-rådet Müllers hus, N:o 1 Skeppsbron, med porträtter af Hr Müller, hans Fru, Anna Maria Lenngren(?), Presidenten Haak, Fru Müllers fosterdotter, m. fl. O., ej sign. Tillhör Musik-Direktör C. E. Löwegren.
28. Scen ur »Helmfelt», dram af Gustaf III. O. Sign. »Hilleström». Tillhör Amanuensen C. Eichhorn.
29. Genrestycke; en piga, som handlat kött på torget, visar detta för sin matmoder. O. Utan sign. I mästarens äldsta maner. Tillhör Amanuensen C. Eichhorn.
30. Genre; köks-interiör: tvenne qvinnor, den ena sittande, den andra stående, samtalande om upphandlat kött, vildt, m. m., som är framlagdt på ett bord. O. Sign. »Hilleström 1794». Tillhör Protokolls-Secreraren J. Flach.

IV. Svenska Slöjdföreningens gustavianska utställning 1891.

(Vägledning över målningarna författad av G. Upmark d. ä.)

- Sid. 11. Matmor i öfverläggning med sin tjenarinna, köksinteriör, sign. Hilleström 1794. — Grossh. S. Josephson.
- Sid. 19. Gustaf III mönstrar Stockholms borgerskap på Adolf Fredriks torg 30 Sept. 1790. Konungen och kronprinsen på estraden till v., bredvid dem E. Schröderheim, skrifvande. Oljem. af Hilleström. — Stockholms börs.
- Sid. 20. Köksinteriörer, 2 st., af P. Hilleström. — Stockholms slott.
- Sid. 21. Offentlig spisning på Stockholms slott. Å bordets långsida konung Gustaf III, hans gemål och syster, vid v. kortändan hans båda bröder, vid den h. hans svägerska, hertiginnan af Södermanland. Intressanta kostymer. Oljem. af P. Hilleström. — Drottningholm.

- Scen ur Gustaf III:s dram *Helmfelt*. Oljem. af P. Hilleström. — Grossh. S. Josephson.
- Gustaf III i karuselldräkt, med greffinnan d'Egmonts färger: grönt, hvitt, lilas. Oljem. af P. Hilleström. — Gripsholm.

Sid. 24. Gustaf III:s karusell vid Drottningholm: Konungen till häst som Meleager nedlägger i Dianas åsyn vildsvinshufvudet för Atalantas fötter. Oljem. af P. Hilleström. — Drottningholm.

V. Utställning af äldre mästares taflor ur svenska privatsamlingar, i Konstföreningens f. d. lokal, Stockholm, 1893.

(Katalogen författad av O. Granberg.)

41. Genre. I ett kabinett med på fondväggen en stor spegel, omgifven af taflor i förgyllda ramar, sitter vid ett bord, vänd åt åskådaren en vacker, ung dam, betraktar ett par på bordet liggande gravyrer. Till h. om henne står en annan ung dam, vitklädd, hållande i h. hand en ljusstake med

ett brinnande ljus, framför hvars låga hon håller v. hand. — Trä. H. 0,40; br. 0,33. Sign. Hilleström. Ur enkedrottning Josephins saml. Ovanligt vacker Hilleström, värdig Lafrensen. Ett annat ex. hos statsrådet Östergren. — Hr J. Lind.

VI. Retrospektiv utställning av svenska konstnärers arbeten intill 1875, på kungl. Konstakademien 1898.

(Katalogen författad av Ludv. Looström.)

87. Rivalerna. I ett landskap två unga damer, den ena har just fått ett kärleksbref och en bukett, den andra, som håller en gitarr i handen, vänder henne misslynt ryggen.
88. Det sönderslagna fatet. En ung kvinna, som står med kruka under armen, bannar sin son, som slagit sönder ett fat, som han uttagit ur ett bakom honom varande skåp. Sign. Hilleström.

87—88 tillh. Öfverstekammarj. grefve C. G. v. Rosen.

89. Fredman spelande fiol. Bakom ett bord sitter Fredman spelande efter noter med buteljen som notställare. Tillh. hr Jean Bolinder.

90. Hos spågumman. En spågumma spår en ung dam i handen; till v. ett toalettbord. Knästycke. Sign. Hilleström. Tillh. friherinnan M. Dickson, f. v. Rosen.

91. I ritskolan. Interiör; vid ett ritbord står en gosse, hållande v. benet på en stol, och tecknar efter förläggsplansch. Trä. Sign. på en portfölj: H. Tillh. direktör Gustaf Fredriksson.

92. Den sönderslagna spilkummen. I en kammar två kvinnor tvättande porslin; den ena torkar en stor skål, den andra håller en sönderslagen blå spilkum. Tillh. grossh. Edw. Cederlund d. ä.
93. Stilleben. På ett bord en hvit duk hvar på ett tennfat hvarå en stekt fogel med instucken gaffel, saltkar, nötter, ett glas vin, bröd m. m. Tillh. kabinettskammarh. Fr. v. Dardel.
94. Teaterscen. Utanför en grotta en dam och en man med en lyra.
95. Teaterscen. I en park två damer och en kavaljer; till h. en grotta, i bgr. en trappa. 94—95 tillh. hr Christian Hammer.
96. Konstnärens dotter. Nästan hel figur, iklädd schäferhatt, sittande framför ett bord och hållande i händerna en bok, hvari hon läser; på bordet andra böcker, i bgr. en byst af Voltaire. Signerad Hilleström. Tillh. fru Matilda Weber.
97. Vid toaletten. En medelålders kavaljer i gustaviansk dräkt håller på att pudras af sin friseur, då två slottskanslibetjenter inträda; till h. ett nattduksbord. Akvarell. Tillh. hr Jean Bolinder. — Denna akvarell har senare visat sig vara målad icke av Pehr Hilleström, utan av Per Nordqvist. Utställd år 1925 på Konstakademiens akvarellutställning.
98. Smedja. Framför härden 3 personer sys-selsatta; till v. en man, dragande en kärra med kol. Tillh. hr Chr. Hammer. — Samma målning som min förteckning nr 53, se bilaga IV.
99. Vid toaletten. I ett rum sitter framför en toalettspiegel en äldre dam, sättande moucher på kinden; bredvid henne sitter en medelålders man, och bakom dem står kammarjungfrun med fruns pelisse på armen. Trä. Tillh. brukspatron Hugo Tamm, Fånö.
100. The-conversation. I en elegant, i gustaviansk stil möblerad salong hos kommerserådet Jörgen Kristoffer Müller i Stockholm sitta kring tebordet fem personer, däribland kommerserådet själf i nattrock, samtalande med vice presidenten Mathias Haak, samt kommerserådinnan, som läser tidningen; framför bordet står fosterdottern Jeannette (sedermera gift med hofmarskalken Gustaf Ridderstolpe) och till v. husjungfrun, som håller vatten i tekannan; bakom damerna står en herre drickande te. På golvet en dyrbar matta, till h. ett bord hvarå skriftsaker, två stolar och i bgr. tre statyer. Ej sign. Då den lilla flickan Jeannette, som å taflan ser ut att vara omkring 2 à 3 år, var född år 1795, synes taflan vara målad omkring år 1798. Den finnes upptagen under nr 398 i den Akademiens arkiv tillhöriga originalförteckning, som Hilleström uppgjort öfver »Antalet af taf-lor, som jag målat under 67 åhrs tid, neml. ifrån 1743 till och med 1810» och som slutar på 1065 nr. Tillh. fru Olena Francke.
101. Karusell på Drottningholm. I parken har konung Gustaf III anordnat en karusell, i hvilken han sjelf uppträder till häst som Meleager efter att ha dödat vildsvinet, hvars hufvud han segrande bär på sin lans, för att nedlägga detsamma vid Atalantas fötter. Tillh. Statens samlingar, Drottningholm.
102. Konung Gustaf IV Adolfs första besök i Kgl. Målare- och bildhuggareakademien, såsom dess Beskyddare, den 26 Jan. 1797. I akademiens sessionssal, som prydes af flere antika statyer, står konungen iklädd Svea gardes uniform med frihetsbindeln om v. armen, åhörande det tal, hvarmed akad:s protektor hertig Fredrik Adolf helsar honom; där bakom en mindre, mattbelagd

estrad, hvarpå konungens uppvaktande adjutant generalmaj. grefve Claes Horn tagit plats bakom den kungliga stolen; till h. om densamma (eller till v. från åskådarne) stå akademiens hedersledamöter och till v. om den kungl. stolen (till h. från åskådarne) den öfriga akademistaten med d. v. praeses, öfverint. C. Fr. Fredenheim vid fönstret närmast bakom konungen. Bland hedersledamöterna igenkännas exc. grefve Fredrik Sparre med serafimerbandet, öfverste Rosenheim med svärdsorden, och bland ledamöterna: närmast bakom Fredenheim akad:s vice praeses hofint. F. M. Piper (med kryckkappen), vidare Sergel (bakom bordet) med nordstjerne- och vasaordnarna samt ytterst Elias Martin, Desprez och lille Hilleström(?). Flertalet är

iklädt svenska dräkten, några akad:s uniform. I den till teckningsskolan öppnade dörren ses akademivaktmästaren i sin granna uniform och några lärjungar. Den lilla taflan öfver dörren är prins Fredrik Adolfs receptionsstycke i pastell. Genom fönstren ses Bondeska palatsets vestra gävel, tyska kyrktornet och Riddarholmen. Taflan fullbordades först år 1800. I Fredenheims journal (handskrift i Kongl. Bibl.) heter det nämligen under den 2 Juli nämnda år: »Hos Hilleström och såg, huru det avancerade med hans tafla öfver konungens besök i Akad:n den 26 Jan. 1797. Jag tillstyrkte annan färg på fonden af stycket eller salens väggar, som iakttages.» Tillh. Nordiska museet, gäfv af grossh. L. O. Smith.

VII. Utställningen av svenska porträtt från tiden 1700—1850 i Konstakademien, till förmån för föreningen De Gamlas Dag under nov. månad 1917.

Följande katalog-beskrivningar ha hämtats ur arbetet »Svenska porträtt från tiden 1700—1850, utställda i Konstakademien under nov. månad 1917, beskrivande katalog» av Sixten Strömbom, Stockholm 1919.

41. Morgonté hos kommerserådet Jörgen Kristoffer Müller i Stockholm. Kring ett runt tébord i en magnifik gustaviansk salong sitter ett sällskap av tre damer och två herrar; en äldre man, kommerserådet, i brun nattrock och mössa, samtalar med en yngre i promenaddräkt, v. presidenten Mattias Holk. Mitt bakom bordet konversera två yngre damer. En ung flicka läser ett brev. En liten flicka, familjens fosterdotter, sedermera gift med hovmarskalken Gustaf Ridderstolpe, står nedanför henne.

I fonden en betjänt. I förgrunden en jungfru, som slår varmt vatten i en tékanna. På golvet en persisk matta. — O. p. d. 109 × 138 cm. Francke'ska saml. Sirén nr 118. Ej i utst. kat. S. P. A. foto 1917. Plansch XIII. Hovmarskalken greve Adam Lewenhaupt.

42. Hilleström, Ulrika, konstnärens dotter. Ung dam, bröstbild, fas t. v. Cendré hår, högt uppstruket. Vit slöja med svartbroderad bård, nedfallande nacklockar, urringad grönbå klänning med vit spetskant. Brun

fond. — O. p. trä 19×24 cm. Utst. eget n:r 36. S. P. A. foto 1917. Textbild n:r 22. Plansch VII. Ram från c:a 1770. Herr C. U. Palm.

43. Ägren, Anders, f. 1725, d. 1811. Eloquens-
tiæ lector i Karlstad, prost i Övre Nors
kontrakt (personlig vän till konstnären).

Gammal man. Bröstmål, fas t. v., svart
kalott på det grålockiga håret. Blå ögon,
små polisonger, annars slätrakad. Präst-
krage, svart rock. Fondton i mörkbrunt till
rödbrunt. — O. p. d. 51×41 cm. Utst. kat.
n:r 37. S. P. A. foto 1917. Textbild n:r 23.
Förgylld originalram. Kapten V. Nauck-
hoff.

VIII. Konstföreningens i Köpenhamn utställning av svensk konst från 1700-talet i Charlottenborg sept.—okt. 1921.

Hilleström kom i 10-aars Alderen til
Stockholm og fik Undervisning af G. T. Ta-
raval, senare af Hårleman og fra 1745 i
Kunsten at væve Hautelisse af Franskman-
den Duru. Han erhværvade sig stor Duelig-
hed i den nævnte Kunst, og for at uddanne
sig videre deri rejste han med Statsunderstøt-
telse til Paris i 1757. Her blev han Maler,
tog Undervisning af Boucher og ved Akade-
miet. Efter sin Hjemkomst fortsatte han paa
den nye Bane og blev Direktør for Akade-
miet ved Masreliez' Død. Han var Figur- og
i særlig Grad Genremaler, men udførte ogsaa
Stilleben og Landskaber. Hans elskelig naive
Skildringer er ofte malede i en saftig Farve
og er i øvrigt betydningsfulde som vigtige
Bidrag til den paagaeldende Perodes Kultur-
historie.

120. Stilleben. Tilh. Nationalmuseum, Stock-
holm.
121. Stilleben. Tilh. Samme.
122. En syende Dame. Tilh. Greve Magnus
Piper, Söfdeborg, Skaane.
123. Tegneskole. Receptionsarbejde til Kunst-
akademiet. Sign. Hilleström. Tilh. Kunst-
akademiet, Stockholm.

124. Stilleben. Receptionsarbejde til Kunst-
akademiet. Sign. Hilleström. Tilh. Samme.
125. Den unge Hilleström gør kunststudier.
C. 1774. Tilh. Samme.
126. Det indre af en smedie. Tilh. Skuespil-
ler Anders de Wahl, Stockholm.
127. Læsende damer i en park. Sign. Hille-
ström. Tilh. Konsul Hjalmar Wicander,
Stockholm.
128. Trøst. Sign. Hilleström. Tilh. Samme.
129. Modehandlerinden. Tilh. Samme.
130. Æggeprøven. Tilh. Nationalmuseum,
Stockholm.
131. Pigen med lyset. Tilh. Samme.
132. I et køkken. Sign. Hilleström 1794.
Tilh. Samme.
133. Gadescene. Tilh. Frk. Brita Barnekow,
København.
134. Interiør. Tilh. Samme.
135. »Mouchen.» Tilh. Familien Tamm, Fån-
öö, Uppland.
136. Ved kaminen. Tilh. Samme.
137. Et spilleparti hos Elis Schröderheim
(Gustav III's gode Ven). Bland de por-
trætterede bemærkes foruden Vært og
Værtinde bl. a. Prinsesse Sophia Albertina

- og Greve G. M. Armfelt. Tilh. Grosserer Carl O. Kjellberg, Göteborg.
138. En landsbybarber. Tilh. Doktor Carl Wettergren, Arboga.
139. Hos tandlægen. Tilh. Samme.
140. Modtagelse paa et slot. Tegning. Tilh. Direktør C. U. Palm, Stockholm.
420. Vaskekone. Tilh. Friherre Gyllenbrok, Björnstorp.
421. Kvinde pudsende en kobberkedel. Tilh. Samme.

*IX. Utställningen »Gustavianskt, skildrat av Pehr Hilleström»
i Liljevalchs konsthall, Stockholm, den
28 mars—28 april 1929.*

(Katalogen författad av Pehr Hilleström, Gerda Cederblom, John Böttiger, Sigurd Wallin, Agne Beijer och Sixten Rönnow.)

Utställningen omfattade 411 oljemålningar av Hilleström, fördelade på följande ämnesgrupper:		4. Stockholms- och eldsvådebilder	12 st.
1. Genremålningar och porträtt	229 st.	5. Historiska bilder	12 »
2. Stilleben	9 »	6. Teater- och karusellbilder	41 »
3. Allmoge- och hantverksbilder	46 »	7. Bruks- och gruvbilder	62 »
		Av laveringar och handteckningar av konstnären utställdes 22 n:r, av vävnader 6 n:r.	

KÄLLFÖRTECKNING

KÄLLFÖRTECKNING

A. OTRYCKTA KALLOR

I. Riksarkivet.

Bouppteckningar efter konungarna Gustaf III och Carl XIII, drottningarna Lovisa Ulrica och Sophia Magdalena, hertig Fredrik Adolf, prinsessan Sophia Albertina m. fl.

II. Kungl. Bibliotekets handskriftssamling.

Överintendenten Carl Fredrik Fredenheims Diarier eller Journaler för åren 1797—99 och 1801—02 (fem band).

Fredenheims Konceptbiografi, till 1796 (ett band).

Autografsamlingen, brev och kvittenser av Hilleström.

Chr. Eichhorns samlingar om svenska konstnärer (brev m. m.).

Nils Månsson Mandelgrens samling om svenska konstnärer (nr I 52).

Anonym levernesbeskrivning över Pehr Hilleström (nr I 65 a; se bil. II).

III. Kungl. Konstakademiens arkiv.

Handlingar, med protokoller, årsberättelser, kungl. brev etc.

Brevsamling av svenska konstnärer.

C. Fr. Fredenheims Utdrag och annotationer utur Kongl. Målare Academiens Dagböcker, 1768—1802, 2 band.

Ludvig Looströms Anteckningar om svenska konstnärer.

IV. Nationalmuseums arkiv.

C. Fr. Fredenheims Journal för 1800.

Konstnärsbrev.

Tavelsamlingsinventarier.

V. Nordiska Museets arkiv.

Brev från Pehr Hilleström.

Odelbergs Anteckningar om svenska konstnärer.

Axel Nyströms Samlingar till svenska konstens historia (ett band).

Bukowskis auktionskataloger, med anteckningar.

VI. Stockholms stads arkiv.

Auktionsprotokoll, 1800- och 1900-talen.

Bokauktionsprotokoll, d:o.

Hallrättsprotokoll och -berättelser, 1700-talet.

VII. Rådhusarkivet.

Bouppteckningshandlingar efter Pehr Hilleström och fru Ulrica Hilleström (se bil. III).

Bouppteckningshandlingar efter Pehr Suther m. fl.

VIII. Jernkontoret.

Jernkontorets bruksbildssamling, lappkatalog.

Jernkontorets bruksbildskatalog i 32 fasciklar, omkring 3000 blad.

R. R. Angersteins Resedagböcker, 7 band.

Stämpelböcker av Daniel Tilas, H. Christiernin m. fl.

IX. Uppsala Universitetsbiblioteks handskriftssamling.

Sigfrid Lorens Gahm-Perssons Samling av

levernesbeskrifningar över svenska konstnärer, ett band; levnadsteckningar av Pehr Hilleström (se bil. I), Per Suther m. fl.
Den Barthelssonsska autografsamlingen, brev av Pehr Hilleström.

X. *Landsarkivet i Uppsala.*

Wäddö sockens födelse- och dopbok för 1732—33.

XI. *Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags arkiv, Falun.*

Gruvböcker över besökare i gruvan under 1700-talet, två band (i Bergslagens Museum).

Gruvrelationer över arbeten i gruvrum och orter, 1700-talet.

XII. *I privatpersoners ägo.*

Hovjägmästaren friherre *Carl Gotthard Bonde*, Ericssberg: brev från P. Hilleström.

Vice häradshövding *Erik Bredberg*, Stockholm: fröken Christina Juliana Wargentins dagböcker.

Fil. d:r *Emil Hultmark*, Stockholm: kvittenser av Pehr Hilleström.

Major *Max Schürer von Waldheim*, Stockholm: brev och handlingar rör. överste Johan Schürer von Waldheim.

Majorskan *Sofi Troili-Petersson*, Stockholm: brev rör. prosten Johan Ågren, hans familj och P. Hilleström.

B. TRYCKTA KÄLLOR

I. Konst- och kulturhistorisk litteratur

Acerbi, Joseph, Travels through Sweden, Finland and Lapland, - - 1788—89, I—II, London 1802 (ä. tysk, fransk uppl.).

Adelcrantz, Carl Fredrik, Tal om De fria Konsternas Värde och Nytt (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1757.

—, Tal i K. Målare- och Bildhuggareakademien den 10 Junii 1795, Stockholm 1803.

Adlerbeth, Gudmund Göran, Historiska anteckningar, I—III, Örebro 1856—57.

d'Aguila, C. J. E. H., Historie du règne de Gustave III, I—II, Paris 1815.

Ahlenius, Karl, Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi, Uppsala 1895.

Ahnfelt, Arvid, Ur svenska hofvets och aristokratiens lif, I—VII, Stockholm 1880—83.

Allmänna Tidningar, 1770-, 80- och 90-talen, Stockholm.

Althin, Torsten, Kulturminnesvårdande uppgifter inom svensk bergshantering, i Jernkontorets Annaler 1926, Uppsala 1926.

Ambrosiani, Sune, Från de svenska skrä- ämbetenas dagar, Stockholm 1920.

Amman, Jost, Stände und Handwerker, Frankfurt a. M. 1568, nytryck München 1884 och 1923.

Anderberg, Adolf, Anders Johan Hansson 1769—1833, i Malmö Museums årsberättelse 1924, Malmö 1925.

Anrep, Gabriel, Svenska adelns ättartaflor, I—V, Stockholm 1858—64.

—, Svenska släktboken I, Stockholm 1871.

d'Argenville, Antoine Joseph Descallier, Abrégé de la Vie des plus fameux Peintres, I—III, Paris 1745—52.

l'Art, Paris 1875—93.

Arte et Marte 1922—23, Stockholm s. å.
Arnheim, Fritz, Luise Ulrike, die schwe-

- dische Schwester Friedrichs des Grossen, I—II, Gotha 1909—10.
- Arfwidsson, Nils*, Bildande Konst, i »Frey», Uppsala 1841.
- Athene*, tidskrift utg. av Chr. Molbech, I—IX, Köpenhamn 1813—17.
- Baeckström, Arvid*, Kungsholmsglas, i »Från Nordiska Museets samlingar, bilder och studier tillägnade Gustaf Upmark —», Stockholm 1925.
- , Prov på svensk nyttokonst, i Svensk Nyttokonst 1927, Stockholm s. å.
- Bain, R. Nisbet*, Gustavus III and his contemporaries, I—II, London 1894.
- Baldass, Ludwig*, Die niederländische Landschaftsmalerei von Patinir bis Bruegel, i Jahrbuch - - in Wien 1918, Wien 1918.
- , Die Künstlerkreis Kaiser Maximilians, Wien 1923.
- Barfod, J. C.*, Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794, Stockholm 1846.
- Basan, F.*, Dictionnaire des graveurs anciens et modernes, I—III, Bruxelles 1791.
- Becker, C.*, Jobst Amman, Leipzig 1854.
- Beeken, J. L.*, Dagbok paa en Reise i Sverrig, Köpenhamn 1820.
- Beijerstein, Mauritz*, Johan Gustaf Sandberg 1782—1854, Lund 1928.
- Bellman, Carl Michael*, Samlade dikter, utg. av J. G. Carlén, Stockholm.
- Belvedere* (konsttidskrift), Wien 1922 o. f.
- Bemrose, William*, Life of Jos. Wright of Derby, London 1886.
- Berg, Gunhild*, Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen, Stockholm 1916.
- Berch, Carl Reinhold*, Anmärkningar wid Swenska Post-Tidningarne 1735, Stockholm s. å.
- , Anmärkningar om Konsterne i Sverige, i Almäna Tidningar 1770, Stockholm 1770.
- Bequet, A.*, Henri Blès, peintre bouvigneois, i Annales de la Societé archéol. de Namur VIII—IX, Namur 1863—66.
- Berg, Severin*, Drag ur Kungsholmens historia, i S:t Eriks årsbok 1909, Stockholm 1909.
- Bergsten, Wilhelm*, Per Hörberg, en konstnärsmönografi, Norrköping 1904.
- von des Berchen, E.*, och *Mayer, A. L.*, Jacopo Tintoretto, München 1923.
- Bertolotti, A.*, Artisti lombardi a Roma, Milano 1881.
- de Bernete, A.*, Velazquez, Paris 1898 (tysk uppl. Berlin 1909).
- von Beskow, Bernhard*, Om Gustaf III som konung och menniska, I—V, i Sv. Akad:s handl:r, Stockholm 1860—69.
- , Vid firandet af Jernkontorets sekularfest den 4 juni 1847, Stockholm 1847.
- Biographiskt Lexicon* öfver namnkunnige svenska män, I—XXV, Uppsala och Örebro 1835—57.
- Blanc, Charles*, Les peintres des fêtes galantes, Paris 1854.
- , Histoire des peintres de toutes les écoles, école française, I—III, Paris 1862—63.
- Blanck, Anton*, Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur, Stockholm 1911.
- Bleynié, L.*, Jean de Velours, Toulon och Paris 1868.
- Boberg, Ferdinand*, Bilder från bruk och grufvor i Bergslagen, teckningar af Ferd. Boberg, text af Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Bocher, Emmanuel*, Les gravures françaises —, III, catalogue de l'oeuvre de Chardin, Paris 1876.
- Bocquet, L.*, David Teniers, Paris 1925.
- von Boehn, Max*, England im achtzehnten Jahrhundert, Berlin 1920.

- von Bode, Wilhelm, Studien zur Geschichte der holländischen Malerei, Braunschweig 1883.
- , Die Meister der holländischen und vlämischen Malerschulen, 3:dje uppl., Leipzig 1921.
- Bogaerts, F., Éskisse d'un histoire des Arts en Belgique, Bruxelles 1840.
- de Boisgelin, Louis, se Fortia de Piles!
- Borelius, Aron J. T., Johan Fredrik Höckert (Sveriges Allm. Konstförs publ. XXXV), Stockholm 1927.
- Borg, Harald, Konstnärer och öfriga konstutövare, representerade på historiskt-topografiska utställningen från Örebro län i Örebro sept. 1902, i Medd. från Örebro läns fornminnesfö. III, Örebro 1904.
- Boye, Fredrik, Målare Lexikon, Stockholm 1833.
- Brandt, Paul, Das Problem der Arbeit in der bildenden Kunst, Düsseldorf och Leipzig 1913.
- , Schaffende Arbeit und bildende Kunst, I—II, Leipzig 1927—28.
- Bréal, Auguste, Velazquez, Paris 1929.
- von Breda, Lucas, Om Målningar, i Stockholms Posten 1791 och 1792, Stockholm s. å.
- von Breda, Carl Fredrik, se Catalogue raisonné des Tableaux de Sturehof!
- Brown, John, Svenska Hofvet under Konungarne Gustaf den Tredje och Gustaf den Fjerde, Adolph, Örebro 1829.
- , Original Memoirs of the Sovereigns of Sweden and Denmark from 1766 to 1818, I—II, London 1895.
- Bruun-Neergaard, Tønnes Christian, Sur la situation des Beaux-arts en France, Paris 1801.
- , Breve om de bildende kunster i Sverrig, i Minerva 1804, Köpenhamn s. å.
- , Breve om Veltalenheten i Sverrig, i samma, Köpenhamn s. å.
- , Mémoires sur l'ancien état des Beaux-arts en Suède, Paris 1812.
- Bryan, Michael, Dictionary of painters and engravers, I—II, London 1893—95.
- Bucher, Bruno, Geschichte der technischen Künste, I—III, Stuttgart 1875—93.
- Bücher, Karl, Arbeit und Rhythmus, 4:de uppl., Leipzig 1909.
- The Burlington Magazine for connoisseurs, London 1903 o. f.
- Büchner, M. Gottfried, Biblisk real och verbal Concordans, eller Homiletiskt Lexicon, Stockholm och Uppsala 1754.
- Bürger, M. W., Histoire des peintres de toutes les écoles, école anglaise, Paris 1863.
- Böttiger, John, Bengt Erland Fogelberg, Göteborg 1880.
- , Från de kungliga slotten, Stockholm 1925.
- Böök, Fredrik, Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809, Stockholm 1907.
- , Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur, Stockholm 1918.
- , Resa i Sverige 1924, Stockholm 1924.
- Calvert, A. F., och Hartley, C. G., Velazquez, London 1908.
- Carlander, C. M., Svenska bibliotek och exlibris, 2:dra uppl., I—IV, Stockholm 1904.
- , Miniaturmålare i Sverige, Stockholm 1897.
- Catalogue raisonné des Tableaux de Sturehof, förord av Carl Fredrik von Breda, Stockholm 1814.
- Cederblom, Gerda, Pehr Hilleström som kulturskildrare, I, Stockholm-Uppsala 1927.
- Champfleury (Fleury-Husson, Jules), Essai

- sur la vie et l'oeuvre des Le Nain, Paris 1850.
- , Le peintres de la réalité sous Louis XIII: les frères Le Nain, Paris 1862.
- , Les frères Le Nain, i Gazette des Beaux-arts 1860, Paris s. å.
- , Documents positif sur la vie des frères Le Nain, Paris 1865.
- de Chennevières, Henry*, Les dessins du Louvre, école française I, Paris o. 1900.
- , Les suédois à Paris, i Gazette des beaux-arts, Paris 1888.
- Chesneau, Ernest*, La peinture anglaise, Paris 1882.
- Der Cicerone*, Leipzig 1909 o. f.
- Clément de Ris, L.*, Musée national de Stockholm, i Gazette des Beaux-arts 1874, Paris s. å.
- Cloquet, L.*, Les artistes vallons, Bruxelles 1912.
- The Connoisseur*, London 1901 o. f.
- Coulin, Jules*, Die sozialistische Weltanschauung in der französischen Malerei, Bern 1908.
- Cornell, Henrik*, Äldre grafiska bilder av svenska bruk, i Jernkontorets Annaler 1919, Stockholm 1919.
- , Karakteriseringsproblemet i konstvetenskapen, Uppsala 1928.
- Crowe, Joseph A. och Cavalcaselle, Giov. Batt.*, Titian, his life and times, I—II, London 1877.
- Cunningham, Allan*, The life of the most eminent British painters, London 1846.
- Dacier, Émile*, La gravure en France en XVIII:e siècle, la gravure de genre et de mœurs, Paris 1925.
- Dagligt Allehanda* för 1781, Stockholm 1781.
- David-Sauvageot, A.*, Le réalisme et le naturalisme dans la littérature et dans l'art, Paris 1892.
- Dayot, Armand*, La peinture française au XVIII:e siècle, Paris 1903.
- , J. B. Siméon Chardin, Paris 1908.
- , Les Vernet, Paris 1898.
- , och *Vaillat, L.*, L'oeuvre du Chardin et Fragonard, Paris 1907.
- Descamps, Jean Baptiste*, La vie des peintres flamands, allemands et hollandais, I—IV, Paris 1755—64.
- Description des arts et métiers*, I—II, Paris 1761—67.
- Diderot, Denis*, Essai sur la peinture, Paris 1767.
- Dietrichson, Lorens*, Det sköna verld, I—II, Stockholm 1870—79.
- Dilke, lady Emilia*, Chardin et ses oeuvres à Potsdam et à Stockholm, i Gazette des beaux-arts 1899, II, Paris 1899.
- , French painters of the XVIII:th century, London 1899.
- Dimier, Louis*, Histoire de la peinture française, du retour de Vouet à la mort de Lebrun (1627—1690), I—II, Paris 1926—27.
- Dohme, Robert*, utg., Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit, I—VIII, Leipzig 1877—86.
- Downmann, F.*, Great english painters, London 1909.
- Dresdner, Albert*, Schwedische und Norwegische Kunst seit der Renaissance, Breslau 1924.
- , Die Kunstkritik, München 1915.
- Drevon, Henry*, Voyage d'un officier hollandais en Suède, Haag 1789.
- Dujardin, J.*, L'art flamand, I—VI, Bruxelles 1894—1900.
- Dussieux, L.*, Les artistes français à l'étranger, Paris 1856, 3:dje uppl. 1876.

- Ehrenheim, F. W.*, utg., Tessin och Tessinia-
na, Stockholm 1819.
- Ehrenpreis, Carl Didrik*, Tal om den För-
mon och Nyttan som Fria konster och han-
dasslögder tillskyndas af Historien (Veten-
skapsakad:is præsidiatal), Stockholm 1748.
- von Ehrenström, Marianne*, Notices sur la
litterature et les beaux-arts en Suède, I—
III, Stockholm 1826.
- Ehrenström, Johan Albert*, Efterlämnade hi-
storiska anteckningar, I—II, Stockholm
1882—83.
- Ehrensward, Carl August*, Skrifter, utg. av
Chr. Eichhorn, Stockholm 1866.
- Ehrensward, Gustaf Johan*, Dagboksanteck-
ningar, förda vid Gustaf III:s hof, utg. av
E. V. Montan, I—II, Stockholm 1877—
78.
- Eichhorn, Chr.*, Svenska studier, I—III,
Stockholm 1869—81.
—, Kort öfversigt af Chr. Hammers konst-
och kultur-historiska samling, Stockholm
1870.
- Ekmarck, Lars August*, Betraktelser öfver de
år 1818 i Stockholm för Allmänheten ex-
ponerade Konststycken —, Stockholm
1818.
—, Guide de l'étranger dans Stockholm et
ses environs, Strängnäs 1830.
—, utg., Klytia, kalender, 1813, Strängnäs
s. å.
—, utg. *W. H. Wackenroder*, Fantasier af
En Konstälskande Klosterbroder (övers.)
Strängnäs 1812.
- Elers, Johan*, Stockholm, I—IV, Stockholm
1800—01.
- Enbom, Per U.*, Fabriksflickan, Stockholm
1794.
—, Bondens Låf, Stockholm 1809.
- The Encyclopædia Britannica*, 11:te uppl.,
I—XXIX, Cambridge 1910—11.
- l'Encyclopédie*, utg. av Diderot och d'Alembert,
I—XXXVI, Paris o. a. 1778—81.
—, *La grande*, I—XXXI, Paris u. å.
(1890-talet).
- Engelman, Wilhelm*, Daniel Chodowieckis
sämmtliche Kupferstiche, Leipzig 1857—
60.
- von Engeström, Lars*, Minnen och Anteck-
ningar, I—II, utg. av Elof Tegnér, Stock-
holm 1876.
- Erixon, Sigurd*, Bergshanteringen och kul-
turhistorien, i Teknisk Tidskrift 1919, avd.
Kemi och Bergsvetenskap, Stockholm
1919.
- Estlander, Carl Gustaf*, De bildande konster-
nas historia, Stockholm 1867.
- l'Exposition de Charleroi* en 1911, de livre
d'or de —, del II, Liège 1911.
- Fataburen*, kulturhistorisk tidskrift, utgiven
av Nordiska Museet, Stockholm 1906 o. f.
- Félibien, André*, Entretiens sur les vies et les
ouvrages des plus fameux Peintres, I—II,
Paris 1666—88.
- von Fersen, Fredrik Axel d. ä.*, Historiska
skrifter, I—VIII, Stockholm 1867—72.
- Ffoulkes, Charles*, A. craft-picture by Jan
Brueghel, i Burlington Magazine XIX,
London 1911.
- Fiorillo, Johann Dominik*, Geschichte der
zeichnenden Künste von ihren Wieder-
auflebung, I—V, 1798—1808.
—, Geschichte der zeichnenden Künste in
Deutschland und den Niederlanden, I—IV,
1815—20.
- Fontaine, André*, Les doctrines d'art en
France, Paris 1909.
—, Vies d'artistes du XVIII:e siècle, Pa-
ris.
- Fornoni, E.*, Michelangelo da Caravaggio e
le sue opere, Bergamo 1907.

- Fortia de Piles, Alfred, och de Boisgelin, Louis*, Voyage de deux français dans le Nord de l'Europe, en Allemagne, Danemark, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790—92, I—III, Paris 1796.
- de Fourcaud, L., J.-B.-Siméon Chardin*, Paris 1900.
- Frey*, tidskrift för vetenskap och konst, utg. av N. Arfwidsson, Uppsala 1841.
- Friedländer, Max J.*, Von Eyck bis Brueghel, Berlin 1916.
- , Die niederländische Malerei des 17. Jahrhunderts, Berlin 1923.
- Frisius, Fridericus*, Ceremoniel der Schmiede (Ceremonial Politica), Leipzig 1708.
- Füssli, J. R. och U. H.*, Allgemeines Künstler-Lexicon, Zürich 1779 o. f.
- Gauffin, Axel*, Frihetstidens och Gustavian-ska tidens måleri, i Romdahl-Roosval, Svensk konsthistoria, Stockholm 1913.
- , utg., Svensk sjuttonhundredatalskonst (Sveriges Allm. Konstförs publ. XXXI), Stockholm 1923.
- Gazette des Beaux-arts*, Paris 1859 o. f.
- Geffroy, A.*, Gustaf III och franska hofvet, Uppsala 1864.
- , Gustave III et la Cour de France, I—II, Paris 1867.
- Gensel, Walter*, Velazquez, i »Klassiker der Kunst», Stuttgart och Leipzig 1924.
- Gerss, Jakob Wilhelm*, Anti-Hammar-spikiana, Stockholm 1815.
- , Förteckningar på kungl. Akademiens för de fria konsterna expositioner, Stockholm 1818—38.
- , Försök till ledning vid konstarbetens bedömande, föranledt af expositionen uti Kungl. Akademien för de Fria konsterna innevarande år, Stockholm 1822.
- Gjöding, O. J.*, Kongsholms Minne, Stockholm 1754.
- Gobert, Charles*, utg., Autobiographie, d'un peintre liégeois (= Charles Defrance), i Bull. Soc. Bibliophiles Liégeois VII, Liège 1906.
- Goldschmidt, E.*, Frankrigs Malerkunst, I—II, Köpenhamn 1914—24.
- Goncourt, Edmond och Jules*, L'art du dix-huitième siècle, 3:dje uppl., Paris 1880—82.
- , Portraits intimes du dix-huitième siècle, Paris 1856.
- Granberg, Olof*, Catalogue raisonné des tableaux dans les collections privées de la Suède, Stockholm 1886.
- , Katalog öfver utställningen av äldre mästars taflor 1893, Stockholm 1893.
- , Konsthistoriska studier och anteckningar, Stockholm 1895.
- , Allart van Everdingen och hans »norska» landskap, det gamla Julita och Wurmbrandts kanoner, Stockholm 1902.
- , Till Nationalmusei tavelgalleris och några andra svenska konstsamlingars historia, i Nationalmusei Årsbok 1921, Stockholm 1921.
- , Den rike Per Suther och hans konstskatter, i Svenska Dagbladet 29. I. 1922. Stockholm 1922.
- , Govert Camphuysen, i Kunstmuseet Aarsskrift 1921—23, Köpenhamn 1924.
- Graves, Algernon*, A dictionary of artists — 1760—1893, London 1901.
- Grupp, Georg*, Kulturgeschichte des Mittelalters, I—IV, Paderborn 1907—14, 3:dje uppl. 1924.
- Guiffrey, Jean*, Catalogue de l'oeuvre de J.-B.-Siméon Chardin, Paris 1908.
- Guiffrey, Jules*, Antoine, Louis et Mathieu Le Nain, i »Nouvelles Archives de l'art français» 1876, Paris 1876.
- Guyau, J. M.*, L'art au point de vue sociologique, Paris 1890, 13:de uppl. 1923.

- Göteborgs Museum*, Målningsavdelningen, kataloger, ol. år, Göteborg.
- , Göteborgs Museums festskrift 1896, Göteborg 1896.
- Götheborgska Magasinet* 1760, Göteborg s. å.
- Göthe, Georg*, Tafvelsamlingen på Tidö, Stockholm 1874.
- , Scharpska tafvelsamlingen, i Tidskrift för bildande konst 1876 Stockholm 1876.
- , Nationalmusei tafvelsamling, beskrivande förteckning, 1:sta afd., utländske mästare, Stockholm 1887, 2:dra afd., nordiska mästare, Stockholm 1897.
- , Tafvelsamlingen på Finspång, Stockholm 1894.
- , Tafvelsamlingen på Wanås, Stockholm 1895.
- , Johan Tobias Sergel, Stockholm 1898.
- , Sergelska bref, Stockholm 1902.
- Hafström, A.*, De bildande konsternas utövare i Sverige 1600—1884, Stockholm 1884.
- Hahr, August*, Per Krafft d. ä. och hans verksamhet i Sverige, Stockholm 1898.
- , De svenska kungliga lustslotten, Stockholm 1899—1900.
- , David Klöcker Ehrenstrahl, Stockholm 1905.
- , Det karolinska måleriet, i Romdahl—Roosval, Svensk konsthistoria, Stockholm 1913.
- , Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags porträtt- och tavelamling, beskrivande katalog, Uppsala 1921.
- , Konsthistoriska strövtåg, Eskilstuna 1928.
- Hallman, Mila*, Målare och urmakare, flikkor och lösdrivare, Stockholm 1907.
- Hamilton, Adolf Ludvig*, Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering, utg. av O. Levertin, Stockholm 1901.
- Hammarsskjöld, Lorenzo*, De bildande konsternas historia i föreläsningar, Stockholm 1817.
- Hannover, Emil*, Svensk Kunst, Köpenhamn 1916.
- Hasselberg, Gudmar*, Realistisk lyrik, Lund 1923.
- Hazeliuss, Fritjof*, Louis Belanger och hans Voyage pittoresque de la Suède, i Tidskrift för Konstvetenskap 1921, Lund s. å.
- Hedvig Elisabeth Charlottas* Dagbok, utg. av Carl C:son Bonde och Cecilia af Klercker, I—V, Stockholm 1902—23.
- von Hefner-Altenneck, J. H.*, Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften vom frühen Mittelalter bis zum Ende des 18:ten Jahrhunderts, I—X, Frankfurt a. M. 1879—89.
- Hegewisch, Diedrich Herman*, Erinnerungen aus einer Reise nach Stockholm im Jahre 1794, Kiel 1795.
- Helbig, Jules*, La peinture au pays de Liège, Liège 1903.
- , L'art mosan, I—II, Bruxelles 1906—11.
- Hennings, A. Adolph Friedrich*, Essai historique sur les arts et sur leur progrès en Danemarck, Köpenhamn 1778.
- Hermelin, Samuel Gustaf*, utg., Specialkartor och Ritningar till Beskrifning öfver Sverige, Stockholm 1806 (gravyrer av Akrel och Gillberg).
- Hildebrand, Hans*, Olaus Magni och hans historia, i Historisk Tidskrift 1884, Stockholm s. å.
- Hildebrandt, Emil*, Malerie und Plastik des 18:ten Jahrhunderts in Frankreich, i Handbuch d. Kunstwissenschaft, Potsdam 1924.
- Hintze, Bertil*, Robert Wilhelm Ekman, Hålsingfors 1926.
- Hofberg, Herman*, Svenskt biografiskt hand-

- lexikon, I—II, Stockholm 1876, 2:dra uppl. 1906.
- , utg., Skildringar ur svenska folklifvet, Stockholm 1878.
- , Gammalt bergsmanslif, i föreg., Stockholm 1878.
- Hofstede de Groot, C.*, Beschreibendes und kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holländischen Maler des XVII:ten Jahrhunderts, I—IX, Esslingen 1907—26.
- Hoogenwerff, G. J.*, Gerrit van Honthorst, Haag 1924.
- Hoppe, Ragnar*, Elias Martin, en biografisk studie, i Svensk sjuttonhundratalskonst, Stockholm 1923.
- Hourticq, Louis*, Geschichte der Kunst in Frankreich, Stuttgart 1912.
- Hultmark, Emil*, Carl Fredrik von Breda, Stockholm 1915.
- Hymans, H.*, Belgische Kunst des 19:ten Jahrhunderts, 1906.
- Hörberg, Pehr*, Målaren Pehr Hörbergs Lefwernes Beskrifning, utg. av P. D. A. Atterbom, Uppsala 1817.
- , Des schwedischen Bauern und Malers Pehr Hörbergs Lebensbeschreibung, utg. av Schildener, Greifswald 1819.
- , Se även under *Molbech!*
- Ildgnister*, strøede over den nyere svenske Litteratur, (anon. svensk förf.), i Athene, utg. av C. Molbech, VII, 1816, Köpenhamn 1816.
- Immerzael, C.*, De Levans en werken der hollandsche en vlaamsche Kunstschilders, I—III, Amsterdam 1843.
- Ingersoll—Smouse, Florence*, Joseph Vernet, I—II, Paris 1926.
- , Nicolas-Bernard Lepicié, i Revue de l'art 1924—27, Paris s. å.
- Inrikes Tidningar* för 1779 och 1816, Stockholm s. å. (med Hilleströms och hans frus dödsannonser).
- Jahrbuch* der kunsthistorischen Sammlungen des allerh. Kaiserhauses, Wien 1833—.
- Jahrbuch* der kön. preussischen Kunstsammlungen, Berlin 1880—.
- Jamot, Paul*, Sur les frères Le Nain, i Gazette des Beaux-arts 1922, Paris s. å.
- , Essai de chronologie des oeuvres des frères Le Nain, i Gazette des Beaux-arts 1923, Paris s. å.
- Josephson, Ragnar*, Romantiken, Stockholm 1927.
- Journal för Litteraturen och Theatern*, utg. av P. A. Wallmark, Stockholm 1810 o. f.
- Journal för svensk litteratur*, V, utg. av G. A. Silfverstolpe, Stockholm 1801.
- Justi, Carl*, Diego Velazquez und sein Jahrhundert, I—II, Bonn 1888, 2:dra uppl. 1903, 3:dje uppl. 1923.
- Key, Ellen*, Diderot som konstkritiker, i Ord och Bild 1898, Stockholm 1898.
- Kippenberger, Albrecht*, Die Kunst der Ofenplatten, Düsseldorf 1928.
- Kjellberg, Erik*, Beskrifning öfver konstnärer och handtverkare, Stockholm 1753.
- , Naturens och Konstens Skåde-Plats (tidskrift med 32 n:r), Stockholm 1777—78.
- Kommerskollegium*, Kongl. Commerce Collegii underdån. Relation om Manufacturerne til Riksdagen 1769, Stockholm 1770.
- Konst och Konstnärer*, årg. I—III, Stockholm 1910—12.
- Konstföreningen*, se Stockholms konstförening och Sveriges allmänna konstförening!
- Kruse, John*, Från den retrospektiva konstupställningen i Stockholm 1898, Stockholm 1899.
- , Om måleri och skulptur i Sverige till

- början af 1800-talet, i Ord och Bild 1898, Stockholm 1898.
- , Die neuere kunsthistorische Literatur in Schweden, München och Nürnberg 1898.
- Kungl. Akademien för de fria konsterna*, expositions- och utställningskataloger, Stockholm 1798— (se även Gerss och Tempelman!).
- Kunstforeningen i København*, Udstillingen af Svensk Kunst fra det 18. Aarhundrade, i Charlottenborg sept.—okt. 1921, katalog, Köpenhamn 1921.
- Kunstmuseets Aarsskrift* 1921—23 (Festskrift till Karl Madsen), Köpenhamn 1924.
- Kuylenstierna, Oswald*, Gustaf III, Stockholm 1921.
- Lagrange, Léon*, Joseph Vernet, Paris 1864.
- Lamm, Martin*, Upplysningstidens romantik, I—II, Stockholm 1918—20.
- Lanæus, Anders*, Försök om europeiska och i synnerhet Svenska Folkets Seder och Beskaffenhet, Stockholm 1789.
- Lange, Julius*, Nutids-Kunst, Köpenhamn 1873.
- Laurin, Carl G.*, Nordisk konst, del I, Stockholm 1921.
- Le Bas, Philippe*, Suède et Norwège, Paris 1838.
- Leijonhufvud, Sigrid*, Omkring Carl Gustaf Tessin, I—II, Stockholm 1917—18.
- Lemonnier, Camille*, Histoire des beaux-arts en Belgique, Bruxelles 1882.
- Lenoir, P.*, Histoire du réalisme et du naturalisme dans la poésie et dans l'art depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, Paris 1889.
- Lénström, Carl Julius*, Sveriges litteratur- och konsthistoria i utkast, Uppsala 1841.
- Lespinasse, Pierre*, Les voyages d'Härleman et de Tessin en France 1732—42, i Bull. Soc. Hist. Art franç. 1910, Paris 1910.
- , L'art français et la Suède de 1657 à 1816, Paris 1913.
- , La peinture suédoise contemporaine, Paris 1922.
- , La pastelliste Lundberg et les artistes suédois en France au début du XVIII:e siècle, i Bull. Soc. Hist. Art franç. 1925, Paris 1925.
- , Le portraitiste Roslin et les artistes suédois en France pendant la seconde moitié du XVIII:e siècle, i Bull. Soc. Hist. Art franç. 1926 och 1927, Paris s. å.
- Levertin, Oscar*, Niclas Lafrensen d. y., Stockholm 1899.
- , Alexander Roslin, Stockholm 1901.
- , Gustaf Lundberg, Stockholm 1902.
- , Svensk konst och svensk natur, Stockholm 1910.
- Liljevalchs konsthall*, utställn.-kat. 78, Gustavianskt skildrat av Pehr Hilleström, Stockholm 1929.
- Lindahl, C. F.* (»Lazarus»), Svenska millionärer, I—X, Stockholm 1897—1905.
- Lindblom, Andreas*, Jacques-Philippe Bouchardon, Uppsala 1924.
- , Rokokon (ser. Bonniers konsthistoria), Stockholm 1929.
- Lindgren, Hellen*, Sveriges vittra storhetstid 1730—1850, I—II, Stockholm 1895—96.
- Litteratur-Journalen* 1811, Stockholm s. å.
- Locquin, Jean*, La peinture d'histoire en France de 1747 à 1785, Paris 1912.
- von Loga, Valerian*, Die Malerei in Spanien vom 14. bis 18. Jahrhundert, Berlin 1925.
- Looström, Ludvig, J. A.* Bergs tafvelsamling på Heleneborg i Stockholm, Stockholm 1880.
- , Konstsamlingarna på Säfstaholm, Stockholm 1882.
- , Den svenska konstakademien under de första hundra åren af hennes tillvaro 1735—1835, Stockholm 1887—91.

- , Christoffer Eichhorn och hans samlingar, i Svenska fornminnesförs tidskr. 1890, Stockholm 1890.
- , Förteckning öfver Kungl. Akademiens för de Fria Konsterna samlingar af målningar och handteckningar, Stockholm 1892.
- , utg., Festskrift, utgifven af Kungl. Akademien för de fria konsterna 1897, Stockholm 1897.
- , Retrospektiv utställning af svenska konstnärers arbeten intill år 1875, katalog, Stockholm 1898.
- , Katalog öfver Svenska konstsamlareföreningens Rococo-utställning 1911, Stockholm 1911.
- , Målningar och keramik på Rokokoutställningen, i Konst och Konstnärer 1911, Stockholm 1911.
- , Kungl. Akademiens för de fria konsterna samlingar, Stockholm 1913—15.
- , I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan, Stockholm 1916.
- Macfall, T.*, Boucher, London 1908.
- Madsen, Karl*, utg., Kunstens Historie i Danmark, Köpenhamn 1901—07.
- , Studier fra Sverig, Köpenhamn 1892.
- , Kunstforeningen i København, Udstilling af Svensk Kunst fra det 18. Aarhundrade, Charlottenborg 1921 (förordet), Köpenhamn 1921.
- Mantz, Paul*, François Boucher, Lemoyne et Natoire, Paris 1880.
- , La peinture française du IX:e siècle à la fin du XVI:e siècle, Paris 1897.
- Marangoni, M.*, Il Caravaggio, Florens 1923.
- Mariette, Pierre Jean*, Abécédario, I—VI, Paris 1851—60.
- Martin, Johan Fredrik*, Costumes des Paysans de divers cantons en Suède, gravés d'après les tableaux de m:r P. Hilleström par J. F. Martin (10 aquatintagravyrer), Stockholm 1797.
- , Svenska Vuer (46 aquatintagravyrer), Stockholm 1807 o. f.
- Martin, Henry*, Les joyeux d'Arsenal, II Le Romuléon, Paris o. 1910.
- Martin, W.*, Gerard Dou, Paris 1911.
- , Gerard Dou, i »Klassiker des Kunst», Stuttgart och Berlin 1913.
- Mayer, Aug. L.*, Geschichte der spanischen Malerei, 2:dra uppl., Leipzig 1922.
- , Diego Velazquez, Berlin 1923.
- Meermann, Johan*, Reise durch den Norden und Nordosten von Europa in den Jahren 1797 bis 1800, I—II, Wismar 1810.
- Mellin, G. H.*, Sveriges store män, Stockholm 1840—49.
- Merson, Olivier*, La peinture française, del II, Paris 1900.
- Meyer, Julius*, Allgemeines Künstlerlexikon, I—III, Leipzig 1872—85.
- Micha, A.*, Les peintres célèbres de l'ancien pays de Liège, Liège 1912.
- Michel, André*, François Boucher, Paris 1886, 2:dra uppl. 1907.
- , utg., Historie de l'art, VI—VIII, Paris 1921—26.
- Michel, Émile*, Diego Velazquez, i Études sur l'histoire de l'art, Paris 1895.
- Michiels, Alfred*, Histoire de la peinture flamande, I—X, 2:dra uppl., Paris 1865—76.
- Miller, J. P.*, De skønne Kunsters tilstand i Sverrig fra Gustaf den Tredies Thronbestigelse indtil den nyeste Tid, Köpenhamn 1831.
- Minerva*, utg. av K. L. Rahbek, Köpenhamn 1804.
- Molbech, Christian*, Breve fra Sverrige i Aaret 1812, I—III, Köpenhamn 1814—17.
- , Leben und Kunst des schwedischen.

- Malers Pehr Hörberg, Köpenhamn 1819.
—, utg., *Athene*, tidskrift, I—IX, Köpenhamn 1813—17.
- Monatshefte für Kunstwissenschaft*, Leipzig 1908 o. f.
- Mornet, Daniel*, *Le romantisme en France au XVIII:e siècle*, Paris 1912.
- Moselius, Carl David*, Louis Masreliez, Stockholm 1923.
—, *Det stora omslaget i 1700-talets konst, i Svensk Nyttokonst 1925*, Stockholm s. å.
- Müller, H. A.*, och *Singer, H. W.*, *Allgemeines Künstler-Lexicon*, I—V, Frankfurt 1895—1901, 2:dra uppl. 1922.
- Mummenhoff, Ernst*, *Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig 1901.
- Munthe, Gustaf*, *Svensk konstslöjd under 1700-talet*, Stockholm 1926.
- Museum Christian Hammer* i Stockholm I—III, ill. katalog över målningarna, Köln 1893—95.
—, *Kort öfversigt af Chr. Hammers konst- och kulturhistoriska samling*, Stockholm 1870.
- Muther, Richard*, *Geschichte der Malerei*, I—III, Berlin 1912.
—, *Die deutsche Bücherillustration*, I—II, München 1884.
- Nagler, Georg Kaspar*, *Neues allgemeines Künstlerlexikon*, I—XXII, München 1835—52, 2:dra uppl. Linz a D.
- Nationalmuseum*, Kataloger över in- och utländska målningssaml., från år 1868, 1800- och 1900-talen (se även *Göthe, Georg*).
—, *Nationalmuseums Årsbok*, årg. I—IX, Stockholm 1919—28.
—, *Nationalmuseums Utställningskataloger*, Stockholm.
- Neuberger, Albert*, *Die Technik des Altertums*, Leipzig 1919.
- Neveu, Pol*, *L'art à l'exposition de Liège*, i *Revue de l'art XVIII*, Paris 1905.
- de Nolhac, Pierre*, François Boucher, Paris 1908.
- Nordensvan, Georg*, *Svensk konst och svenska konstnärer i 19:de århundradet*, I—II, Stockholm 1891—92.
—, *Sveriges konst*, Stockholm 1904.
—, *Svensk konst och svenska konstnärer under nittonde århundradet*, I—II, Stockholm 1926—28.
—, *Svensk teater*, I, Stockholm 1917.
- Nordisk Familjebok*, 1:sta och 2:dra uppl. (konstnärsbiografier av Chr. Eichhorn, O. Granberg, G. Nordensvan m. fl.)
- Nordiska Museet*, *Meddelanden från Nordiska Museet*, Stockholm.
—, utg., *Fataburen*, kulturhistorisk tidskrift, Stockholm 1906 o. f.
—, *Från Nordiska Museets samlingar, bilder och studier tillägnade Gustaf Upmark på hans femtioårsdag den 13 mars 1925*, Stockholm 1925.
—, *Svensk rokokko i Nordiska Museet*, utg. av S. Wallin, Stockholm 1924.
—, *Gustaviansk stil i Nordiska Museet*, utg. av S. Wallin, Stockholm 1926.
- Norsk Kunsthistorie*, av Aars, Brøgger m. fl., I—II, Oslo 1925—27.
- Nya lärda tidningar* 1774, Stockholm s. å.
- Nya Posten* 1811, Stockholm s. å.
- Nyblom, Carl Rupert*, *Minnesskrift vid hundrafemtio-års-festen i Kongl. Akademien för de fria konsterna*, Uppsala 1885.
—, *Konst-studier i Paris*, Uppsala 1863.
—, *Minne af Öfverintendenten friherre Carl Fredrik Adelcrantz*, i *Svenska akad:s handl.* V 1890, Stockholm s. å.

- von Oettingen*, se under *Ö!*
- Oldenbourg, R.*, Die flämische Malerei des XVII. Jahrhunderts, Berlin 1918.
- Oppermann, Th.*, Kunsten i Danmark under Fredrik V og Christian VII, Köpenhamn 1906.
- Ord och Bild*, utg. av Karl Wählin, Stockholm 1891 o. f.
- Oud Holland*, Amsterdam 1883 o. f.
- Passavant, J. D.*, Le peintre-graveur, I—VI, Leipzig 1860—64.
- Paulsson, Gregor*, Svensk stil i sjuttonhundratalets landskapskonst, i Nationalmusei årsbok 1919, Stockholm 1919.
- , Äldre svensk nyttoarkitektur, i Arkitektur 1918, Stockholm 1918.
- Personne, Nils*, Svenska teatern under gustavianska tidehvarfvet, Stockholm 1913.
- Pilkington, Matthew*, Dictionary of Painters, London 1798.
- Pilon, Edmond*, Watteau et son école, Bruxelles och Paris 1912.
- , Chardin, Paris 1914.
- Ponsonailhe, Charles*, Sébastien Bourdon, Paris 1883.
- Portalis, Roger*, Les dessinateurs d'illustrations au dix-huitième siècle, I—II, Paris 1877.
- Rabén, Hans*, Jean-Baptiste-Siméon Chardin i svenska samlingar, i Tidskrift för Konstvetenskap 1928, Lund 1928.
- Réau, Louis*, Histoire de la peinture française au XVIII:e siècle, I—II, Paris och Bruxelles 1925—26.
- Redgrave, R. och S.*, A century of painters of the english school, I—II, London 1866.
- Repertorium für Kunstwissenschaft*, Stuttgart, Berlin och Leipzig, 1876 o. f.
- La Revue de l'art ancien et moderne*, Paris 1897 o. f.
- Ridderstad, Carl Fredrik*, Gömt är icke glömdt, Linköping 1846—53.
- Riess, Margot*, Der Arbeiter in der bildenden Kunst, Berlin 1925.
- Ristell, Adolf Fredrik*, Anekdoter om Gustaf III:s hof och regering, Stockholm 1820.
- Rolfs, W.*, Geschichte der Malerei Neapels, Leipzig 1910.
- Romdahl, Axel*, och *Roosval, Johnny*, utg., Svensk konsthistoria, Stockholm 1913.
- Rooses, Max*, Geschichte der Malerschule Antwerpens, München 1881.
- , Geschichte der Kunst in Flandern (Ars una species mille), Stuttgart 1914.
- Roosval, Johnny*, Svenskt konstgalleri, Stockholm 1912.
- Runemark, H. G.*, utg., Vägvisare igenom Stockholm 1790, Stockholm 1790.
- Røder, A.*, Malerkunst paa Abildgaards og Juels tid, i Kunstens Historie i Danmark, utg. K. Madsen, Köpenhamn 1901—07.
- Rönnow, Sixten*, Jernkontorets samlingar av svenska bergshistoriska bilder, i Jernkontorets Annaler 1925, Uppsala 1925.
- , Svenska järnbruk i landskapskonsten, i Jorden Runt 1929, Stockholm 1929.
- von Röök, Lars Jacob*, Förteckning öfver de Taflor, som visas i det Kongl. Museum i Stockholm, Stockholm 1850-talet, ol. uppl.
- Sainte-Beuve, C. A.*, Nouveaux Lundis I—XIII, Paris 1863—70.
- Salén, Artur*, Om träsnitt och träsnidare i Sverige, Stockholm 1914.
- Salzmann, L. F.*, English industries of the Middle ages, London 1913, 2:dra ill. uppl. Oxford 1923.
- Sander, Fredrik*, Nationalmuseum, bidrag till taflegalleriets historia, I—IV, Stockholm 1872—76.
- , Carl Fredrik von Breda, minnesteckning, Stockholm 1896.

- , Om Kungl. Akademiens för de fria konsterna inrättande och organisation, i Festskrift, utgifven af Kungl. Akademien för de fria konsterna 1897, Stockholm 1897.
- Schauman, Georg*, Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, Hälsingfors 1910.
- von Schinkel, Bernhard*, m. fl., Minnen ur Sveriges nyare historia, I—XII, och Bihang I—III, Stockholm och Uppsala 1852—83.
- Schmidt, R. W.*, Die Technik in der Kunst, Stuttgart 1922.
- Schmitler, Carl W.*, Malerkunsten i Norge i det attende aarhundre, Oslo 1920.
- Schultz, Alwin*, Deutsche Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, I—II, Wien 1892.
- Schultz, Sigurd*, Dansk genremaleri, Köpenhamn 1928.
- Schück, Henrik*, och *Warburg, Karl*, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3:dje uppl., III—IV, Frihetstiden och Gustavianska tiden, Stockholm 1927—28.
- , Gustaf III, en karaktärsstudie, Stockholm 1904.
- Selling, Gösta*, Artur Hazelius' födelsehus I, i Fataburen 1925, Stockholm 1925.
- , Kungsholmen (Samf. S:t Eriks publ.), Stockholm 1926.
- Silfverstolpe, Gustaf Abraham*, Läsning i Et och Annat, I—IX, Stockholm 1799—1807.
- , Bref ifrån en Resande Smälänning under hans wistande i Stockholm, til en hans vän i Wernamo, i Läsning i Et och Annat, V, Stockholm 1807.
- , Strödda afhandlingar i ämnen rörande de fria konsterna, Strängnäs 1808—09.
- , utg., Journal för svensk litteratur, I, Stockholm 1801.
- , Anmärkningar i anledning af Kungl. Målare- och Bildhuggareacademiens exposition år 1808, Stockholm 1808.
- Silfverstolpe, Fredrik Samuel*, Några återblickar på rygtets, snillets och konsternas verld, Stockholm 1841.
- Silfverstolpe, Gunnar Mascoll*, art. Hilleström, i Thieme-Beckers Allg. Lexikon d. bild. Künstler XVII, Leipzig 1924.
- , Bellmans diktvärld i bildkonsten, i Bellmansstudier I, Stockholm 1924.
- Sirén, Osvald*, Pehr Hilleström d. ä., väfvarren och målaren, hans lif och hans verk, Stockholm 1900.
- , Carl Gustaf Pilo, Stockholm 1902.
- , Carl Gustaf Pilo, Stockholm 1907.
- , Ett besök på Östergötlands museum, i Ord och Bild 1901, Stockholm 1901.
- , Beskrifvande förteckning öfver Stockholms Högskolas tafvelsamling, Uppsala 1912.
- , m. fl., Beskrifvande katalog över Nationalmusei målningssamling, Stockholm 1927.
- Skandia*, tidskrift för Vetenskap och Konst, utg. av Svenska Litteraturföreningen, Uppsala 1833—37.
- Skjöldebrand, Anders Fredrik*, Memoarer, utg. av H. Schück, I—V, Stockholm 1903—04.
- Smith, John*, A catalogue raisonné of the works of the most eminent dutch, flemish and french painters, I—IX, London 1829—42.
- Snellman, Joh. Vilh.* och *Lagus, Gabr.*, Gustaf III och hans tidehvarf, uppfattade af poesien, Hälsingfors 1860.
- Springer, August*, Arbeiter und Kunst, Stuttgart 1911.
- Statens Museum for Kunst* i Köpenhamn, kataloger.
- Stavenow, Åke*, Carl Hårleman, Uppsala 1927.

- Stevenson*, The art of Velazquez, London 1898.
- Stjernschantz*, *Torsten*, Alexander Lauréus, Borgå och Stockholm 1915.
- Stockholms Konstförening* 1832—1882, Stockholm 1882.
- , utställningskataloger, Stockholm 1841—1885.
- Stockholms Posten*, 1771—95, Stockholm s. å.
- Stockholms Stads Calender*, 1761—1816, Stockholm s. å.
- Strindberg*, *August*, Svenska folket, i helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute, I—II, Stockholm 1882.
- Stråle*, *G. H.*, Alingsås manufakturverk, Stockholm 1884.
- Strömbom*, *Sixten*, Porträttmålaren Lorens Pasch d. y., Stockholm 1915.
- , Svenska porträtt från tiden 1700—1850, utställda i Konstakademien under nov. 1917, beskrivande katalog, Stockholm 1919.
- , Ett sekels tradition i svenskt porträttmåleri, i Kunstmuseets Aarskrift 1921—23, Köpenhamn 1924.
- , och *Uggla*, *Evald E:son*, Porträttsamlingen på Gripsholm, katalog, Stockholm 1927.
- Sulzer*, *Johann Georg*, Allgemeine Theorie der schönen Künste, I—IV, Leipzig 1792—94.
- Sundholm*, *Herman*, En samling porträtt av svenska bergsmän, i Blad för Bergshandterings Vänner 1922, Örebro s. å.
- Svensk Literatur-Tidning* 1816, Uppsala 1816.
- Svenska Memoarer och Bref*, utg. av O. Levertin och H. Schück, I—X, Stockholm 1900—06.
- Svenska slott och herresäten*, utg. av A. Roosval, Stockholm 1908—14, och samma, ny följd, Stockholm 1918—23.
- Svenske Nyttokonst*, utg. av N. G. Wollin, I—V, Stockholm 1924—28.
- Sveriges Allmänna Konstförening*, utställningskataloger, Stockholm 1886.
- , publikationer, I—XXXVII, Stockholm 1891—1928.
- Sylwan*, *Otto*, Från stångpiskans dagar, Stockholm 1901.
- Tegnér*, *Elof*, Gustaf Mauritz Armfelt, I—III, Stockholm 1883—87.
- Tempelman*, *Olof Sam.*, Förteckningar på kungl. Akademiens för de fria konsterna expositioner, Stockholm 1798—1816.
- Tengberg*, *Rudolf*, och *Boethius*, *Simon*, Sverige under parti-tidehvarvet 1718—1809 (Sveriges Historia V), Stockholm 1880.
- Tersmeden*, *Carl*, Memoarer, utg. av N. Erdman, I—VI, Stockholm 1912—19.
- Tessin och Tessiniana*, utg. av F. W. Ehrenheim, Stockholm 1819.
- Tessin*, *Carl Gustaf*, Dagbok, utg. av Sigrid Leijonhufvud, Stockholm 1915.
- Thieme*, *Ulrich*, och *Becker*, *Felix*, utg. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, I—XXII, Leipzig 1907—28.
- Thiis*, *Jens*, Fransk aand og kunst, del II, Oslo 1927.
- , De tre brødre Le Nain, i Kunstmuseets Aarsskrift 1921—23, Köpenhamn 1924.
- Tidskrift för Bildande Konst*, utg. av L. Dietrichson, årg. I—II, Stockholm 1875—76.
- Tidskrift för Konstvetenskap*, utg. av E. Wrangel, Fr. Hazelius m. fl., årg. I—XII, Lund 1917—28.
- Trautmann*, *Franz*, Kunst und Kunstgewerbe, Nördlingen 1869.

- Uggla, Evald E:son*, Per Krafft d. y., Stockholm 1928.
- Upmark, Gustaf, d. ä.*, Katalog öfver Konung Carl XV:s tafvelsamling, Stockholm 1882.
- , Vägledning i den gustavianska utställningen, anordnad av Svenska Slöjdföreningen, Stockholm 1891.
- , m. fl., Statens konstsamlingar 1794—1894, en festskrift, Stockholm 1894.
- Upmark, Gustaf, d. y.*, Meddelande om skråafdelningens i Nordiska Museets arkiv, Stockholm 1903.
- Valabrègue, Antony*, Abraham Bosse, Paris 1894.
- , Les frères Le Nain, Paris 1904.
- Vallery-Radot, J.*, Quelques dates dans l'oeuvre de Léonard de France de Liège, i La Revue de l'art, Paris 1913.
- Vedel, Valdemar*, Svensk romantik, Köpenhamn 1894.
- Venturi, Lionello*, Il Caravaggio, Rom 1921.
- Vitet, L.*, L'académie royale de peinture et de sculpture, Paris 1861.
- van Vliet, Jan Joris*, Handwerke und Künste, »Ambachtsmanen», Leyden 1635, ny uppl. München 1925.
- Waagen, Gustaf Friedrich*, Kunstwerke und Künstler in England und Paris, I—III, Berlin 1837—39.
- , Kunstwerke und Künstler in Deutschland, I—II, Berlin 1843—45.
- , Treasures of art in Great Britain, I—IV, London 1854—57.
- , Manuel de l'histoire de la peinture, écoles allemande, flamande et hollandaise, I—II, Paris 1863.
- Wallin, Sigurd*, Lassåna bruksherrgård på Karl XI:s och Anton von Boijs tid, i En bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Warburg, Karl*, Från vår konstverld, Stockholm 1881.
- , Anna Maria Lenngren, Stockholm 1887, ny uppl. 1917.
- , Karl August Ehrensvärd, Stockholm 1893.
- Wattier, E.*, François Boucher, Paris 1885.
- Weigel, Christoph*, Abbildung der gemeinnützlichen Hauptstände, Regensburg 1698.
- Weilbach, Philip*, Nyt Dansk Kunstnerlexikon, I—II, Köpenhamn 1896—97.
- Weinwich, N. H.*, Dansk, Norsk og Svensk Kunstner-Lexicon, Köpenhamn 1829.
- Wendt, Amadeus*, Betraktelser öfver den sköna konstens hufvudperioder, Stockholm 1835.
- Wennberg, Thure*, Reflexioner öfver expositionen i Kungl. Målare- och Bildhuggare Akademien år 1796, Stockholm 1796.
- , Artiklar om Konstakademiens expositioner 1794 och 1795, i Stockholms Posten s. å.
- , Bref från von K. —, i Nya Posten 1811, Stockholm s. å.
- , Strödda anteckningar rörande vitterheten, fria konsterna och antiqviteterna inom fäderneslandet, I, Stockholm 1815.
- Wennervirta (Wennerström) L.*, Finlands konst, Hälsingfors 1926.
- Wessely, J. E.*, Kritisches Verzeichnis von Werken hervorragender Kupferstecher, Hamburg 1887 o. f.
- Wieselgren, Oscar*, »Yppighetens nytta», Uppsala 1912.
- Witt, sir Robert*, Illustrated catalogue of pictures by the Brothers Le Nain, the Burlington Fine arts club, London 1910.
- Wohlfart, Wilhelm*, Konstsinne och konstsamlingar i Sverige, i Taflor af svenska konstnärer II, Stockholm 1858.
- Woltmann, Alfred*, Der heilige Eligius von

- Petrus Christus, i Repertorium für Kunstwissenschaft 1879.
- , och *Woermann, Karl*, Geschichte der Malerei, I—III, Leipzig 1879—88.
- Wrangel, Ewert*, Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder, Lund 1895.
- Wrangel, F. U.*, En knippa solfjädrar, Stockholm 1901.
- von Wurzbach, Alfred*, Geschichte der holländischen Malerei, Leipzig 1885.
- , Niederländisches Künstler-Lexikon, I—III, Wien och Leipzig 1906—11.
- Zeichnungen* alter Meister der holländischen Schule, ser. VI, Haarlem o. 1910.
- Zeitschrift für bildende Kunst*, Leipzig 1866 o. f.
- von Oettingen, W.*, Ein Berliner Künstlerleben im XVIII:ten Jahrhundert (Chodowiecki), Berlin 1895.

II. Allmänhistorisk och industrihistorisk litteratur.

- Acerbi, Joseph*, Voyage au Cap Nord, par la Suède, la Finlande et la Laponie, I—III, Paris 1804.
- , Travels through Sweden, Finland and Lapland — — 1788—89, I—II, London 1802.
- , Reise durch Schweden und Finland 1788—89, I—II, Berlin 1803.
- Agardh, C. A.*, och *Ljungberg, C. E.*, Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige, I—IV, Karlstad och Stockholm 1852—63.
- Agricola, Georg*, De re metallica libri XII, Basel 1556—61, modern uppl. utg. av Herbert Clark och Lou Henry Hoover, London 1912.
- Almquist, Johan Axel*, Uddeholmsverken, Stockholm 1899.
- , Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857, Stockholm 1909.
- , Kommerskollegium och Riksens ständers manufakturkontor samt Konsulsstaten 1651—1910, Stockholm 1912.
- Alströmer, Jonas*, Sweriges wälstånd, om det vill, Stockholm 1745.
- Andersson, Gunnar*, Stora Kopparbergs grufva, i Svenska Turistföreningens årskrift 1897, Stockholm 1897.
- , Bergslagen, i Sv. turistför:s årsskrift 1918, Stockholm 1918.
- Anmärkning*ar vid Herr Häradshöfdingen M. Blix' afhandling om Sweriges finans ifrån år 1745 till år 1795, författade af en svensk bonde, Stockholm 1797.
- Arfvedson, Carl A.*, Tal om Handels-Balancen (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1789.
- , Tal om Allmänna Hushållningen (dito), Stockholm 1793.
- Arnberg, J. W.*, Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi, Stockholm 1868.
- Arndt, Ernst Moritz*, Schwedische Geschichte unter Gustaf III und Gustaf IV Adolph, Leipzig 1839.
- , Reise nach Schweden im Jahre 1804, I—IV, 1804—06.
- Aschling, A. R.*, Anförande i Kongl. Krigs-

- Vetenskaps-Akademien den 28 april 1841 (om svenska styckebruken), i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handl. för 1841, Stockholm 1841.
- von Asp, P. O.*, Ytterligare Fortsättning af Försök att utreda de första Grunderna i Stats-Hushållnings-Ämnena, Stockholm 1801.
- Baer, W.*, Järnet, utg. av Rich. Åkerman, Falun 1863.
- Beck, Ludwig*, Die Geschichte des Eisens I—V, Braunschweig 1884—1903.
- Benson, Adolph B.*, Sweden and the American Revolution, New Haven 1926.
- Benzelstierna, Lars* (Benzelius), De re metallica Sveo-Gothorum, ak. avh., Uppsala 1703.
- , Berättelse om åtskilliga nyare malm- och mineralupppfinningar i riket, i Vetenskapsakad:s handl. 1741, Stockholm s. å.
- Berch, Andreas*, De felicitate patriæ, Stockholm 1731.
- , Inledning til Allmenna Hushåldningen, Stockholm 1747.
- Berch, Christer*, och *Cederstedt, Jonas*, Om bergsmanshemmen i Sverige, ak. avh., Uppsala 1774.
- , och *Reincke, Pehr*, Om recognitions-skogens natur i Sverige, ak. avh., Uppsala 1774.
- , och *Lundström, Carl Jacob*, Om Stora Kopparbergs bergsfrälse, ak. avh., Uppsala 1775.
- , och *Rothoff, Birger Fredrik*, Om författningar, rörande skogens vård och nyttjande til bergverkens tjenst, ak. avh., Uppsala 1778.
- , och *Tunborg, Andreas Nicolaus*, Om bergsdomstolar, ak. avh., Uppsala 1779.
- , och *Lundström, Carl*, Författningar wid tysk- och vallonsmidet i Sverige, ak. avh., Uppsala 1780.
- , och *Swab, Anton*, Om grufwebrytning i Sverige, ak. avh., Uppsala 1780.
- , och *Swartz, Eric*, Författningar wid jernhyttor i Sverige, ak. avh., Uppsala 1780.
- , och *Steen, Carl*, Om brott och missgärningar, som wid bergvärk förefalla, ak. avh., Uppsala 1781.
- , och *Rinman, Gustaf*, Om jernets tilwäkningsvärde i stöd af författningar, ak. avh., Uppsala 1782.
- , och *Swedenstierna, Eric Thomas*, Om ändrings winnande i de wid bergstingsrätterne fällda domar och utslag, ak. avh., Uppsala 1782.
- , och *Ihlström, Per Samuel*, Om allmänna författningar wid stålwerken, ak. avh., Uppsala 1783.
- , och *Grave, Johan Henric*, Om malmens fördelning wid Stora Kopparberget, ak. avh., Uppsala 1783.
- , och *Hedenblad, Daniel Anton*, Om afgifterna till Kronan af Stora Kopparbergs grufwa, ak. avh., Uppsala 1787.
- Berg, Wilhelm*, Drag ur skråväsendets historia vid medlet af 1700-talet, i Medd. från Göteborgs och Bohusläns fornminnesfören., Göteborg 1894.
- , Samlingar till Göteborgs historia, I—II, Göteborg 1882.
- Bergfalk, P. E.*, Bidrag till de under de sista hundra åren inträffade handelskrisernas historia, i Nordisk Universitets tidskrift 1859.
- Bergskollegium*, Kongl. Bergskollegiums Berättelser till Kongl. Maj:t om Bergslager-nas och Bergverkens tillstånd, till 1769, 1771 och 1779 års riksdagar, Stockholm s. å.
- Bergs-Journal* för 1787 och 1788, Stockholm s. å.
- Bergsordningar*, se *Kungl. stadgar!*

- Bergwall, Johan*, Historisk underrättelse om staden Göteborgs betydligaste varuutskieppningar från år 1660 till och med år 1820, Göteborg 1821.
- Bergwerks-Deputationens* Betänkande 1769, Stockholm s. å.
- Berndtson, Bernhard*, Tal om En Bergsmans kunskaper och gjöromål (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1797.
- Bielke, Nils*, Tankar om Bergswäsendet, tal 1782 i k. Bergskollegium, i Bergs-Journal för 1787—88, Stockholm s. å.
- Blad för Bergshandteringens Vänner*, I—XXVI, Örebro o. a. 1866 o. f.
- Blick* öfver svenska bergverkens nuvarande tillstånd och framtida bestånd (anonym förf.), Stockholm 1809.
- Bodman, Gösta*, Göteborgs äldre industri, Göteborg 1923.
- , Fabriker och industrier i det gamla Göteborg, Göteborg 1925.
- Boethius, S. J.*, Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnes historia, i Historisk tidskrift 1916, Stockholm s. å.
- Boethius, Bertil*, Robertsfors bruks historia, Uppsala 1921.
- , Hammarkommissionerna på 1680- och 1720-talen, i En Bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Bore, Erik*, Bergslagshistorier, Lindesberg 1889.
- , Bärghsmanslif i början af 1800-talet, i Svenska Landsmålen V: 7, Stockholm 1891.
- , Hos bergsmän och grufkarlar, Lindesberg 1892.
- Braune, Hjalmar*, Om utvecklingen af den svenska masugnen, i Jernkontorets Annaler 1904, Stockholm s. å.
- Bredberg, B. G.*, Berättelse om smältprocesserna vid Ätvidabergs Kopparverk, Linköping 1848.
- , Metallurgiska anteckningar, I—VII, Stockholm 1868—69.
- Broling, Gustaf*, och *Flygare, Gustaf*, Om svenska jern- och stålförädlingens tilväxt i senare tider, ak. avh., Uppsala 1788.
- Broocman, C. Fr.*, Beskrifning öfwer Öster-Göthland, I—II, Norrköping 1760.
- Büsching, Anton Friedrich*, Magazin für die neue Historie und Geographie, IV, Hamburg 1770.
- , Neue Erdbeschreibung, Schweden, Hamburg 1807.
- Böök, L.*, och *Celsius, N.*, De officinis ferrariis et ferro in Suecia malleato, ak. avh., Uppsala 1722.
- , och *Grönwall, A.*, Brevis mechanicae ferrariae in Suecia conspectus, ak. avh., Uppsala 1728.
- Cantzler, Johan Georg*, Mémoires pour servir à la connaissance des affaires politiques et économiques du royaume de Suède, I—II, London 1776.
- , Nachrichten zur genauern Kenntniss der Geschichte, Staatsverwaltung und ökonomischen Verfassung des Königreichs Schweden, I—II, Dresden 1778.
- Carlberg, J. O.*, Historiskt sammandrag om svenska bergverkens uppkomst och utveckling, Stockholm 1879.
- Carlborg, Harald*, Uttersbergs bruk, en historisk skildring, Stockholm 1920.
- , Kohlswa järnverk, Stockholm 1924.
- Carlsson, nob. Carleson, Edvard*, Hushåldsråd, Stockholm 1734—35.
- Catteau-Calleville, Jean-Pierre-Guillaume*, Tableau général de la Suède, I—II, Paris och Lausanne 1790.
- Cederblom, Gerda*, Något om Sveriges äldsta glastillverkning, i Fataburen 1910, Stockholm 1910.
- Cederhielm, Josias*, Strödda tankar om Handtverkerierna i Riket, Stockholm 1794.

- Clarke, E. D., Travels in various countries, I—VI, London 1811—23.
- Clason, Johan, Tal om Sweriges handels omskiften (Vetenskapsakad:s præsidieta), Stockholm 1751.
- Clason, Sam, Några huvuddrag av Jernkontorets historia, i »Minnesskrift med anledning af Jernkontorets Annalers 100-åriga tillvaro», Stockholm 1917.
- Collén, M. W., Kort historik om Bergsmannakorporationen vid Kopparberget, Falun 1875.
- de Courtivron, och Bouchu, Art des forges et fourneaux à fer, Paris 1761.
- Coxe, William, Travels into Poland, Russia Sweden and Denmark, I—II, London 1784.
- Cronstedt, Axel Fredrik, Försök till en mineralogi eller mineralrikets uppställning, Stockholm 1758, 2:dra uppl. 1781.
- , Anmärkningar rörande den Mystiska Naturkunnogheten — — 1758, i Bergs-Journal för åren 1787—88, Stockholm s. å.
- Crusenstolpe, M. J., Carl XIII och Hedvig Elisabeth Charlotta, Stockholm 1861.
- Cunningham, W., The growth of English industry and commerce, modern times, Cambridge 1903.
- , och Ellen A. Mac Arthur, Outlines of English industrial history, Cambridge 1894, 4:de uppl. 1913.
- Dahle, H., Røros kobberverk 1644—1894, Trondhjem 1894.
- Dahlgren, E. W., Louis de Géer 1587—1652, I—II, Uppsala 1923.
- , Ett bidrag till valloninvandringens historia, i En Bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Den svenske Lycurgus, Stockholm 1785—86.
- Diderot och d'Alembert, utg., Encyclopédie, I—XXXVI, Paris, Bern och Lausanne 1778—81.
- Djurberg, Daniel, Geografiskt Lexicon, I, Örebro 1811.
- , Geografi öfver Sverige, Stockholm 1806.
- Drevon, Henry, Voyage d'un officier hollandais en Suède, Haag 1789 (tysk övers. Leipzig 1790, engelsk, London 1790).
- Eck, Johann Georg, Reisen in Schweden (1801), Leipzig 1806.
- Eidem, Magnus, Berättelser ur den äldre glasindustriens historia, Göteborg 1912.
- Ekman, Gust., Ur Storforsverkens historia, Göteborg 1921.
- Ekström, Daniel, Tal om Järnförädlingens nytta och vårdande (Vetenskapsakad:s præsidieta), Stockholm 1750.
- En bergsbok till Carl Sahlin 1921, Stockholm 1921.
- von Engeström, Gustaf, Guide du voyageur aux carrières et mines de Suède, Stockholm 1796.
- Erdman, A., och Hildebrand, K., utg., Uppland, I—II, Uppsala 1905—08.
- Fahlu Weckoblad, Falun 1786—1800.
- Falkman, Ludvig B., Om mått och vikt i Sverige, I—II, Stockholm 1884—85.
- Ferlin, P. R., Stockholms stad, I—II, Stockholm 1858.
- Fernow, Eric, Beskrifning öfver Wärmeland, afdelad i sex tidehwarf, Göteborg 1773—79.
- Fischerström, Johan, Nya svenska ekonomiska dictionnairen, I—II, Stockholm 1779—80.
- Flintberg, Jacob Albrekt, Bruks Idkares, Städens och Borgerskaps ömse förmoner och skyldigheter, I—II, Stockholm 1788—89.

- , Städernas med handel, sjöfart och bruksrörelse gemenskap ägande inkomster, Stockholm 1795.
- Flodström, Isidor*, Sveriges folk, Uppsala 1918.
- af Forsell, Carl*, Statistik öfver Sverige, Stockholm, 1831, 4:de uppl. 1844—45.
- Forssell, Hans*, Merkantilism, i Studier och kritiker, I, Stockholm 1875.
- Forslund, Karl-Erik*, Ur Falu gruvas saga, i »Staden vid Falun», Falun 1925.
- Forsstrand, Carl*, Konung och adel, Stockholm 1914.
- , Sven Rinman, Stockholm 1920.
- , Skeppsbroadeln, Stockholm 1916.
- , Köpmanshus i gamla Stockholm, Stockholm 1917.
- Forsström, Johan Erik*, I Norrlandsstäder och Lapplandsbygd år 1800, utg. av N. Ahnlund, Stockholm 1917.
- Friberg, N.*, Alfabetsisk förteckning öfver privilegierade manufacturverk uti Sveriges rike til 1754 års slut, Stockholm 1755.
- Fries, Thore M.*, Linné, del I, Stockholm 1903.
- Fryxell, Anders*, och *Sjögren, Otto*, Berättelser ur Svenska historien, delar 38—48, Stockholm 1875—92.
- Funck, Alexander*, Undersökning om Åtveds Kopparverk — 1762, Stockholm 1763.
- , Anmärkningar i Bergshushållningen, i Bergs Journal för 1787 och 1788, Stockholm s. å.
- Furuskog, Jalmar*, De värmländska järnbruken, Filipstad 1924.
- Försök till en ny svensk statistisk Journal af ett Sällskap*, (anon. förf.), Stockholm 1816—18.
- Gadd, P. A.*, Jernets förvandling till stål, ak. avh., Åbo 1766.
- von Gall, Ferdinand*, Reise durch Schweden im Sommer 1836, I—II, Bremen 1838.
- Garney, Johan Carl*, Handledning uti svenska masmästeriet, I—II, Stockholm 1791, 2:dra uppl. utg. av C. J. Lidbeck, Stockholm 1816.
- , Handbok för hyttarbetare, Falun 1827.
- de Géer, Gerard*, Bergs- och järnhanteringen, Stockholm 1923.
- Geijer, Erik Gustaf*, Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämsta handlande personer under tiden från Konung Carl XII:s död till Konung Gustaf III:s anträde af regeringen, Stockholm 1836.
- , Samlade skrifter, I—VIII, Stockholm 1873—75.
- , Om vår tids inre samhällsförhållanden, Stockholm 1903.
- , Minnen, utg. av Fr. Böök, Stockholm 1915.
- , Recension af Swederus, Järnhandteringen i Sverige, i Samlade skrifter VIII, Stockholm 1875.
- Grabe, Alf*, Den gamla svenska osmundtillverkningen, i Jernkontorets Annaler 1922, Uppsala 1922.
- Grafström, A. A.*, och *Forsell, Chr.*, Ett år i Sverige, Stockholm 1827.
- Granberg, P. A.*, Utkast till en svensk statistik, I—II, Stockholm 1816.
- Grau, Olof*, Beskrifning öfver Westmanland, Västerås 1754.
- Hallordning*, Kungl. Maj:ts förnyade, Stockholm 1770.
- Hammarstedt, N. E.*, Smedens anseende hos skilda folk, i En Bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Hammarström, Eric*, Äldre och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, I—IV, Falun 1789—92.

- Hausmann, Johann Friedrich Ludwig*, Reise durch Skandinavien in den Jahren 1806 und 1807, I—V, Göttingen 1811—18.
- Heckscher, Eli F.*, Den gamla svenska brukslagstiftningen, i En Bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- , Ekonomi och historia, Stockholm 1922.
- , Svenska produktionsproblem, Stockholm 1922.
- Hedberg, Nils*, Äldre och nyare belysningsätt i svenska grufvor, i Blad för Bergshandteringens Vänner 1907, Örebro s. å.
- Hedenblad, Per*, Om Stora Kopparbergs grufwas fordna och nuwarande tillstånd — —, riksdagsrelation, Stockholm 1769.
- Hellberg, Knut*, Eskilstuna, en svensk märkesstad, I—II, Eskilstuna—Katrineholm—Nyköping 1919—20.
- Hermelin, Samuel Gustaf*, Berättelse om Nordamerikas Förenta Stater 1784, utg. av C. E. B. Taube, Stockholm 1894.
- , Mineralhistoria öfver Lappmarken och Westerbotten, Stockholm 1804.
- , Tal om Näringarnas förhållande uti Rikets särskilda landsorter (Vetenskapsakad:s præsidietal), Stockholm 1774.
- Heyke, nob. Heijkensköld, Detlof*, Tal om Bärghs-Hushållningen i Gemen (Vetenskapsakad:s præsidietal), Stockholm 1759.
- , Anmärkningar vid bergshandteringens åtskilliga öden och omväxlingar, Stockholm 1768.
- Historiskt*, geografiskt och statistiskt lexikon, I—IX, Stockholm 1858—70.
- Hjärne, Urban*, En ganska liten Bergslyckta — — 1687, utg. av C. Sahlin i Blad för Bergshandteringens Vänner 1907, Örebro 1907.
- Hofmann, Reinhold*, Dr Georg Agricola, Gotha 1905.
- Hülphers, Abraham A:son*, Dagbok öfver en resa igenom de under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757, Västerås 1763.
- Hultin, Tekla*, Historiska upplysningar om Bergshandteringen i Finland under svenska tiden, I Jernbruken, Hälsingfors 1896, och II, 1897.
- Hulting, J.*, Daniel Tilas, i Nordisk Tidskrift 1912, Stockholm s. å.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof*, Wärend och wirdarne, I—II, Stockholm 1863—68, ny uppl. 1921—22.
- Ingelsson, Jacob*, Berättelse om Stora Kopparberg år 1716, utg. av Helmer Lagergren, Göteborg 1913.
- Jansson, Martin*, Sveriges bergshandtering i statistikens belysning, i Teknisk Tidskrift, avd. Kemi och Bergsvetenskap, jub.nr 1919, Stockholm 1919.
- Jars, Gabriel*, Voyages métallurgiques, I, Lyon 1774.
- Jennings, John*, Beskrifning öfver en Masugns Byggnad, som ånyo blifvit anlagd vid Berkinge i Roslagen år 1755, i Vetenskapsakad:s handl., Stockholm 1756.
- Jernkontoret*, Kongl. privilegium av den 29 dec. 1747, Stockholm 1748.
- , Reglemente för Jernkontoret 1766, Stockholm 1766.
- Jernkontorets Annaler*, Stockholm och Uppsala 1817 o. f.
- , Minnesskrift med anledning af Jernkontorets Annalers 100-åriga tillvaro, I, Stockholm 1917.
- Johansson, Johan*, Om Noraskog, I—III, Stockholm 1875—84.
- , Noraskogs arkiv, I—V, Stockholm 1889—1928.
- , Något om vederlaget för tackjärns-tionden, Nora 1872.
- Johannsen, Otto*, Die Geschichte des Eisens, Düsseldorf 1924, 2:dra uppl. 1925.

- Jonson, Per Abraham*, Anteckningar ur Falu gruvas och Falu kopparverks historia under det 19:de seklet, i Jernkontorets Annaler 1922, Uppsala 1922.
- Kalender för Sveriges bergshandtering*, utg. av J. Hyberg, Göteborg 1906—1927.
- Kjellberg, Björn*, Statens ställning till bergsnärningen i äldre tider och nutid, Stockholm 1909.
- Kjellberg, Sven T.*, Smederna vid Jäders bruk, i En Bergsbok till Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- Klemming, G. E.*, utg., Skråordningar, Stockholm 1856.
- Klingspor, C. A.*, och *Schlegel, B.*, Upplands herregårdar, Stockholm 1877—81.
- Kommerskollegium*, Kongl. Commerce Collegii underdåniga Relation om Manufacturerna, til Riksdagen 1769, Stockholm 1770.
- Kröningsvärd, K. G.*, Sång för Stora Kopparbergets arbetare, Falun 1813.
- Kungl. stadgar*, förordningar, privilegier och resolutioner angående Justitien och Hushållningen wid Bergwerken och Bruken, Stockholm 1736 (de s. k. *Bergsordningarna*, I, med fortsättning II och III, Stockholm 1786 och 1837).
- Kungl. Vetenskapsakademiens* handlingar och tal, Stockholm 1739 o. f.
- König, Christian*, Lärdomsöfningar, I—XII, Stockholm 1745—52.
- Lagerbring, Sven*, Sammandrag af Svea Rikes historia, Stockholm 1772.
- Lagerhjelm, Per*, Tal om Hydraulikens närvarande tillstånd m. m., Stockholm 1837.
- Leffler, J. A.*, Ett och annat berörande det svenska järnets historia i England, i Blad för Bergshandterings Vänner XVIII, Örebro 1927.
- Leijel, Adam*, Berättelse om en förstenad människokropp, som funnits i Stora Kopparbergs grufva, i Bergs-Journal för 1787—88, Stockholm s. å.
- Leijell, Carl*, Tal om Anläggningen och Nyttan af det slags Bärgsarbete, som Stollbyggnad kallas (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1751.
- Leijonmarck, Gustaf Adolf*, Tal om Utsigten för Svenska Bergs-Handteringen i framtiden (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1775.
- Lillienberg, Jean Georg*, Tal om Svenska Bergshandterings förmåner och hinder (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1776.
- Lillienkrantz, Johan*, f. Westerman, Tal om Sveriges utrikes handel (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1770.
- , Mémorial om svartsmidets utskeppning, Stockholm 1769.
- , Tal om Svenska näringarnas underligt, Stockholm 1768.
- Lilljebjörn, Knut och Henrik*, Hågkomster, 2:dra uppl., Stockholm 1911.
- , *Henrik*, Minnen, Stockholm 1912.
- Linde, Lars Gustaf*, Handbok i Sveriges Bergsförfattningar, Örebro 1853.
- Linderberg, Carl*, Kort beskrifning öfver Staden Fahlun och Stora Kopparbergsgrufvan, Stockholm 1804.
- von Linné, Carl*, Iter ad fodinas et officinas metallicas Westmanniæ et Dalecarliæ, i Carl von Linnés ungdomsskrifter, utg. av Åhrling, II, Stockholm 1889.
- , Iter Dalecarlicum (1733—34), i samma arbete.
- , Skånska Resa, utg. av J. Sahlgren, 1920.
- Linnerhjelm, Jonas Carl*, Bref under resor i Sverige, Stockholm 1797.
- Lundell, J.*, Om handtverksskrån, näringsfrihet och arbetsorganisation, Lund 1846.

- Lundström, Carl*, Författningar vid Tysk- och Vallonsmidet i Sverige (ak. avh.), Uppsala 1780.
- Lundström, Johan*, Historia officinæ anconariæ Söderfors, Söderfors Ankar-bruks historia (ak. avh.), Uppsala 1791.
- Malmström, Carl Gustaf*, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshöfning 1772 (2:dra uppl.), Stockholm 1893—1901.
- Manufakturkontoret*, Riksens Ständers Manufacturs Contours berättelse angående dess förvaltning 1739—1765, Stockholm 1766.
- von Matern, John A.*, Om hästskor, i Svensk smedstidning 1911, Stockholm 1911.
- Med hammare och fackla*, årsbok utgiven av Sancte Örjans gille, I, Stockholm 1928.
- Meijer, Gerhard*, Tal om Det Svenska Metalarbetets förkofring (Vetenskapsakad:s präsidietal), Stockholm 1747.
- , Rön rörande en Bårr-machine, i Vetenskapsakad:s handl. 1782, Stockholm 1782.
- Meyer, Moritz*, Beiträge zur genaueren Kenntniss des Eisenhüttenwesens in Schweden, Berlin 1829.
- Michelessi, Dominico*, Öfwer Kongl. Wasa Orden, instiftad af Konung Gustaf III, på Kröningsdagen, till åkerbrukets, bergverkens, handelns och konsternes upmuntran (dityramb på italienska med svensk och fransk övers.), Stockholm 1772.
- Modéer, Adolph*, Försök till en allmän Historia om Svea Rikes Handel, I—II, i Svenska Patriotiska sällskapets handl. I, Stockholm 1770.
- de la Motraye, A.*, Resor 1711—25, Stockholm 1918.
- Mozelius, P.*, Försök till en beskrifning öfver Nora och Lindes bergslager, Örebro 1791.
- Muhrs Brukskatekes*, utg. av Gust. Lindberg, Gävle 1892.
- Nauckhoff, Sigurd*, Sprängämnen och tändmedel i det svenska bergsbruket under de sista hundra åren, i Teknisk Tidskrift, avd. Kemi och Bergsvetenskap, jubil.-nr 1919, Stockholm 1919.
- Naucclér, Olaus*, Delineatio magnæ fodinæ Cuprimontanæ veteris, I—II, Uppsala 1702—03 (ak. avh.).
- Nelson, Helge*, En bergslagsbygd, i Ymer 1913, Stockholm 1913.
- Nordenkrantz, Andreas*, Bekymmerslösa stunders menlösa tankar, I—V, Stockholm 1764—69.
- , Arcana Oeconomix et Commercii, Stockholm 1730.
- Nordenström, Gustaf*, Anteckningar om Svenska grufbrytningens utveckling från äldre tider in till slutet af 18:de århundradet, i Jernkontorets Annaler 1877.
- , Mellersta Sveriges grufutställning, beskrifvande katalog, Stockholm 1897.
- Nordwall, nob. Nordevall, Erik*, Afhandling rörande Mechaniquen, del I, Stockholm 1800.
- Nyström, Johan Fredrik*, Bidrag till svenska handelns och näringarnas historia under senare delen af 1700-talet, I, (ak. avh.), Uppsala 1884.
- Oddy, J. Jepson*, European commerce, London 1805.
- Odelstierna, Erik G:son*, Järnets metallurgi, Stockholm 1913.
- Odhner, C. T.*, Sveriges politiska historia under Gustaf III, I—III, Stockholm 1885—1905.
- d'Ogier, Charles*, Från Sveriges storhetstid, Stockholm 1914.
- Orrelius, Magnus*, Svenskt Köpmans- och Material-Lexikon, Stockholm 1797.

- Palmblad, Wilhelm Fredrik*, Historisk blick öfver den svenska näringsflitens utveckling, i Skandia IV—V, Uppsala 1834—35.
- Pehrsson, Per*, Ur Österby bruks och valloernas krönika, Uppsala 1899.
- , De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden, Uppsala 1905.
- Plantin, Zacharias Z.*, Om Justering och Pröfning af Mättnings- och Vagnings-Verktygen (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1792.
- Polhem, Christoffer*, Tvenne Betänkanden, det förra ang. Oeconomien och Commercen uti Sverige, ingifna till riksdagen 1720, Stockholm 1721.
- , Anmärkningar wid Järn-beredningen här i Sweriget, i Vetenskapsakad:s handl:r 1741, Stockholm 1741.
- , Vad som vårt kära Fädernesland hafwer nu mäst af nöden til sin ständiga förkofring i längden, (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1744; även i Bergs Journal för 1787—88, Stockholm s. å.
- , Patriotiska Testamente, Stockholm 1761.
- , Christopher Polhem, minnesskrift utgiven av Svenska teknologföreningen, Stockholm 1911.
- Quist, Bengt Andersson*, Tal om Metall- och Mineral Varor (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1776.
- Radloff, F. W.*, Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län, I—II, Uppsala 1804—05.
- Ridderstad, Anton*, Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland, I—II, Norrköping 1875—77.
- Rinman, Sven*, Anledningar till kunskap om den Gröfre Jern- och Stålförädlingen och dess förbättrande, Stockholm 1772.
- , Försök till Järnets historia, Stockholm 1782.
- , Bergwerks Lexicon, I—II, Stockholm 1788—89.
- , Afhandlingar rörande Mechaniquen, del II, Stockholm 1794.
- Rollin, C. G.*, Beskrifning öfver Österby bruk, Uppsala 1841.
- Rosborg, Lars*, Underrättelser för Bruks-Egare och Hammarsmeder rörande Stångjärns-Smidet, Falun 1809.
- von Rosenheim, Wilhelm*, Fahlü grufva, Ode, Falun 1794.
- Rosman, Holger*, Upplands järnhandtering, i »Uppland», II, Uppsala 1908.
- , Obeaktade källor för vår ekonomiska historia, i Statsvetenskaplig Tidskrift V, Stockholm 1902.
- , Stockholm som exporthamn för järnet, i »En Bergsbok till Carl Sahlin» 1921, Stockholm 1921.
- Rudbeck, F. G.*, Sveriges städer, I—III, Stockholm 1855—60.
- Rüdling, Johan George*, Det i Flor stående Stockholm, Stockholm 1731.
- Rüttner, Carl Gottlob*, Reise durch Deutschland, Danemark, Schweden, Norwegen und ein Theil von Italien in den Jahren 1797, 1798, 1799, I—IV, Leipzig 1801.
- Rydberg, B.*, Om tillverkning av järn- och ståltrådslinor i Sverige, i Blad för Bergshandteringens Vänner, XIII, Örebro.
- Rydgqvist, Carl M.*, Ett och annat om svenska brukshandteringen och jernexporten, Stockholm 1852.
- Rönnow, Sixten*, Den svenska järnhandterings historia, i Ord och Bild 1926, Stockholm 1926.
- Sahlin, Carl*, Beskrifning och förteckning öfver Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags myntkabinett, Falun 1895.

- , Stora Kopparbergs Bergslags A.-B 1347—1897, Falun 1897.
- , Stora Kopparberget och Falu stad i reseskildringar, Falun 1897.
- , Grängshammars-Ulfshyttans bruks-egendom, Stockholm 1904.
- , Bergshistoriskt varjehanda, i Blad för Bergshandteringens Vänner, Örebro 1910—1929.
- , Bilder från bruk och grufvor i Bergslagen, teckningar af Ferd. Boberg, text af Carl Sahlin, Stockholm 1921.
- , Svenskt guld, i Rig 1928, Stockholm s. å.
- , Thomas Lewis och den svenska gjuteriteknikens utveckling, i Jernkontorets Annaler 1928, Stockholm s. å.
- Salvius, Lars*, Tanckar öfwer den Swenska Oeconomien, Stockholm 1738.
- , Beskrifning öfwer Sweriget, I tomen om Upland, Stockholm 1741.
- Sandels, Samuel*, Rön angående Malm- och Berg Sprengning, i Vetenskapsakad:s handl. 1769, Stockholm s. å.
- Schmidt, Johan Wilhelm*, Reise durch einige Schwedische Provinzen, Berlin och Hamburg 1801.
- von Schubert, Friedrich Wilhelm*, Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finland und Ingermannland in den Jahren 1817, 1818 und 1820, I—III, Leipzig 1823—24.
- Schück, Martin*, utg., Vårt land och folk, I—III, Stockholm 1862—67.
- Schultz, J. G.*, Sveriges geographie, statistik och historia, Strängnäs 1816.
- Schultze, Lars T.*, Kort beskrifning öfver myrugnar eller s. k. blästerverk, i Jernkontorets Annaler 1845, Stockholm s. å.
- von Schultzenheim, David*, Bref om rikets penningeverk och allmänna hushållning, Stockholm 1794.
- Schön, Peter Hinrik*, Reveljen för Swenska Folket, Stockholm 1815.
- Schoerbring, Carl M.*, utg., Journal öfwer Svensk statistik och allmän hushållning för år 1816, Stockholm 1816.
- Scrivenor, Harry*, A comprehensive history of the iron trade throughout the world, London 1841.
- Sefström, E.*, Handelsbibliotek, I—IV, Stockholm 1772—77.
- Silfvercrantz, Johan*, Et underdånigt betänkande til Högsts. Hans Kongl. Maj:t konung Carl den XII om svenska handelns inrättning på Levanten, och om de manufakturur, som där med bästa förmåga kunna afsättas, Stockholm 1762.
- af Sillén, A. W.*, Svenska handelns och näringarnas historia intill år 1809, I—VI, Uppsala, Stockholm och Karlskrona 1853.
- Silow, Alvar*, Bergslagens Museum, i Teknisk Tidskrift 1923, Stockholm 1923.
- , Bergslagens Museum, plan av byggnaden och samlingarna, Falun 1927.
- , Stora Kopparberg, i Svenska Turistförs årsskrift 1926, Stockholm 1926.
- Sjöstrand, E.*, Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764 (ak. avh.), Uppsala 1908.
- Skandinavisk Gjuteritidning*, Stockholm 1907—13.
- Sommarin, Emil*, Bidrag till kännedom om arbetsförhållandena vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring 1720, Lund 1908.
- , Skråtvånget (Verdandis småskrifter), Stockholm 1904.
- Spak, Fredrik Adolf*, Öfversigt öfver Artilleriets uppkomst och utveckling i Europa, I, Stockholm 1881.
- , Vägledning för besökande i Artilleriemuseum i Stockholm, I Katalog, II Historik, Stockholm 1914.

- von Stiernman, Anders Anton*, Samling af kungl. bref, stadgar och förordningar m. m. angående Sveriges rikets kommers, politi och ekonomi, Stockholm 1747—75.
- von Stockenström, Eric*, Beträktelse om Bergsmanna Näringens nytta och skötsel, i Bergs Journal för 1787—88, Stockholm s. å.
- , Tal om Bergsmanna Näringens nytta och skötsel (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1749.
- Strömbom, J.*, Försök till Handbok för Bruksbetjenter, I—II, Stockholm 1800—01.
- Stämpelböcker*, handskrivna och tryckta, 1700- och 1800-talen.
- Sturzenbecker, Mårten*, Ingeniör lexikon, Stockholm 1805.
- Swederus, G.*, Om jernhandteringen i Sverige, Stockholm 1837.
- Swab, Anton Andersson*, Om Grufve Brytning i Sverige (ak. avh.), Uppsala 1780.
- Swedenborg, Emanuel*, Regnum subterraneum sive minerale de ferro, Dresden och Leipzig 1734.
- , Om järnet (svensk övers. av föreg.), Stockholm 1923.
- , Regnum subterraneum sive minerale de cupro et orichalco, Dresden och Leipzig 1734.
- Swedenstjerna, Erik Thomas*, Tal om Svenska järnhandteringen i äldre och nyare tider (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Strängnäs 1810.
- , Några underrättelser om järnhandteringen, Stockholm 1803.
- Svenska Biet*, Stockholm 1839—44.
- Svenska Patriotiska Sällskapet*s handlingar, Stockholm 1770 o. f.
- Svensk jernbruks- och hyttekalender*, utg. av J. Hyberg, I—III, Göteborg 1898—1904.
- Svensk Smedstidning*, årg. I—V, Stockholm 1907—11.
- Tamm, A. G.*, Smidesförsök och Anteckningar vid tysksmide, Stockholm 1820.
- Tamm, Per Adolf*, Tal om Jernhandteringen tillstånd inom Fäderneslandet, Stockholm 1836.
- Tankar* om den Swänska Jern-Handelen, Stockholm 1770.
- Tegengren, F. R., m. fl.*, Sveriges ädlare malmer och bergverk (Sveriges geologiska undersökning), Stockholm 1924.
- Teselius, Daniel*, Om hammarsmeds härdar, i Vetenskapsakad:s handl., Stockholm 1769.
- Tham, Wilhelm*, Beskrifning öfver Upsala län, Stockholm 1850.
- , Beskrifning öfver Linköpings län, I—II, Stockholm 1854—55.
- , Beskrifning öfver Stockholms län, Stockholm 1850.
- , Beskrifning öfver Nyköpings län, Stockholm 1852.
- Tilas, Daniel*, Utkast till Sveriges Mineral-Historia (Vetenskapsakad:s præsidiatal), Stockholm 1765.
- , Anmärkningar om kongl. personer, som besökt svenska bergverk och befarit grufworne — —, i Bergs Journal för 1787—88, Stockholm s. å.
- *m. fl.*, Om Äthwidabergs kopparwerck, Stockholm 1765.
- Thomson, Thomas*, Travels in Sweden 1812, London 1813.
- Thurgren, Johan Adolf*, Populär handbok i svenska Bergslag-Erfarenheten, Stockholm 1850.
- Tjäder, J. J.*, Karta öfver Fahlu eller Stora Kopparbergs grufwan, Stockholm 1845.
- Tollstorp, J. P.*, Beskrifning om Södermanland, I—II, Stockholm 1837—38.

- Tunberg, Sven*, Stora Kopparbergets historia I, Uppsala 1922.
- Tuneld, Ebbe*, Geographie öfwer Konungariket Sverige, I—X, 6:te uppl. Stockholm 1785—92, 7:e uppl. 1793—94.
- af Ugglas, Samuel*, Husqvarna 1689—1917, Jönköping 1918.
- Uhr, Isak Johan och Berch, Andreas*, Om en Brukspatrons egenskaper (ak. avh.), Uppsala 1750.
- Ulrich, Arvid*, ett par gamla stadganden mot sabotage, i Fataburen 1911, Stockholm s. å.
- Vandermonde, Monde, och Berthollet*, Afhandling om Jernet i dess olika tillstånd af Tackjern, Smidigt Jern och Stål, Uppsala 1796.
- Wærn-Bugge, Elisabeth*, En gammal herrgård, Stockholm 1921.
- Wahlund, J.*, Dannemora grufvor, Stockholm 1879.
- Wall, Johan*, Eftersyn til Bruks Bokhålleri på Cammarwis, Stockholm 1747.
- Wallenstein, J. P.*, Anteckningar och upplysningar hörande till historien om Sveriges jordbruk, handel och näringar, från äldsta till närvarande tid, Stockholm 1825.
- Wallerius, Göran*, Tankar och Rön om smältprocessen vid kopparvärken, i Vetenskapsak:s handl. 1743, Stockholm s. å.
- Wallmark, P. A.*, Historisk-statistisk återblick på Sveriges yttre och inre förhållanden under de sist förflutna tretti åren, Stockholm 1843.
- Wallquist, G.*, Den svenska järnhanterings uppkomst och utveckling, i Svensk tidskrift 1919, Stockholm s. å.
- Welander, P. O.*, Falu koppargrufva förr och nu, i Ord och Bild 1899, Stockholm s. å.
- Wiberg, Carl Fredrik*, Wallonernas invandring i Sverige, i Skildringar av svenska folklivet, utg. av H. Hofberg, Stockholm 1878.
- Zettersten, Erik*, Om allmänna Handelshistorien och Wetenskapen mellan Sverige och Utrikes orter, Stockholm 1769.
- Åkerblom, K. A.*, Kort historik om Bergsmannakorporationen vid Kopparberget, Falun 1875.
- Åkerman, August*, Bidrag till svenska stångjärnssmidets förbättring, Stockholm 1838.
- , Korta underrättelser rörande svenska stångjärnssmidet, Falun 1839.
- Åkerman, Richard*, Om den svenska järnhandterings utvecklingsstadier, i Nordisk Tidskrift 1896, Stockholm 1896.
- , Några hufvuddrag af de förändringar inom järnhandteringen, som utöfvat bestämmande inflytande på Sveriges tillverkning och export af järn, i Jernkontorets Annaler 1896, Stockholm 1896.
- Åkerrhén, Olof*, Svenska blåsverkens historia från år 1786, Stockholm 1805.
- Ångman, J. E.*, Försök till Beskrifning om Norbergs Bergslags Härad och dess Gamla Jern Bergslag, Västerås 1835.

REGISTER

Abildgaard	348	Bergslaget, St. Kopp.	253, 257	Caravaggio, M. A. M. da	185
Adelcrantz, C. F., 197, 200, 211			259, 277, 282		192, 232, 256, 273, 315, 359
	216, 239	Berkinge masugn	288 f.	Carl, hertig	209, 239, 278
Adolf Fredrik, konung, 245, 340		Berlin, kais. Friedrichs mus.	188	Carl XIV Johan, konung	91, 239
Aeneas	186	Berndtson, B.	274, 275	Carl XIII:s ort, Röros	91
Agricola, G.	184	Blixtenstråle, J. L.	196	Catteau-Calleville	287
Akilleus	185	Bohnstedt, C. F.	17 f., 256	Cederblom, G.	8, 10, 319, 321
Albani, Fr.	186	Bohnstedt, M.	17	Cederström, Th.	278
Albom, S. E.	219	Boije, E. J:son	278	Champfleury	187
Algulin	303	De Boisgelin	218, 319, 335	Chardin, J. B. S.	176, 177, 190
»Allmänna vägen genom		Bolander, L.	228		206, 223, 228, 237, 292, 348, 350
Myrbadssänkningen»	17, 269	Bonde, C. G.	10		351, 356
Almquist, C. J. L.	369	Bondsmide	316	Chartres' katedral	181
Alstedt, C. C.	219 f.	Borring i gruva	45 f., 254	Chiewitz, E.	369
Altdorfer, A.	183	Bouchardon, J. Ph.	198	Chodowiecki, D.	190 f., 223
Aminoff, J. G.	278	Boucher, Fr. 186, 191, 198, 205		Christina, drott.	320
Amman, J.	183, 245		228 f., 292, 340	Christman, D.	198
Angerstein, R. R.	244	Boye, Fr.	341	Christus, Petrus	181
Ankarsmide	189, 301 f., 365	Brandt, P.	9, 182	de Choiseul, hertig	187
Ankarström, Cl. Depken	301 f.	Brangwyn, Fr.	255	Cnattingius, B.	10
Apollon	186	Brescia	185	de Conti, furste	187
Arfwidsson, N.	344	von Breda, L.	208, 213, 334	Cornelis Cornelisz van Haar-	
Arndt, E. M.	268	von Breda, C. F.	232, 335, 339	lem	186
von Ascheraden, Schultz	217	Bredberg, E.	10	Cort, C.	185
Aschling, A. R.	309 f.	Broman, C.	302	Cossa, F.	185
Avesta	194, 278	Bromander, C. W.	10	Cronstedt, C. J.	201 f., 206
Bäckström, A.	319	Brontes	185	Cronstedt, M.	308
»Il Bamboccio»	187	Brouwer, A.	189	Cykloperna	185 f.
»Bambocciader»	187, 250	Brueghel, P.	188	Dahlberg, E.	246
»Band» i gruva	45	Brueghel, J., d. ä.	188, 192, 362	»Dagligt Allehanda»	251
Barrès, M.	344	Bruun-Neergaard, T. C.	341 f.	Dahlström, K. A.	240
Basedows Elementarwerk	191	Bruxelles	206	von Dalin, O.	237
Basel	184	»Bröst» å kopparugn	49	Dannemorabruken	290, 294, 298
Beham, H. S.	184	»Bröst» å masugn	309	Dannemora gruva	301 f.
Belanger, L.	223, 329	Buschenfelt, Sam.	246	De Besche, J. G.	275
Bellman, C. M.	214 f., 237	But, butsmide	295 f.	Defrance, L.	190 f., 209, 293
Berch, C. R.	198	Büchner	244		361
Bergendal, T.	318	»Byxmästerij»	310	De Géer, L.	295, 309
Bergquist, C.	246	Böttiger, C. W.	287	De Géer, C.	299
Bergskollegium	244, 283, 361	Böttiger, J.	336, 346	Delacroix	330
Bergslagen	177, 278, 286, 288	Camphuysen, G.	243		

Della Robbia, L.	184	von Fersen, Fabian	278	Guagnani-Scapitta	320
Derby	190	Finlay, R.	293	Gustaf Vasa, konung	274, 309
Desprèz, J. L.	176, 211, 247	Finspångs bruk	239, 248, 309	Gustaf II Adolf, konung	309
Deutsch, H. R. Manuel	184	Fjellström, P.	203	Gustaf III, konung,	175, 208 f., 211 f., 218, 233, 254, 274, 278
De Wahl, A.	314	Floding, P.	205	285, 286, 333, 335, 343, 360	
Diderot, D.	187, 248	Florens	184	Gustaf III:s silververk	275 f.
Dietrichson, L.	346	»Forken»	49 f., 272 f.	Gustaf IV Adolf, konung	217, 245, 278 f. 289
Diodorus	185	Forli, Melozzo da	184	Gustaf V, konung	92
Dou, G.	189	Forsmarks bruk	241, 288 f., 296, 363	Göteborg	277
Dresdner, Alb.	351	Fortia de Piles	303, 319, 335	Göteborgs konstmus.	313
Drottningholm	211, 231 f., 248	Fredenheim, C. Fr.	215, 217	Göthe, G.	346
Duhamel	191	Fredrik I, konung	196	Hagelberg, N.	240
Du Jardin, K.	189	Fredrik Adolf, hertig,	186, 208	Hahr, A.	10, 282, 350
Duru, P. L.	198 f.	Fredrikshof	231	Hall, P. A.	175
Dürer, Alb.	182	Freiburg, domkyrkan	181	Halldin, Secr.	276
van Dyck, A.	186	Fröding, G.	177	Hallman, M.	198
Dyrssen, L.	292	»Fürstenbau»-arbeten	45, 271	Hammarsmidet	294
Earlom, R.	190, 361	Förtimring i gruvan	13 f.	Hermelin, S. G.	240
Eck, J. G.	303	Gahm-Persson, S. L.,	194, 202, 205 210, 214, 333	Hammarsmedsordningen	295
Edelcrantz, A. N.	224	von Gall, Ferd.	287	Hammarsköld, L.	340
Edinburghs mus.	189	Gallippa	311	Hannover, E.	351
Ehrendals bruk	309 f.	»Galtar»	295	Hansson, A. J.	240, 357
Ehrenpreus, C.	321	Garney, J. C.	247	Hargs bruk	298
Ehrenstrahl, D. K.	243	Gauffin, A.	350	Hasselgren, G. E.	240
von Ehrenström, M.	341	Geijer, E. G.	177	Hattarna	286
Ehrensward, Aug.	311	Geisler, E.	281	Hausmann, J. F. L.	303, 319, 323
Ehrensward, C. A.	378	Gelton, Toussaint	348	Haussart	191
Eidem, M.	319	Genremåleri	187	Hedenblad, P.	265
Eichhorn, Chr.	313, 335, 346 f.	Geringius, E.	246	van Heemskerk, M.	184, 186
Ekman, R. W.	240	Gillberg, J.	205, 214, 216, 240	Hefaistos	180
El Greco	330	Gillberg, C. G.	240	Heland, M. R.	241
Eklund, And.	241	Giroust, M. S.	203	Helbig, J.	190
Eligius, Sanct	181	Gjöding, O. J.	319	Hellefors' bruk	309
von Engeström, L. S.	67	Glasbruk	320 f.	»Helmfelt»	333
Ericson, J.	177, 363	Graffman, C. S.	240	»Herculesklubben»	304
von Essen, H. H.	275	Grandel, J.	246, 247	Herri met de Bles	188, 362
Estlander, C. G.	345	Granström, G. A.	88	Hesiodus	185
Etna	296	el Greco	330	Hessén, G.	10
van Everdingen, Allart	309	Gréen, H. Ch.	194	Hesselius, G., d. y.	204
Fahlcrantz, C. J.	288	Greuze, J. B.	187, 351	Hilleström, I.	193
»Falktomten», gruvort	17, 270 277	Grill, B.	320	Hilleström, Andr.	194
Falster, kyrka	243	Grill, Cl.	302	Hilleström, P. d. ä.	194
Falun	219, 274, 278	Grill, A. U.	302, 306	Hilleström, U.	207, 235
Falu gruva	13 f., 176, 253, 255 286, 301	Grill, A. J. d. y.	306	Hilleström, Ch. N.	193, 207, 219 216, 222, 235
»Fahlu Weckoblad»	276, 278	Grovsmeder	316 f.	Hilleström, C. P.	207, 214, 223
Fehmer, Chr.	198	Gruvdrängar	10 f.	Hilleström, J. G.	193, 207, 214 223
Félibien	187	»Gruvromantiken»	267		

Hilleström, E. E.	219, 224	Konstföreningen	344	Looström, L.	347
Hilleström, H.	222	Kopparhyttor	49 f., 272 f.	Louvren	185, 187, 203
Hofberg, H.	335	Kopparsmältning	272 f.	Lovisa Ulrica, drottning	198 f.
Hoffman, J.	204	Korgstad	21		231, 340, 245
Hofling, Ch. E.	241	Korint, pinakes	180	Lovisa Charlotta, gruvort	87,
Hofstede de Groot	189	Korn, J. Ph.	241		208 f., 234, 267, 283
Honthorst, G.	232 f., 256, 359	Krafft, P. d. ä.	176, 203	Lucas, L.	191
de Hoogh, P.	230	»Kronorten»	277	Luini, B.	185
Horn, Cl.	278	»Kronprins Gustafs väg»	269	Lundberg, G.	205, 302
Hovslagare	316 f.	Kröyer, P. S.	316	Lundin, Eug.	291, 297
Hughtenburg	190	Kruse, J.	348 f.	Lundström, Joh.	303
Hultmark, E.	10, 289	Kungsholms glasbruk	319 f.	Lupp	300
Hülphers, A. A:son	11	Kungsträdgården	238	Luyken, J. och C.	191
Hårleman, C.	197, 199	Kurck, J.	278	Lüdeke, C. W.	267
Häfla bruk	297	Kuylenstierna, O.	10	Löfsta bruk	296 f., 299 f.
Höckert, J. F.	240	Kärnstång	311	Löhneyss	245
Hörberg, Per	214, 239, 346, 347	Laer, P.	187	Magiotto, D.	228
	353	Lafrensen, N. d. y.	175, 177, 205	Madrid, Prado	186
Iserhjelm, C. G.	240		237, 265	Madsen, K.	351
Jakobsson, Th.	10	Lagerbring, S.	236	Magnus, Olaus	243
Jacobsson, M.	327	Lagerlöf, S.	177	Mandelberg, J. E.	204
Jars, G.	303, 305	Lancashiresmide	295	Mandelgren, N. M:son	223
J. B.	182	Landström, Ax.	241	Mannerstråle, E.	315
Jennings, J.	289, 292 f.	Langenskiöld, C. G.	298	Manuel Deutsch, H. R.	184
Jenningsorten	270	Larsson, M.	350	Manuel Deutsch, N.	184
Jernkontoret	10, 286, 297, 362	Larsson, C.	212, 350	Manufakturkontoret	199, 209, 286
Jernkontorets bildsamling	9	Lassåna bruksherrgård	243	Manufaktursmide	313
Johansson, B.	262, 283, 298, 308	Lauréus, Al.	14, 17, 91, 233, 239	Mariette, J. P.	107
	315		243, 255, 343	Maritz	311
Jorissenne	190	Laurin, C. G.	350	Mars, guden	185
Jubal	181	Le Valentin	188	»Mars», gruvort	270
Julin, J. Fr.	241	Lembke	343	Martin, El.	176, 205, 211, 215
Jung, M.	320	Le Nain, bröd.	187 f., 192		235, 240, 241, 247, 290, 342, 345
Justi, C.	187	Leijonmarck, G. A.	87, 283		347, 353
Järnfärskning	295	Lenngren, A. M.	236 f.	Martin, J. F.	20, 217, 240, 247 f.
Järnlänkskettingar	45	Lénström, C. J.	344	Martin, F. E.	240
		Lespinasse, P.	351, 352	Masreliez, L.	176, 223
Kallrostning	272	Levertin, O.	348	Meermann, Joh.	341
Kanongjutning	309 f.	Lewis, Th.	308	Maximilian, kejsar	183
Karl XI	301, 320	Liège, mus.	190	Meijer, G.	311
Karl XII	194, 197, 310	Liljenbergs sköl	265, 271	Meister d. Mittelalt., Haus-	
Karlstad	219 f.	Liljevalchs konsthall	314, 351	buches.	182
Kjellberg, E.	245, 309	Linnell, K.	240, 346	af Melin, H. G.	318
Klensmedjor	189, 249 f., 313	von Linné, C.	255, 266 f., 287	Mellin, G. H.	226, 345
»Kokiller»	365	Linnerhjelm, J. C.	257, 267	Melozzo da Forli	184
Koksmidet	295 f.	Lisjö bruksherrgård	234, 243	von Menzel, A.	186, 192, 255
Kolfat	273	Lode, U.	207	Metzu, G.	189
»Kolv»	296	London, mus.	189	Meunier, C.	180, 192, 255
Kommerskollegium	14 f., 252, 256	Longhi, P.	177, 190	Michelangelo	185
Konstakademien	216, 223, 335	Louis XV	209	Milano, Brera	185

Miller, J. P.	343	de Pompadour, m:me	202	Sandberg, J. G.	240
Millet, J. F.	192, 354	Pompeji, erotfrisen	180	Schalken, G. 189, 232 f., 256, 273	
Modena, Nicoletto da	184	Portugal	312		359
Molbech, Chr.	342	Porzelius, E.	191	Schedin, J.	303
Montalembert	311	Poseidon	180	Scheffel, J. H.	203
Montgomery-Cederhjelms, R.	298	von Post, A.	50	Scheffer, U.	204
Montpellier, mus.	186	Potter, P.	189	Schleissheims slott	188
»Myrbadet», gruvort	13, 269	Primaticcio	186	Schmidt, J. W.	267, 305
»Myrbadssänkningen»	17, 269	»Prins Gustafs ort»	270	Schröderheim, E.	231
»Mättet»	273	»Prins Gustafs sköl»	265	Schultz von Ascheraden	217 f.
Mörner, C.	278	»Rafassa»	300	Schultze, S.	325
Nagler, G. K.	190, 343	Rahbek, K. L.	341	Schultze, J.	200
Nationalmuseum	239, 305	Rammelsbergsgruvan	182	Schultze, L.	246
Natoire, Ch.	186	Ramsundsbergsristningen	243	Schut, C.	186
Nauclér, O.	246	Ranie, J.	246	Schüch, H.	243
»Nedre Bergmästareorten»	25, 268	Réaumur	191	Schürer von Waldheim, J. 193,	
»Neidhardts verkstad»	182	Rehn, J. E.	199, 213		222, 225, 318
»Neptunus», gruvort	281	Reims' katedral	181	Schürer von Waldheim, M.	10
Nicoletto da Modena	184	Reims' mus.	187	Segemark, B.	220 f., 237
Nordamer. frihetskriget	286	Rembrandt	191, 232, 263, 268	Sergel, J. T.	205, 330, 339
Nordensvan, G.	349	Ridderstolpe, Fr. W.	87, 283	Serre, E.	199
Nordiska Museet	231, 248	Rinman, S. 288, 294, 296, 301, 303		Sevenbom, J.	197, 203
Nürnberg	182		304, 324	Sigurdsristningen	243
Nyblom, C. R.	347	Ritareakademien	195, 197	Silfverstolpe, G. A.	337 f.
Näs' herregård	230	Rolland, L.	200	Silfverstolpe, Fr. S. 208, 224, 278	
Näveckvarns bruk	309	Rom	184	Silow, A.	10
d'Ogier, Ch.	266	Romano, G.	185	»Sirén», gruvort	45, 270
Olaus Magnus	243	Rom, franska skolan	186	Sirén, O.	8, 209, 259, 349 f.
»Ordonancen»	333	Romersk konst, arbetsbilder i	180	Skebo bruk	298
Ornässtugan	278	Rooses, M.	188	Skjöldebrand, A. F. 278, 279 f.	
van Ostade, J.	188 f.	Roosval, J.	350		300
Oscar I, konung	91	von Rosen, R.	278	Skärstenssmältning	272
d'Otrante, Ch.	323	Rosenblad	278	Slangångar	21
Oudry, J. B.	202	Rosenhane, Schering	278	Slottsbyggnadsdeput.	199 f.
Ovikens kyrka	244	von Rosenheim, Wilh.	278, 279	Smedja	295
Oxenstierna, Ax.	364	Roslin, Al. 175, 177, 203 f., 265		Smedsskrån	316
Palmfelt, Aug.	278		302, 345	Smälta, smältstycke	296
Pasch, J.	204	Rousseau, J. J.	195	Smältgörning	296
Pasch, L. d. y.	176	Rubens, P. P.	186, 234	Smältsmedja	295
Patte, P.	191	Rugendas	334	Snyders, Fr.	213
Penelope	185	Ruysdael, J.	213	Sockensmedjor	316
Pennel, J.	255	Ryssland	286	Sophia Albertina, prinsessa	208
Pergolesi	281	»Rådsalen»	271 f.	Spak, J. A.	309 f.
Petrus Christus	181	Råkopparsmältning	273	»Speculum humanæ salvationis»	
Pilo, C. G. 176, 177, 197, 211, 265		Rålamb, Cl.	278		181
	345	Röros' koppargruva	91, 255	Stavsjö bruk	309
Pirkheimer, Will.	182, 184	Sachs, H.	183	von Stedingk, amir.	278
Pisano, A.	184	Sahlin, C.	10, 317	von Stedingk, H.	318
Piranesi, G. B.	259	Sala gruva	278	Steen, Jan	189, 335
Polhem, Chr.	246, 286	Sainte-Beuve	187	Steffenburg, Joh.	282

Stenberg, M.	278	Tegnér, Es.	177	Werner, G.	258
Stenström, N. P.	248	Teniers, D. d. y. 188 f.	234, 335,	Westman, A.	215
Steropes	185		340	Westman, E.	215
Stigare	13 f., 25	Tersmeden, E. A.	274, 275	Wien, gall. Lichtenstein	188
Stjernschantz, T.	92, 350	Tersmeden, major	278	Wohlfart, W.	208
Stockholm, klensmedjor	316 f.	Tessin, N. d. y.	197, 199	Wouwerman, Ph. 189, 213, 334 f.	
Stockholms Posten	208	Tessin, C. G.	197, 208, 252	Wrede, C.	278
Stockholms slott 210, 218, 219		Thelott, F. J. d. y.	244	Wright of Derby, J.	190
Stora Kopparbergs gruva, se		Thetis	180, 185	Vallonsmide	295 f., 299 f.
Falu gruva.		Thorvaldsen, B.	186	Van Dyck, A.	186
Stora Kopparbergs Bergslag	235	Tintoretto	185	Van der Neer, A.	189
	257, 259	Tizian	185, 263	Van der Neer, E. H.	189
Stora Lassåna bruksherrgård	243	Toulouse mus.	186	Van de Welde, Adr.	189
Strindberg, Aug.	319, 347	Torrvedsbloss	13 f.	Van Gaalen, Al.	189
Strömsbergs bruk	298	»Torsken», gruvort	45, 270	Van Vliet, J. J.	191
Strömbom, S.	350 f.	»Torskbundet»	271	Vapensmedja	180, 188
Sturehofssamlingen	339 f.	von Troil, L. D.	278	Vatikanen	184
Styckebruk	309 f.	Tubalkain	181, 184	Vauchée, L. M.	67
Styckeexport	309	»Turnej»	300	Velazquez, D. S.	186 f.
Stångjärnssmedja	295 f.	Tvåmansborrning	93 f.	Venedig, S. Marco	181
Stångjärnsexport	286	Tysksmidet	294 f.	Venedig, Dogepalatset	181, 185
Stör, J. W.	246	af Ugglas, S.	289, 292, 300	Venus	185
Sulusmältning	49, 272 f.	Ulander, B.	67, 277, 299, 307	Vermeer, J.	230
Sundholm, H.	10, 282	Ullabergs bruk	309	Vernet, J.	203, 206, 239, 260
Surahammar	243	Ulmgren, P.	241	Viens, J. M.	204
Suther, P.	213, 219	Undén, W.	46, 298	van Vianen, J.	246
Sutherska huset 212 f., 218, 251		von Unge, O. S.	268	»Vita Friderici et Maximi-	
Svartsjö slott	234, 340	»Uppsättning»	50	liani»	183
Swedenborg, Em.	246, 296	Wachtmeister, N.	299	Vleughels, N.	186
Svärta bruk	309	Wahrendorff, J. D.	186, 309	Vulcanus' smedja	180, 185
Sysang, J. D.	244	Wallerius, G.	264	»Vulcanus' söner»	287
»Sågen, göra»	300	Wallmark, P. A.	337	Väddö	193
Säfstaholmssamlingen	237	Wargentín, Chr. J.	225	Vändrostning	272
Sällskapet	327	Watteau	229	Zamorensis, R.	183
Söderberg, O.	297, 313	Way, J.	210	Zandén, H.	255
Söderfors' bruk 189, 287, 296 f.		Weigel, Chr.	191	Zorn, A.	212
	301 f.	»Weisskunig»	182	Österby bruk	298
Taraval, G. Th. R.	197	Wennberg, Th.	336	Överums bruk	309

